

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Збірник наукових праць

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

№ 2 (85) 2016

Харків
«Право»
2016

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 29 червня 2016 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія КВ № 19889-9689Р від 09.04.2013 р.

**Збірник наукових праць внесено до Переліку
наукових фахових видань у галузі юридичних наук**
(наказ МОН України № 241 від 09.03.2016 р.)

Збірник наукових праць включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International
(Варшава, Польща)

Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.:
О. В. Петришин та ін. – Х. : Право, 2016. – № 2 (85). – 234 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск

О. В. Петришин

Матеріали друкуються українською, російською та англійською мовами

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України. Тел. (057) 707-79-89

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprnua@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2016

© Видавництво «Право», 2016

НАУКОВА РАДА:

В. Я. Тацій – д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України та НАПрН України (голова наук. ради); **Ю. В. Баулін** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. П. Битяк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. Д. Гончаренко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. В. Ківалов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Крупчан** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Н. С. Кузнєцова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. К. Мамутов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України та НАПрН України; **В. Т. Нор** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Петришин** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. М. Прилипко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Рабінович** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Д. Святоцький** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **А. О. Селіванов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. П. Тихий** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **Ю. С. Шемшученко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України та НАПрН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. В. Петришин – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України (голова ред. колегії); **Ю. Є. Атаманова** – д-р юрид. наук, доц.; **Г. І. Балюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Ю. Г. Барабаш** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб.; **Х. Н. Бехруз** – д-р юрид. наук, проф.; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. І. Борисова** – канд. юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. В. Буроменський** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. М. Гарашук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Голіна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Б. М. Головкин** – д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Гусаров** – д-р юрид. наук, проф.; **Г. Г. Демиденко** – д-р юрид. наук, проф.; **Л. М. Демидова** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Журавель** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Д. В. Задихайло** – д-р юрид. наук, проф.; **М. І. Іншин** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. В. Капліна** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. П. Колісник** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Комаров** – канд. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. В. Кресін** – канд. юрид. наук, доц.; **М. П. Кучерявенко** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **В. В. Лемак** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. В. Луць** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **П. М. Любченко** – д-р юрид. наук, проф.; **Д. В. Лук'янов** – канд. юрид. наук, доц.; **С. І. Максимов** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Л. М. Москвич** – д-р юрид. наук, проф.; **І. В. Назаров** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Я. Настюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **О. П. Орлюк** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **М. І. Панов** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **С. П. Погребняк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Г. Пилипчук** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. О. Рум'янцев** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **С. Г. Серьогіна** – д-р юрид. наук, доц.; **О. В. Скрипнюк** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **І. В. Спасибо-Фатєєва** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Уркевич** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **Г. І. Чанишева** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **В. Ю. Шепітько** – д-р юрид. наук, проф., акад. НАПрН України; **О. Г. Шило** – д-р юрид. наук, проф.; **М. В. Шульга** – д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України; **І. В. Яковюк** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Ярошенко** – д-р юрид. наук, проф.

ІНОЗЕМНІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Вільям Еліот Батлер – проф. (США); **Чаба Варга** – проф. (Угорщина); **Томас Давуліс** – проф. (Литва); **Карл-Герман Кестнер** – проф. (ФРН); **Йошіке Курумисава** – проф. (Японія); **Снеголе Матюльєне** – проф. (Литва); **К. Л. Томашевський** – д-р юрид. наук, доц. (Республіка Білорусь); **Томаш Юстінський** – проф. (Польща)

Зміст

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ НАУКИ

РАБІНОВИЧ П. М., ДУДАШ Т. І. Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження	8
ЧЕРНИХ Є. М. Обов'язковість правової доктрини як проблема методології	21

ПИТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ТИХИЙ В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види.....	31
ЯКОВЛЄВ А. А. Конституційний Суд України і його роль у конституційному процесі: досвід доби незалежності.....	47

ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

БОЙКО І. В. Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення	59
БОЙКО І. С. Прецедентна практика щодо морських територіальних спорів у рішеннях міжнародного суду ООН	72

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ТКАЧУК О. С. Розумні строки у контексті права на справедливий судовий розгляд.....	82
--	----

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАУК

ЖУРАВЕЛЬ В. А. Зміст та структура загальної теорії криміналістики	91
ШИЛО О. Г. Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу	109
ПОВЗИК Є. В. Угода про визнання винуватості та вимоги до її змісту.....	123

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

БРУСЛИК О. Ю. Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (<i>стаття перша</i>)	133
---	-----

ЗІНОВ'ЄВА І. А. Діяння виконавця як наслідок сукупних діянь співучасників.....	147
МОІСЕЄНКО Ю. М. Питання захисту прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) у проекті ГПК України.....	158
МОХОНЧУК Б. С. Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи.....	165

РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія на збірник документів і матеріалів «Національна безпека України: кримський вектор» (Львів, 2015) (В. Рум'янцев, О. Середа)	177
Рецензія на монографію «Судова влада» (В. Гончаренко, О. Капліна)	179

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

20 років Конституції України: європейська правова традиція і український контекст – виміри правової реформи (О. Петришин).....	184
«Круглий стіл» «25-річчя проголошення незалежності України» (В. Гончаренко)	188
«Круглий стіл» до 20-ї річниці Конституції України «Історія українського конституціоналізму» (Т. Слінько).....	207
Конкурс на присудження Премії імені Ярослава Мудрого	225

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Дзера О. В.	227
Костицький В. В.	228
Литвин В. М.	230

Table of contents

GENERAL ISSUES OF THE LEGAL SCIENCE

RABINOVYCH P., DUDASH T. Legal Argumentation: Terminological Remedies of the Research.....	8
CHERNYKH Y. Binding Essence of the Legal Doctrine as a Problem of Methodology.....	21

QUESTIONS OF CONSTITUTIONAL LAW

TYKHYI V. Security of the Person: Definition, Legal Guarantee, Meaning and Types	31
IAKOVLIEV A. The Constitutional Court of Ukraine and its Role in the Constitutional Process: the Experience of the Period of Independence.....	47

QUESTIONS OF ADMINISTRATIVE AND INTERNATIONAL LAW

BOIKO I. Applicability of the Article 6 of the European Convention on Human Rights to the Proceedings in Respect of the Cases Concerning the Administrative Offences	59
BOIKO I. Precedent Practise of Maritime Territorial Disputes in Decisions of the International Court of Justice.....	72

QUESTION OF CIVIL PROCESS

TKACHUK O. Reasonable Time in the Context of the Right to a Fair Trial	82
--	----

QUESTION OF CRIMINAL LEGAL SCIENCES

ZHURAVEL V. The Content and Structure of the General Theory of Criminalistics.....	91
SHILO O. The Problem Issues of the Adaptation of the Criminal Procedural Legislation of Ukraine to European Union Law	109
POVZYK Y. A Plea Deal and the Requirements for its Content.....	123

IN EARLY CAREER

BRUSLYK O. Constitutional-Law Legal Transformation of the British Monarchy in the New Era of Elizabeth II (<i>the First Article</i>).....	133
---	-----

ZINOVIEVA I. An Act of the Principal Offender as Consequence of Cumulative Acts of Accomplices.....	147
MOISEIENKO Y. The issue of Protection of the Rights of the Parties of the Deposit Agreement in the Draft Economic Procedural Code of Ukraine	158
MOKHONCHUK B. Votes, Candidates and Mandates as Quantitative Operand of Electoral System	165

REVIEW

The Review of the Documents and Materials Package «The National Security of Ukraine: the Crimean Vector» (Lviv, 2015) (<i>V. Rumyantsev, O. Sereda</i>)	177
Review of the Monograph «Judicial Power» (<i>V. Goncharenko, O. Kaplina</i>).....	179

SCIENTIFIC LIFE

20 years of the Constitution of Ukraine: European Legal Tradition and the Ukrainian Context – Measurements of Legal Reform (<i>O. Petrishin</i>)	184
Roundtable 25th Anniversary of the proclamation of independence of Ukraine (<i>V. Goncharenko</i>).....	188
Roundtable Coincided with 20th Anniversary of Constitution of Ukraine «History of Ukrainian Constitutionalism» (<i>T. Slinko</i>)	207
Yaroslav Mudryi Awards.....	225

PERSONS CELEBRATING THEIR ANNIVERSARIES

Dzera O. V.	227
Kostytskiy V. V.	228
Litvin V. M.	230

РАБІНОВИЧ ПЕТРО МОЙСЕЙОВИЧ,

доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та філософії права, Львівський національний університет імені Івана Франка, академік Національної академії правових наук України, Україна, м. Львів
e-mail: rtp2009@mail.ru

ДУДАШ ТАМАРА ІВАНІВНА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права, Львівський національний університет імені Івана Франка, академік Національної академії правових наук України, Україна, м. Львів
e-mail: tamara.dudash@gmail.com

УДК 342:340.12(477)

Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження

У статті схарактеризовано основні поняття, що є засобами дослідження правової аргументації. Насамперед встановлено, які явища вважають аргументацією у вітчизняних та зарубіжних джерелах. Виявлено підходи до розуміння «правовості» аргументації, а також з'ясовано, які явища вважають саме правовою аргументацією. Зроблено спробу відмежувати поняття останньої від суміжних понять: правових обґрунтування, доведення, мотивування. Розглянуто види правової аргументації та питання щодо її ефективності.

Ключові слова: аргументація, правова аргументація, аргументування, обґрунтування, доведення, мотивування, ефективність правової аргументації.

Вступні міркування. Практична юриспруденція нерозривно пов'язана з процесом аргументування та його результатом – аргументованістю пра-

вових актів. Проте у вітчизняній науці ще не ставала предметом загальнотеоретичного дослідження. Отож, метою цієї статті є з'ясування змісту загаль-

ного поняття про правову аргументацію, його співвідношення із суміжними поняттями, вирізнення видів та інтерпретація ефективності правової аргументації.

Зарубіжні (та й здебільшого вітчизняні) дослідження зазвичай обмежені таким предметом, як аргументація у правозастосуванні. І справді, саме судова аргументація надає основний – найбільш об'ємний, детальний і, мабуть, яскравий емпіричний матеріал. Також доведеним фактом можна вважати і те, що у західній науці правова (юридична) аргументація, як і аргументація загалом, є міждисциплінарним предметом досліджень, «спільною територією» для загальної теорії права, філософії права, юридичної логіки, теорії аргументації, риторики, мовознавства, теорії літератури, філософії, соціології та навіть «штучного розуму» (*artificial intelligence*). Поступово усі такі дослідження дозволили сформувавши загальну теорію правової аргументації [1, с. 190].

Загальне поняття про аргументацію. Воно (як вихідне для дослідження будь-якої правової аргументації) визначається зазвичай через такі різні за онтичним статусом явища, як прийоми та засоби обґрунтування, прийоми та засоби переконання, діяльність з обґрунтування, діяльність з переконання, комунікативна діяльність [2, с. 16–17; 3, с. 47; 4, с. 7; 5, с. 55; 6, с. 14–15].

В українській мові права термін «аргументація» та інші спільнокореневі з ним терміни вживають переважно в юридичній доктрині, а також частково у мові правотлумачення (а саме в «окремих думках» суддів Конституційного

Суду України). Натомість, у мові правотворчості частіше вживають термін «мотивація» (та спільнокореневі з ним терміни для позначення необхідності навести «мотиви та підстави» чогось). Крім того, у мові права, зокрема у мові правозастосування, широко вживають також терміни «обґрунтованість», «доказування», «доведення» [7; 8].

Слово «аргументація» є запозиченим та первинно позначало поняття про показування, з'ясування, доведення, ствердження чогось [9, с. 82–83]. Для з'ясування того, якою мірою це вплинуло на актуальне значення слова «аргументація» (а також слів, які позначають суміжні поняття), необхідно насамперед проаналізувати відповідні тлумачні словники. У них, як виявилось, зафіксовано такі значення слів «аргументація», «мотивація» й «обґрунтування», які фактично роблять їх синонімами: аргументація – це обґрунтування, а обґрунтування – це аргументація (і також мотивація) [10]. До того ж аргументація ототожнена ще й із формально-логічним доведенням. Тобто склалася ситуація, коли в українській мові три різні мовні одиниці мають однакове значення, незважаючи на те, що доктринально аргументування й доведення розмежовані, принаймні в західній науковій традиції. Цікавість викликає той факт, що з цього кола термінів дещо «вибивається» дієслово «мотивувати», яке означає наводити *мотиви* (підстави, приводи, причини), що пояснюють, виправдовують певні діяння, рішення. У цьому дієслові підкреслено інтуїтивний відтінок його значення, що наближає останнє до доктринального розуміння того, що саме

вважається такою аргументацією, яка вже не є формально-логічним доведенням. Визначення ж аргументації через поняття «обґрунтування» призводить до того, що у значенні цього слова домінує відтінок саме доказової аргументації, тобто означеного доведення.

В англійській же мові для дослідження аргументаційних процесів у праві поряд із терміном «argumentation» вживають і терміни «reasoning» та «justification». У ній найпоширенішими лексичними значеннями слова «argumentation» є «акт чи процес обґрунтування», «дискусія» (дебати), «аргумент». Наукове осмислення таких значень слова «argumentation», з огляду на контекст їх уживання, дозволяє виявити більше особливостей відповідного терміновживання порівняно із лексичними значеннями, закріпленими у словниках. Зокрема, як зазначають фахівці: 1) «argumentation» означає насамперед *процес*; тоді як у інших мовах – і процес, і його результат рівною мірою; 2) «неанглійські» ж слова для позначення аргументації пов'язані виключно з конструктивними зусиллями відстояти чиюсь позицію шляхом переконання іншої сторони в її прийнятності (а в англійській мові цей термін має негативні конотації, тобто може стосуватися деструктивної форми дебатів, пов'язаних із глухим прагненням досягти перемоги за будь-яку ціну); 3) на відміну від англійського слова «argumentation», «неанглійські» відповідники стосуються лише комплексу тверджень для відстоювання своєї точки зору (без включення до поняття аргументації самої такої точки зору) [4, с. 3–4].

Слово «reasoning» означає різні поняття, але має чітко виражену конотацію «надання розумності». Українським же його відповідником (у поєднанні з прикметником «legal») можна вважати українське слово «обґрунтування».

Слово «justification» позначає акт (процес і результат) захисту чи пояснення, або ж виправдання шляхом обґрунтування із застосуванням певних тверджень (про причини, підстави, цілі тощо), певних фактів, обставин. Тобто цей термін у певному сенсі є близьким до «reasoning» (обґрунтування) і відрізняється від нього головню тим, що стосується насамперед фактів та не має конотації «розумності». Отож, «reasoning» (обґрунтування) можна надавати логічними засобами, апеляцією до розуму, а «justification» (пояснення, захист, виправдання) – апеляцією до фактів. Українськими відповідниками «justification» можна вважати як «пояснення», «виправдання», так і «обґрунтування» (залежно від контексту). Тому якщо «legal reasoning» – це правове (або ж юридичне) обґрунтування, то «legal justification» – це і правове пояснення, і правові підстави, і правове обґрунтування, а також обґрунтування у правозастосуванні. Принагідно наголосимо, що пояснення не є аргументуванням, оскільки воно не має за мету переконати.

В англійській мові вкрай рідко у контексті аргументаційної діяльності вживають термін «motivation», відповідник якого використовують у аналогічному контексті в мові українській. Проте в англійській мові одне зі значень зазначеного слова – це акт чи процес надання ко-мусь підстави (причини) щось зробити,

тобто подібне до його значення в українській мові – наводити *мотиви* (підстави, приводи, причини), що пояснюють, виправдовують певні діяння, рішення, спонукають до діяльності.

Що робить аргументацію правовою. Щодо розуміння критерію «правовості» (чи «юридичності») аргументації немає єдиного підходу. На поверхні, здавалось би, лежить пояснення такого терміновживання сферою або контекстом використання аргументації (О. Щербина [3, с. 48; 11, с. 8]). Однак, крім зазначеного критерію, науковці звертають увагу на те, що «правовість» («юридичність») аргументації визначається тим, що остання: здійснюється у правовідносинах та/або призводить до правових результатів (К. Каргін, Р. Ляшенко [2, с. 24; 12, с. 75]); впливає на право або ж право впливає на неї (Н. Маккормік [13, с. 14]); чи на неї впливають зобов'язальний характер права, прецеденти, пов'язаність із доктриною, яка розвивається завдяки інституційно організованій професії юристів-науковців, а також – і це не стосується академічного правового дискурсу – підпорядкованість вимогам процесуальних норм і приписів (Р. Алексі [6, с. 16]); має юридичну значущість (П. Рабінович [14, с. 22]); ґрунтується на обов'язкових та дозволенних джерелах (А. Аарніо [15, с. 104]).

Однак обмежувати «правовість» («юридичність») аргументації тим, що вона здійснюється у правовідносинах, означає звужувати її поняття, бо за межами опиняється принаймні наукова (доктринальна) правова аргументація, яку Р. Алексі вважає «рушієм» аргументації. Формулювання «юридична

значущість аргументації» не має чітко визначеного змісту і не конкретизує поняття «юридичність» (так само це стосується й поняття «юридична сфера»). Зазначення критерієм «правовості» обґрунтування того, що воно базується на офіційно дозволенних та обов'язкових джерелах, наголошує лише на одному аспекті – якими засобами можна аргументувати, аби аргументація була «правова». Але ж й у неюридичному контексті аргументування можна наводити юридичні аргументи, так само як можна наводити соціальні, економічні, моральні та й інші аргументи в юридичному контексті аргументування.

Тому для позначення належності аргументації саме до права краще, гадаємо, послуговуватися ширшим за значенням прикметником «правовий», а не «юридичний». Адже «юридичність» аргументації викликає асоціацію із застосуванням лише юридичних аргументів (скажімо, презумпції невинуватості, відносної заборони зворотної дії закону, заборони декількох покарань за одне правопорушення), а не моральних, філософських, соціальних, економічних та інших (які досить природно вписуються в поняття правової аргументації). Парадокс тут у тому, що обов'язкові наслідки виникають саме з юридичної аргументації, яка здійснюється у правовідносинах, незалежно від її сили, переконливості. Сама по собі формальна обов'язковість може начеби підмінити переконливість аргументації, хоча й не повинна.

Якщо відштовхуватися від розуміння юридичного як такого, що підпорядковується праводержавним законам ір-

ностям, то спробу розкрити такі закономірності, притаманні власне правовій аргументації, зробив Р. Алексі, котрий до них відніс: 1) зобов'язальний характер права; 2) прецеденти; 3) пов'язаність із доктриною та 4) підпорядкування вигомам процесуальних норм (за винятком доктринальної правової аргументації).

Загальне поняття про правову аргументацію. Дослідники правової аргументації зазвичай не пропонують дефініцію її поняття (хоча остання аж ніяк не є очевидною й однозначною). Натомість часто пропонують модель, на яку можна «приміряти» різні явища для встановлення того, чи справді вони є аргументацією правовою. Це терміно-поняття відображає та позначає такі різні за онтичним статусом явища, як: 1) обґрунтування; 2) переконання; 3) дискурс; 4) діалог; 5) судовий розгляд; 6) діяльність з наведення доводів/аргументів (або тез та аргументів). Такого висновку можна дійти, проаналізувавши визначення згаданого поняття тими авторами, котрі його пропонують. А саме, правову аргументацію розглядають, зокрема, як: 1) діяльність із наведення правових доводів, що може привести до правового результату (К. Каргін [2, с. 35]); 2) процес і результат мовного обґрунтування пропонованого або ухваленного юридично значущого рішення чи діяння (П. Рабінович [14, с. 22]); 3) раціональний спосіб переконання суб'єктів правовідносин за допомогою усного або письмового впливу на них (Р. Ляшенко [12, с. 75]); 4) процес наведення правової тези і аргументу (Е. Фетеріс [16, с. 1]) або процес підбору аргументів та структурування від-

ношень між ними відповідно до логічних правил істинності, що здійснюється у юридичному контексті (О. Юркевич [11, с. 8]); 5) діалог між кожним, хто залучений до юридичної практики (К. Бернал [17, с. 107]); 5) спеціальний різновид практичного дискурсу (Р. Алексі [6, с. 16]); 6) виражений назовні процес судового розгляду щодо спірних правових питань (Н. Маккормік [18, с. 7]); 7) надання відповіді на запитання, як конструювати та читати право в обґрунтований спосіб (С. Раїмо [19, с. 11]).

Як зазначалося, часто у працях західних дослідників йдеться не про правову аргументацію («legal argumentation»), а про правове обґрунтування («legal reasoning»). Воно, своєю чергою, позначає, зокрема, такі явища: 1) наведення доводів/доказів; 2) мисленнєвий процес пошуку відповіді на правові питання за допомогою правових засобів; 3) процес створення ціннісних рішень, які встановлюють, дотримуватися чи не дотримуватися джерел права, оцінок та норм; 4) результат процесу спеціального обґрунтування та дискурсного обговорення; 5) діяльність, що ґрунтується на критеріях справедливості, рівності, чинності, надійності та ефективності, а не на критерії істинності; 6) спосіб, у який юристи публічно говорять про право.

А саме правове обґрунтування розглядають як: 1) підкріплення того чи іншого положення логічними доводами чи доказами (Є. Булігін [20]); 2) мисленнєвий процес, у якому справи, норми чи інші правові джерела використовуються для того, аби відповісти на правові питання (Г. Башам [21]); 3) процес, першим компонентом є опис дже-

рел права, усталені оцінки, традиційні норми правового обґрунтування, а другим компонентом є постійне створення ціннісних рішень, які встановлюють, дотримуватися чи не дотримуватися цих джерел, оцінок та норм (А. Печенік [22, с. 57]); 4) результат процедури, яка складається зі: а) спеціальної правової процедури обґрунтування та б) загальної процедури дискурсного обґрунтування (А. Аарніо [15, с. 104]); 5) спосіб, у який юристи та судді публічно говорять про право (Л. Картер і Т. Бурк [23]).

Як впливає з наведених визначень, поняття про правову аргументацію та правове обґрунтування перетинаються, а інколи й ототожнюються. Чітких відмінностей між ними (з огляду на онтичну сутність явищ, які цими поняттями відображають) в юридичній літературі немає. Про ототожнення аргументації й обґрунтування можуть свідчити позиції тих авторів, котрі розуміють ці види діяльності як наведення чи то аргументів, чи то доводів і доказів, а також ті позиції, що визначають аргументацію через обґрунтування. Правове обґрунтування, на відміну від правової аргументації, часто визначають як процес (діяльність) чи процедуру. Як би то не було, але не можна вважати саме «правовою» ту аргументацію, що здійснюється виключно аргументами юридичними. Правова аргументація здійснюється насамперед у будь-якій юридичній діяльності через будь-які (у тому числі юридичні) аргументи. Формулювання ж дефініції поняття правової аргументації, гадаємо, вимагає аналізу праць не тільки тих авторів, котрі пропонують такі дефініції, а й тих науковців, котрі будують теоретичні моделі

правової аргументації, не надаючи відповідні дефініції. А це має бути предметом спеціального аналізу.

Співвідношення терміно-поняття «правова аргументація» із суміжними поняттями. Для встановлення змісту й співвідношення понять про правову аргументацію, правове обґрунтування та правове доведення необхідно також звернутися до вживання відповідних слів у юридичному контексті (узус): адже обґрунтувати й аргументувати можна як питання права, так і питання факту; доводити ж можна насамперед переважно питання факту. Наприклад, навряд чи можна довести саме таке, а не інше тлумачення змісту норми права, але його можна аргументувати. Натомість наявність чи відсутність факту можна, навпаки, довести, а не аргументувати. Тому, на нашу думку, доведення й аргументування разом і становитимуть правове обґрунтування. Це підтверджується і терміновживанням в англійській мові – *argumentation in legal reasoning*, *argumentation in legal justification* (аргументація у правовому обґрунтуванні).

Заради точності (тобто задля того, аби певний термін позначав лише одне поняття) процес аргументації доречніше називати «аргументуванням», а його результат – «аргументація»; переконливу ж для адресата аргументацію можна називати «аргументованість» (позиції, поглядів, рішення тощо).

Окремо наголосимо на нетотожності понять про аргумент і про довід, які нерідко використовують як синоніми (зокрема, й у визначеннях поняття аргументації). Аргумент є засобом аргументації і використовується для побу-

дови правдоподібних (індуктивних) міркувань, які містять елементи оцінки; а ось довід є засобом доведення і використовується для побудови дедуктивних міркувань, котрі стосуються фактів і доказів. Аргумент і довід – це нетотожні поняття, так само як нетотожними є й поняття аргументування й доведення.

Вочевидь, співвідношення понять «правова аргументація», «правове обґрунтування», «правове доведення», а також, до речі, «правова мотивація» залежить від контексту їх вживання: можна вести мову про загальний юридичний контекст вживання та спеціальний юридичний контекст вживання (насамперед правозастосовний, зокрема й судовий).

У загальному юридичному контексті правове обґрунтування включає правове доведення та правову аргументацію як компоненти (складові), які наповнюють це обґрунтування. Залежно від потреб юридичної діяльності може домінувати той чи інший компонент. І залежно від того, який саме компонент домінує, правове обґрунтування може бути спрямоване або на доведення правильності (істинності) фактів, або на переконання у прийнятності, переконливості певної точки зору щодо юридично значущих питань (скажімо, потреби у створенні чи зміні, чи скасуванні норми права; в інтерпретації її змісту; в необхідності погодитися чи не погодитися з певними твердженнями сторони у процесі тощо).

У спеціальному юридичному контексті – зокрема, судово-правозастосовному – йдеться про обґрунтованість та вмотивованість судового рішення як про окремі вимоги до нього. У цьому випад-

ку обґрунтованість забезпечується процесом та результатом доказування (лише належні, допустимі, достатні докази дозволяють дійти обґрунтованого (істинного) рішення у справі), яке за його юридичною природою є доведенням. Вмотивованим же рішенням суду є тоді, коли у ньому зазначені підстави та мотиви його ухвалення, тобто те, що спонукало до його прийняття. Назовні мотивація і вмотивованість рішення суду виражаються через аргументацію й аргументованість. Як зазначалося, у значеннях слів «мотивація» та «вмотивованість» можуть бути присутні також інтуїтивні компоненти, які набувають форми зовнішнього вираження і раціональності через засоби аргументації, що мають за мету переконати в їх прийнятності, правильності. Тому «обґрунтованість» і «вмотивованість» судового рішення є спеціальними юридичними терміно-поняттями порівняно з терміно-поняттями «доведення» й «аргументування».

Якщо співвіднести зазначені терміно-поняття у змістово-формальному аспекті, то можна вважати, що обґрунтування й обґрунтованість стосуються змісту судового процесу, а мотивування й вмотивованість – форми викладу рішення суду.

Якщо застосувати категорії «об'єктивне» і «суб'єктивне» для встановлення співвідношення наведених терміно-понять, то можна вважати, що обґрунтування й обґрунтованість набувають специфічного забарвлення, якщо висловлюватися дещо метафорично, «з претензією на об'єктивність» (адже класично метою доказування, яке наповнює процес обґрунтування, є встановлення об'єктивної істини); тоді як мотивування й вмотиво-

ваність стосуються саме намірів і спроби певного складу суду в конкретній ситуації продемонструвати підставність своєї позиції шляхом аргументування. Крім того, вмотивованість рішення суду пов'язана з аргументуванням його власної оцінки як доказів, так і змісту норми права й аргументів сторін (тобто пояснення того, чому й які докази він узяв до уваги та які висновки з цього випливають, з якого розуміння норми права виходить суд).

Види правової аргументації. Їх можливо вирізняти за різними підставами, критеріями. А саме:

– за онтичною природою безпосереднього об'єкта (юридичного факта): а) правова аргументація діяння (дії, бездії); б) правова аргументація юридичного акта;

– за сферами (галузями) юридичної діяльності: а) юридично-регулятивна (загальна й індивідуальна); б) правореалізаційна; в) правознавча (доктринальна); г) правонавчальна; д) правовиховна;

– за стадією юридичного регулювання: а) правотворча; б) правотлумачна; в) правозастосовна;

– за формою прояву (вияву): а) внутрішньосуб'єктивна (не об'єктивована); б) зовнішньосуб'єктивна (об'єктивована);

– за способом зовнішньої об'єктивації: а) усна; б) письмова; в) діяльнісна (прикладі останньої – мова жестів, поведінкові зразки, спортивні змагання);

– за темпоральним показником стосовно її предмета: а) попередня; б) проміжна; в) остаточна;

– за роллю в юридично значущій діяльності: а) основна (здійснювана учас-

никами розгляду юридичної справи); б) факультативна (здійснювана суб'єктами, котрі не є такими учасниками, – наприклад, науковцями, радниками, засобами масової інформації та ін.);

– за юридичним статусом суб'єктів правової аргументації: а) офіційна (здійснювана суб'єктом, уповноваженим державою на цю діяльність); б) неофіційна (здійснювана будь-яким іншим суб'єктом);

– за видом використовуваної логіки (і відповідних аргументів): а) класична (логіка пропозиціональна, предикатів тощо); б) некласична (модальна, релевантна, діалектична (динамічна), логіка оцінок, норм, запитань, нечітких понять, рішень та ін.). У процесі правової аргументації зазначені логічні інструменти використовуються зазвичай комплексно;

– за змістом використаних аргументів: а) легістська (юридична); б) антропологічна (людиноцентрична, людиновимірна); в) соціологічна (економічна, моральна, політична, ідеологічна, зокрема релігійна, екологічна тощо). Варто зауважити, що з-поміж антропологічних аргументів особливого значення набуває такий, як *потреби* людини або групи людей (спільнот, об'єднань, зрештою усього суспільства). Апеляція до певних потреб, посилання на ті чи інші потреби – це, можна сказати, універсальний – як вихідний, так і підсумковий – аргумент, застосовуваний у процесі правової аргументації. Адже все, що робить людина, вчиняється нею – як первинно, так і в кінцевому підсумку – задля задоволення потреб свого (чи інших осіб) існування та розвитку. Тому *потребова аргументація* становить – чи то прямо,

чи то опосередковано – необхідну складову процесу будь-якої правової аргументації у широкому сенсі. Така аргументація має відбуватися з позицій потребового праворозуміння як висліду соціолого-матеріалістичної парадигми;

– за безпосереднім соціальним призначенням: а) практико-прикладна; б) науково-теоретична; в) навчально-просвітницька (означені різновиди правової аргументації іноді називають «типами»); – нарешті, за рівнем ефективності (впливовості, переконливості): достатньо ефективна, частково ефективна, не-ефективна.

Можливі й інші способи класифікування правової аргументації.

Ефективність правової аргументації (замість висновків). Повне досягнення мети правової аргументації (досягнення переконання реципієнтів у правильності, підставності, справедливості обстоюваних аргументатором поглядів, пояснень, висновків стосовно певних юридично значущих фактів, ситуацій) дає підставу вважати останню належно якісною, ефективною. Якщо правова аргументація має таку якість, то її об'єкт (юридичний акт тощо) набуває таких властивостей, як вмотивованість (доказовість), переконливість. Їх наявність якраз і забезпечує, доводить ефективність правової аргументації.

Ясна річ, ефективність зовнішньо об'єктивованої правової аргументації значною мірою зумовлюється різноманітними факторами: зокрема, світогляд-

ними установками, станом (рівнем) потреб (у тому числі потреб правових), правосвідомості, правової і загальної культури, компетентністю, освіченістю, життєвим досвідом реципієнтів, їхньою готовністю до сприйняття аргументів інших суб'єктів аргументації. А ці їхні властивості, звісно, не є однаковими. Тому й ефективність правової аргументації має конкретно визначатися стосовно кожної зі сторін розглянутої юридичної справи чи проблеми, а також і щодо інших суб'єктів.

І наостанок зауважимо таке. У будь-якій правовій аргументації (але передусім – у науково-правознавчій) вихідною, ключовою є *аргументація праворозуміння*. Що є правом? Яке онтично самостійне якісно специфічне явище суб'єкт правової аргументації відображає через терміно-поняття «право»? Без науково обгрунтованої відповіді на це питання аргументація яких би то не було «правових» феноменів, процесів, фактів, ситуацій, відносин, діянь тощо (тобто будь-яка інша правова аргументація) навряд чи матиме достатню ефективність. Адже правова аргументація, здійснена з позицій будь-якого позитивістського праворозуміння (легістського, соціологічного, психологічного), і правова аргументація, здійснена, навпаки, з позицій праворозуміння непозитивістського («природного», релігійного тощо), можуть істотно відрізнятись за змістом, за доводами, а, отже, й за результативністю.

Список використаних джерел

1. Yan Lu. Study on Occurrence of Legal Argumentation / Lu Yan // Asian Social Science. – 2011. – Vol. 7, №6. – P. 190–193.

2. Каргин К. В. Понятие и элементы юридической аргументации : монография / К. В. Каргин. – Н. Новгород : Нижегород. прав. акад., 2011. – 68 с.
3. Щербина О. Ю. До питання про розуміння аргументації у логіко-юридичних дослідженнях / О. Ю. Щербина // Гуманітарні студії. – К., 2014 ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Вип. 21. – С. 45–53.
4. Van Eemeren F. H. Handbook of Argumentation Theory / Frans H. van Eemeren, Bart Garssen, Erik C. W. Krabbe, A. Francisca Snoeck Henkemans, Bart Verheij, Jean H. M. Wagemans. – Dordrecht : Springer Science+Business Media, 2014. – 991 p.
5. Bermejo-Luque L. Giving Reasons. A Linguistic-Pragmatic Approach to Argumentation Theory / L. Bermejo-Luque. – Argumentation Library. – № 20. – Dordrecht Heidelberg London New York : Springer, 2011. – 220 p.
6. Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification / R. Alexy ; Translated by R. Adler and N. MacCormick. – Oxford : Clarendon Press, 1989. – 323 p.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) № 10-рп/99 від 14.12.1999 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 4. – С. 109.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України № 3-рп/2012 від 25.01.2012 // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 11. – С. 135.
9. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. О. Мельничук, І. Білодід, В. Коломієць, О. Ткаченко. – Т. 1: А-Г. – К. : Наук. думка, 1982. – 317 с.
10. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР ; Ін-т мовознавства. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/arghumentacija>.
11. Юридична аргументація: Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Кудепал та ін. ; за заг. ред. О. М. Юркевич. – Х., 2012. – 211 с.
12. Ляшенко, Р. Д. Правова аргументація у сфері правотворчості / Р. Д. Ляшенко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серія «Юрид. науки». – 2012. – Т. 25 (64). – № 2. – С. 74–79.
13. MacCormick N. Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning / Neil MacCormick. – Oxford : University Press, 2005. – 287 p.
14. Рабінович П. Правова аргументація (вихідні загальнотеоретичні характеристики) / П. Рабінович // Юрид. вісн. України. – 2015. – № 17–18. – С. 22.
15. Aarnio A. On Legal Reasoning As Practical Reasoning / Aulis Aarnio // An International Journal for Theory, History and Foundations of Science, SEGUNDA EPOCA. – Vol. 3, No. 7/9 (Octubre 1987-Septiembre 1988). – P. 97–107.
16. Feteris E. Fundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on Justification of Judicial Decisions / Eveline T. Feteris. – Argumentation Library. – Vol. 1. – Dordrecht : Springer, 1999. – 225 p.
17. Bernal C. Legal Argumentation and the Normativity of Legal Norms / Carlos Bernal // Legal Argumentation Theory: Cross-Disciplinary Perspectives / C. Dahlman, E. Feteris (Eds.). – Law and Philosophy Library. – Vol. 102. – Dordrecht : Springer Science+Business Media, 2013. – P. 103–113.
18. MacCormick N. Legal Reasoning and Legal Theory / N. MacCormick. – Oxford : Clarendon Press, 1978. – 298 p.
19. Siltala R. Law, Truth, and Reason. A Treatise on Legal Argumentation / Raimo Siltala. – Law and Philosophy Library. – Vol. 79. – Springer Science+Business Media B. V., 2011. – 307 p.
20. Alexy R. La pretensión de corrección del derecho. La polémica sobre la relación entre derecho y moral / R. Alexy, E. Bulygin. – Bogota, 2001 // Цит. за: Антонов М. В. Экслюзивный позитивизм и аргументативная теория права: к полемике между Е. В. Булыгиным и М. Атиензой / М. В. Антонов // Правоведение. – 2010. – № 1. – С. 226–237.

21. Bassham G. Moral and Legal Reasoning [Електронний ресурс] / G. Bassham. – Режим доступу: <http://highered.mheducation.com/sites/dl/free/0078038316/971113/MoralandLegalReasoningChapter.doc>.
22. Peczenik A. [Ratten och fornuftet. English] On law and reason / Aleksander Peczenik. – Law and Philosophy Library. – Vol. 8. – Springer-Science+Business Media, B. V., 1989. – 443 p.
23. Carter L. H. Reason in Law [Електронний ресурс] / Leif H. Carter, Thomas F. Burke. – Addison Wesley Longman, Inc. Sixth Edition, 2002. – Режим доступу: http://www.cjsocpols.armstrong.edu/kearnes/SupremeCourt_Homepg/legalreasoning.htm.

References

1. Yan Lu. (2011) *Study on Occurrence of Legal Argumentation*, Asian Social Science., 7, 6. 190–193. [In English]
2. Kargin K. V. (2011) *Poniatie i elementy iuridicheskoi argumentatsii [Concept and elements of the legal argument]* N. Novgorod : Nizhegor. prav. akad. [In Russian]
3. Shcherbyna O. Yu. (2014) Do pytannia pro rozuminnia arhumentatsii u lohiko-yurydychnykh doslidzhenniakh [On the understanding of the reasoning in logical-legal studies] *Humanitarni studii. – Humanitarian studio*, 21, 45–53. [In Ukrainian]
4. Van Eemeren F. H. (2014) *Handbook of Argumentation Theory*, Dordrecht:Springer Science+Business Media [In English]
5. Bermejo-Luque L. Giving Reasons. A Linguistic (2011) *Pragmatic Approach to Argumentation Theory*, Argumentation Library Dordrecht Heidelberg London New York : Springer, 20 [In English]
6. Alexy R. A (1989) *Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification*, (R. Adler, N. MacCormick Trans.), Oxford : Clarendon Press [In English]
7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy 51 narodnoho deputata Ukrainy pro ofitsiine tlumachennia polozhen statti 10 Konstytutsii Ukrainy shchodo zastosuvannia derzhavnoi movy orhanamy derzhavnoi vlady, orhanamy mistsevoho samovriaduvannia ta vykorystannia yii u navchalnomu protsesi v navchalnykh zakladakh Ukrainy (sprava pro zastosuvannia ukraïnskoi movy) N 10-rp/99 vid 14.12.1999 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional provision 51 deputies of Ukraine on the official interpretation of Article 10 of the Constitution of Ukraine on the use of the state language by state authorities, local authorities and its use in the educational process in educational institutions of Ukraine (case on the use of the Ukrainian language) № 10-rp / 99 of 14.12.1999] (2000). *Ofits. visn. Ukrainy. – Official Bulletin of Ukraine*, 4, 109. [In Ukrainian]
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam pravlinnia Pensiinoho fondu Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 1, chastyn pershoi, druhoi, tretoi statti 95, chastyny druhoi statti 96, punktiv 2, 3, 6 statti 116, chastyny druhoi statti 124, chastyny pershoi statti 129 Konstytutsii Ukrainy, punktu 5 chastyny pershoi statti 4 Biudzhetnoho kodeksu Ukrainy, punktu 2 chastyny pershoi statti 9 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy v systemnomu zviazku z okremymy polozhenniamy Konstytutsii Ukrainy N 3-rp/2012 vid 25.01.2012 [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional provision of the Pension Fund of Ukraine on an official interpretation of the provisions of Article 1, parts of the first, second, third, Article 95, second paragraph of Article 96, paragraphs 2, 3 and 6 of Article 116, paragraph two of Article 124, of Article 129 of the Constitution of Ukraine, of paragraph 5 of Article 4 of the Budget Code of Ukraine, of paragraph 2 of Article 9 of the Code of administrative Procedure of Ukraine in the system due to certain provisions of the Constitution of Ukraine № 3-rp / 2012 of 25.01.2012]. (2012). *Ofits. visn. Ukrainy. – Official Bulletin of Ukraine*, 11, 135. [In Ukrainian]
9. Melnychuk O., Bilodid I., Kolomiets V., Tkachenko O. (1982) *Etymolohichniy slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols. 1-7): K. : Nauk. Dumka [In Ukrainian]
10. *Slovnyk ukraïnskoi movy [Ukrainian dictionary]* (1970–1980). (I. K. Bilodida Ed), (Vols. 1-11). K. : Nauk. dumka., *sum.in.ua* Retrieved from: <http://sum.in.ua/s/arghumentacija>. [In Ukrainian]
11. Yurkevych O. M., Tytov V. D., Kutsepal S. V. (2012) *Yurydychna arhumentatsiia : Lohichni doslidzhennia [Legal reasoning: Logic research]* . Kh., [In Ukrainian]

12. Liashenko, R. D. (2012) *Pravova arhumentatsiia u sferi pravotvorchosti* [Legal argument in law making]. *Uchen. zap. Tavrych. nats. un-ta ym. V.Y. Vernadskoho. Seryia «Yuryd. nauky»*. – *Scientists note Tavrych. nat. University and them. YOU. Vernadsky. Series «Legal. science.»*, 25 (64), 2, 74–79. [In Ukrainian]
13. MacCormick, N. (2005) *Rhetoric and the Rule of Law. A Theory of Legal Reasoning* Oxford : University Press [In English]
14. Rabinovych P. (2015) *Pravova arhumentatsiia (vykhidni zahalnoteoretychni kharakterystyky)* [Legal reasoning (outgoing general theoretical characteristics)] *Yuryd. visn. Ukrainy*. – *Legal Bulletin of Ukraine*, 17–18, 22. [In Ukrainian]
15. Aarnio A. (1988) *On Legal Reasoning As Practical Reasoning. An International Journal for Theory, History and Foundations of Science*, 3, 7/9 97–107. [In English]
16. Feteris E. (1999) *Foundamentals of Legal Argumentation: A Survey of Theories on Justification of Judicial Decisions*. Argumentation Library, 1, Dordrecht : Springer, [In English]
17. Bernal C. (2013) *Legal Argumentation and the Normativity of Legal* . *Legal Argumentation Theory: Cross-Disciplinary Perspectives. Law and Philosophy Library*. 102. [In English]
18. MacCormick N. (1978) *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford : Clarendon Press
19. Siltala R. *Law, Truth, and Reason. A* (2011) *Treatise on Legal Argumentation Law and Philosophy* , 79. [In English]
20. Alexy R , Bulygin E.. (2001) *La pretensiy de correcciyn del derecho. La polimica sobre la relaciyn entre derecho y moral*, Bogota, // Tcit. Antonov M.V.(2010) *Eksklyuzivnyi pozitivizm i argumentativnaia teoriia prava: k polemike mezhdru E. V. Bulyginym i M. Atienzoj* [Exclusive positivism and argumentative theory of law: to the controversy between E. Bulygin and Mikhail Atienzoj] *Pravovedenie. – Jurisprudence*, 1, 226–237. [In Ukrainian, English]
21. Bassham, G. *Moral and Legal Reasoning* (n.d.) *highered.mheducation.com* Retrieved from: <http://highered.mheducation.com/sites/dl/free/0078038316/9711113/MoralandLegalReasoningChapter.doc> [In English]
22. Peczenik A.(1989) [Ratten och fornuftet. English] *On law and reason. Law and Philosophy Library*, 8 [In English]
23. Carter L. H. Thomas F. Burke (2002) *Reason in Law cjsocpols.armstrong.edu* Retrieved from: http://www.cjsocpols.armstrong.edu/kearnes/SupremeCourt_Homepg/legalreasoning.htm [In English]

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2016.

Рабинович П. М., доктор юридических наук, профессор кафедри теорії і філософії права, Львівський національний університет імені Івана Франка, академик Національної академії правових наук України, Україна, г. Львов
e-mail: rmp2009@mail.ru

Дудаш Т. І., кандидат юридических наук, доцент кафедри теорії і філософії права, Львівський національний університет імені Івана Франка, академик Національної академії правових наук України, Україна, г. Львов
e-mail: tamara.dudash@gmail.com

Правова аргументація: терміно-поняттєвий інструментарій дослідження

В статтє охарактеризовані основні поняттє, служащі інструментами для дослідження правової аргументації. Прєжде всего установлено, які явленія призначаются аргументацією в отечественних и зарубєжних источниках. Выявлені основні підходи к пониманию «правості» аргументації, а також те явленія, которіє считаються аргументацією именно правової. Предпринята попытка отграничить понятие правовой аргументації от смежных поняттє: правового обоснования,

доказывания, мотивирования. Рассмотрены виды правовой аргументации и вопрос о ее эффективности.

Ключевые слова: аргументация, правовая аргументация, аргументирование, обоснование, доказывание, мотивирование, эффективность правовой аргументации.

Rabinovych P. M., Doctor of Law, Full Professor, academic of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Lviv

e-mail: rmp2009@mail.ru

Dudash T. I., PhD in Law, Associate Professor, Ukraine, Lviv

e-mail: tamara.dudash@gmail.com

Legal Argumentation: Terminological Remedies of the Research

The article is dedicated to legal argumentation research via methodology of the general theory of law. General notion of argumentation is elucidated. It is defined by the scholars through the following notions: «methods of reasoning», «methods of persuasion», «act of reasoning», «act of persuasion» and «the communicative activity».

The comparative analysis of «argumentative terms» in few languages is provided in the article. The etymologies of the terms «argumentation», «reasoning» and «justification» help to determine the notions denoted by these terms in English. To understand what is argumentation F. Van Eemeren's research of argumentation is very helpful. It is devoted to peculiarities of the term «argumentation» meanings in few European languages. In Ukrainian the term «argumentation» is used as a synonym of «reasoning» as well as «motivation». In English the term «justification» is also used to denote argumentation in law.

The second issue covered in the article is what makes the argumentation legal? There are few standpoints to answer this question. With the purpose to answer this question properly it is necessary to steer from understanding of legal as determined by legal regularities. Anyway, in Ukrainian there are two terms «pravovyi» and «yurydychnyi» used with the term «argumentation». The term «pravova argumentaciya» denotes wide notion which includes argumentation by different arguments including moral, social, legal and others. Whereas «yurydychna argumentaciya» denotes narrow notion – argumentation by legal arguments only.

Legal argumentation was subject of the research by prominent foreign scholars, namely, N. MacCormick, R. Alexy, A. Peszenik, A. Aarnio, M. Atienza, E. Feteris and others, as well as national, namely M. Kozubra, L. Luts', V. Kistyanyk, R. Liashenko, O. Shcherbyna, O. Yurkevych. Mainly in legal researches the scholars avoid defining legal argumentation. Instead they propose theoretical model, which is used to test if something is legal argumentation or not. The analysis of legal argumentation definitions (if proposed by the scholars) let us determine the set of phenomena, denoted by the term «legal argumentation» in legal researches. They are the following: 1) reasoning; 2) persuasion; 3) discourse; 4) dialogue; 5) trial, 6) the activity of putting the arguments (or theses and arguments). These phenomena are enshrined in definitions of legal argumentation.

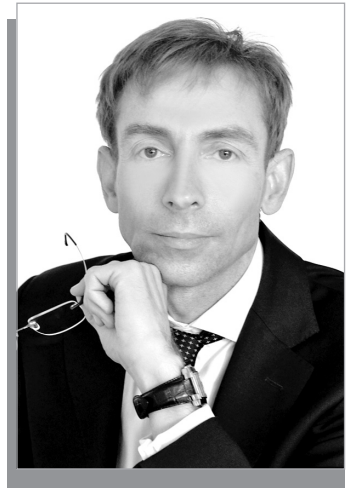
The correlation of legal argumentation with legal reasoning as well as proving and motivation might be regarded in general and special legal contexts. In general legal context legal argumentation and proving are parts of legal reasoning. In the special legal context, namely judicial, reasoning of judgment is associated with proving, whereas argumentation is associated with motivation of court's judgment.

Key words: argumentation, legal argumentation, legal reasoning, legal justification, proof, legal motivation, persuasive force of legal argumentation.

ЧЕРНИХ ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права,
Маріупольський державний університет,
Україна, м. Маріуполь
e-mail: chernykhmdu@mail.ru

УДК 340.111.02

Обов'язковість правової доктрини як проблема методології

У статті висвітлюється питання визнання обов'язковості правової доктрини як проблема юридичної методології, що виникає у дискусії про джерельне значення цієї правової форми. Доводиться, що заперечення обов'язковості правової доктрини значною мірою обумовлене методологією позитивістської моделі права, яка має суттєві недоліки. Обґрунтовується наявність у правової доктрини специфічної обов'язковості, джерелом якої є авторитет як прояв принципу внутрішнього розуму.

Ключові слова: права доктрина, методологія, обов'язковість, юридичний позитивізм.

Постановка проблеми. Серед тем, що активно дискутуються вітчизняними правознавцями та ученими пострадянських країн на основі оновленої методології, виокремлюється, зокрема, проблема юридичної доктрини у значенні джерела права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес та очікувані симпатії до неї втілюються в численних наукових роботах, серед яких можна зазначити кандидатські дисертації М. В. Кармаліти (2011), І. В. Семеніхіна (2012), монографії А. А. Васильєва «Правовая

доктрина как источник права: вопросы теории и истории» (2009), Є. П. Євграфової «Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність» (2014) та ін.

Зазначена проблема багатоаспектна, але в центрі її неодмінно знаходиться питання визнання обов'язковості правової доктрини. Воно тісно пов'язане із фундаментальними концептами юриспруденції, щодо яких наші уявлення завжди залишаються приблизними: розумінням права, правових джерел, обов'язковістю як атрибутивною властивістю права.

Слід підкреслити, що проблема обов'язковості правових форм значною мірою є питанням методологічних стратегій. Воно висуває завдання вироблення ясного і комплексного бачення дискурсів, що визначають позиції учасників дискусії. Аналіз наукової літератури переконує в тому, що саме питання методології є суттєвою частиною загальної проблеми обов'язкового та звідси – і джерельного значення правової доктрини.

Мета статті полягає в тому, щоб показати: 1) правовій доктрині властивий специфічний зобов'язуючий ефект; а також 2) висвітлити основні дискурси в дискусії; 3) вказати методологічно вразливі місця в аргументації опонентів обов'язковості правової доктрини.

Виклад основного матеріалу. Передусім визначимо декілька попередніх позицій, що диктуються логікою питання. Зобов'язуюче значення правової доктрини, вочевидь, повинне розглядатися в контексті загальної проблеми обов'язковості права, яка виводиться на філософський рівень та передбачає моральне обґрунтування. Проте в обов'язковості правової доктрини вбачають лише формальні, процедурні питання юридичної техніки. Ця обставина важлива методологічно, оскільки зумовлює формально-процедурний характер обґрунтувань, які зазвичай виставляються в дискусії.

Слід зазначити, що основні аргументи супротивників обов'язковості правової доктрини впливають із ключових ідей законодавчого позитивізму, тому по суті ми маємо справу з дискусією про концепт і про концепції права, в яких виявляється недостатність методології гарантованих державою норм.

За вихідну точку ми беремо твердження, що зобов'язувальна сила права – це складна властивість, що знаходиться у залежності від багатьох визначників, у перспективі яких і необхідно її розглядати, передусім уявлень про правоутворення (1), про джерела обов'язковості права (2), про онтологію права або праворозуміння (3), про семантику терміна «обов'язковий» (4). Перевага комплексності підходу в тому, що дозволяє бачити масштаб і стратегії театру ідейних баталій.

1. Обов'язковість правових норм розглядається як проблема правоутворення або механізму утворення права, за якої сучасна наука не виробила єдиної позиції. Відносно правової доктрини ця проблема передбачає питання: чи може норма права утворюватися науковцями? Відповідь догматичного вчення на нього чітко висловлюється, наприклад, Ю. С. Гамбаровим: «право може бути утворене тільки волею, а не знаннями» [1, с. 351]. Тобто юридичний позитивізм це питання розглядає у перспективі вольової теорії: сутність права полягає у волі держави, точніше, його правотворчих органів, або ж, у деяких випадках, у волі нації. Вони і становлять умовний перелік формально визнаних правотворців, який дає відповідь на питання: «хто створює право»? Якщо право – це воля вказаних осіб, то тільки вона і є обов'язковою. Проте вольова теорія має вразливі для критики місця.

Перш за все не береться до уваги та обставина, що ця теорія має сенс за умови розуміння держави та її органів не у значенні звичайних людських організацій, а особливих надлюдських істот, наділених волею. При цьому ви-

ключається важливий момент, що вони фактично не здатні до будь-яких вольових актів, оскільки воля є явищем суто людським і при цьому індивідуальним, якщо, зрозуміло, не вдаватися до метафізичних припущень. Їхня здатність бажати і діяти стає можливою тільки в дуже умовному і штучному світі правових понять завдяки ефекту гіпостазування, який, на нашу думку, і пояснює вольову концепцію.

Відомо, що вольова концепція правоутворення у позитивістському розумінні не узгоджується із фактами. В дійсності коло суб'єктів, які фактично визначають зміст права, виходить за межі, що окреслені догматичним вченням. Це можуть бути також особи, які формально не належать до суб'єктів правотворення, однак мають реальну політичну або економічну владу. Ця обставина, вважаємо, підсилює можливість віднесення до творців права в широкому сенсі і представників наукової еліти, думка яких є авторитетною в юридичному співтоваристві. Сучасний пом'якшений позитивізм змушений рахуватися з широкими соціальними джерелами правотворення, оскільки терміном «право» охоплюється також чимало норм, які не мають державного походження (у міжнародному праві, у церковному праві). На нашу думку, правова доктрина (право професорів) може доповнити ці приклади як подібне за походженням явище.

У питанні авторства правових норм виразно виявляються характерні для юридичного позитивізму вади викривлення реальності. В умовному світі правових понять ми бачимо немов дві реальності: за цією методологією авторська заслуга присвоюється право-

творчими органами держави, але ж, відступивши від її постулатів, ми сприймаємо думку про те, що ключові ідеї законів закладаються авторитетними ученими, як щось природне. Так, професор П. М. Рабінович, підкреслюючи особистий внесок З. В. Ромовської у створення Сімейного кодексу, вказує, що «вона наповнила його моральними оціночними поняттями» [2, с. 16].

До того ж у зв'язку з питанням: «як створюється право», слід зазначити, що воно не завжди виглядає як результат діяльності, що спрямовується усвідомленою метою – цей процес може бути спонтанним, ірраціональним, проходити у фактичних відносинах поза правилами нормотворчих процедур. Тож з позиції визнання неформальних шляхів створення права, яка представлена в численних варіантах широкого підходу до права, переконливість вольової теорії втрачається. На думку К. Олівекрони, і сьогодні правові норми іноді можуть бути породжені зусиллями учених. «Правознавці, звичайно, не беруть на себе роль законодавців, – справедливо зауважує він, – проте, їхні праці часто мають ефект встановлення нових норм ... Не дивно, що деякі філософи виділяють юридичну науку серед джерел права, хоча очевидно, що це не відповідає положенню про те, що право – це накази держави» [3, с. 37].

2. Попри те, що обов'язковість визнається константною властивістю права, уявлення про її джерело може суттєво змінюватися. Причина зобов'язуючого ефекту права становить одну з найбільш складних проблем, якої ми торкаємося лише в межах нашої мети. Ця проблема ставиться як питання со-

ціальних технік, механізму досягнення послуху, а на глибинному рівні – як питання онтології права. Наука пропонує різноманітний перелік кінцевих основ обов'язковості права [4, с. 87–143]. Але противники обов'язковості правової доктрини, які орієнтовані позитивістською методологією, зазвичай знаходять обґрунтування своїх поглядів у перспективі таких підстав, як примус, легальність, легітимність. Альтернативна стратегія покладається на авторитет.

Критики закладеної Джоном Остіном стратегії державного примусу зазначають, що з емпіричної точки зору зобов'язуючий ефект правових імперативів досягається різними засобами (О. Ерліх, Р. Циппеліус). Навіть встановлені або визнані державою норми не завжди спираються на державний примус; безліч норм, які наділяють правами, не оснащені санкціями, але теж сприймаються як обов'язкові, авторитетні. А в концептуальному вимірі підкреслюють, що санкції пояснюють тільки видиму реакцію на специфічну техніку соціальної регуляції, але не саму сутнісну причину, що вкорінена в ідею права, і усвідомлюється нами як обов'язок послуху [5, с. 157, 158]. За словами Дж. Коулмена, щоб зрозуміти обов'язковість права, слід зрозуміти, як право могло б мотивувати послух за відсутності санкцій [5, с. 158]. Отже, уявлення про обов'язковість права як результат організованого примусу держави виявляється спрощенням, що є прямим наслідком вольової теорії наказу.

Вольова теорія також служить ідейною платформою пояснення обов'язковості права як формального віддзеркалення легальності правотворчих органів: вважається, що авторитет цих

органів транслюється наказам, які вони встановлюють. Однак прискіпливий погляд виявляє, що між легальністю і обов'язковістю немає потрібного зв'язку: критерій законності правових смислів збігається з їхньою юридичною чинністю, але не з критерієм обов'язковості (авторитетності) [5, с. 159]. Тому легальність не можна вважати задовільною причиною обов'язковості права навіть у межах позитивістського вчення.

Обов'язковість правової доктрини часто зазнає критики з позицій легітимності, яка в методології позитивізму, що тяжіє до формальних критеріїв, набуває процедурного характеру: значення отримує фактична сторона визнання норми, яка обґрунтовується критерієм процедурної правильності. У цій перспективі оголюється очевидна вразливість правової доктрини, яка в моментах створення, здійснення, зміни та припинення не підпорядкована формальним правилам, що властиві гарантованим державою нормам. Як наслідок, можливість здійснення доктринальних положень не настільки передбачувана, надійна, прогнозована. Однак не будемо поспішати з висновками. У цьому сенсі правова доктрина не є винятком, оскільки походження визнаних позитивізмом звичаєвих норм і норм преторіанського типу (правовий прецедент) має якщо не ті самі, то дуже схожі процедурні вади, – не випадково доктрину називають також звичаєм наукового походження [6, с. 131].

На перший погляд здається, що в питанні легітимності диктує факту соціального визнання чи правильних процедур є беззаперечним. Однак Ю. Габермас слушно зауважує, що

в ідеї легітимності завжди присутнє ідеальне ціннісне домагання значущості, яке в потенції конфліктує із фактом. Тому легітимність, як не дивно, є потенційно спірним станом. Переконливість окремих легітимацій залежить від їхньої здатності забезпечувати консенсусно-значущі цінності [7, с. 242–247]. На наш погляд, практика свідчить, що власне правова доктрина здатна заповнювати в конкретних випадках нестачу ціннісного змісту в законодавчих нормах, виконуючи роль розпізнавання та закріплення ціннісних смислів.

Треба зауважити, що хоча власне в перспективі легітимності виявляються вочевидь головні «ударні сили» опонентів обов'язковості правової доктрини, легітимність може бути ненадійним критерієм. У принципі між обов'язковістю і легітимністю також немає необхідного зв'язку, оскільки часом закони встановлюють саме для зміни або усунення сталої та визнаної більшістю соціальної практики як неадекватної, нерациональної [5, с. 159].

У контексті легітимності найважливішим аргументом критиків обов'язковості правової доктрини виступає відсутність посилань на неї в судовій практиці як на підставу прийнятих рішень, особливо судових. Цей довід завдяки наочності також здається непохитним, тому знайшов широку підтримку. Так, Є. П. Євграфова вказує, що суди у рішеннях посилаються на норми, а не на наукові ідеї, які слугували засобом прийняття рішення. Правові позиції, сформульовані вченими, не є обов'язковими, що підтверджує лише рекомендаційний характер правової доктрини, її субсидіарну роль у вирішенні питань юридичної практики [8, с. 339; 9, с. 341].

Наведений доказ заслуговує на серйозне ставлення, але, на нашу думку, не повинен залишатися без відповіді. Передусім зазначимо, що в аспекті системи загальних знань про право, яка шукає універсальні причини, цей аргумент, вважаємо, ослаблюється тим, що є питанням правової традиції (тобто факту, що може змінюватися), а не принципу. Крім того, ця точка зору відображає тільки видимий бік правової реальності у специфічній позитивістській інтерпретації, тому вимагає офіційних атрибутів нормативних підстав, що часом змушує суддів і законодавців вводити готові доктринальні формули в оболонку правових актів влади від свого імені. Неважко помітити, що аргумент відсутності посилань переконливий лише в контексті позитивістської моделі права. У перспективах некласичних підходів до права догматичні вчення про юридичну норму і правові джерела стають вузькими для пояснення обов'язковості правових смислів, що ми бачимо у правових принципах та цінностях. Не треба забувати, що загальні принципи, формули, максими, які утворюють доктрину разом із рекомендаціями [6], також характеризуються прескриптивністю. У літературі з цього питання слушно зауважують, що розширення розуміння права й відповідно правової реальності веде до визнання більш значущої роботи доктрини, яка не вичерпується описом, систематизацією і тлумаченням юридичних норм. На думку С. І. Максимова, який дуже ретельно розвиває інтерпретацію правової реальності в стилі постмодерну, навіть якщо значення правової доктрини обмежити тільки тлумаченням норм, то і в цьому розумінні вона виконує свою ро-

боту з певної прескриптивної позиції: «“описує” не стільки те, як *можна* тлумачити право, скільки те, як воно *повинно* тлумачитися» (курсив мій. – С. Ч.) [10, с. 39]. Він вважає, що правова доктрина водночас має пізнавальні й нормативні функції, якщо під нормативністю розуміти створення ідеальних моделей для дійсності та її зміни [10].

Слід підкреслити, що аргументація критиків обов'язковості доктрини відбиває застарілу і добре знайому проблему юридичного мислення. Вона випливає з уявлення про право як замкнуту систему норм та юридичних концептів, з якої всі правові смисли можуть бути виведені виключно логічним шляхом. Цей напрям, відомий як «юриспруденція понять» (Г. Пухта, К. Гербер, Р. Ієринг), наполегливо критикується протягом тривалого часу, оскільки він ґрунтується на такому уявленні, що не вичерпує зміст поняття права. Підтримують цей висновок і сучасні автори, та звертають увагу на те, що програма понятійної юриспруденції нездатна заповнити дефіцит оціночних суджень, розробкою яких, власне, і займається доктрина. За словами Р. Циппеліуса, право має справу з розв'язанням проблем через пошук аргументів, які не завжди можна знайти в системі законів та відповідних їм понять [11, с. 255–259]. В умовах недостатності позитивної моделі права вважаємо, що правова доктрина саме і є особливим джерелом отримання таких неявних аргументів, отже, джерелом конкретного правового смислу.

Ми схильні стверджувати, що відсутність посилань не є вирішальним аргументом проти обов'язкового значення доктрини ще й тому, що зобов'я-

зуючий ефект у праві викликається різними причинами. Правова доктрина може виконувати свою регулятивну роботу, не маючи формальної обов'язковості, подібно до того, як королева Британії править, не управляючи, силою свого авторитету.

Тож авторитет є альтернативною стратегією обґрунтування обов'язковості права, якій у вітчизняній науці, на жаль, не приділяється достатньо уваги. Ця стратегія особливо властива західній правовій традиції – в англо-американській літературі поняття авторитету і обов'язковості права синонімічні (Дж. Коулмен, Г. Л. А. Гарт та ін.). Однак у нашому правознавстві між авторитетом і обов'язковістю права спостерігається своєрідний дисонанс значень. В одних випадках авторитет визнають різновидом або підтипом влади як властивість, слід уважати, обов'язкову за таким визначенням [12, с. 36], але звичайно ці властивості розрізняють, оскільки авторитет (поряд із примусом) розглядають тільки як один із засобів підтримки обов'язковості права [13, с. 14–16], або ж протиставляють, наприклад, у поширених висловлюваннях про те, що правова доктрина авторитетна, але не обов'язкова. Ми вважаємо, що поняття авторитету, за визначенням, містить модус імперативності, владності у значенні «примушувати кого-небудь триматися, поводитися певним чином» [14, с. 380]. У перспективі претензії права на правильність авторитет, на нашу думку, загалом може розглядатися як сутнісна правова властивість, якою ця претензія обґрунтовується. Однак влада авторитету доктрини – це не влада наказу, який не шукає нашої прихильності і не ціка-

вється нашим ставленням до нього. Це влада переконливості сили розуму.

3. Із теоретичного боку передумовою вирішення проблеми обов'язковості окремих правових форм виступає передусім тип праворозуміння. І хоча наші уявлення про обов'язковість правових форм звичайно знаходяться в полоні позитивізму, він все ж таки не є ані єдиною, ані ексклюзивною системою поглядів у праворозумінні. Простежується очевидна закономірність: чим ширше розуміння права відносно позитивістської програми, тим більше концептуальних підстав уважати правову доктрину справжнім правовим джерелом.

Характерною рисою багатьох сучасних концепцій права є широка соціологічна спрямованість. Вони вбачають у праві результат спільних зусиль соціального середовища, у тому числі юридичної спільноти, тому й відкриті для визнання джерельного значення правової доктрини. Так, наративна юриспруденція пояснює право як явище, що постійно створюється безліччю інтерпретацій усіх учасників правового життя, але головним чином, це те, як його розуміють юристи [15]. Таке розуміння перегукується із семіотичним підходом до права (Ю. Лотман, І. Грязін та ін.), що набув розвитку в поглядах І. М. Грязіна на право як міф. Цей міф твориться і підтримується в безперервному засвоєнні, переказі і здійсненні; юридична спільнота є органом, який створює, відтворює і підтримує міф права; не тільки виражає право, а й творить його, у відомому сенсі, і сама є правом як онтологічний атрибут цього міфу [16, с. 86, 89].

В обґрунтуванні обов'язковості правової доктрини слід використовувати також історичну стратегію: ряс-

ний матеріал її зобов'язуючого впливу в минулому в поєднанні нехай навіть із рідкісними сучасними прикладами, виявляють, що у природі доктрини немає принципових причин, які виключають її із переліку джерел права, оскільки завжди і всюди доктрина має однакові онтологічні характеристики, ознаки. Отже, змінюються тільки уявлення про достатність якостей правової доктрини для конкуренції із більш надійними та передбачуваними правовими джерелами.

4. Щоб уникнути непорозуміння у дискусії, потрібно уточнити значення ключового терміна «обов'язковий». Уявляється, що обов'язковість правових положень може виявлятися в двох модусах: 1) у суворому значенні безумовного для виконання імперативу; 2) у пом'якшеному значенні керівного чинника, що тяжіє над свідомістю та спрямовує її, але не безумовного до виконання, який може стати вирішальним у конкретній справі, а за підтримки судовою практикою – і в інших подібних справах. Сьогодні правова доктрина зобов'язує в більшості випадків у другому значенні. Це обов'язковість раціонального вибору, який сприймається як внутрішня необхідність і не супроводжується загрозою юридичної санкції. Обов'язковість доктрини виявляється у пом'якшеному варіанті переконливості, як сила авторитету, за якою стоїть значне представництво знавців права; це сила не наказу, а сила раціональності й наукової переконливості – адже загалом ми довіряємо науці.

Джерелом обов'язковості правової доктрини є властивий їй науково обґрунтований внутрішній логос, який може породжувати почуття раціонально

прийнятої необхідності, на відміну від вимушеної необхідності, що викликається зовнішніми чинниками. У цьому сенсі, вважаємо, можна стверджувати, що доктрина специфічно обов'язкова, коли вона диктує свої правила законодавцю і застосовувачу права.

Висновки. З огляду на викладене, можна дійти висновків, що обов'язковість правової доктрини – це питання, що розв'язується у площині юридичної методології. Позитивістська методологія формально-процедурного типу, на яку спираються опоненти обов'язковості правової доктрини, викликає суттєві концептуальні та емпіричні заперечення. Її недостатність стає особливо виразною у перспективі ціннісних критеріїв, яких вимагають альтернативні підходи до права.

У цих координатах можна говорити про обов'язковість юридичної доктрини у специфічному значенні керівного, але юридично небезумовного чинника, що зобов'язує до вибору силою раціональної, а не вимушеної необхідності, яку він викликає у свідомості. Враховуючи суттєві зміни, яких зазнає національна правова система, можна прогнозувати поступове визнання специфічної обов'язковості правової доктрини. Подальшу розробку проблематики доцільно спрямовувати в ідеології постмодерну в контексті обґрунтування авторитету як визначальної підстави обов'язковості права.

На закінчення доречно сказати, що в таких великих питаннях завжди залишається обнадійливе відчуття деякої недовомовленості, яка запрошує до пошуку найкращих аргументів.

Список використаних джерел

1. Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Ю. С. Гамбаров ; под ред. и с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 816 с.
2. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції / П. Рабінович // Укр. прав. часопис. – 2004. – Вип. 6 (11), верес. – С. 13–17.
3. Оливекрона К. Право как факт [Електронний ресурс] / К. Оливекрона ; пер. с англ. Е. Ю. Таранченко. – Режим доступу: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/83821843>.
4. Моисеев С. В. Философия права : курс лекций / С. В. Моисеев. – Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2003. – 203 с.
5. Коулмен Дж. Л. Юридичний позитивізм / Дж. Л. Коулмен, Б. Лейтер // Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена ; пер. з англ. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2007. – С. 154–171.
6. Бержель Ж.-Л. Общая теория права : пер. с фр. / Ж.-Л. Бержель ; под общ. ред. В. И. Даниленко. – М. : NOTA BENE, 2000. – 576 с.
7. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму / Ю. Габермас ; пер. з нім. В. Купліна. – К. : Дух і Літера, 2014. – 320 с.
8. Євграфова Є. П. Об'єктивність права: проблеми теорії і реальність : монографія / Є. П. Євграфова. – К. : Парлам. вид-во, 2014. – 416 с.
9. Євграфова Є. Дослідження правової доктрини в контексті системи джерел права / Є. Євграфова // Право України. – 2011. – № 1. – С. 337–344.
10. Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід / С. Максимов // Право України. – 2013. – № 9. – С. 34–53.
11. Циппеліус Р. Філософія права : підручник : пер. з нім. / Р. Циппеліус. – К. : Тандем, 2000. – 300 с.
12. Погребняк С. Про засоби забезпечення обов'язковості права / С. Погребняк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 2. – С. 36–46.
13. Погребняк С. Про ознаки права / С. Погребняк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2008. – № 4. – С. 13–21.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
15. Элкінс Дж. Р. В чём суть нарративной юриспруденции? / Дж. Р. Элкінс // Правоведение. – 2011. – № 6. – С. 194–207.
16. Грязин И. Н. Право есть миф / И. Н. Грязин // Правоведение. – 2011. – № 5. – С. 72–95.

References

1. Gambarov Iu. S. (2003) *Grazhdanskoe pravo. Obshchaia chast [Civil Law. Generalities]* (Ed. Tomsinova V. A.). М. : Zertcalo, [In Russian]
2. Rabinovych P. (2004) Metodolohiia vitchyznianoho zahalnoteoretychnoho pravoderzhavoznavstva: suchasni tendentsii [Domestic general theoretical methodology pravoderzhavoznavstva: Modern Trends] *Ukr. prav. chasopys. – Ukrainian legal magazine*, 6 (11), 13–17. [In Ukrainian]
3. Olivekrona K. Pravo kak fakt [Right as a fact] (Taranchenko E. Iu. Trans.) (n.d.) *hse.ru* Retrieved from: <https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/83821843> [In Russian]
4. Moiseev S. V. (2003) *Filosofii prava : kurs lekcii [Philosophy of Law: Lecture]*. Novosibirsk : Sib. univ. izd-vo, [In Ukrainian]
5. Koulmen Dzh. L., B. Leiter (2007) *Yurydychnyi pozytyvizm [Legal positivism]* (Dzh. Feinberha Ed.), (P. Tarashchuk Trans.). К. : Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [In Ukrainian]
6. Berzhel Zh.-L. (2000) *Obshchaia teoriia prava [General Theory of Law]* (V. I. Danilenko Ed.). М. : NOTA BENE [In Russian]
7. Habermas Yu. (2014) *Do rekonstruktsii istorychnoho materializmu [To the reconstruction of historical materialism]*. (V. Kuplin Trans.). К. : Dukh i Litera [In Ukrainian]
8. Yevhrafova Ye. P. (2014) *Obiektivnist prava: problemy teorii i realnist [Objectivity law: problems of theory and reality]*. К. : Parlam. vyd-vo [In Ukrainian]
9. Yevhrafova Ye. (2011) Doslidzhennia pravovoi doktryny v konteksti systemy dzherel prava [Research legal doctrine in the context of the sources of law]. *Pravo Ukrainy. – Law of Ukraine*, 1, 337–344. [In Ukrainian]
10. Maksymov S. (2013) Pravova doktryna: filosofsko-pravovyi pidkhid [Legal doctrine, philosophical and legal approach] *Pravo Ukrainy. – Law of Ukraine*, 9, 34–53. [In Ukrainian]
11. Tsypelius R. (2000) *Filosofii prava : pidruchnyk [Philosophy of law: the textbook]* К. : Tandem, [In Ukrainian]
12. Pohrebniak S. (2008) Pro zasoby zabezpechennia oboviazkovosti prava [On means of binding law] *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2, 36–46. [In Ukrainian]
13. Pohrebniak S. (2008) Pro oznaky prava / S. Pohrebniak // *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 13–21. [In Ukrainian]
14. Busel V. T. (2004) *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great Dictionary of Modern Ukrainian]* К. ; Irpin : Perun [In Ukrainian]
15. Elkins Dzh. R. (2011) V chem sut narativnoi iurisprudencii? [What is the essence of narrative jurisprudence?] *Pravovedenie. – Jurisprudence*, 6, 194–207. [In Ukrainian]
16. Griazin I. N. (2011) Pravo est mif / I. N. Griazin // *Pravovedenie. – Jurisprudence*, 5, 72–95. [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2016.

Черных Е. Н., кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного, административного и международного права, Мариупольский государственный университет, Украина, г. Мариуполь
e-mail: chernykhmdu@mail.ru

Обязательность правовой доктрины как проблема методологии

В статье рассматривается вопрос признания обязательности правовой доктрины как проблема юридической методологии. Доказывается, что отрицание обязательности

правовой доктрины в значительной мере обусловлено методологией позитивистской модели права, которая вызывает существенные возражения концептуального и эмпирического характера. В условиях недостаточности позитивистской программы обосновывается наличие у правовой доктрины специфической обязательности, источником которой является авторитет как проявление принципа внутреннего разума.

Ключевые слова: правовая доктрина, методология, обязательность, юридический позитивизм.

Chernykh Y. N., candidate of legal Sciences, associate Professor of constitutional, administrative and international law, Mariupol state University, Ukraine, Mariupol
e-mail: chernykhmdu@mail.ru

Binding Essence of the Legal Doctrine as a Problem of Methodology

The article is concerned with recognition of the binding essence of the legal doctrine as a problem of juridical methodology. The author proves that rejection of the binding essence of the legal doctrine is to a great extent determined by the positivistic pattern of law which arouses appreciable objections of the conceptual and the empirical character.

The aim of the article is to demonstrate that 1) the legal doctrine is characterized by a specific binding effect as well as 2) to clear up the main discourses in the discussion and 3) to show the vulnerable spots in argumentation of the opponents of the binding essence of the legal doctrine.

The research is being carried out in the prospects of the factors determining our concept of the binding essence of law: the mechanism of formation of law, the sources of the binding essence of law, understanding (ontology) of law and the semantics of the term «binding».

It is emphasized that the opponents of the legal essence of the legal doctrine who refer to the positivistic concept leaning onto the formal characteristics of law use argumentation of the formal procedural type. However, argumentation of procedural appropriateness does not meet the needs of the modern non-classical approaches to law that put forward value-based criteria. The article provides criticism of the main arguments of those who reject the binding essence of the legal doctrine: the volitional theory of the state which serves them as the platform of ideas and the foundations of the binding essence of law they usually use, such as coercion, legality and legitimacy.

It is ascertained that the alternative strategy of argumentation of the binding essence of law is the authority which is paid very insufficient attention in the national science. Western juridical science homologates the authority and the binding essence (normalization) of law, whereas in our science there is a dissonance of meanings: in some cases they are synonyms; but usually they differ or even antedated. It is the authority that, in the author's view, is the promising strategy of argumentation of the legal doctrine.

The author emphasizes dependence of argumentation of the binding essence of the legal doctrine on understanding of law: the farther it is from positivism the nearer recognition of the binding essence of the legal doctrine is.

In the author's view, the legal doctrine possesses specific binding essence which differs from binding essence as a usual juridical term. It is binding essence in the meaning of the leading but not the peremptory factor which is capable of causing the feeling of rationally accepted necessity rather than coerced necessity. The source of the binding essence of the legal doctrine is found in the authority as manifestation of the principle of its internal mind. It is expedient to carry out further research of the problem on the platform of ideology of post-modernism in the context of the concept of authority.

Key words: legal doctrine, methodology, binding essence, juridical positivism.

ТИХИЙ ВОЛОДИМИР ПАВЛОВИЧ,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук
України, віце-президент — керівник
Київського регіонального центру
Національної академії правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: acad@voliacable.com

УДК 343

Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види

У статті визначено поняття людини, безпеки, безпеки людини, її значення, зв'язок із правами людини, їх гарантіями, проведено класифікацію видів безпеки та безпеки людини, дано характеристику конституційних та інших правових засобів забезпечення безпеки людини.

Ключові слова: Конституція України, людина, безпека, безпека людини, права людини, правові гарантії, право людини на безпеку.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України).

Термін «безпека людини» складається з двох слів «безпека» і «людина». Для з'ясування того, яке явище дійсності називається конституційним терміном «безпека людини» і чи дійсно цей термін відповідає природі вказаного явища, потрібно надати йому перш за все мовного тлумачення і з'ясувати, зокрема, походження цього терміна, його

генетичні зв'язки, одвічне, справжнє, можливо, й нині забуте значення, тобто провести етимологічний аналіз. Як у звичному, так і в науковому розумінні, безпека оцінюється як певний факт, як щось цінне й досяжне, що створюється людьми, як певна цінна властивість, характеристика предмета. Інакше кажучи, безпека являє собою певну потребу і благо, тому що «класифікація того чи іншого об'єкта як важливого або цінного для людини означає, що цей об'єкт чи стан є благом або потребою, кваліфікація ж як неважливого означає, що

він не є не тим, не іншим» [1, с. 44]. Навряд чи хтось стане заперечувати загальне прагнення до безпеки, що є постійною потребою всіх і кожного, необхідною умовою існування й розвитку. Слово «безпека» складається з прийменника *bez* і основи іменника *reka*, пов'язаного з дієсловом *rekti*, українське «пекти» [2, с. 163]. Прийменник «без» загальнослов'янського індоєвропейського характеру. Вихідне, початкове значення, за одними джерелами, – «поза» [3, с. 39], за іншими – при відсутності – «крім» [2, с. 161]. Слово «пека» походить від слова «пек», яке запозичене з голландської мови – *rek* («смола»). Старослов'янською «пкъ, пкъль смола; пекло». Згідно із догмами християнства, грішники киплять у пеклі в смолі, горять у вічному вогні; через те в народній етимології слово «пекло» пов'язують зі словом «пекти». Пекло – найнебезпечніше місце [4, с. 328, 329]. Етимологія безпеки пов'язана з міфом про Пека. Пек – це слов'янський бог пекла. У давньоукраїнській міфології «пек» – бог пекла, а також війни, кривавих бійок, кровопролиття та всілякої біди. Син Чорнобога і Марі. Згідно з повір'ям, – кровожерний, страхотливий, підступний, нещадний, але лякливий, надто боявся Чура (звідси давнє прислів'я «Чур тобі, Пек») (за Д. Зелениним). «Пекло» – царство Пека, страхотливе підземелля, куди «провалювалися» (крізь «криваві горловини») душі грішників після смерті. За давніми міфами, пекло мало дванадцять ярусів (дванадцять «проваль» – з «кривими горловинами» між ними: «чим більше гріха у людини, тим важча її душа, тим глибше вона провалюється крізь горло-

вини» (І. Литвинчук). Давні українці вірили, що Пек затягував до пекла і праведників, добрих людей. З усіх богів Вирію лише Чур міг проникати в пекло й відбивати в Пека невинні душі добрих людей чи своїх лицарів-побратимів, повертати їх на землю чи до Вирію. Битва Чура з Пеком у підземеллі, за уявою давніх українців, призводила до землетрусів. Походи Чура в пекло, двобої з Пеком становлять низку давньоукраїнських пригодницьких міфів (за М. Слободянюком) [5, с. 181, 182]. Спровадити до пекла (на шибеницю і т. ін.) означає заповідати кому-небудь смерть. Синоніми: відправити (спровадити) на той світ; відбирати життя; випустити душу; випустити дух; вибити дух; випустити кишки; відправити чортам на сніданок [6, с. 124]. Російською іменник «пека» означає «спека», «спекота»; слово «пека» – від *pekti* (піч), а «піч» створене від основи «пек» і буквально означає «місце, де печуть, жарять, смажуть» [3, с. 336, 337].

Як відомо, історичне (етимологічне) значення того чи іншого слова не завжди збігається із сучасним. Утім вказані значення слова «безпека» в принципі тотожні. У сучасній українській і російській мовах слово «безпека» означає стан, коли кому-, чому-небудь ніхто і ніщо не загрожує [7, с. 430], а безпека – це можливість якогось нещастя, лиха, катастрофи [8, с. 953].

Згідно з лексичною нормою слововживання повинно здійснюватися у властивих йому значеннях на сучасному етапі. При мовному тлумаченні слід вживати норми літературної мови. Безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека, і отже, припускає безпеку-

ку. Все має свою протилежність, безпека – теж термін, який вживається спеціально для позначення протилежного безпеці – небезпека. Протилежності не існують одне без одного. Безпечний (отже, співвідносний із небезпечним) стан того чи іншого об'єкта. Слова «безпека» і «небезпека» є антонімами – словами, лексичні значення яких протиставляються одне одному, тобто словами із протилежними значеннями [9, с. 44]. Слово «небезпека» максимально протилежне вихідному значенню слова «безпека» і створює нове значення, нове поняття, виражає нову оцінку факту дійсності. Безпека виступає формою прояву своєї протилежності – небезпеки, і окремо від предмета не існує. Безпека – це властивість предмета, а не сам предмет. Це те, що має чи не має той чи інший предмет. Лише в результаті відволікання, абстрагування цієї властивості від самого предмета і створюється поняття «безпека». Воно, описуючи одну із загальних властивостей предметів, фіксує загальне і суттєве у видах безпеки, відволікаючись від того, чим вони розрізняються між собою, застосовуються в багатьох, якщо не у всіх науках, набуваючи статусу загальнонаукового поняття.

Кожний предмет володіє різноманітними властивостями. Тому його стан виявляється залежно від того, які з його властивостей переважають (мають перевагу) над іншими в даний момент і в даному відношенні. «Домінуюча в певних умовах властивість предмета або їх сукупність і визначає його стан, тобто конкретний спосіб його існування» [10, с. 19].

Звідси випливає, що поняття «безпека» фіксує домінуючий спосіб існування предмета як стан, за якого кому-, чому-небудь не загрожує небезпека. Виходячи з цього способу існування того чи іншого предмета, ми іменуємо цей стан як небезпечний чи безпечний. При визнанні поняття «безпека» ми співвідносимо предмет, беремо до уваги його буття стосовно небезпеки, не враховуючи його прояву в інших відносинах. Відображаючи конкретний домінуючий в певних умовах спосіб буття того чи іншого предмета, поняття «безпека» характеризує його через одну із загальних і суттєвих властивостей.

У той же час стан предметів «не тільки виявляється в певних відносинах, а й самі відносини беруть активну участь у формуванні цих відносин» [11, с. 31–32]. Це означає, що жодний предмет не може мати незалежні способи виявлення буття (стану), оскільки основні характеристики будь-якого предмета залежать від його взаємовідносин з іншими предметами. Інакше кажучи, кожний предмет існує лише у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин. Таким чином, безпека предмета виявляється у відносинах з іншими предметами, залежить від цих відносин і останні тією чи іншою мірою формують і змінюють безпеку.

Безпека завжди свідчить, що в ній є дві взаємодіючі сторони – безпека від кого (чого) і безпека кого (чого). Потрібно розрізняти безпеку в двох сенсах: у тому значенні, що предмет безпечний, не створює небезпеки заподіяння шкоди, не здатний її заподіяти, не загрожує небезпекою, надійний, і в тому розумінні, що предмету не загрожує небезпека, він

надійно захищений, гарантований, забезпечений від небезпеки,

Державний стандарт України 2293-99 визначає термін «безпека» як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. Таке визначення безпеки обумовлене тим, що абсолютної безпеки досягти неможливо. Тому може йтися лише про відносну безпеку, про захищеність тих чи інших цінностей від небезпек. Доведення безпеки до крайності, «абсолютної безпеки» призводить до небезпеки для людини, до позбавлення її свободи і розвитку. Тому мова повинна йти про безпеку свободи і розвитку людини, суспільства.

Зміст безпеки виявляється в різних її видах по-різному. Різними є і засоби досягнення тих чи інших безпек. Зміст безпеки і засоби її досягнення залежать від багатьох обставин, зокрема, від характеру предметів, безпека яких забезпечується, характеру джерел небезпеки, її ступеня і т. ін. Види безпеки настільки різноманітні, що для їх всебічної характеристики використовується ціла система понять, кожне з яких відображає особливості тих чи інших видів.

Різноманіття видів безпеки обумовлює необхідність їх класифікації. Безпека розподіляється на види за різними підставами. Багато з видів безпеки взаємозалежні і між ними існують взаємопереходи. Тому класифікація безпеки на види певною мірою є умовною і відотною. За сферами забезпечення можна виділити такі види безпеки, як військова, економічна, політична, соціальна, духовна, ідеологічна, гуманітарна, фізична, моральна, майнова, психологічна, екологічна, техногенна, транспортна, виробнича, трудова, правова і т. ін.

За суб'єктами, безпека яких забезпечується, виділимо такі види безпеки: людини, суспільства, держави. За рівнем суб'єктності безпека людини охоплює безпеку як особисту, так і спільно-ти – загальну (спільну, колективну). Загальна безпека може бути як більш, так і менш загальною.

Питання «Хто є людина?» до цього часу залишається спірним, невирішеним і найскладнішим, філософським питанням. Під словом «людина» звичайно розуміється жива істота, яка володіє такими властивостями, які дають можливість відрізнити людей від інших живих істот. Людина – багатогранне, багатопланове, багатостороннє і надзвичайно складне явище. Проблему людини вивчають практично всі науки, але кожна з них під своїм кутом зору, ті аспекти, які обумовлені її потребами, і зосереджують увагу лише на певних якостях людини.

Людина, з точки зору природничих наук і психології, – це біологічний вид, який має ряд якостей, властивих всьому виду, без урахування індивідуальних відмінностей [12, с. 188]. З точки зору суспільних наук людина – це як біологічна, так і соціальна істота.

Для права важливі насамперед ті риси (властивості, ознаки) людини, які ним охороняються. А це найвищі соціальні цінності: життя, здоров'я, свобода, честь, гідність, безпека. Інакше кажучи, людина виступає тут перш за все як суб'єкт прав і свобод та об'єкт їх забезпечення.

Ідея безпеки людини була висунута в теорії суспільного договору, яка по суті є безпековою (захисною) теорією. З погляду прихильників цієї теорії сус-

пільству і державі передують повна анархія і «війна всіх проти всіх» або за деякими поглядами ідилічна свобода. Спільною рисою природного стану, в якому довгий час перебували люди, є необмежена особиста свобода. Нею люди свідомо вирішили поступитися на користь держави для забезпечення особистих прав (прав людини). Таким чином, відповідно до теорії суспільного договору, люди свідомо будували суспільство, уклали союз для охорони власних інтересів.

«Право людини, – писав І. Кант, – повинно забезпечувати їй безпеку, воно надійніше за всі стіни» [13, с. 306]. Ідея прав людини пройшла перевірку часом. Права людини були гаслом буржуазних революцій, що зруйнували феодалізм, і відіграли подібну роль у падінні тоталітарних режимів, розвалі комуністичної системи (соціалістичного табору), розпаді СРСР та створенні на його теренах цілої низки суверенних незалежних, соціальних, правових, демократичних держав. Права людини є ідеологічною основою Конституції Пилипа Орлика.

Ідея невід'ємних прав людини стала основою перших у світі конституцій. В Американській декларації незалежності (1776) визначено, що всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід'ємними правами, до яких належать права на життя, на свободу і на прагнення до щастя. Автори Декларації визнавали, що влада уряду дійсна і підтримується підданими доти, доки вона захищає право людини і «ґрунтується на згоді тих, ким управляють». Якщо влада (уряд) порушує ці права, народ має право ліквідувати

і встановити нову, засновану на таких принципах, які повинні якнайкраще забезпечити безпеку і благополуччя народу. Це по суті теж визнання прав людини, але у вигляді права на революцію.

Аналогічні права людини проголосила і французька Декларація прав людини і громадянина (1789): «1. Люди народжуються і залишаються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися лише з огляду на загальну користь. 2. Метою кожного політичного союзу є забезпечення природних і невід'ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека і опір гнобленню».

Ідея невід'ємних прав людини – ідеал людства епохи Просвітництва – стала вирішальною основою для наступних конституцій практично в усіх країнах. Таким чином, досвід історії наочно підтвердив не тільки життєздатність ідеї невід'ємних прав людини, а й їх універсальність.

Основні права і свободи людини становлять підвалини справедливості, миру та безпеки для всього світового співтовариства і тому мають всесвітнє значення. Про це свідчать Статут ООН, однією із засновників (фундаторів) якої є і Україна, Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Африканська декларація прав та обов'язків людини 1948 р., Американська декларація прав людини

і народів 1981 р., Підсумковий акт ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інші міжнародні документи з прав людини і громадянина.

Ідейною основою Конституції України також були обрані права і свободи людини. Відповідно до її положень Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава (ст. 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3), усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22); при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод (ч. 3 ст. 22); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ч. 1 ст. 24); іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України (ч. 1 ст. 26).

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека вже за самим фактом свого існування мають

найвищу, безумовну цінність. Людина не тільки соціальна цінність, а й самоцінність. Тому некоректною є вказівка Конституції України на соціальну цінність людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

За радянських часів право людини на безпеку не досліджувалося, оскільки це вело до визнання прав і свобод людини, які кваліфікувалися марксизмом не інакше як так звані права і свободи.

Із деякими наближеннями до потреб у безпеці в психології відносять потреби в захищеності; стабільності; залежності; відсутності страху, тривоги; потреби у структурі; порядку, законі і обмеженнях; силі покровителя тощо [14, с. 63]. Мирне, яке живе спокійним життям, стабільне, гарне суспільство, як правило, дає своїм членам можливості почувати себе в достатній безпеці; так само як сита людина не відчуває себе голодною, той, хто перебуває в безпеці, не відчуває загрози [14, с. 64].

Таким чином, проблема безпеки завжди була і залишається актуальною для людини і суспільства в цілому. Людина постійно дбає про збереження своїх прав і свобод від тих чи інших посягань, небезпечних явищ, прагне до безпеки, бо це благо є вічною природною потребою, умовою для життєдіяльності людини. Безпека є найнеобхіднішою із потреб людини, і її «продукування» не може зупинитися ні на мить. Тому в Україні безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей (частина перша ст. 3 Конституції України).

Безпека людини – це об'єктивний стан і суб'єктивне відчуття фізичної, майнової, соціальної (матеріальної),

психологічної і моральної захищеності людини, її прав і свобод. Людина перебуває в безпеці, коли вона, її права і свободи надійно захищені (забезпечені, гарантовані). Інакше кажучи, саме права і свободи людини та їх гарантії і забезпечують її безпеку. Адже права людини притаманні їй природі, без них вона не може існувати як людська істота.

Необхідним є багатомірний і всебічний підхід до розв'язання проблеми безпеки людини. Без забезпечення особистої безпеки людини, особливо безпеки життя, було б безпредметним порушувати питання про дотримання інших прав і свобод людини. Але забезпечення лише особистої безпеки явно недостатньо для безпеки людини, її безпечного існування та розвитку.

Поняття безпеки людини включає також безпеку честі та гідності, місця проживання, недоторканності житла, таємниці особистого життя, невтручання в особисте і сімейне життя, свободи думки і слова, світогляду, об'єднань, підприємницької діяльності, безпеку майна тощо. Таким чином, безпека (захищеність) людини як система – це фізична, психологічна, моральна, соціальна, матеріальна, майнова та інші види. Це означає, що методологічно має йтися про поєднання різних, але взаємопов'язаних елементів, систему, комплекс заходів, спрямованих на зміцнення захисного механізму, надійних гарантій захисту прав і свобод людини від тих чи інших небезпек.

Юридична наука і практика мають справу з небезпеками у сфері діяльності людей, тому причиною небезпеки завжди виступають саме певна діяльність, поведінка людей. Безпека людини – це

певною мірою узагальнюючий, інтегрований виразник реалізації прав і свобод людини, її захищеності (гарантованості) від небезпек. Вона (безпека) є одним із головних показників якості та рівня життя. Останні знижуються, тобто потреби людини задовольняються гірше, через недостатнє забезпечення безпеки. Так, доведено, що людина почуває себе в абсолютній безпеці, якщо ступінь ризику оцінюється величиною порядку 10^6 . Інакше кажучи, ми не думаємо про небезпеку, якщо імовірність фатального наслідку становить один випадок на мільйон. Якщо ж ризик досягає значення 10^3 , людина починає відчувати занепокоєння, тобто такий ризик є неприйнятним. У деяких країнах, наприклад у Нідерландах, рівень прийнятного ризику встановлений у нормативно-правових актах. Прийнятним рівнем індивідуального ризику для смертельних випадків вважається значення 10^6 на рік. Американські вчені, використовуючи теорію ризику і статистику нещасних випадків із смертельними наслідками з різних причин, дійшли висновку, що небезпека, яка зумовлює ризик, що дорівнює 10^8 , не має великого значення для людини.

Справді надійна безпека для всіх людей може бути досягнута лише через усунення причин створення загроз для людини, її прав і свобод. Тільки в умовах демократичної, соціальної, правової держави людина знаходить безпеку від тиранії, гноблення, свавілля, беззаконня, безправ'я, насильства тощо. Тому, на наш погляд, право людини на безпеку – це комплексне, узагальнююче, інтегральне право, право на такий правопорядок, за умов якого забезпечують-

ся (гарантуються, охороняються і захищаються) права і свободи людини. Такий висновок випливає внаслідок аналізу природи безпеки людини та міжнародних договорів України і Конституції України. Так, згідно із Загальною декларацією прав людини, «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені» (ст. 28). У Статуті Ради Європи наголошується, що «кожний член Ради Європи обов'язково має визначити принципи верховенства права та здійснення прав і основних свобод людини всіма особами, що знаходяться під його юрисдикцією» (ст. 3). У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. зазначається, що уряди, які підписали цю Конвенцію як члени Ради Європи, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне й ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені (преамбула), зобов'язалися поважати права людини – гарантувати кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розд. 1 цієї Конвенції (ст. 1).

Забезпечення безпеки людини (гарантування, охорона і захист прав і свобод людини) – головна функція, мета і обов'язок держави Україна, всіх гілок влади, всіх ланок державного механізму. Держава є основним суб'єктом забезпечення безпеки людини. Саме людина, її права і свободи є головним об'єктом національної, державної, політичної, техногенної, екологічної, економічної, інформаційної, громадської

безпеки (захисту від злочинів та кримінальних структур).

Відповідно до Конституції України визнаються і діють принципи поділу влади і верховенства права як умова гарантій прав і свобод людини: державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ст. 6). Конституційні положення щодо прав людини безпосередньо застосовуються судами. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (частини 2, 3 ст. 8).

Згідно зі ст. 9 Конституції України ратифіковані міжнародні договори стають частиною законодавства України. Хоча міжнародне звичаєве право та загальновизнані принципи права не згадуються в цій статті, проте посилання на загальновизнані принципи і норми міжнародного права введено до ст. 18, яка стосується зовнішньої політики України.

Чітке втілення в Конституції України принципу законності: «Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'я-

зані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» (ст. 19). Статті 22 і 157 Конституції України гарантують захист самого існування прав людини, забороняючи скасовувати права шляхом внесення змін до Конституції. Особливо важливими є також ч. 3 ст. 8 та ч. 1 ст. 55, які передбачають, що права людини застосовуються безпосередньо і захищаються судами. Незворотність дії в часі законів та інших нормативно-правових актів (ст. 58) також забезпечує безпеку людини від посягань держави.

Перелік основних прав людини є повним, і це свідчить про бажання нашої держави забезпечити захист всього обсягу прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, та здійснити їх практичне втілення. «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64). Можливі обмеження прав людини встановлені в Конституції в окремих статтях (постатейно), а не в спільній статті. Дуже важливо, що ч. 2 ст. 55 надає кожному право оскаржити рішення органів державної влади і, таким чином, закладає конституційну основу для здійснення судового контролю за адміністративними органами.

Таким чином, безпека людини полягає в пануванні прав і свобод людини. Для її забезпечення застосовуються такі засоби:

1) держава і суспільство сприяють створенню умов, необхідних для повної і безперешкодної реалізації прав і свобод людини;

2) права і свободи людини є межею втручання держави у життя людини;

3) передбачаються заходи з охорони прав і свобод, юридичні правила з приводу безпеки людини, зокрема, закріплюються в Конституції та законах природні права людини та їх гарантії, заборони і обмеження безпідставного втручання держави, її органів у життя людини, засоби самозахисту людини від посягань на права і свободи людини як з боку держави, так і приватних осіб, інші заходи запобігання, попередження, профілактики та виключення порушення прав і свобод людини;

4) при порушенні прав і свобод людини здійснюється діяльність і вживаються заходи щодо безпосереднього захисту прав і свобод людини – припинення порушення (загрози порушення) прав і свобод людини, їх відновлення, ліквідації наслідків скоєних правопорушень, притягнення винних до юридичної відповідальності, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, спричиненої такими порушеннями, реалізації юридичної відповідальності.

У цьому аспекті Конституція України є також засобом забезпечення безпеки людини, захисту її прав і свобод. Ці засоби мають бути справедливими, демократичними, законними та легітимними. Їх основою є синтез принципів верховенства права і демократизму, виключення зловживання як принципом верховенства права, так і принципом демократизму.

Запобігання порушенню права людини на безпеку і його відновлення (у випадках порушення) здійснюються шляхом застосування правових норм як щодо охорони, так і щодо захисту права.

Тобто право на безпеку в значенні об'єктивного права – це певні гарантії, обмеження, конкретні державні та правові інститути і механізми, які забезпечують захист людини від небезпек.

При цьому законодавство та діяльність по забезпеченню безпеки людини повинні бути, з одного боку, достатніми, а з другого – не порушувати прав і свобод людини. З метою збереження безпеки людей держава не має права звертатися до засобів, які загрожують їх свободі. Рівень безпеки людини повинен бути щонайменше таким, щоб у суспільстві була створена атмосфера миру та спокою, щоб кожний був упевнений у тому, що його правам і свободам, життю і здоров'ю, честі й гідності, свободі і власності не загрожує небезпека, що він надійно захищений державою і суспільством.

Саме такий рівень безпеки і повинен гарантуватися державою, але передбачається і відповідальність людини в цій сфері. «Люди, – писав Гегель, – впевнені у тому, що держава повинна існувати і що тільки в ній може здійснюватися особливий інтерес, але звичка приховує від нас те, на чому ґрунтується наше існування. Коли людина вночі спокійно виходить на вулицю, їй не спадає на думку, що все могло б бути по-іншому. Бо ця звичка до безпеки стала її другою натурою, і ніхто не думає, що це результат лише дій особливих установ. Часто вважається, що держава тримається на силі, насправді основою цього є тільки відчуття необхідності порядку, яке мають усі» [15, с. 293].

Згідно з Конституцією України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому

не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (ст. 23). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ч. 1 ст. 68).

Потреба в безпеці – це потреба в захищеності й потреба почувати себе у стані, за якого відсутня загроза для життя і здоров'я. Безпека – це умова задоволення інших потреб. Людина прагне до безпеки, намагається жити в безпеці, в стані, коли їй ніщо не загрожує, у світі, вільному від страху. Але в суспільстві існують небезпеки для людини: фізичні, біологічні, психологічні, екологічні, економічні, соціальні, технічні, політичні, інформаційні тощо. Деякі з них, на жаль, стають нормою нашого життя.

У широкому значенні безпека людини охоплює такі види безпеки: біологічну, фізичну, психологічну, екологічну, економічну, майнову, соціальну, природну, технічну, політичну, інформаційну тощо.

Поряд із правом людини на безпеку у широкому значенні слова Конституція України закріплює право людини на безпеку в її власному (вузькому), буквальному розумінні слова, тобто право на безпеку життя і здоров'я людини, право людини на їх захищеність, охорону життя і здоров'я (частини 2 і 3 ст. 27, ч. 1 ст. 49). Це право конкретизується цілою низкою інших норм Конституції України і передбачає право кожної людини на: безпечність продукції та всіх видів послуг і робіт (ч. 4 ст. 42), безпечні умови праці (ч. 4 ст. 43), безпечне

для життя і здоров'я докільля та на відшкодування завданої порушеннями цього права шкоди (ч. 1 ст. 50).

Тому під безпекою людини у вузькому значенні слова ми розуміємо безпеку життя і здоров'я людини від фізичних та/або психологічних загроз, існування людини, вільне від загроз її життю і здоров'ю, захищеності від них. Пояснення безпеки людини простим і природним чином розкриває її сутність і відповідає на питання, чому існує безпека людини і чому вона така, а не інша.

Саме з цього виходить і нова наука «Безпека життєдіяльності». Без життя немає й самої людини.

Положення Конституції України є основою законів та інших нормативно-правових актів і у сфері безпеки людини. До галузевого законодавства щодо безпеки людини належить законодавство про охорону здоров'я, праці, про дорожній рух, про цивільну оборону, про охорону навколишнього середовища, пожежної безпеки тощо.

Відповідно до ЦК України фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я докільля, на безпечні для неї продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні умови праці, проживання, навчання тощо (ст. 293), на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю (ст. 282). Стаття 282 ЦК України передбачає, що фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. Поняття підприємницької діяльності як виду господарської діяльності та поняття останньої визначені відповідно у статтях 42 і 3 ГК України.

Тому під іншою діяльністю, передбаченою ст. 282 ЦК України, потрібно розуміти як господарську діяльність, зокрема підприємницьку, так і іншу поведінку фізичних та/або юридичних осіб, яка загрожує життю та здоров'ю людини. Про це свідчать і норми глави 81 ЦК України «Створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи». Стаття 1163 ЦК України, яка має назву «Усунення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи» і передбачає, що фізична особа, життю, здоров'ю або майну якої загрожує небезпека, а також юридична особа, майну якої загрожує небезпека, мають право вимагати її усунення від того, хто її створює. До речі, шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала життя та здоров'я фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодується державою у повному обсязі.

Кримінальний кодекс України забезпечує безпеку людини як нормами Загальної, так і Особливої частини. Злочином визначається не тільки діяння, яке заподіяло істотну шкоду фізичній особі, а й яке могло заподіяти таку шкоду (ст. 11 КК України), тобто порушило безпеку особи, створило для неї небезпеку (можливість, загрозу, небезпечні умови) заподіяння їй, її життю, здоров'ю, свободі або майну істотної шкоди.

Як правило, порушення безпеки людини є етапом (стадією) вчинення відповідного злочину проти життя, здоров'я, свободи, власності тощо, і тому, якщо злочин закінчений, він поглинає попередні етапи (стадії), вони не мають самостійного значення і не впли-

вають на його кваліфікацію. Якщо життю, здоров'ю, свободі, майну людини заподіяна шкода, то тим самим заподіяна шкода і її безпеці. У нормах Особливої частини КК України сформульовані закінчені склади злочинів. Захищаються як об'єкти кримінально-правової охорони, так і їх безпека, зокрема безпека людини (особиста та майнова).

Проте ці стадії (порушення безпеки людини) мають самостійне значення, якщо злочин не закінчений, тобто не доведений до кінця із причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках порушення безпеки людини кваліфікується відповідно як готування або замах на вбивство, заподіяння тілесного ушкодження, позбавлення волі, знищення або пошкодження майна людини тощо. Таким чином, норми інституту про незакінчений злочин разом із нормами Особливої частини КК України захищають безпеку людини, як і безпеку інших об'єктів.

При порушенні безпеки людини виникає право на необхідну оборону (ст. 36 КК України), на затримання особи, яка вчинила злочин (ст. 38 КК України), на крайню необхідність (ст. 39, ч. 2 ст. 40 КК). У цьому аспекті право на необхідну оборону, на затримання особи, яка вчинила злочин, та право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності, є не чим іншим, як формами забезпечення безпеки людини (людей).

Порушення безпеки людини може свідчити про діяння, пов'язане з ризиком (ст. 42 КК України), або про виконання спеціального завдання із запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК України). Вчинен-

ня злочину під впливом погрози, примусу, тобто при порушенні безпеки людини, віднесено законодавцем до обставин, які пом'якшують покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України), а вчинення злочину загальнонебезпечним способом є обставиною, яка обтяжує покарання (п. 12 ч. 1 ст. 67 КК України).

Порушення безпеки людини може бути і способом вчинення того чи іншого злочину, і тому законодавець надає йому обов'язкової ознаки простого, кваліфікованого або особливо кваліфікованого складу злочину. Порушення безпеки людини при вчиненні тих чи інших злочинів свідчить про високий ступінь їх тяжкості і тому законодавець у цих випадках конструє усічені склади злочинів, переносить момент закінчення таких злочинів на попередні стадії, на стадію порушення безпеки людини.

Низка норм Особливої частини КК України передбачає відповідальність за порушення права на безпеку людини як за посягання на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони. Це норми кримінального законодавства про певні погрози людині, про злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини, які вчиняються у сфері медичного обслуговування (статті 132, 138–145 КК України), інші злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я людини (статті 134–137 КК України). Безпеку людини забезпечують і норми Кодексу про відповідальність за злочини проти безпеки споживання продукції, екологічної безпеки, громадської безпеки, безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту, а норми про злочини проти безпеки людства за визначенням – безпеку всіх людей.

Висновки. Зміцнення безпеки людини, на наш погляд, вимагає:

– забезпечення верховенства, пріоритету прав і основних свобод людини у відносинах із державою;

– врегулювання поведінки людей відповідно до загально визнаного принципу «дозволено все, крім того, що заборонено законом» та врегулювання діяльності держави, її органів, посадових і службових осіб відповідно до принципу «дозволено лише те, що передбачається законами»;

– забезпечення захисту людини від посягань з боку інших людей та забезпечення захисту людини від посягань з боку держави, її органів, посадових і службових осіб;

– підвищення рівня гарантованості прав і свобод людини, закріплених у Конституції, а саме: права на життя (ст. 27), права на повагу гідності (ст. 28), свободи та особистої недоторканності (ст. 29), недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), недоторканності особистого і сімейного життя (ст. 32), свободи пересування, вільного вибору місця проживання (ст. 33), права на свободу думки і слова, на вільне ви-

раження своїх поглядів і переконань (ст. 34);

– приведення законодавства у галузі прав людини у відповідність до міжнародних норм і стандартів;

– забезпечення прав і свобод кожної людини згідно з міжнародними, в тому числі європейськими, нормами і стандартами;

– посилення юридичного забезпечення права людини на власність;

– створення належних умов, вироблення правових механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою прав і свобод, їх дієвої охорони та захисту у разі їх порушення;

– посилення боротьби зі злочинами, які посягають на права і свободи людини; прийняття законів про зброю, охоронну та детективну діяльність, про недержавні правозахисні організації тощо.

У зв'язку з тим, що права і свободи людини є найвищою цінністю і головним обов'язком держави є їх утвердження і забезпечення, у ч. 1 ст. 1 КК України потрібно вказати на їх пріоритетну охорону.

Необхідні подальші наукові дослідження вказаних напрямів та видів безпеки людини, особливо соціальної, екологічної, технічної, інформаційної та безпеки людства.

Список використаних джерел

1. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности / В. С. Магун. – Л., 1983. – 176 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1: А-Г. – 632 с.
3. Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка : пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская ; ред. С. Г. Бархударов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1971. – 543 с.
4. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 4: Н-П. – 654 с.

5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Велес, 2007. – 240 с.
6. Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 2 – 854 с.
7. Словник української мови : в 20 т. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 1: А-Б. – С. 1–100.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – 1026 с.
9. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Л. М. Полюга ; за ред. Л. С. Паламарчука. – 2-ге вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 1999. – 275 с.
10. Кемкин В. И. Категория «состояние» в научном познании / В. И. Кемкин. – М. : Высш. шк., 1983. – 120 с.
11. Симанов А. Л. Понятие «состояние» как философская категория / А. Л. Симанов. – Новосибирск : Наука, 1982. – 127 с.
12. Школьник Ю. К. Человек. Полная энциклопедия / Ю. К. Школьник. – М. : Эксмо, 2007. – 256 с.
13. Кант И. Из лекций по этике / И. Кант // Этическая мысль: науч.-публицист. чтения. – М., 1988. – С. 299–333.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с.
15. Гегель Г. В. Ф. Философия права : [пер. с нем.] / Г. В. Ф. Гегель ; ред. и сост. Д. А. Керимов, В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.

References

1. Magun V. S. (1983) *Potrebnosti i psikhologiiia sotcialnoi deiatelnosti [Needs and psychology of social work]* L. [In Russian]
2. Melnychuk O. S. (Ed.) (1982) *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols.1-7, Vol.1) K. : Nauk. Dumka [In Ukrainian]
3. Shanskii N. M., Ivanov V. V., Barkhudarov S. G., Shanskaia T. V. (1971) *Kratkii etimologicheskii slovar russkogo iazyka : posobie dlia uchitelia [Brief etymological dictionary of Russian language: posobyie for teacher]* (2nd ed.) M. : Prosveshchenie [In Russian]
4. Melnychuk O. S. (Ed.) (2003) *Etymolohichniy slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]* (Vols.1-7, Vol.4) K. : Nauk. Dumka [In Ukrainian]
5. Plachynda S. (2007) *Slovyk davnoukrainskoi mifologii [Glossary of ancient mythology]*. K. : Veles, [In Ukrainian]
6. *Phrasebook Ukrainian language* (Vols.1-2, Vol.2) (1993). K. : Nauk. dumka,
7. *Glossary Ukrainian language* (Vols.1-20, Vol. 1) (2010). K. : Nauk. dumka,
8. Buriachok A.A., Hnatiuk H. M. (2006) *Slovyk synonimiv ukrainskoi movy [Synonym dictionary Ukrainian language]*, (Vol.1) K. : Nauk. dumka, [In Ukrainian]
9. Poliuha L. M.(1999) *Slovyk antonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of antonyms Ukrainian language]*. (Palamarchuka L. S. Ed) (2nd ed.) K. : Dovira,
10. Kemkin V. I. (1983) *Kategoriia «sostoianie» v naukovom poznanii [“State” category in scientific knowledge]* M. : Vyssh. shk[In Ukrainian]
11. Simanov A. L. (1982) *Poniatie «sostoianie» kak filosofskaia kategoriia [The concept of “state” as a philosophical category]* Novosibirsk : Nauka [In Russian]
12. Shkolnik Iu. K. (2007) *Chelovek. Polnaia enciklopediia [Complete Encyclopedia]* M. : Eksmo, [In Russian]
13. Kant I. (1988) *Iz lektcii po etike [Lectures on Ethics]*. M., 1988 [In Russian]
14. Maslou A. (2003) *Motivatsiia i lichnost [Motivation and Personality]* (3rd) SPb. : Piter, [In Russian]
15. Gegel G. V. F.(1990) *Filosofia prava:[Philosophy of Law]* (Kerimov D. A., Nersesiantc V. S. Eds.). M. : Mysl, [In Russian]

Стаття надійшла до редколегії 11.05.2016.

Тихий В. П., доктор юридических наук, професор, академик Национальной академии правовых наук Украины, вице-президент – руководитель Киевского регионального центра Национальной академии правовых наук Украины, Украина, г. Харьков
e-mail: acad@voliacable.com

**Безопасность человека: понятие,
правовое обеспечение, значение, виды**

В статье определены понятия человека, безопасности, безопасности человека, ее значение, связь с правами человека, их гарантиями, проведена классификация видов безопасности и безопасности человека, дана характеристика конституционных и иных правовых средств обеспечения безопасности человека.

Ключевые слова: Конституция Украины, человек, безопасность, безопасность человека, права человека, правовые гарантии, право человека на безопасность.

Тихий В. П., doctor of legal Sciences, Professor, academician of the National Academy of legal Sciences of Ukraine, Vice-President – head of Kyiv regional center of national Academy of legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkov
e-mail: acad@voliacable.com

**Security of the Person: Definition,
Legal Guarantee, Meaning and Types**

In this paper the definition of human rights, security, security for the person, its meaning, connection with human rights guarantees are determined, the types of security and security of the person are classified, constitutional and other legal guarantees of security of the person are characterized.

It was proven that the historical (etiological) sense of the word «security» doesn't always comply with the modern one and means a state of absence of somebody or something jeopardizing. A security is considered to be a form of its opposite – a danger – and doesn't exist separately from the object. Security is a feature of the object, not an object itself. It's something that any kind of an object possesses or doesn't possess. Security of an object is in a relationship with other objects, depends on this relationship, and this relationship forms and changes security.

Let's name the following types of security: human, social and state security. According to the level of subjectivity the human security contains either personal security or the common one (collective). The collective security can be more or less common. Those features are chiefly important for the law and protected by it. These are the highest social values: life, health, freedom, honor, dignity and security. In other words, a person is considered to be in this sense a subject to have rights and freedoms and the object of their guarantee.

Security of the person is an objective condition and subjective feeling of physical, material, social, psychological and moral protection of the person, her rights and freedoms. A person is secured if she, her rights and freedoms are properly protected (secured and guaranteed). Consequently, these rights and freedoms are to provide her with security. Security of the person is a generalizing, integrated indicator of exercising of any kind of rights and freedoms of the person, her protection (level of being guaranteed) from any dangers. It (security) is one of the main indicators of quality and level of life. The really reliable security for all the people can be achieved only through the way of liquidation of the reasons that create danger for the person, her rights and freedoms. Only in condition of democratic, social, legal state a person may find security from tyranny, oppression, lawlessness, injustice, violence, etc. The right to security is a complex, generalizing, integral right, it is the right to the legal order which provides a person with rights and freedoms. Ensuring the security of the person (safeguarding, security and protection of the rights and freedoms of the person) is the main function, aim and duty of

Ukrainian state, all the branches of power and state mechanism. The state is the main subject of safeguarding of the security of the person. It is the person, her rights and freedoms to be the main object of state, technological, environmental, economic, informational, public security (protection from crimes and criminal organizations). Taking into consideration above mentioned information, the legislation aimed at security insurance of the person, must be, on the one hand, enough, on the other hand, it mustn't breach human rights and freedoms. With the aim of preserving the security of people the state has no right to refer to the measures, which threaten their freedom. The level of security of the person must be at least at such a level, that creates the atmosphere of calm and piece in order everyone to be sure that her rights and freedoms, life and health, honor and dignity, freedom and property aren't in danger, that she is protected by the state and society. In wide sense, security of the person contains all the kinds of security: physical, psychological, ecological, economical, material, social, natural, technical, political, informational etc. The article ends with the common characteristics of legal measures aimed at provision of the person with security, regulated by the branch legislation.

Key words: the Constitution of Ukraine, security, security of the person, human rights, legal guarantees, the right of the person to security.

ЯКОВЛЄВ АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ,

кандидат юридичних наук,

заступник головного вченого секретаря,

Національна академія правових наук України,

Україна, м. Київ

e-mail: iakovliev@ukr.net

УДК 342.4:32

Конституційний Суд України і його роль у конституційному процесі: досвід доби незалежності

У статті досліджено значення Конституційного Суду України в процесі конституційної модернізації в сучасній Україні. Автор аналізує стан та перспективи розвитку конституційного судочинства в Україні, визначає ключові проблеми, з якими стикається Конституційний Суд у ході своєї діяльності. Особливу увагу приділено характеристиці ролі Конституційного Суду у забезпеченні принципу верховенства Конституції. Обґрунтовуються пропозиції щодо удосконалення діяльності цього органу конституційної юрисдикції в Україні.

Ключові слова: конституційний процес, Конституційний Суд України, Конституція України, конституційність законів, конституційна модернізація.

Постановка проблеми. Наразі не можна заперечувати того, що в системі фундаментальних ознак конституційної держави одну з основних позицій посідають забезпеченість та рівень розвитку конституційного правосуддя [1, с. 502]. Справді, як така проблема конституційної юстиції, в аспекті забезпечення конституційності та сталого конституційного розвитку, вже досить тривалий час перебуває у полі уваги сучасних вітчизняних та зарубіжних

юристів [2]. Разом з тим значущість цієї проблематики суттєво підвищується в умовах процесу конституційної модернізації в тих країнах, які отримали назву «нових демократій» [3], коли зміни Основного Закону повинні відбуватися не лише згідно із чітко визначеною конституційною процедурою, а й відповідати духу тих базових принципів і цінностей, які на тривалий час визначили майбутній суспільний і державний розвиток України. Йдеться про її ста-

новлення як демократичної, правової і соціальної держави, яка ефективно взаємодіє із розвиненим громадянським суспільством, надійно захищає та забезпечує права і свободи людини і громадянина. Цілком очевидно, що однією з ключових гарантій подібного дотримання процедурних норм у ході модернізації конституції, а також збереження вихідних державотворчих і правотворчих орієнтирів є наявність ефективно діючої, неупередженої та політично незаангажованої системи конституційної юстиції.

Актуальність теми дослідження і аналіз останніх публікацій. Вказуючи на наукову і практичну значущість юридичного аналізу ролі Конституційного Суду в конституційному процесі України періоду новітньої доби її незалежності, слід звернути увагу й на ті фактори, які роблять подібне дослідження актуальним у контексті вимог сучасного стану держави і суспільства. З-поміж них виділимо такі.

По-перше, як зазначає Ю. Барабаш, попри тривалий час існування конституційної юстиції в Україні, досі залишається чимало питань, пов'язаних з організацією діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції [4, с. 149]. При цьому мається на увазі не лише процедура та порядок розгляду справ цим органом державної влади, а й більш загальна проблема визначення його ролі та місця в системі органів державної влади сучасної України. Зрозуміло, що наявність цих питань виявляється критичною за умов, коли від позиції Конституційного Суду залежать стан та перспективи розвитку конституціоналізму як такого. Більше того, саме

у процесі конституційної юстиції реалізуються на практиці захист та забезпечення принципу верховенства конституції, який нині сприймається вченими-юристами як необхідна умова побудови правової держави, захисту прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, модернізація конституції передбачає у тому числі й уточнення конституційно-правового статусу єдиного в Україні органу конституційної юрисдикції, удосконалення системи гарантій його незалежності, подальший розвиток цього механізму захисту конституції та забезпечення її верховенства.

По-друге, подальше утвердження в Україні принципів правової держави безпосередньо передбачає удосконалення системи конституційного контролю. У цьому контексті можна навести позицію Г. Василевича, який пише: «Реалізація ідеї правової держави, де забезпечується верховенство права, одним із головних джерел якого є Конституція, вимагає наявності конституційного контролю» [5, с. 722]. Таким чином, факт існування ефективних інститутів конституційного контролю та конституційної юстиції виступає одночасно як умовою утвердження на конституційному рівні правової державності, так і засобом дотримання практично всіх без винятку принципів організації і функціонування правової держави. До речі, побічним свідченням важливості органів конституційної юрисдикції в процесі функціонування правової держави є й те, що у багатьох сучасних конституціях їм відведено не просто окремі статті, а цілі розділи.

По-третє, описуючи конституційний процес у сучасній Україні, варто

пам'ятати, що його тлумачення не може обмежуватись лише тими періодами, коли відбуваються певні зміни в самому тексті конституції. Хоча поняття «конституційний процес» і може бути інтерпретоване як «процес розробки та ухвалення Конституції», але навіть за такого підходу, як доводить В. Колісник, «з прийняттям Основного Закону конституційний процес не припиняється, а лише переходить у якісно нову стадію – етап реалізації конституційних положень та приписів» [6, с. 58]. З цього погляду поняття конституційного процесу є значно ширшим, ніж поняття конституційної модернізації або конституційної реформи, оскільки його зміст включає розвиток і держави, і громадянського суспільства в Україні на основі норм, принципів, цінностей та ідей, які закріплені в Конституції, визначають загальні властивості й параметри конституційного регулювання та є правовим фундаментом конституційного ладу. Юридично діяльність усіх без винятку органів державної влади має відбуватись у рамках, які встановлені конституцією та законами держави. Однак фактично у державотворчій і правотворчій практиці часто можна спостерігати такі випадки, коли органи державної влади, посадові або службові особи виходять за встановлені конституцією межі, або коли виникає сумнів у відповідності їх дій (діяльності) нормам Основного Закону. У таких випадках об'єктивується загальнодержавна потреба в наявності системи конституційного контролю та органів конституційної юрисдикції. Тобто «широке» тлумачення змісту поняття конституційного процесу включає в себе функціо-

нування системи конституційного контролю, що реалізується через органи конституційної юрисдикції. Усе зазначене вище істотно актуалізує проблему визначення ролі Конституційного Суду України у конституційному процесі, надаючи їй ознак не лише теоретичної, а й практичної актуальності.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є аналіз ролі Конституційного Суду України у процесі конституційної модернізації в сучасній Україні. При цьому особливий акцент зроблено на ролі органу конституційної юрисдикції у забезпеченні верховенства Основного Закону.

Виклад основного матеріалу. Загалом для європейської правової практики ідея конституційного правосуддя не може вважатися новою. На думку С. Шевчука, «судовий конституційний контроль здійснюється не тільки завдяки тому, що Конституція є нормативно-правовим актом, а й тому, що вона має найвищу юридичну силу і запроваджує фундаментальні цінності та принципи правової системи як критерій чинності підпорядкованих Конституції інших правових актів» [7, с. 230]. Фактично остання чверть минулого століття ознаменувалася в європейській конституційно-правовій науці доволі активними пошуками і дослідженнями сутності та специфіки функціонування органів конституційної юрисдикції. Інтенсивність зазначених пошуків значною мірою зумовлювалась усвідомленням фундаментальної потреби охорони та захисту конституції як «Основного Закону, який виходить із базисних цінностей даної цивілізації, закріплює ті чи інші основи правового статусу особи, економічної,

соціальної, політичної систем та духовного життя суспільства, основи взаємовідносин людини, колективу, держави і суспільства шляхом застосування державної влади, яка використовується для встановлення основ порядку створення і розподілу соціальних благ у суспільстві».

Утім для пострадянських країн, які у своєму державному розвитку намагались здійснити перехід від авторитарних моделей функціонування держави до демократичного конституційного ладу, феномен конституційної юстиції виявився багато в чому новим. Щоправда, практично всі без винятку провідні вітчизняні юристи ще на початку 90-х рр. ХХ ст. пов'язували подальший конституційний розвиток України з утвердженням традицій конституційної юстиції та з належним функціонуванням конституційного судочинства, адже, як справедливо зазначає М. Тесленко, відповідно до своєї форми, конституційна юрисдикція – це конституційне правосуддя, а відповідно до свого змісту – конституційний контроль [8, с. 47]. Справді вже у проекті Конституції України від 1 липня 1992 р. містився розділ восьмий, який мав назву «Охорона Конституції». Відповідно до викладених у ньому норм передбачалося створення в Україні спеціального органу державної влади, який би мав повноваження встановлювати відповідність законів та інших нормативно-правових актів Конституції України (ст. 239 проекту). При цьому зазначений розділ містив 11 статей, які доволі чітко та детально регулювали порядок організації і діяльності цього органу. Паралельно з цим статтями 203 та 204 проекту чітко і не-

однозначно встановлювалась належність Конституційного Суду саме до судової гілки державної влади. Наразі ми свідомо згадуємо про цей проект, оскільки нині у ході модернізації Конституції України багато з пропозицій щодо конституційної регламентації діяльності єдиного в Україні органу конституційної юрисдикції по суті відтворюють ті положення, що колись обговорювались на ранніх етапах конституційного процесу в Україні. Наприклад, сьогодні часто лунає думка про доцільність вміщення в Конституції тексту присяги судді Конституційного Суду. Насправді, така пропозиція активно обговорювалась в Україні протягом 1992–1993 рр. Зокрема, у згаданому проекті Конституції ч. 4 ст. 241 містила такий текст присяги: «Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високий обов'язок судді Конституційного Суду України, охороняти Конституцію України, забезпечувати її верховенство, поважати і захищати права і свободи людини і громадянина» [9, с. 176].

Фактично зазначений проект Конституції України 1992 р. містив чи не найбільш детально виписану регламентацію доволі широкого кола повноважень Конституційного Суду. Передбачалось, що Конституційний Суд приймає рішення та дає висновки за поданням парламенту. Так, ст. 243 проекту передбачала, що Конституційний Суд України розглядає справи про конституційність: чинних законів та інших актів парламенту; Конституції та законів Республіки Крим; указів Президента; актів міністрів та інших керівників центральних органів виконавчої влади України; актів голів обласних, районних та місь-

ких управ; актів місцевого і регіонального самоврядування. Водночас ч. 3 зазначеної статті передбачала доволі цікаву процедуру розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів за скаргою громадян. Її суть полягала в тому, що кожен громадянин наділявся правом звернення до Конституційного Суду через Уповноваженого з прав людини, якщо справа, з приводу якої він звертався, розглядалася загальними судами, по ній було винесено остаточне судове рішення, але він вважає, що закон чи інший правовий акт, який було застосовано при вирішенні цієї справи, суперечить Конституції. Що ж до висновків Конституційного Суду за поданням парламенту, то ст. 244 проекту вказувала такі підстави для звернення до цього органу конституційної юрисдикції: необхідність дачі висновку щодо відповідності Конституції міжнародних договорів України, внесених до парламенту для ратифікації; необхідність дачі висновку щодо додержання Конституції України Президентом; необхідність дачі висновку щодо меж компетенції законодавчої і виконавчої влади, державних органів влади України та Республіки Крим, органів державної влади, місцевого і регіонального самоврядування в разі виникнення відповідних спорів між ними; необхідність висновку щодо дійсності мандатів членів депутатів парламенту у спірних випадках; необхідність висновку щодо додержання Конституції України главою уряду, іншими посадовими особами, які обираються, призначаються чи затверджуються парламентом (за винятком суддів Конституційного Суду). Практично у такому ж вигляді норми щодо

організації і діяльності Конституційного Суду було відображено у проекті Конституції України від 27 травня 1993 р. Разом з тим у цьому проекті було навіть посилено наголос на винятковій ролі Конституційного Суду в процесі внесення змін і доповнень до Конституції та конституційних законів. Зокрема, ч. 2 ст. 231 проекту передбачала, що конституційні закони можуть бути прийняті, змінені чи доповнені лише за наявності висновку Конституційного Суду про конституційність проектів цих законів, змін чи доповнень до них.

Однак, як доводить О. Скрипнюк, процес становлення конституційної юстиції в незалежній Україні виявився доволі складним. І справа тут не лише у тому, що в період 1992–1996 рр. діяльність Конституційного Суду так і не розпочалась через те, що парламент обмежився лише призначенням першого Голови Конституційного Суду України (ним став Л. Юзьков), так і не призначивши ані його заступника, ані членів Конституційного Суду, а й у тому, що у суспільстві та на рівні державної влади точилися змістовні суперечки щодо ролі цього органу у становленні України як демократичної, правової і соціальної держави [10, с. 353–354]. Значною мірою саме через це підтверджена Конституційним договором від 8 червня 1995 р. потреба у формуванні та діяльності Конституційного Суду (нагадаємо, що ст. 36 Договору передбачала, що Конституційний Суд становить одну з невід’ємних частин судової системи України, а ст. 38 характеризувала його як «незалежний орган судової влади, що забезпечує відповідність законів, інших нормативних актів законодавчої і ви-

конавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод людини і громадянина») так і не була реалізована на практиці до прийняття Конституції України 1996 р. Лише разом із прийняттям Конституції України 1996 р. було чітко закріплено як конституційно-правовий статус цього органу державної влади, так і його основні функції (статті 147–153 розд. XII). Нагадаємо, що згідно з чинною Конституцією Конституційний Суд України складається з вісімнадцяти суддів. Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України. Суддя Конституційного Суду України призначається на дев'ять років без права бути призначеним на повторний строк. Голова Конституційного Суду України обирається на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України шляхом таємного голосування лише на один трирічний строк.

Відповідно до ст. 150 до повноважень Конституційного Суду України належить: 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Ці питання розглядаються за зверненнями: Президента України; не менш як сорока п'яти народних депутатів України; Верховного Суду України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) офіційне

тлумачення Конституції України та законів України. Водночас Конституційний Суд України за зверненням Президента України або Кабінету Міністрів України дає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. За зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту (ст. 151 Конституції України). Як аргументує А. Стрижак, «зазначений перелік повноважень єдиного органу конституційної юрисдикції має вичерпний характер, а отже, вирішення інших питань, пов'язаних з дотриманням конституційної законності в державі, належить до компетенції судів загальної юрисдикції» [11, с. 103]. Закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. При цьому закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність. Не викликає сумніву, що передбачені Основним Законом повноваження Конституційного Суду України дозволили цьому органу державної влади не лише посісти належне

йому місце і тривалий час сприяти утвердженню конституціоналізму в Україні, неухильному забезпеченню принципу верховенства Конституції, захисту прав і свобод людини і громадянина, а й гарантувати легітимність дій державної влади та її рішень через постійний конституційний контроль та їх перевірку на відповідність Конституції. Як слушно доводить В. Ковальчук, «у механізмі легітимації державної влади конституційні суди виконують роль посередника між народом та владою, який, з одного боку, захищає право народу на його волевиявлення, що реалізовується перш за все через вибори та референдуми, а з другого – здійснює контроль за легітимністю актів органів державної влади» [12, с. 80].

Щоправда, на думку цілого ряду вчених, навіть передбачений Конституцією України та законом спосіб формування і функціонування Конституційного Суду містив у собі певні недоліки. Зокрема, як доводить Ю. Барабаш, сама система призначення суддів Конституційного Суду України несла у собі цілий ряд небезпек, які потенційно закладали фундамент для конфліктів у його діяльності [13, с. 10–14]. На цей же аспект у діяльності Конституційного Суду звертає увагу К. Бабенко, на думку якого, «однією з найгостріших проблем, які нині постають, є проблема призначення суддів», а також зменшення рівня їх залежності від тих політичних сил та осіб, які приймали рішення про їх призначення [14, с. 423]. Так само неодноразово лунали пропозиції передбачити можливість роботи органу конституційної юрисдикції в режимі двох палат, запровадити інститут перегляду рішень

Конституційного Суду самим же цим органом конституційної юрисдикції у разі виникнення достатніх підстав для цього, деталізувати повноваження Конституційного Суду України щодо визначення порядку і строків виконання рішень та висновків тощо. Водночас досвід діяльності Конституційного Суду дав підстави для формулювання цілого ряду важливих конституційно-теоретичних проблем. Однією з них стало питання про можливість єдиного органу конституційної юрисдикції змінювати свої правові позиції при вирішенні аналогічних справ. Серед сучасних дослідників на значущості цього питання наголошують М. Гультай та І. Кияниця, які, розглядаючи його в контексті більш широкої проблеми правової визначеності як одного з принципів конституційного судочинства, пишуть: «Не викликає сумніву, що Конституційний Суд України повинен дотримуватися своїх правових позицій при вирішенні аналогічних справ, однак це не заперечує права Конституційного Суду України змінювати їх за наявності певних підстав. Разом з тим у випадку зміни правової позиції Конституційного Суду України не повинно відбуватися обмеження чи звуження конституційних прав і свобод людини і громадянина» [15, с. 85].

Висновки. Загалом, говорячи про розвиток конституційної юстиції в незалежній Україні, а також про роль Конституційного Суду України в процесі конституційної модернізації, потрібно акцентувати увагу на таких аспектах.

По-перше, оскільки в процесі модернізації Конституції України важлива роль належить Конституційному Суду України, у ході внесення змін у саму

Конституцію, а також чинне конституційне законодавство потрібно передбачати цілий ряд норм, які б дозволили ліквідувати ті прогалини у регулюванні діяльності цього органу конституційної юрисдикції, які наразі об'єктивно наявні у сучасній Україні. Це пояснюється не лише винятково важливим місцем цього органу державної влади в процесі гарантування верховенства конституції та функціонування всієї системи органів державної влади в Україні на засадах принципів верховенства права, пріоритету прав і свобод людини і громадянина, а й потребою забезпечити майбутні державотворчі і правотворчі процеси від свідомих або несвідомих порушень чи кривотлумачень тексту Основного Закону. Водночас це дозволить у майбутньому уникати значної кількості державно-правових конфліктів через передбачені Конституцією процедури звернення до компетентного, професійного та авторитетного органу, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів тексту Конституції, а також дає офіційне тлумачення самої Конституції та законів України. По-друге, до сьогодні залишається неврегульованим питання щодо деталізації повноважень Конституційного Суду України стосовно визначення порядку і строків виконання рішень та висновків. У цьому сенсі видається доцільним у процесі модернізації Конституції України конкретизувати вимоги до самого тексту рішень Конституційного Суду України з метою недопущення неоднозначного розуміння суб'єктами правозастосування відповідних правових позицій єдиного органу конституційної юрисдикції. Зокрема, для цього

необхідно визнати рішення у справах щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг преюдиціальними. Це зобов'язуватиме органи виконавчої влади вживати невідкладних заходів щодо виконання цих та аналогічних рішень для відновлення порушених дією неконституційних положень прав. Потретьє, видається доцільним передбачити форму звернення Верховної Ради України до Конституційного Суду України з питання про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 158 і 159 Основного Закону. Для цього законом слід встановити повноваження Конституційного Суду щодо розгляду такого подання, процедури надання Конституційним Судом України відповідного висновку, його змісту тощо. Паралельно з цим на рівні Закону України «Про Конституційний Суд України» необхідно встановити процесуальні терміни для попереднього вивчення Конституційним Судом України конституційних подань і конституційних звернень, які направляються до нього. По-четверте, важливою проблемою діяльності Конституційного Суду, яка об'єктивувалась в останнє десятиліття минулого століття і донині зберігає свою актуальність, є питання політичної детермінованості у процесі прийняття тих чи інших рішень. У цьому сенсі мова йде не стіль-

ки про політичні наслідки рішень Конституційного Суду, наявність яких є цілком об'єктивним фактом, з огляду на специфіку тих питань, що розглядаються цим органом конституційної юрисдикції, скільки про так звані «політичні мотиви», вплив яких є неприпустимим, оскільки він ставить під загрозу саму ідею конституційної юстиції як такої.

Ці та інші проблеми повинні знайти адекватні відповіді у ході конституційної модернізації, а також в діяльності Конституційної комісії. Наразі важко передбачити, які саме рішення та моделі удосконалення конституційного правосуддя буде прийнято, зважаючи на заяви впливових представників нинішньої правлячої коаліції про новий формат роботи Конституційної комісії, метою якого може стати прийняття нової редакції чи

взагалі нової Конституції України. Але незаперечним є те, що ті об'єктивні проблеми та недоліки, які наявні в діяльності Конституційного Суду, мають бути вирішені та урегульовані. Водночас видається вкрай небезпечною тенденція до абсолютизації негативних оцінок діяльності цього органу державної влади, коли вносяться пропозиції взагалі з його ліквідації. З огляду на це не можна забувати про ту незаперечну позитивну і конструктивну роль, яку відігравав Конституційний Суд України в ході державного і правового розвитку нашої країни. Тому поряд із модернізаційними ініціативами, слід гранично бережно ставитись до того багаторічного досвіду, який було отримано в ході функціонування системи конституційного правосуддя в незалежній Україні.

Список використаних джерел

1. Кутафин О. Е. Российский конституционализм / О. Е. Кутафин. – М. : Норма, 2008. – 258 с.
2. Гуцан Н. В. Обеспечение конституционности и конституционная юстиция / Н. В. Гуцан // Учен. зап. юрид. фак. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та экономики и финансов, 2004. – Вып. 1 (11). – С. 10–13.
3. Зорькин В. Д. Конституционная юстиция стран новой демократии в условиях современных вызовов / В. Д. Зорькин // Актуальные проблемы теории и практики конституционного судопроизводства : сб. науч. тр. – Казань : ООО «Офсет-сервис», 2010. – Вып. 5. – С. 11–12.
4. Барабаш Ю. Г. Нариси з конституційного права / Ю. Г. Барабаш. – Х. : Право, 2012. – 160 с.
5. Василевич Г. А. Конституционное право Республики Беларусь / Г. А. Василевич. – Минск : Книж. Дом, 2010. – 832 с.
6. Колісник В. Правовий механізм трансформації української Конституції / В. Колісник // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 3 (58). – С. 56–66.
7. Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції / С. Шевчук. – К. : Укр. центр правн. студій, 2001. – 302 с.
8. Тесленко М. В. Судебный конституционный контроль в Украине : монография / М. В. Тесленко. – Киев : Ин-т государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2001. – 240 с.
9. Конституція незалежної України : у 3 кн. / за заг. ред. С. Головатого. – К. : Право ; Укр. правн. фундація, 1995. – Кн. 1. – 380 с.
10. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання / О. В. Скрипнюк. – Х. : Право, 2009. – 466 с.
11. Стрижак А. Конституційний Суд України як інститут забезпечення та захисту конституційної законності / А. Стрижак // Вісн. Конституц. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 102–110.
12. Ковальчук В. Органи конституційної юстиції в механізмі легітимації державної влади: зарубіжний та вітчизняний досвід / В. Ковальчук // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2010. – № 1 (60). – С. 78–89.

13. Барабаш Ю. Г. Реформування систем призначення суддів Конституційного Суду України як напрямок зниження конфліктності у його діяльності / Ю. Г. Барабаш // Право і безпека. – 2007. – Т. 6, №2. – С. 10–14.
14. Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні : монографія / К. А. Бабенко. – К. : Ін Юре, 2008. – 480 с.
15. Гультай М. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України / М. Гультай, І. Кияниця // Вісн. Конституц. Суду України. – 2012. – №5. – С. 83–93.

References

1. Kutafin O. E. (2008) *Rossiiskii konstitucionalizm [Russian constitutionalism]*. М. : Norma [In Russian]
2. Gutcan N. V. (2004) Obespechenie konstitucionnosti i konstitucionnaia iustiticia [Ensuring constitutionality and constitutional justice] *Uchen. zap. iurid. fak. – Scientific notes of the Faculty of Law, 1 (11), 10-13.* [In Russian]
3. Zorkin V. D. (2010) Konstitucionnaia iustiticia stran novoi demokratsii v usloviakh sovremennykh vyzovov [Constitutional justice of New Democracy in today's call] *Aktualnye problemy teorii i praktiki konstitucionnogo sudoproizvodstva – Actual problems of theory and practice of constitutional justice, Kazan 5, 11–12.* [In Russian]
4. Barabash Yu. H. (2012) *Narysy z konstytutsiinoho prava [Essays on constitutional law]* Kh. : Pravo, [In Ukrainian]
5. Vasilevich G. A. (2010) *Konstitucionnoe pravo Respubliki Belarus [Constitutional Law of the Republic of Belarus]* Minsk : Knizh. Dom [In Russian]
6. Kolisnyk V. (2009) Pravovyi mekhanizm transformatsii ukrainskoi Konstytutsii [Legal mechanism of transformation of the Ukrainian Constitution] *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, 3 (58), 56–66.* [In Ukrainian]
7. Shevchuk S. (2001) *Osnovy konstytutsiinoi yurysprudentsii [Basics of constitutional law]* K. : Ukr. tsentr prav. studii, [In Ukrainian]
8. Teslenko M. V. (2001) *Sudebnyi konstitucionnyi kontrol v Ukraine [Judicial constitutional control in Ukraine]* K. : In-t gosudarstva i prava im. V. M. Koretckogo NAN Ukrainy, [In Russian]
9. Holovatyi S. (Ed.) (1995) *Konstytutsiia nezalezhnoi Ukrainy [The Constitution of the independent Ukraine]* (Vols.1-3, Vol.1) K. : Pravo [In Ukrainian]
10. Skrypniuk O. V. (2009) *Kurs suchasnoho konstytutsiinoho prava Ukrainy : akademichne vydannia [Course of modern constitutional law in Ukraine: academic publication]* Kh. : Pravo, [In Ukrainian]
11. Stryzhak A. (2010) Konstytutsiinyi Sud Ukrainy yak instytut zabezpechennia ta zakhystu konstytutsiinoi zakonnosti [Constitutional Court of Ukraine as an institution and ensure the protection of constitutional legality] *Visn. Konstytuts. Sudu Ukrainy. – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 1, 102–110.* [In Ukrainian]
12. Kovalchuk V. (2010) Orhany konstytutsiinoi yustyttsii v mekhanizmi lehitymatsii derzhavnoi vlady: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid [Bodies of constitutional justice in the mechanism of legitimation of power: foreign and domestic experience] *Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. 1 (60), 78–89.* [In Ukrainian]
13. Barabash Yu. H. (2007) Reformuvannia system pryznachennia suddiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy yak napriamok znyzhennia konfliktnosti u yoho diialnosti [Reform appointment of judges of the Constitutional Court of Ukraine as a trend reduction of conflict in its] *Pravo i bezpeka. – Law and Security, 6, 2, 10–14.* [In Ukrainian]
14. Babenko K. A. (2008) *Konstytutsiini zasady rozvytku i rehuliuвання polityko-pravovykh vidnosyn v Ukraini [Constitutional principles of regulation and the political and legal relations in Ukraine]* K. : In Yure [In Ukrainian]
15. Hultai M. (2012) Pravova vyznachenist u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal certainty in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine] *Visn. Konstytuts. Sudu Ukrainy. – Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 5, 83–93.* [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 01.06.2016.

Яковлев А. А., кандидат юридических наук, заместитель главного ученого секретаря, Национальная академия правовых наук Украины, Украина, г. Киев
e-mail: iakovliev@ukr.net

**Конституционный Суд Украины и его роль
в конституционном процессе: опыт периода независимости**

В статье исследуется значение Конституционного Суда Украины в процессе конституционной модернизации в современной Украине. Автор анализирует состояние и перспективы развития конституционной юстиции в Украине, определяет ключевые проблемы, с которыми сталкивается Конституционный Суд в ходе своей деятельности. Особое внимание уделяется характеристике роли Конституционного Суда в обеспечении принципа верховенства Конституции. Обосновываются предложения по совершенствованию деятельности данного органа конституционной юрисдикции в Украине.

Ключевые слова: конституционный процесс, Конституционный Суд Украины, Конституция Украины, конституционность, конституционная модернизация.

Iakovliev A. A., Candidate of Legal Sciences, Deputy of Chief Scientific Secretary, National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine
e-mail: iakovliev@ukr.net

**The Constitutional Court of Ukraine and its Role in the Constitutional Process:
the Experience of the Period of Independence**

Problem setting. *The issue of constitutional justice is extremely important for the so called countries of young democracy, where the adoption of constitutions must take place not only according to the strictly regulated constitutional procedure, but also it must comply with the spirit of the fundamental principles and values. A constitution for these countries is a plan which determines future social and state development. For Ukraine it is about its formation as the democratic and social state which effectively cooperates with the developed civil society and protects and ensures human rights and freedoms. It's quite obviously that existence of an effective, impartial and politically neutral constitutional system of justice is one of the main guarantees of such kind of adherence to the procedural norms while modernization of the constitution as well as preserving the original state and lawmaking guidelines.*

Analysis of recent researches and publications. *Taking into consideration scientific and practical importance of legal analysis of the role of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional process of Ukraine during the modern and independence periods it's worth taking into consideration those factors which make such kind of research actual in the context of the modern condition of state and society. They include the following elements:*

(1) *issue of organization of activity of the only organ of constitutional jurisdiction. That means not only procedure and order of case hearing conducted by this organ of state power but also more common problem of its role and place in the system of state organs of the modern Ukraine.*

(2) *further strengthening in Ukraine of legal state principles directly involves improvement of the system of constitutional control.*

(3) *while describing the constitutional process in the modern Ukraine it is worth remembering that its interpretation can't be limited to those periods when amendments to the constitution take place.*

A target of research. *A target of the paper is analysis of the role of the Constitutional Court of Ukraine in the process of constitutional modernization in the modern Ukraine. We pay attention at the role of the constitutional jurisdiction in the insurance of the supremacy of the Constitution principle.*

The paper's main body and conclusions. The analysis of the role of the Constitutional Court of Ukraine can be summarized in the following way. First of all, the update of the Constitution and constitutional legislation in a whole contains drafting of a number of norms which could help to get rid of loopholes in the regulation of activity of this organ of the constitutional jurisdiction which exist in the modern Ukraine.

Until today there is unregulated issue of detailing of the powers of the Constitutional Court of Ukraine concerning determination of the order and terms of making decisions and drawing the conclusions. In this sense it's important to make the requirements to the text of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine alone in the process of improvement of the Constitution of Ukraine more concrete to preserve its wrong interpretation by the subjects who exercise the law positions of the only organ of the constitutional jurisdiction in the future. The form of application to the Constitutional Court of Ukraine on the matter of giving the conclusion on compliance of the draft law on amendments to the articles 158 and 159 of the Constitution is worth being created. These and other issues must find adequate answers in the process of the constitutional modernization as well as of the Constitutional Commission.

Key words: constitutional process, the Constitutional Court of Ukraine, the Constitution of Ukraine, constitutionality, constitutional modernization.

• ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА •

БОЙКО ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного права,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: ir_boiko@ukr.net

ORCID 0000-0003-3878-5985

УДК 342.9(477):341.231.14

Застосовність статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод при розгляді справ про адміністративні правопорушення

У статті досліджено питання про застосовність ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій проголошено право на справедливий суд, при розгляді справ про адміністративні правопорушення. Проаналізовані так звані критерії Енгеля (належність до національного права, характер правопорушення та суворість покарання), що вироблені Європейським судом з прав людини для визначення, чи належить правовий конфлікт до справи «кримінального обвинувачення». З'ясовано, що Європейський суд тлумачить термін «кримінальне обвинувачення» автономно, що дозволяє поширити гарантії справедливого правосуддя на провадження у справах про адміністративні правопорушення. Зроблено огляд рішень ЄСПЛ, постановлених проти України, що стосуються забезпечення справедливого судового розгляду при притягненні особи до адміністративної відповідальності.

Ключові слова: право на справедливий суд, критерії Енгеля, провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Справедливість, як правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до будь-кого, має бути покладена в основу правового регулювання всіх суспільних

відносин, що виникають у державі. Принцип справедливості, будучи неодосяжним ідеалом, спрямовує діяльність державних органів на таке забезпечення

реалізації та захист прав людини, яке надало б людині можливість гармонійного розвитку й співіснування з іншими в суспільстві. Проте, на жаль, як влучно висловився англійський письменник Чарльз Каліб Колтон, «закон і справедливість – дві речі, які Бог з'єднав, а людина роз'єднала» [1].

Справедливість разом зі свободою та рівністю є базовою цінністю сучасного суспільства. Вона знайшла свій вияв і у правах людини. Так, одним із фундаментальних для людини є право на справедливий суд.

Концепція права на справедливий суд розвивалася протягом тривалого часу. Ще у Великій хартії вольностей 1215 р. [2] було зазначено, що «жодна вільна людина не буде арештована або ув'язнена, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або в якій-небудь (інший) спосіб знедолена, і ми не підемо на неї й не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй (її перів) і за законом країни» (ст. 39). Поправки до Конституції США («Білля про права») також вміщують положення, що стосуються вимог справедливості при здійсненні судочинства. Так, П'ята поправка передбачала, що ніхто не буде позбавлений життя, свободи або майна без законного судового розгляду. Чотирнадцята поправка закріпила, що жоден штат не позбавлятиме кого-небудь життя, свободи або власності без належної правової процедури і не відмовлятиме якій-небудь особі, підпорядкованій його юрисдикції, у рівній охороні законів [3].

У прийнятій 10 грудня 1948 р. Генеральною асамблеєю ООН Загальній декларації прав людини [4] право на спра-

ведливість у суді сформульоване в ст. 8 таким чином: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом».

Остаточню й найбільш повно це право знайшло своє закріплення у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, прийнятому 16 грудня 1966 р. [5], і в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), що була прийнята в 1950 р. [6]. Цінність цих міжнародно-правових актів полягає не тільки в тому, що в них декларовано право на справедливий суд, а й у тому, що вони зобов'язують держави-учасниці «вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур... які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цих документах» (ч. 2 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права). Конвенція не тільки закріплює права людини та основоположні свободи, а являє собою складову механізму гарантування прав людини. В Україні цей міжнародно-правовий документ було ратифіковано Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. [7].

Одним із найбільш ефективних органів, уповноважених здійснювати контроль за дотриманням основних прав і свобод людини, слід вважати Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Правовою основою функціонування та діяльності ЄСПЛ є Конвенція. У 2006 р. був прийнятий Закон України

«Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 2 якого закріплено, що рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання Україною [8].

В Україні 12 лютого 2015 р. прийнято Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» [9], у зв'язку з чим викладено нову редакцію Закону «Про судоустрій і статус суддів». Стаття 7 цього Закону встановлює зміст права на справедливий суд: кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним відповідно до закону. До справедливого правосуддя прагнуть і самі судді. Так, Рада суддів України 14 грудня 2014 р. затвердила Стратегію розвитку судової влади на 2015–2020 роки, в якій втілені ідеї забезпечення права громадянина на справедливий суд, дотримання європейських стандартів і наближення до найкращих практик відправлення правосуддя [10]. Президент України у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки поставив перед судовою системою України завдання захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права [11].

Сутність права на справедливий суд зводиться до поєднання двох категорій – справедливості і правосуддя. Розглядаючи справи про адміністративні правопорушення, суд також здійснює правосуддя. Тому доцільно поставити

питання про застосовність ст. 6 Конвенції у провадженні у справах про адміністративні правопорушення.

Проблематика справедливого судочинства стала предметом обговорення багатьох вчених і практиків у різних галузях права. Загальні питання розуміння права на справедливий суд та його гарантій розглянуті в наукових працях В. Ф. Бойка, В. Д. Бринцева, І. С. Гриценка, Ю. М. Грошевого, К. В. Гусарова, В. В. Долежана, В. В. Комарова, М. І. Козюбри, Р. О. Куйбіди, І. Є. Марочкіна, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, Д. М. Притики, М. В. Руденка, А. О. Селіванова, О. Г. Шило, В. І. Шишкіна. Відмітимо ґрунтовний аналіз положень ст. 6 Конвенції, зроблений Д. Віткаускасом [12]. Заслужують на увагу статті О. Толочка [13; 14], зокрема ті, що присвячені кримінально-правовому аспекту права на справедливий суд.

Спрямувала свої дослідження в напрямі вивчення принципів судового провадження у справах про адміністративні правопорушення, що ґрунтуються на основоположних ідеях відправлення правосуддя, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах, Н. Б. Писаренко [15]. Вчена надала характеристику права на справедливий суд, що відображено у ст. 6 Конвенції. Питання автономного тлумачення ЄСПЛ для правової системи України розглянуто Т. І. Фулей [16]. Ця авторка навела найбільш вагомими приклади тлумачення поняття «кримінальне покарання» і показала відмінність підходів ЄСПЛ до його тлумачення та національного праворозуміння.

Метою цієї статті є подальше дослідження питання застосовності ст. 6

Конвенції, що закріплює право на справедливий суд, при розгляді справ про адміністративні правопорушення, аналіз рішень ЄСПЛ, що стосуються забезпечення справедливого судового розгляду при притягненні особи до адміністративної відповідальності.

Сфера застосовності окресленого права визначена в п. 1 ст. 6 Конвенції: «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його *прав та обов'язків цивільного характеру* або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього *кримінального обвинувачення*». Аналіз цього положення дає можливість з'ясувати коло об'єктів, судовий захист яких має відбуватися з додержанням вимог справедливого судового розгляду. Такими об'єктами виступають права й обов'язки цивільного характеру, а також права людини при висуненні кримінального обвинувачення.

Тлумачення термінів, що використовуються в Конвенції, Європейський суд з прав людини здійснює самостійно, або «автономно». Це означає, що ЄСПЛ не вважає обов'язковим для себе те значення, яке певний термін має в рамках правової системи певної держави – члена Ради Європи, що є стороною Конвенції. Така «автономність» тлумачення стосується розуміння Судом терміна «кримінальне обвинувачення».

Класифікація справи як кримінальної важлива, оскільки ст. 6 Конвенції поширює свою дію лише на порядок судового розгляду справ про цивільні права та обов'язки та справ про кримі-

нальне обвинувачення. Наявність у правовому конфлікті «кримінального обвинувачення» має наслідком застосування у провадженні в цій справі гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції.

При розгляді справи «Енгель та інші проти Нідерландів» ЄСПЛ поставив питання: чи припиняється застосування ст. 6 тільки тому, що компетентні органи держави класифікують дію або бездіяльність, а також судовий розгляд стосовно порушника як дисциплінарні, або, навпаки, ця стаття застосовується в деяких випадках незалежно від цієї класифікації? [17]. Суд, посилаючись на одне зі своїх рішень (у справі Неймастера від 27 червня 1968 р.), вказав, що слово «обвинувачення» слід розуміти «за сутністю Конвенції». При вирішенні питання про застосовність до конкретних правовідносин гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ виробив критерії для визначення обвинувачення кримінальним.

У згаданому вище рішенні Суду вміщені критерії, що дозволяють з'ясувати, які конфлікти характеризуються як пов'язані з «кримінальним обвинуваченням». Перший – це *критерій національного права*. Він означає, що суд має перш за все визначити, чи належать статті, за якими «обвинувачується» особа, у внутрішньому праві держави-відповідача до кримінального права. Якщо внутрішнє законодавство країни-учасниці класифікує певне правопорушення як кримінальне, в такому випадку даний критерій матиме вирішальне значення.

За законодавством України кримінальні правопорушення та адміністративні проступки розрізняються між собою за ознакою ступеня суспільної не-

безпеки. Перші (злочини) – суспільно небезпечні, другі характеризуються суспільною шкідливістю. З точки зору першого критерію Енгеля до справ кримінального обвинувачення справи про адміністративне правопорушення не належать. Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженою Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [18], започатковано реформування кримінального та адміністративно-деліктного законодавства з тим, щоб трансформувати певну частину злочинів у кримінальні проступки, а також віднести до останніх передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо). У разі остаточного запровадження інституту кримінальних проступків на провадження у справах про такі проступки буде поширюватися дія ст. 6 Конвенції.

Розглядуваний критерій (належність до національного права) має формальний характер і не є визначальним для ЄСПЛ. Якщо національне законодавство країн-учасниць прямо не відносить діяння до злочину (кримінального правопорушення), це не означає, що Суд обмежений таким розумінням діяння і не може застосувати гарантії права на справедливий суд до розгляду справи щодо цього порушення. У цьому разі Суд вивчає фактичний зміст справи. У рішенні по справі «Девеєр проти Бельгії» ЄСПЛ зазначив, що схиляється до вибору на користь «змістовного», а не «формального» поняття «обвину-

вачення» в тексті п. 1 ст. 6 Конвенції [19]. При цьому Суд констатував, що з огляду на важливість права на справедливий суд у демократичному суспільстві він покликаний з'ясувати, що ховається за зовнішньою стороною справи, та дослідити реалії процедури, що розглядається. Таким чином, якщо національне законодавство кваліфікує правопорушення як кримінальне, то це для ЄСПЛ буде мати вирішальне значення. В інших випадках Суд розглядатиме справу ширше, ніж національна класифікація, й буде вивчати зміст процедури. Законодавство відповідної держави враховується при вирішенні цих питань лише як «відправний пункт».

Другим критерієм названо *характер правопорушення*. У рішенні по справі «Юссіла проти Фінляндії» ЄСПЛ цей критерій визначив як більш важливий фактор [20]¹. Щоб оцінити правопорушення за його характером, Суд має врахувати низку обставин. Так, у рішенні по справі «Бенденун проти Франції» встановлено, що важливо з'ясувати, чи застосовується норма про відповідальність до певної групи осіб або вона має загальнообов'язковий характер, чи залежить накладення стягнення від встановлення вини, чи є юридична норма мірою покарання або профілактичною [21]. Вирішуючи справу «Бенхем проти Сполученого Королівства», Суд додав до вищезазначеного, що необхідно ви-

¹ У справі «Юссіла проти Фінляндії» заявник скаржився в Європейський суд на те, що розгляд справи про стягнення з нього штрафу за надання в податкові органи недостовірних даних було несправедливим, оскільки фінські суди не провели по цій справі усного слухання. Суд розглянув скаргу заявника в контексті положень ст. 6 Конвенції й дійшов висновку, що по справі вимоги ст. 6 Конвенції порушені не були.

значити, чи судове провадження, про яке йдеться у справі, було порушене органом державної влади при здійсненні ним законодавчо передбачених повноважень з примусового стягнення платежу [22]. До того ж Суд може проаналізувати, як процедура притягнення до відповідальності класифікується в інших державах – учасницях Ради Європи [23].

І нарешті, останній – третій критерій – *суворість покарання*, що може бути застосовано до «обвинуваченого». Суворість визначається, виходячи з максимально можливого покарання, передбаченого відповідним законодавством. Такого висновку Суд дійшов, розглядаючи справу «Кемпбел і Фелл проти Сполученого Королівства» [24].

Наведені у справі Енгеля другий і третій критерії слід вважати альтернативними. Вони не обов'язково мають враховуватися сумарно для вирішення питання про застосовність ст. 6 Конвенції. Принаймні для такого вирішення достатньо, щоб правопорушення за своїм характером можна було б розглядати як «кримінальне» з точки зору Конвенції, або щоб за скоєння даного правопорушення особа могла бути піддана такому покаранню, яке за своєю природою та ступенем серйозності належить у цілому до «кримінальної» сфери. Відповідність хоча б одного з цих критеріїв обумовлює кримінальний характер діяння. Проте Суд може застосувати й сукупний підхід. Це стосується ситуацій, за яких аналіз кожного окремого критерію не дозволяє дійти висновку про наявність «кримінального обвинувачення» (справа «Бенденун проти Франції»).

У низці рішень ЄСПЛ, постановлених проти України, також розв'язано питання про застосовність ст. 6 Конвенції у провадженні в справах про адміністративні правопорушення. Так, 15 травня 2008 р. ЄСПЛ виніс рішення по справі «Надточій проти України» [25]. У цій справі йдеться про притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення митних правил. Суд зазначив, що митні правопорушення, які розглядаються, мають ознаки, притаманні «кримінальному обвинуваченню» у значенні ст. 6 Конвенції. Щодо застосованого до пана Надточія покарання – конфіскації, Суд констатував, що заявник зазнав у зв'язку з цим значної шкоди. І тому Суд постановив, що ця справа за своєю суттю є кримінальною, а також, що зазначені митні адміністративні правопорушення фактично мали кримінальний характер та повністю підпадають під гарантії ст. 6 Конвенції.

У справі «Гурепка проти України» заявник, на якого судом було накладено адміністративний арешт строком на 7 діб, скаржився на порушення його права на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного вироку. Суд, розглядаючи справу, не мав сумніву, що в силу суворості санкції дана справа за суттю є кримінальною, а адміністративне покарання фактично мало кримінальний характер, а тому на провадження у справі по цьому адміністративному правопорушенню слід поширювати гарантії права на справедливий суд [26].

Ще в одній справі – «Корнев і Карпенко проти України» – ЄСПЛ визнав, що з огляду на суворість, покарання,

передбачене в ст. 185³ КУпАП, не є незначним, та провадження у справі про це правопорушення слід вважати по суті кримінальним і таким, що вимагає застосування всіх гарантій ст. 6 Конвенції [27].

Крім того, у рішенні по справі «Шмушкович проти України» Суд наголосив, що згідно з його практикою провадження щодо незначних правопорушень, що призводять до покарання у вигляді позбавлення волі, підпадають під кримінальний аспект ст. 6 Конвенції незалежно від того, чи причетній особі дійсно було призначено покарання у вигляді позбавлення волі, чи ні [28].

У справі «Лучанінова проти України» Суд вирішив питання про застосовність ст. 6 «з огляду на загальний характер законодавчого положення, яке порушила заявниця, а також профілактичну та каральну мету стягнень» [29].

Розглядаючи справу «Швидка проти України», Суд констатував порушення гарантованого ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції права на оскарження в кримінальних справах, що змістовно належить до гарантій права на справедливий суд. При цьому справа стосувалась притягнення пані Швидкої до адміністративної відповідальності за ст. 173 КУпАП і застосування до неї стягнення у вигляді адміністративного арешту [30].

Очевидно, що ЄСПЛ розширює своє власне «автономне» бачення поняття «кримінальне обвинувачення», зараховуючи до кримінальних і певні справи про адміністративні правопорушення. Такий підхід обумовлює необхідність поширення гарантій, передба-

чених ст. 6 Конвенції, до провадження у справах про адміністративні правопорушення. Оскільки відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права, позиції ЄСПЛ щодо розуміння права на справедливий суд мають бути враховані судами при притягненні особи до адміністративної відповідальності. Зазначимо, що право на справедливий суд забезпечується гарантіями, що вміщені у ст. 6 Конвенції, і які можна згрупувати таким чином: 1) ті, що сприяють можливості судового розгляду справи, зокрема, утворення суду на підставі закону, незалежність і безсторонність суду; 2) ті, що сприяють ефективному судовому захисту особи – справедливості судового розгляду; публічності розгляду справ; розумний строк розгляду справ; презумпція невинуватості особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; право на захист; можливість оскарження судових рішень.

У підсумку зазначимо, що оскільки норми КУпАП не дозволяють повною мірою забезпечити право на справедливий суд, актуальними вбачаються необхідність розробки й прийняття закону про внесення змін до КУпАП або його нової редакції, в якому було б враховано практику ЄСПЛ. До цього спонукає Рекомендація Rec(2004)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав

людини від 12 травня 2004 р., що передбачає необхідність перевірки законів та адміністративної практики після прийняття нового рішення Європейським судом у справі проти іншої держави – члена Ради Європи [31]. Така перевірка виявляється надзвичайно важливою для

законів, які стосуються тих сфер, де, як показує досвід, існує особливий ризик порушення прав людини, наприклад, діяльність правоохоронних органів, кримінальні провадження, умови тримання під вартою, права іноземців тощо.

Список використаних джерел

1. Чарльз Калєб Колтон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikiquote.org/wiki/>.
2. Велика хартія вольностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
3. Білль про права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] : ратифіковано Указом Президії Верхов. Ради Укр. РСР №2148-VIII від 19 жовт. 1973 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1997. – №40. – Ст. 263.
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – №30. – Ст. 260.
9. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України від 12 лют. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – №18, 19–20. – Ст. 132.
10. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки [Електронний ресурс] : затв. рішенням Ради суддів України №71 від 11 груд. 2014 р. – Режим доступу: [court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20\(1\).doc](http://court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20(1).doc).
11. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [Електронний ресурс] : схвалено Указом Президента України №276 / 2015 від 20 трав. 2015 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
12. Віткаускас Д. Стаття 6 Європейської конвенції з прав людини / Д. Віткаускас // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 201–232.
13. Толочко О. Право на справедливий судовий розгляд кримінальних справ [Електронний ресурс] / О. Толочко // Юрид. журн. – 2006. – №1. – Режим доступу: <https://www.justinian.com.ua/article.php?id=2091>.
14. Толочко О. Право на справедливий судовий розгляд (стаття 6 ЄКПЛ) у світлі українського законодавства та правозастосовної практики / О. Толочко // Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ЗАТ «ВІПОЛ», 2004. – С. 233–270.
15. Писаренко Н. Б. Окремі аспекти реалізації права на справедливий суд у провадженні в справах про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Н. Б. Писаренко // Журнал східноєвроп. права. – 2015. – №22. – С. 61–69. – Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/pysarenko_22.pdf.
16. Фулей Т. І. Значення автономного тлумачення понять Європейським судом з прав людини для правової системи України / Т. І. Фулей // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2013. – №2(27). – С. 164–167.

17. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Энгель и другие против Нидерландов» (Engel and Others v. Netherlands) от 8 июня 1976 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Engel_and_Others_v_The_Netherlands_08_06_1976.pdf.
18. Концепція реформування кримінальної юстиції України [Електронний ресурс] : затв. Указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. – Режим доступа: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>.
19. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Девеер против Бельгии» (Deweer v. Belgium) от 27 февраля 1980 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/deveer-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
20. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Юссила против Финляндии» (Jussila v. Finland) от 23 ноября 2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Jussila_v_Finland_23_11_2006.pdf#7.
21. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Бенденун против Франции» (Bendenoun v. France) от 24 февраля 1994 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://european-court.eu/uploads/ECHR_Bendenoun_v_France_24_02_1994.pdf.
22. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бенхем проти Сполученого Королівства» (Benham v. The United Kingdom) від 10 червня 1996 р. // Вибрані справи Європейського суду з прав людини. Вип. V.
23. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Озтюрк против Германии» (Öztürk v. Germany) от 21 февраля 1984 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/oztyurk-protiv-germanii-ozturk-v-germany-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
24. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Кэмпбелл и Фелл против Соединенного Королевства» (Campbell and Fell v. the United Kingdom) от 28 июня 1984 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kempbell-i-fell-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/>.
25. Рішення Європейського суду з прав людини «Надточій проти України» від 15 травня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_404.
26. Рішення Європейського суду з прав людини «Гурепка проти України» від 8 квітня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_565.
27. Рішення Європейського суду з прав людини «Корнев і Карпенко проти України» від 21 жовтня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_637.
28. Рішення Європейського суду з прав людини «Шмушкович проти України» від 14 лютого 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_990.
29. Рішення Європейського суду з прав людини «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_788.
30. Рішення Європейського суду з прав людини «Швидка проти України» від 30 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_a40.
31. Рекомендація Rec(2004)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини, ухвалена на 114-й сесії Комітету міністрів від 12 травня 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_574.

References

1. Charlz Kaleb Kolton [Charles Caleb Colton] *ru.wikiquote.org* Retrieved from: <https://ru.wikiquote.org/wiki/> [In Russian]
2. Velyka khartiia volnosti [Magna Carta] *uk.wikipedia.org* Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [In Ukrainian]
3. Bill pro prava [Bill of Rights] *uk.wikipedia.org* Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> [In Ukrainian]

4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny: pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 r. [The Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed by resolution 217 A (III) of the General Assembly on 10 December 1948] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [In Ukrainian]
5. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava : ratyfikovano Ukazom Prezydii Verkhov. Rady Ukr. RSR N 2148-VIII vid 19 zhovt. 1973 r. [International Covenant on Civil and Political Rights : Presidium of the Verkhovna ratified. Of Eng. SSR number 2148-VIII on Oct 19. 1973] *zakon3.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [In Ukrainian]
6. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [European Convention on Human Rights] *zakon3.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [In Ukrainian]
7. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii : Zakon Ukrainy vid 17 lyp. 1997 r. [Ratification of the European Convention on Human Rights 1950 Protocol and protocol number 2, 4, 7 and 11 of the Convention: Law of Ukraine on July 17. 1997] (1997) *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – Data of Supreme Council of Ukraine, 40, 263.* [In Ukrainian]
8. Pro vykonannya rishen ta zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny : Zakon Ukrainy vid 23 liut. 2006 r.[Enforcement and application of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine on February 23. 2006] (2006) *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – Data of Supreme Council of Ukraine, 30, 260.* [In Ukrainian]
9. Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud : Zakon Ukrainy vid 12 liut. 2015 r. [On the right to a fair trial: Law of Ukraine on February 12. 2015] (2015) *Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – Data of Supreme Council of Ukraine, 18, 19–20, 132.* [In Ukrainian]
10. Stratehiia rozvytku sudovoi systemy v Ukraini na 2015–2020 roky: zatv. rishenniam Rady suddiv Ukrainy N71 vid 11 hrud. 2014 r.[The development strategy of the judicial system in Ukraine in 2015–2020 years: approved. Decision of the Council of Judges of Ukraine number 71 on Dec 11. 2014] *court.gov.ua* Retrieved from: [court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20\(1\).doc](http://court.gov.ua/userfiles/strateg_14_20(1).doc) [In Ukrainian]
11. Stratehiia reformuvannya sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 roky : skhvaleno Ukazom Prezidenta Ukrainy N 276 / 2015 vid 20 trav. 2015 r. [The strategy of reforming the judiciary, the judiciary and related legal institutions for years 2015–2020, approved by the Decree of the President of Ukraine number 276/2015 of 20 May. 2015] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [In Ukrainian]
12. Vitkauskas D.(2004) Stattia 6 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny / D. Vitkauskas // Yevropeiska konventsiia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannya, ukraïnskyi kontekst [Article 6 of the European Convention on Human Rights] *Yevropeiska konventsiia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannya, ukraïnskyi kontekst – European Convention on Human Rights: principal provisions, practice of application, Ukrainian context.* (Zhukovska O. L. Ed.). K. : ZAT «VIPOL» [In Ukrainian]
13. Tolochko O. (2006) Pravo na spravedlyvyi sudovyi rozghliad kryminalnykh sprav [The right to a fair trial of criminal cases] *Yuryd. zhurn. – Law Journal. 1* Retrieved from: <https://www.justinian.com.ua/article.php?id=2091> [In Ukrainian]
14. Tolochko O. (2004) Pravo na spravedlyvyi sudovyi rozghliad (stattia 6 YeKPL) u svitli ukraïnskoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky [The right to a fair trial (Article 6 ECHR) in light of the Ukrainian legislation and law enforcement practice]. *Yevropeiska konventsiia z prav liudyny: osnovni polozhennia, praktyka zastosuvannya, ukraïnskyi kontekst – European Convention on Human Rights: principal provisions, practice of application, Ukrainian context.* (Zhukovska O. L. Ed.). K. : ZAT «VIPOL» [In Ukrainian]
15. Pysarenko N.B.(2015) Okremi aspekty realizatsii prava na spravedlyvyi sud u provadzhenni v spravakh pro administratyvni pravoporushennia [Some aspects of the right to a fair trial in the proceedings in cases of administrative offenses]. *Zhurnal skhidnoievrop. prava. – Journal of East European Law, 22, 61–69.* Retrieved from: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/12/pysarenko_22.pdf. [In Ukrainian]
16. Fulei T.I. (2013) Znachennia avtonomnoho tlumachennia poniat Yevropeiskym sudom z prav liudyny dlia pravovoi systemy Ukrainy [The value of independent interpretation of the concepts of the European Court of Human Rights for the legal system of Ukraine]. *Visn. Akad. advokatury Ukrainy. – Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine, 2(27), 164–167.* [In Ukrainian]

17. Reshenie Evropeiskogo suda po pravam cheloveka po delu «Engel i drugie protiv Niderlandov» (Engel and Others v. Netherlands) ot 8 iunია 1976 g. [Decision on the European Human Rights Court in the case of «Engel and Others v Netherlands» (Engel and Others v. Netherlands) of 8 June 1976] *europencourt.ru* Retrieved from: http://europencourt.ru/uploads/ECHR_Engel_and_Others_v_The_Netherlands_08_06_1976.pdf. [In Russian]
18. Kontseptsiia reformuvannia kryminalnoi yustytstii Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 8 kvit. 2008 N 311/2008. [The concept of criminal justice reform Ukraine [electronic resource]: approved. Decree of the President of Ukraine Apr 8. 2008 r. № 311/2008] *zakon3.rada.gov.ua* Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/311/2008>. [In Ukrainian]
19. Reshenie Evropeiskogo Suda po pravam cheloveka po delu «Deveer protiv Belgii» (Deweere v. Belgium) ot 27 fevralia 1980 goda [The decision of the European Court of Human Rights in the case «Deweere v Belgium» (Deweere v. Belgium) on 27 February 1980] *europencourt.ru* Retrieved from: <http://europencourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/deveer-protiv-belgii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> [In Russian]
20. Reshenie Evropeiskogo suda po pravam cheloveka po delu «Jussila protiv Finliandii» ([Jussila v. Finland) ot 23 noiabria 2006 g. [The decision of the European Court of Human Rights in the case «Jussila v Finland» (Jussila v. Finland) of 23 November 2006] *europencourt.ru* Retrieved from: http://europencourt.ru/uploads/ECHR_Jussila_v_Finland_23_11_2006.pdf7 [In Russian]
21. Reshenie Evropeiskogo Suda po pravam cheloveka po delu «Bendenun protiv Francii» («Bendenoun v. France») ot 24 fevralia 1994 g. [The decision of the European Court of Human Rights in the case «against France Bendenoun» («Bendenoun v. France») dated February 24, 1994] *europencourt.ru* Retrieved from: http://europencourt.ru/uploads/ECHR_Bendenoun_v_France_24_02_1994.pdf [In Russian]
22. Reshenie Evropeiskogo Suda po pravam cheloveka po delu «Benkhem proti Spoluchenogo Korolivstva» («Benham v. The United Kingdom») ot 10 iunია 1996 g. [The decision of the European Court of Human Rights in the case «Benham v United Kingdom» («Benham v. The United Kingdom») on June 10, 1996] *Vibrani spravi Evropeiskogo sudu z prav liudini – Selected European Court of Human Rights*. (Vol. 5th.) [In Russian]
23. Reshenie Evropeiskogo suda po pravam cheloveka po delu «Oztiurk protiv Germanii» («Öztürk v. Germany») ot 21 fevralia 1984 g. [The decision of the European Court of Human Rights in the case «Ozturk against Germany» («Öztürk v. Germany») dated February 21, 1984] *europencourt.ru* Retrieved from: <http://europencourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/oztyurk-protiv-germanii-ozturk-v-germany-postanovlenie-evropejskogo-suda/> [In Russian]
24. Reshenie Evropeiskogo suda po pravam cheloveka po delu «Kempbell i Fell protiv Soedinennogo Korolevstva» (Campbell and Fell v. the United Kingdom) ot 28 iunია 1984 g. [The Human Rights decision of the European Court in the case «Campbell and Fell v. United Kingdom» (Campbell and Fell v. The United Kingdom) of 28 June 1984] *europencourt.ru* Retrieved from: <http://europencourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/kempbell-i-fell-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda/> [In Russian]
25. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Nadochii proty Ukrainy» vid 15 travnia 2008 r. [Judgment of the European Court of Human Rights «Nadochii against Ukraine»] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_404 [In Ukrainian]
26. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny «Hurepka proty Ukrainy» vid 8 kvitnia 2010 [Judgment of the European Court of Human Rights «Gurepka against Ukraine» dated 8 April 2010] *zakon3.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_565 [In Ukrainian]
27. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Korniev i Karpenko proty Ukrainy» vid 21 zhovtnia 2010 [Judgment of the European Court of Human Rights «Kornev and Karpenko v Ukraine» dated October 21, 2010] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_637 [In Ukrainian]
28. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny «Shmushkovych proty Ukrainy» vid 14 liutoho 2014 roku [Judgment of the European Court of Human Rights «Shmushkovych against Ukraine» dated February 14, 2014] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_990 [In Ukrainian]

29. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny «Luchaninova proty Ukrainy» vid 9 chervnia 2011 [Judgment of the European Court of Human Rights «Luchaninova against Ukraine» dated June 9, 2011] *zakon3.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_788 [In Ukrainian]
30. Rishennia Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny «Shvydka proty Ukrainy» vid 30 zhovtnia 2014 [Judgment of the European Court of Human Rights «ER against Ukraine» dated October 30, 2014] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_a40 [In Ukrainian]
31. Rekomendatsiia Rec(2004)5 Komitetu ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo perevirky zakonoproektiv, isnuichykh zakoniv ta administrativnoi praktyky na vidpovidnist standartam, vyklad-enym v Yevropeiskii konventsii z prav liudyny, ukhvalena na 114-y sesii Komitetu ministriv vid 12 travnia 2004 [Recommendation Rec (2004) 5 of the Committee of Ministers to member states on verification of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down in the European Convention on Human Rights, adopted at the 114th session of the Committee of Ministers on May 12, 2004] *zakon5.rada.gov.ua* Retrieved from: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_574 [In Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 27.05.2016.

Бойко И. В., кандидат юридических наук, доцент кафедры административного права, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: ir_boiko@ukr.net
ORCID 0000-0003-3878-5985

**Применимость статьи 6 Конвенции о защите
прав человека и основных свобод при рассмотрении дел
об административных правонарушениях**

В статье рассмотрен вопрос о применимости ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод, в которой провозглашено право на справедливый суд, при разрешении дел об административных правонарушениях. Проанализированы так называемые критерии Энгеля (принадлежность к национальному праву, характер правонарушения и суровость наказания), выработанные Европейским судом по правам человека, для определения, относится ли правовой конфликт к делу «уголовного обвинения». Выяснено, что Европейский суд трактует термин «уголовное обвинение» автономно, что позволяет распространить гарантии справедливого судопроизводства на производство по делам об административных правонарушениях. Проведен обзор решений Европейского суда по правам человека, принятых против Украины и касающихся обеспечения справедливого судебного рассмотрения при привлечении лица к административной ответственности.

Ключевые слова: право на справедливый суд, критерии Энгеля, производство по делам об административных правонарушениях.

Boiko I.V., Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor of the Division of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv
e-mail: ir_boiko@ukr.net
ORCID 0000-0003-3878-5985

**Applicability of the Article 6 of the European Convention on Human Rights
to the Proceedings in Respect of the Cases Concerning the Administrative Offences**

The right to fair trial is one of the fundamental human rights. The concept of the right to fair trial has been developing for a long time. This right was finally and fully enshrined in the European Convention on Human Rights. The issues of the applicability of the article 6 of the

Convention, that enshrines right to fair trial, to the proceedings in respect of the cases concerning the administrative offences, analysis of the ECHR decisions concerning cases on fair trial by the proceedings in respect of the cases concerning bringing a person to administrative responsibility are researched in this paper. The objects which are protected in compliance with the fair trial principle are rights and obligations of civil nature as well as human rights by charging with making a criminal treat. The ECHR «automatically» interprets the term «criminal charge».

The Court has created so-called Engel criteria which are to help to decide on connection of a law dispute with a «criminal charge». The first one – is categorization in domestic law. It means that the court is obliged to a comparison of the domestic law and the scope of its application with other, criminal offences within that legal system. If domestic legislation of the Contracting State classifies any kind of offence as a criminal, this criterion becomes crucial. The second criterion, which was recognized decisive by the Court, is considered to be the nature of offence. The third criterion is the severity of the penalty applied. The severity of penalty implies assessment of maximum possible penalty liable to be imposed on the offender under the applicable law. Among the decisions of the ECHR versus Ukraine on the matters of applicability of the article 6 of the Convention to the proceedings in respect of the cases concerning the administrative offences are Nadtochiy v. Ukraine, Gurepka v. Ukraine, Kornev and Karpenko v. Ukraine, Shmushkovych v. Ukraine, Luchaninova v. Ukraine and Shvydka v. Ukraine.

It's worth adopting the law on amendments to the Code of Administrative Offences of Ukraine or its new version with consideration of the ECHR case law. These measures are recommended by the Recommendation Rec (2004)5 of the Committee of Ministers to member states on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with the standards laid down in the European Convention on Human Rights.

Key words: right to a fair trial, the criteria of Engel, manufacture on Affairs about administrative offences.

БОЙКО ІННА СЕМЕНІВНА,

кандидат політичних наук, доцент кафедри
морського права, Національний університет
«Одеська морська академія»,
Україна, м. Одеса
e-mail: isboyko@ukr.net

УДК 341.225.5:341.123.04

Прецедентна практика щодо морських територіальних спорів у рішеннях міжнародного суду ООН

Стаття присвячена проблемі юридичної сили рішень міжнародних судових установ. Автор аналізує рішення Міжнародного суду ООН щодо морських територіальних спорів, систематизує судову практику, юридично інтерпретує рішення та доводить, що кількість рішень обумовлює нову якість, що підтверджує тенденцію формування міжнародного права судовими прецедентами. Міжнародний суд ООН ретельно досліджує власну практику при винесенні рішень у подібних справах, що становить «jurisprudence constante». Для майбутніх спорів такі рішення не є обов'язковими, але кількість цитування та запозичення висновків є доказом створення деклараторних та переконливих судових прецедентів.

Ключові слова: морські територіальні спори, рішення Міжнародного суду ООН, судовий прецедент, усталена практика суду.

Постановка проблеми. У науці та практиці міжнародного публічного права триває дискусія щодо сутності поняття джерел міжнародного публічного права, їхньої класифікації. Складовою цієї проблеми є визнання наявності правотворчої функції у міжнародних судових установ, зокрема, серед спеціалістів-міжнародників немає однастайності щодо питань: а) чи можна «jurisprudence

constante» (усталену судову практику) вважати синонімом судового прецеденту; б) які міжнародні судові інстанції створюють судові прецеденти; в) рішення яких категорій справ можна вважати прецедентними (мова йде про декілька видів судових прецедентів – деклараторний, переконливий).

Аналіз літератури та методологія. Одним із теоретичних напрямів, який

пропонує варіант розв'язання проблеми, є правовий реалізм. Необхідно визнати, що більшість представників на пряму розглядали та розглядають тільки національні правові системи. Погляди А. Росса (Alf Ross) відрізняються тим, що він загальні висновки реалістів використав щодо міжнародного права [1].

Вчені-міжнародники та судді міжнародних установ, наприклад, М. В. Буromенський [2], В. Г. Буткевич [3], О. В. Київець [4], Н. Хроновскі [5], С. В. Шевчук [6], Ч. Романо (Cesare P. R. Romano) [7], М. Шахабуддін (Mohamed Shahabuddeen) [8] визнають, що рішення міжнародних судів все частіше базуються на раніше прийнятих власних рішеннях або рішеннях інших міжнародних судових інстанцій, що можна розглядати як тенденцію формування міжнародного права міжнародними судовими установами. Барбара Квіатковска вважає, що Міжнародний суд виконує в розвитку морського права основну роль, оскільки Суд неодноразово посилався та посилається на попередні рішення, розвиває положення морського права, які застосовують інші судові установи [9, с. 27–75].

Дослідження сутності прецедентної практики щодо морських територіальних спорів здійснювалось формально-догматичним, компаративістським, інтерпретаційним методами.

Мета дослідження – визначити місце рішень міжнародних судових установ у системі джерел міжнародного публічного права. Для досягнення наукових результатів автор статті розглядає діяльність Міжнародного суду ООН, зокрема щодо морських територіальних

спорів, оскільки науковою гіпотезою є припущення, що практика Міжнародного суду ООН стосовно питань делімітації морських просторів є прецедентною, тобто «*jurisprudence constante*».

Виклад основного матеріалу. З 22 травня 1947 р. по 4 квітня 2016 р. у Загальному переліку (General List) справ, що надійшли до Міжнародного суду ООН, зареєстрована 161 справа [10]. Майже кожна четверта справа стосується морського спору щодо питань: 1) установавання кордонів територіального моря; 2) визначення меж континентального шельфу; 3) розмежування виключних економічних зон; 4) видобутку державами однакового виду живих ресурсів, або різних видів, але в тому самому районі; 5) забезпечення вільного судноплавства в районах, що підпадають під юрисдикцію іншої держави; 6) запобігання забрудненню Світового океану.

Випадки звернення сторін до Міжнародного суду ООН із метою делімітації морських просторів є доволі поширеними та становлять найефективніший юридичний спосіб врегулювання спорів про розмежування морських просторів, оскільки складність делімітації морських просторів полягає в тому, що необхідно розв'язати спори, які виникають відносно замкнутих або півзамкнутих акваторій, що складаються з включної економічної зони, континентальних шельфів суміжних або протилежних держав.

В основу проведення делімітації спірних просторів Міжнародний суд ООН поклав принципи справедливості з урахуванням усіх релевантних обставин, що є усталеними у міжнародній практиці з цих питань, починаючи зі

спору між ФРН і Данією; ФРН і Нідерландами (справи № 51, 52 мають офіційну назву «North Sea Continental Shelf cases») [11]. Сторони спору просили Суд визначити принципи і норми міжнародного права, якими їм належить керуватися при делімітації суміжних частин континентального шельфу, розташованого між ними. У зв'язку з тим, що зовнішні межі континентального шельфу виявилися немов відкритими, тому що термін «приєднувані до берега» ніким не брався до уваги або, у всякому разі, на думку Міжнародного суду ООН, припускав різноманітне тлумачення. У рішенні Міжнародного суду підкреслювалося, що «відповідно до міжнародного права правова підстава на континентальний шельф виникає в прибережній держави в силу тієї обставини, що підводні райони дна можуть розглядатися фактично як частина території, щодо якої прибережна держава вже здійснює свою владу, тобто в тому значенні, що ці райони, хоча і покриті водою, є продовженням цієї території, її розширенням у бік моря». Таким чином, Суд висунув доктрину «природного продовження суші» під водою й загалом відкинув критерій «приєднуваності», тобто 20 лютого 1969 р. Суд 11 голосами проти 6 виніс рішення, в якому зазначалось, що континентальний шельф являє собою «природне продовження сухопутної території (держави) в морі та під морськими водами» і що його делімітація повинна здійснюватися «за згодою відповідно до принципів справедливості з урахуванням усіх релевантних обставин» [11]. У наступних рішеннях Суд виклав деякі з цих принципів справедливості: прин-

цип значної диспропорції довжини побережній, принцип виключення математичного зміщення умов лінії рівновіддаленості; принцип відрізалного ефекту; принцип мовчазної згоди; принцип естопелю тощо. Таблиця містить результат системного аналізу рішень Міжнародного суду ООН щодо морських територіальних спорів за період з другої половини 80-х рр. до 2015 р., які, на наш погляд, становлять «*jurisprudence constante*». Новий спосіб делімітації виключної економічної зони та континентального шельфу, що був започаткований рішенням справи між ФРН і Данією та ФРН і Нідерландами, використаний при прийнятті рішень щодо розмежування континентального шельфу між Тунісом та Лівією (1982), розмежування морських просторів між Канадою та США (1984), розмежування континентального шельфу між Лівією та Мальтою (1985), також (див. табл.) щодо територіального та морського спору між Нікарагуа та Гондурасом у Карибському морі (2007), щодо делімітації морського кордону в Чорному морі між Румунією та Україною (2009) [12–16].

У таблиці систематизовані справи щодо морських територіальних спорів, в яких Міжнародний суд активно посилається на попередні рішення, крім того, у деяких використовується термін «прецедентне право». Зокрема, у рішенні у справі № 87 «Делімітація морського кордону та територіальні питання між Катаром та Бахрейном» (*Maritime Delimitation and Territorial Questions between Qatar and Bahrain*) зазначено, що «...правило про серединну лінію/ особливих обставин, що застосовуєть-

ся... делімітації територіальних вод, та правила про принципи справедливості, як склалося в ... *прецедентному праві щодо делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони, тісно переплетені*» [17, с. 192]. Інший приклад. У рішенні у справі № 120 «Територіальний та морський спір між Нікарагуа та Гондурасом у Карибському морі (Нікарагуа/Гондурас)» (Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea) вказується на те, що «... Суд дійшов висновку, що в цілому він слідує власному прецедентному праву та прецедентам арбітражних судів (курсив наш. – І. Б.), відповідно до яких, незважаючи на те, що присутня явно виражена або мовчаз-

на згода між сторонами відносно розташування їхніх нафтових концесій, що засвідчує наявність консенсусу щодо морських районів, однак нафтові концесії та свердловини самі по собі не можуть розцінюватися як належні обставини, що виправдовують коригування або зміщення існуючої лінії делімітації. Вони можуть бути взяті до уваги тільки якщо засновані на чітко вираженій або мовчазній згоді між сторонами. У справі згода між сторонами відносно нафтових концесій відсутня. Отже, Суд дотримується думки, що практика сторін відносно нафтовидобутку не є фактором, що слід враховувати в чинній справі при делімітації морського кордону» [18, с. 273].

Т а б л и ц я

Номер справи /документа	Назва справи	Сторони	Дата рішення	Посилання на попередні рішення
1	2	3	4	5
75 [93]*	Про сухопутний кордон, кордон між островами та морський кордон	Сальвадор v. Гондурас, вступ у справу Нікарагуа	11.09.1992	Нікарагуа/США (ICJ Reports, 1986, p. 586, para. 63); Туніс/Лівія (ICJ Reports, 1982, p. 74)
78 [95]	Про делімітацію морського кордону в районі між Гренландією та Ян-Майєн	Данія v. Норвегія	14.06.1993	Лівія/Мальта (ICJ Reports, 1985, p. 42, para. 51)
87 [133]	Делімітація морського кордону та територіальні питання між Катаром та Бахрейном	Катар v. Бахрейн	16.03.2001	Лівія/Мальта (ICJ Reports, 1985, p. 48, para. 64)

Продовження табл.

1	2	3	4	5
98 [127]	Про острови Касікілі/Седуду	Ботсвана v. Намібія	13.12.1999	Лівія/Чад (ICJ Reports, 1994, pp. 21–22, para 41); Буркіна-Фасо/Малі (ICJ Reports, 1986, p. 582, para. 54; p. 583, para. 56)
102 [139]	Про суверенітет над островами Палау-Лігітан та Палау-Сіпадан	Індонезія v. Малайзія	17.12.2002	Данія/Норвегія (РСІП Series A/B, №53, pp. 45–46); Катар/Бахрейн (ICJ Reports, 2001, para. 197)
120 [166]	Територіальний та морський спір між Нікарагуа та Гондурасом у Карибському морі	Нікарагуа v. Гондурас	08.10.2007	ФРН/Ісландія (ICJ Reports 1974, p. 203, para. 72); Науру/Австралія (ICJ Reports 1992, p. 266, para. 67); Буркіна-Фасо/Малі (ICJ Reports 1986, p. 567, para. 26; p. 586, para. 63); Бенін/Нігер (ICJ Reports 2005, p. 120, para. 47); Катар/Бахрейн (ICJ Reports 2001, p. 94, para. 176); Камерун/Нігерія: вступ у справу Екваторіальної Гвінеї (ICJ Reports 2002, p. 442, para. 90); ФРН/Данія, ФРН/Нідерланди (ICJ Reports 1969, p. 49, para. 91)
132 [174]	Делімітація морського кордону в Чорному морі	Румунія v. Україна	03.02.2009	ФРН/Данія, ФРН/Нідерланди (ICJ Reports 1969, p. 22, para. 18; p. 51, para. 96); Туніс/Лівія (ICJ Reports 1982, p. 61, para. 75); Данія/Норвегія (ICJ Reports 1993, p. 67, para. 64); Лівія/Мальта (ICJ Reports 1985, p. 46, para. 60);

Закінчення табл.

1	2	3	4	5
				Нікарагуа/Гондурас (рішення від 8 жовтня 2007 р., пункт 271, 281); Камерун/Нігерія: вступ в справу Екваторіальної Гвінеї (ICJ Reports 2002, р. 441, пара. 288); The Arbitration Agreement between Eritrea and Yemen // Reports of International Arbitral Awards Volume XXII. USA: United Nations Publication, 2001. pp. 367–368, paras. 139–146
137 [206]	Морський спір	Перу v. Чілі	27.01.2014	Нікарагуа/Гондурас (ICJ Reports 2007 (II), р. 735, пара. 253); Румунія/Україна (ICJ Reports 2009, р. 87, пара. 70; р. 100, пара. 111; р. 101, пара. 117); Нікарагуа/Колумбія (ICJ Reports 2012 (II), р. 674, пара. 139; pp. 695–696, paras. 190–193)

Примітка: * – номер документа згідно з переліком рішень, що містять збірники «Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда» (ST/LEG/SER.F/1, допов. 1–5) (див.: <http://www.legal.un.org/ICJsummaries/documents/russian/>).

Спір про делімітацію морського кордону між Бангладеш та М'янмою в Бенгальській затоці – одна з 25 справ, яку розглядав Міжнародний Трибунал з морського права, щодо делімітації морського кордону в територіальних водах, виключній економічній зоні та на континентальному шельфі. У цій справі розв'язувались проблеми делімітації континентального шельфу поза 200 морських миль. Рішення від 14 березня 2012 р. відображає досвід Міжнародно-

го суду та арбітражів щодо аналогічних питань, зокрема Арбітражні рішення про розмежування континентального шельфу в справі Великобританія v. Франція (1978) [19]. Досягнення справедливого результату обумовило потребу вирішення питання щодо правомірності проведення розмежувальної лінії. Трибунал вказав, що вихідною є лінія на суходутній території. Отже, Трибунал узагальнив тенденції розмежування кордонів (спочатку визначаються коор-

динати рівновіддаленості, потім лінія корегується з урахуванням особливих обставин).

На розгляді Міжнародного суду ООН (pending cases) шість справ щодо делімітації морських просторів, а саме справа № 150 «Справа, що стосується певних видів діяльності, яку здійснює Нікарагуа в прикордонних районах» (Certain Activities carried out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)); справа № 153 «Зобов'язання домовитись про доступ до Тихого океану» (Obligation to Negotiate Access to the Pacific Ocean (Bolivia v. Chile)); справа № 154 «Питання про делімітацію континентального шельфу між Нікарагуа та Колумбією за межами 200 морських миль від нікарагуанського узбережжя» (Question of the Delimitation of the Continental Shelf between Nicaragua and Colombia beyond 200 nautical miles from the Nicaraguan Coast (Nicaragua v. Colombia)); справа № 155 «Передбачувані порушення суверенних прав та морських просторів у Карибському морі» (Alleged Violations of Sovereign Rights and Maritime Spaces in the Caribbean Sea (Nicaragua v. Colombia)); справа № 157 «Делімітація морських просторів у Карибському морі та Тихому океані» (Maritime Delimitation in the Caribbean Sea and the Pacific Ocean (Costa Rica v. Nicaragua)); справа № 161 «Делімітація морських просторів у Індійському океані» (Maritime Delimitation in the Indian Ocean (Somalia v. Kenya)) [10]. Вважаємо, що перелічені справи будуть вирішені згідно з усталеною практикою Міжнародного суду ООН, оскільки Суд вже неодноразово посилався на власні рішення в подібних спо-

рах. Автор сподівається, що саме деклараторні та переконливі прецеденти Міжнародного суду ООН, крім нормативних положень Конвенції ООН з морського права 1982 р. та загальних принципів міжнародного права, будуть використані в прийнятті остаточних судових рішень.

Висновки. Результатами практики Міжнародного суду ООН є певні міжнародно-правові новації: а) лінія рівновіддаленості вважається одним із методів делімітації за умов врахування специфічних особливостей місцевості та відносин між сторонами, принципів справедливості (рішення спорів про делімітацію між Тунісом та Лівією, між Катаром та Бахрейном, між Канадою та США, між Лівією та Мальтою, між Камеруном та Нігерією, між Румунією та Україною); б) закономірності проведення єдиної лінії розмежування морських просторів (рішення спорів між Катаром та Бахрейном, Нікарагуа та Гондурасом).

Судовий прецедент являє собою рішення по конкретній справі, що є обов'язковим для судів тієї ж або нижчої інстанції при вирішенні аналогічних справ або служить зразком тлумачення нормативно-правових документів. Прецедент – рішення по справі, яке може враховуватись при розгляді аналогічної справи. Саме таке ставлення до власної практики і демонструє Міжнародний суд ООН. Деякі рішення, що традиційно цитуються при обґрунтуванні прийняття нових рішень, були настільки важливими для розвитку морської галузі, що вийшли за межі традиційного тлумачення вже існуючих норм права. Міжнародний суд ООН ретельно досліджує влас-

ну практику при винесенні рішення у подібних справах, чим забезпечує послідовність («спадковість») рішень. Для майбутніх спорів такі рішення не є обов'язковими, але кількість цитуван-

ня та запозичення висновків визначають певний вплив на подальшу практику розв'язання спорів та на розвиток міжнародного права, зокрема міжнародного морського права.

Список використаних джерел

1. Ross Alf. *On Law and Justice* / Alf Ross. – University of California Press, 1959. – 383 p.
2. Міжнародне право : навч. посіб. / за ред. М. В. Буромського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с.
3. Буткевич В. Г. Міжнародне право. Основи теорії : підручник / В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
4. Київець О. Методологія міжнародного права у контексті дослідження джерел міжнародного права: декілька загальних роздумів про вічне / О. Київець // Укр. часопис міжнар. права. – 2012. – № 1–2. – С. 42–46.
5. Хроновскі Н. Формування єдиного європейського стандарту прав людини: приєднання Європейського Союзу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] / Н. Хроновскі // Європейське право. – 2013. – № 1–2. – С. 14–27. – Режим доступу: <http://real.mtak.hu/16584/1/>.
6. Шевчук С. В. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. В. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
7. Cesare P. R. Romano. The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle [Електронний ресурс] / Cesare P. R. Romano // *New York University Journal of International Law and Policy*. V. 31, 1999. – P. 709–751. – Режим доступу: http://www.pict-pecti.org/publications/PICT_articles/JILP/Romano.pdf.
8. Shahabuddeen M. *Precedent in the World Court*. Cambridge / M. Shahabuddeen. – New York : Cambridge University Press, 1996. – 245 p.
9. Kwiatkowska B. The Law of the Sea Related Cases in the ICJ during the Presidency of Judge Stephen M. Schwebel (1997–2000) and Beyond' (2002) [Електронний ресурс] / B. Kwiatkowska // *2 Yearbook of International Law and Jurisprudence*. P. 27–75. – Режим доступу: <http://www.law.uu.nl/nilos>.
10. International Court of Justice/Cases [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3>.
11. North Sea Continental Shelf cases. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5535.pdf/>.
12. Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya) case [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/63/950>.
13. Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/67/6369.pdf>.
14. Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta) case [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/68/6393.pdf>.
15. Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea case [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/120/14075.pdf>.
16. Maritime Delimitation in the Black Sea case. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icj-cij.org/docket/files/132/14987.pdf>.
17. Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда (1997–2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/files/sum_1997-2002.pdf.
18. Краткое изложение решений, консультативных заключений и постановлений Международного Суда (2003–2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icj-cij.org/homepage/rus/files/sum_2003-2007.pdf.
19. Reports of International Arbitral Awards [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XVIII/3-413.pdf.

References

1. Ross Alf. (1959) *On Law and Justice*. University of California Press
2. *Mizhnarodne pravo [International law]* (2006). (Buromenskyi M.V. Ed.). K. : Yurinkom Inter
3. Butkevych V. H., Mytsyk, O. V. Zadorozhnii (2002) *Mizhnarodne pravo. Osnovy teorii [International law]*. K. : Lybid
4. Kyivets O. (2012) Metodolohiia mizhnarodnoho prava u konteksti doslidzhennia dzherel mizhnarodnoho prava: dekilka zahalnykh rozдумiv pro vichne [Methodology of international law in the context of the study of the sources of international law: some general reflections on the eternal] *Ukr. chasopys mizhnar. prava. – Ukrainian Journal of International Law*, 1–2, 42–46.
5. Khronovski N. (2013) Formuvannia yedynoho yevropeiskoho standartu prav liudyny: pryednannia Yevropeiskoho Soiuzu do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Formation of common European standards of human rights: European Union accession to the European Convention on Human Rights] *Yevropeiske pravo. – European Law*, 1–2, 14–27. Retrieved from: <http://real.mtak.hu/16584/1/>
6. Shevchuk S.V. (2007) *Sudova pravotvorchist: svitovi dosvid i perspektyvy v Ukraini [The judicial law-making: international experience and perspectives in Ukraine]*. K. : Referat,
7. Cesare P.R. Romano. (1999) The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. *New York University Journal of International Law and Policy*. V. 31, 709–751 Retrieved from: http://www.pict-pecti.org/publications/PICT_articles/JILP/Romano.pdf
8. Shahabuddeen M. (1996) *Precedent in the World Court*. Cambridge . New York : Cambridge University Press,
9. Kwiatkowska B. (2002) The Law of the Sea Related Cases in the ICJ during the Presidency of Judge Stephen M. Schwebel (1997–2000) and Beyond'. 2 Yearbook of International Law and Jurisprudence. *law.uu.nl* Retrieved from: <http://www.law.uu.nl/nilos>
10. International Court of Justice/Cases *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3>
11. North Sea Continental Shelf cases. *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/51/5535.pdf>
12. Continental Shelf (Tunisia/Libyan Arab Jamahiriya) case *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/63/950>
13. Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/67/6369.pdf>
14. Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta) case *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/68/6393.pdf>
15. Territorial and Maritime Dispute between Nicaragua and Honduras in the Caribbean Sea case *icj-cij.org* Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/120/14075.pdf>
16. Maritime Delimitation in the Black Sea case. Retrieved from: <http://www.icj-cij.org/docket/files/132/14987.pdf>
17. Kratkoe izlozhenie reshenii, konsultativnykh zakliuchnii i postanovlenii Mezhdunarodnogo Suda (1997–2002) [Summaries of Judgments, Advisory zaklyuchny and the International Court of Justice (1997-2002)] *icj-cij.org* Retrieved from: http://www.icj-cij.org/homepage/ru/files/sum_1997-2002.pdf
18. Kratkoe izlozhenie reshenii, konsultativnykh zakliuchnii i postanovlenii Mezhdunarodnogo Suda (2003-2007) [Summaries of Judgments, Advisory Opinions and Orders of the International Court of Justice (2003-2007)] *icj-cij.org* Retrieved from: http://www.icj-cij.org/homepage/rus/files/sum_2003-2007.pdf
19. Reports of International Arbitral Awards. *legal.un.org* Retrieved from: http://legal.un.org/riaa/cases/vol_XVIII/3-413.pdf

Стаття надійшла до редколегії 17.05.2016.

Бойко І. С., кандидат політичних наук, доцент кафедри морського права, Національний університет «Одеська морська академія», Україна, г. Одеса
e-mail: isboyko@ukr.net

Прецедентная практика по морским территориальным спорам в решениях Международного суда ООН

Статья посвящена проблеме юридической силы решений международных судебных институций. Автор анализирует решения Международного суда ООН по морским территориальным спорам, систематизирует судебную практику, юридически интерпретирует решения и доказывает, что количество решений обуславливает новое качество, подтверждает тенденцию формирования международного права судебными прецедентами. Международный суд ООН тщательно исследует собственную практику при вынесении решений по аналогичным делам, составляет «jurisprudence constante». Для будущих споров такие решения не являются обязательными, но количество цитирования и заимствование выводов являются доказательством создания деклараторных и убедительных судебных прецедентов.

Ключевые слова: морские территориальные споры, решения Международного суда ООН, судебный прецедент, сложившаяся судебная практика.

Boiko I. S., associate professor, candidate of political science, National University «Odessa Maritime Academy», Ukraine, Odessa
e-mail: isboyko@ukr.net

Precedent Practise of Maritime Territorial Disputes in Decisions of the International Court of Justice

The modern international law science puts forward a number of topical theoretical problems on whose solution the effectiveness of international relations regulation depends. The definition of the term «source of international law», its classification and legal validity is a problem, within which scientists and practitioners are required to come to common understanding of the legal validity essence of decisions made by international judicial institutions. The study is carried out with the use of integrative methodology: the views of the formal approach representatives are studied in conjunction with the philosophical and legal ideas. I.e. the positivist tradition, according to which today the sources of international law are classified into basic and optional (special) ones, is complemented by the natural and legal understanding of the source of international law. Jusnaturalism as a type of law understanding enables analyzing both the form of existence and axiological content of IL source. The purpose of this article is to analyze the decisions of the International Court of Justice on maritime territorial disputes. Judicial decisions are confronted in two different ways: they are either considered as subsidiary means for the determination of rules of law, an argument based on the ICJ Statute itself, or as having the potential to be elevated at the sphere of formal sources. This controversy is highly interconnected with and affected by both the force of precedent and the role of international judges as law-makers. It is claimed, on the one hand, that precedent does not exist in the international legal order, since judgments are binding only upon the parties to dispute; on the other hand, practice has shown that past cases are highly cited by both the Courts themselves and the international community, and they can have a multiple role to play. The article devoted to the validity of decisions of international judicial institutions. The author is analyzing the decisions of the International Court of Justice on maritime territorial disputes, she proves that the quantity of judgments makes the new quality, confirming the trend of formation of public international law by judicial precedents.

Key words: maritime territorial disputes, judgments of the International Court of Justice, «jurisprudence constante».

ТКАЧУК ОЛЕГ СТЕПАНОВИЧ,

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ,
Україна, м. Харків

УДК 347.92

Розумні строки у контексті права на справедливий судовий розгляд

У статті надано характеристику розумних строків судового розгляду як елементу права на справедливий судовий розгляд. Досліджуються критерії розумності строків судового розгляду, вироблені у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, якими є: складність справи, поведінка заявника і відповідних державних органів та важливість предмета спору для заявника. Визначено, що право на справедливий судовий розгляд через призму дотримання розумних строків розгляду справ становить методологічне підґрунтя для дослідження національної практики цивільного судочинства з точки зору її ефективності та відповідності міжнародним стандартам.

Ключові слова: судова влада, верховенство права, правосуддя, цивільне судочинство, розумні строки розгляду справи, справедливий судовий розгляд.

Постановка проблеми. Концептуалізація права на справедливий судовий розгляд пов'язана із закріпленням його у низці міжнародних актів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 р. (статті 8, 10), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (ч. 1 ст. 14), Хартії основних прав Європейського Союзу (ст. 47), та набуттям ним статусу загальновизнаної норми міжнародного права. Поряд з цим ви-

рішальне значення для становлення концепту справедливого судочинства мало прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ), у п. 1 ст. 6 якої закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характе-

ру. На рівні національного законодавства певним відповідником права на справедливий судовий розгляд можна вважати право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус судів». Зазначене положення знаходить своє відбиття і на рівні цивільного процесуального законодавства, адже відповідно до ст. 1 ЦПК завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Крім того, згідно з ч. 1 ст. 157 ЦПК суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів – одного місяця.

Розумний строк судового розгляду, як прямо випливає із буквального тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, є невід'ємним елементом права на справедливий судовий розгляд. Зважаючи на зазначене, пріоритетним напрямом реформування системи цивільного судочинства за сучасних умов є гармонізація національного процесуального законодавства із міжнародними стандартами справедливості правосуддя, зокрема в частині дотримання розумності строків судового розгляду.

Стан дослідження. Дослідженню різних аспектів права на справедливий судовий розгляд, у тому числі розумних строків судового розгляду, були присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як С. Ф. Афанасьєв,

О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда, Н. М. Грень, І. Б. Коліушко, В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара, Т. М. Нешатаєва, М. А. Погорецький, І. С. Гриценко, О. Б. Прокопенко, О. І. Рабцевич, Р. Л. Сопільник, Т. А. Цувіна, С. В. Шевчук та ін. Проте сьогодні відсутні комплексні дослідження причин порушення строків розгляду справ, визначення критеріїв розумності строків як елемента права на справедливий судовий розгляд у контексті національної судової практики, аналізу розумних строків судового розгляду як критерію ефективності цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової літератури та практики ЄСПЛ свідчить про відсутність єдності підходів до розуміння сутності та значення права на справедливий судовий розгляд, його структури. На нашу думку, зазначений феномен може розглядатися принаймні у двох розуміннях: по-перше, як суб'єктивне право в контексті концепції прав людини; по-друге, як система мінімальних вимог, дотримання яких має забезпечити держава при зверненні особи до суду, тобто як позитивне зобов'язання держави у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах.

Ми поділяємо позицію Л. Мея, що значення процесуальних прав розкривається завдяки двом основним цілям, яким вони слугують. По-перше, процесуальні права мають інструментальну цінність, адже забезпечують захист субстантивних прав. По-друге, процесуальні права мають і самодостатню цінність, адже становлять частину принципу верховенства права, дозволяючи системі права виходити із каталогу субстантивних прав та мінімізуючи прояви сваволі

влади [1, с. 52–58]. У такому сенсі процесуальні питання і процесуальні права перестають бути другорядними, якщо існує усвідомлення того, що відповідні процедури є щонайменше частково визначальними для верховенства права, і якщо належна процедура не застосовується, тоді верховенство права наражається на небезпеку [1, с. 51].

Вважаємо, що сьогодні можна з упевненістю говорити про самоцінність права на справедливий судовий розгляд як елемента принципу верховенства права, з чого виходить у своїх рішеннях і Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), який неодноразово зазначав, що верховенство права є одним із основоположних принципів у демократичному суспільстві, що властивий кожній статті ЄКПЛ [2]. Так, у рішеннях ЄСПЛ щодо тлумачення п. 1 ст. 6 ЄКПЛ елементами верховенства права визнаються такі складові права на справедливий судовий розгляд, як доступ до суду, суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, обов'язковість виконання судових рішень, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя [3, с. 41–49]. Про самодостатність права на справедливий судовий розгляд свідчить і той факт, що ЄСПЛ визнає його порушення безвідносно до того, чи були порушені інші матеріальні права, закріплені ЄКПЛ.

Крім того, важливим у цьому аспекті є те, що право на розгляд справи та виконання рішення в розумний строк можуть бути самостійними об'єктами судового захисту в контексті п. 1 ст. 6 та ст. 13 ЄКПЛ, що дозволяє говорити про певну субстантивізацію права на спра-

ведливий судовий розгляд у практиці ЄСПЛ. Таким чином, право на справедливий судовий розгляд є процесуальним правом людини, функція якого може бути зведена до двох основних положень: по-перше, зазначене право є правом для захисту інших прав, і з цієї точки зору воно виступає мета-правом [див.: 4]; по-друге, воно має власну самодостатню цінність як складова принципу верховенства права.

Поряд з цим право на справедливий судовий розгляд належить до позитивних прав людини, які визначаються як права, що закріплюють позитивний аспект свободи, і їх реалізація неможлива без відповідної забезпечувальної діяльності з боку державних інституцій [5, с. 22]. Із цим пов'язане друге розуміння права на справедливий судовий розгляд як позитивного зобов'язання держави забезпечити мінімальні гарантії процедурної справедливості при розгляді справ у національних судах. У такому сенсі можна погодитися з вченими, які вважають право на справедливий судовий розгляд загальновизнаною нормою міжнародного права *jus cogens* [6, с. 84–89; 3, с. 51–52]. Для держав, які ратифікували ЄКПЛ, норма про право на справедливий судовий розгляд набула статусу імперативної, когентної, і варіативність її застосування може мати місце, однак з урахуванням практики ЄСПЛ [7, с. 23].

У науковій літературі зустрічаються різні підходи до класифікації елементів права на справедливий судовий розгляд. Так, М. Л. Ентін виокремлює органічні (право на доступ до суду та право на виконання рішення суду); інституційні (незалежність та неупередженість суду,

встановленого законом), процесуальні (змагальність процесу, рівність сторін, розумні строки судового розгляду) і спеціальні елементи права на справедливий судовий розгляд (гарантії кримінального провадження, передбачені пп. 2, 3 ст. 6 ЄКПЛ) [8, с. 86]. І. С. Гриценко та М. А. Погорецький розглядають інституційні (створення суду на підставі закону, його незалежність та безсторонність), організаційно-функціональні (доступ до правосуддя, рівність сторін, право на правову допомогу, публічність (гласність та відкритість) судового розгляду, обов'язковість судових рішень), функціональні (змагальність процесу, розумні строки розгляду) і спеціальні (гарантії кримінального процесу, закріплені у пп. 2, 3 ст. 6 ЄКПЛ) елементи цього права [9, с. 4–5]. Схожу точку зору висловлює Н. Сиза, розрізняючи організаційно-функціональні, функціональні і спеціальні елементи права на справедливий судовий розгляд [10, с. 195].

Зустрічаються й інші підходи, наприклад, В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара виокремлюють необтяжений юридичними та економічними перешкодами доступ до судової установи; належну судову процедуру; публічний судовий розгляд; розумний строк судового розгляду; розгляд справи незалежним та безстороннім судом, встановленим законом [11, с. 13]. Проте усталеним вважається поділ елементів права на справедливий судовий розгляд на дві групи: інституціональні, до яких належить незалежний, безсторонній суд, встановлений законом, доступ до суду, та процедурні (процесуальні), серед яких виокремлюють змагальність процесу,

рівність сторін, розумні строки судового розгляду, публічність розгляду справи, правову визначеність [12]. Як бачимо, розумні строки судового розгляду більшість вчених з урахуванням практики ЄСПЛ відносить до процедурних (процесуальних) елементів, що, на нашу думку, є цілком обгрунтованим.

З урахуванням значення розумних строків розгляду цивільних справ для реалізації особою її права на справедливий судовий розгляд у контексті п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з метою забезпечення дотримання судами процесуальних строків розгляду цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, а також у зв'язку із виникненням питань у судів при застосуванні деяких норм процесуального законодавства, керуючись ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», 17 жовтня 2014 р. прийняв Постанову № 11 «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення». У пункті 3 зазначеного акта здійснено спробу визначення поняття «розумного строку судового розгляду» як строку, що є об'єктивно необхідним для виконання процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень та розгляду і вирішення справи з метою забезпечення своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту.

ЄСПЛ неодноразово зазначає, що розумність тривалості судового провадження повинна оцінюватись у світлі конкретних обставин справи з урахуванням критеріїв, вироблених Судом,

зокрема, складності справи, поведінки заявника і відповідних державних органів та важливості предмета спору для заявника [13].

У цивільних справах період, що оцінюється з точки зору розумності, має починатися, як правило, з моменту ініціювання розгляду справи в суді, тобто з моменту подачі позовної заяви до суду, однак у деяких випадках до уваги може братися і більш ранній період, наприклад, коли попередній адміністративний розгляд справи є обов'язковим та виступає передумовою звернення до суду [14]. Завершення строку розгляду справи пов'язується із набранням рішенням статусу остаточного, враховуючи процедури перегляду, а у випадках, коли таке рішення підлягає примусовому виконанню, – і виконання такого рішення [15].

Першим критерієм розумності строку судового розгляду відповідно до практики ЄСПЛ є складність справи, яка може бути пов'язана з наявністю великої кількості доказів, необхідністю отримати висновок експерта або докази з-за кордону, складністю та значним обсягом фактів, що входять до предмета доказування, великою кількістю осіб, які беруть участь у справі, необхідністю залучення свідків, перекладачів, складністю правових питань, наприклад, необхідністю застосування норм іноземного права тощо [16; 17; 18]. Поряд з цим один лише факт перегляду справи судами вищих інстанцій ще не свідчить про складність справи.

Другим критерієм розумності строку судового розгляду є поведінка заявника. Як зауважує ЄСПЛ, заявник не може покладати відповідальність на

державу, якщо затягування процесу стало наслідком його власних дій чи бездіяльності, наприклад, у випадку несвоєчасної сплати судового збору, недотримання правил юрисдикції, подачі клопотань про відкладення справи, надання документів із порушенням строку, численних запитів представників та неодноразових змін останніх [19; 20; 21; 22]. Проте особа не може засуджуватися за використання нею усіх заходів правового захисту, що гарантуються національним законодавством [23]. У цьому контексті варто зазначити, що особа має лише демонструвати належне виконання всіх процесуальних заходів з метою запобігання затримок, і повинна мати доступ до національних засобів скорочення проваджень [24].

Щодо третього критерію, то держава несе відповідальність за поведінку судів та інших державних органів, що призводить до затримок у розгляді справи, зокрема, за судову тяганину і зволікання в призначенні слухань справи, відкладення розгляду справи до вирішення іншої справи, затримки у наданні доказів державою та представленні експертних висновків [21; 22; 25]. При цьому постійна завантаженість судів не може виправдати надмірну тривалість проваджень у державі [26].

Відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення», оцінюючи поведінку органів державної влади (насамперед суду), слід враховувати своєчасність призначення справи

до судового розгляду; проведення судових засідань у призначений час; строки виготовлення суддею мотивованого судового рішення та направлення його особам, які брали участь у справі; повноту здійснення суддею контролю за виконанням працівниками апарату суду своїх службових обов'язків, у тому числі щодо повідомлення осіб, які беруть участь у справі, про дату та місце судового засідання; своєчасне виготовлення журналу судового засідання та протоколу про окремі процесуальні дії; повноту і своєчасність прийняття суддею заходів щодо учасників процесу та інших осіб у сфері здійснення правосуддя, направлених на недопущення їх процесуальної недобросовісності і процесуальної тяганини у справі, зокрема, щодо контролю за строками проведення експертизи; своєчасну видачу виконавчого документа та направлення його до органу, уповноваженого виконати судові рішення.

Четвертим критерієм визначення розумності строку судового розгляду є важливість для заявника питання, що розглядається судом, що має наслідком необхідність розгляду таких категорій справ у скорочені строки. Наприклад, мова йде про справи, пов'язані із працевлаштуванням особи, її статусом та

дієздатністю, опікою над дітьми, навчанням, здоров'ям, репутацією, правом на земельну ділянку, відшкодуванням шкоди за дорожньо-транспортну пригоду, спори про пенсію, спори, де стороною є особа похилого віку, тощо [27; 28; 29].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз наукової літератури та практики ЄСПЛ з питань застосування п. 1 ст. 6 ЄКПЛ дає підстави зробити висновок, що в аспекті становлення правової держави та утвердження принципу верховенства права в демократичному суспільстві право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві, у тому числі у розумні строки, має фундаментальне значення. Воно становить систему мінімальних стандартів до сфери відправлення правосуддя, що мають забезпечуватися державою для ефективного захисту особою своїх невизнаних, оспорюваних чи порушених прав, свобод та інтересів. З огляду на це право на справедливий судовий розгляд через призму дотримання розумних строків розгляду справ має стати методологічним підґрунтям для дослідження національної практики цивільного судочинства з точки зору її ефективності та відповідності міжнародним стандартам.

Список використаних джерел

1. May L. *Global Justice and Due Process* / Larry May. – Cambridge University Press, 2011. – 270 p.
2. *Amuur v. France* no. 19776/92, § 50, Reports 1996-III [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988>.
3. Цувіна Т. А. *Право на суд у цивільному судочинстві* : монографія / Т. А. Цувіна. – Х. : Слово, 2015. – 281 с.
4. Garden Ch. *Meta Rights* / Ch. Garden // *Fordham Law Review*. – Vol. 83. – Issue 2. – P. 855–906.
5. Христова Г. О. *Доктрина позитивних зобов'язань держави щодо прав людини: основні етапи формування* / Г. О. Христова // *Держ. буд-во та місц. самоврядування*. – 2013. – № 26. – С. 16–32.

6. Рабцевич О. И. Право на справедливое судебное разбирательство: международное и внутригосударственное правовое регулирование / О. И. Рабцевич. – М. : Лекс-Книга, 2005. – 318 с.
7. Афанасьев С. Ф. Право на справедливое судебное разбирательство и его реализация в российском гражданском судопроизводстве / С. Ф. Афанасьев. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 296 с.
8. Энтин М. Справедливое судебное разбирательство по праву Совета Европы и Европейского Союза / М. Энтин // Конституционное право: Восточноевроп. обозрение. – 2003. – № 3. – С. 86–97.
9. Гриценко І. Право на справедливий суд / І. Гриценко, М. Погорєцький // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Юрид. науки. – 2012. – № 91. – С. 4–8.
10. Сиза Н. П. Система елементів права на справедливий суд / Н. П. Сиза // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право. – 2012. – Вип. 20. – Ч. 1, т. 4. – С. 194–199.
11. Комаров В. В. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві : навч. посіб. / В. В. Комаров, Н. Ю. Сакара. – Х. : НЮАУ, 2007. – 40 с.
12. Гротрайан Э. Право на справедливое судебное разбирательство / Э. Гротрайан // Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Комментарий к статьям 5 и 6. – М., 1997. – С. 93–122.
13. Silva Pontes v. Portugal, 23 March 1994, § 39, Series A286-A [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57873>.
14. Blake v. the United Kingdom, no. 68890/01, § 40, 26 September 2006 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76995>.
15. Estima Jorge v. Portugal, no. 24550/94, §§ 36-38, Reports 1998-II [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58155>.
16. Beaumartin v. France, 24 November 1994, Series A296-B [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57898>.
17. Monnet v. France, 27 October 1993, Series A 273-A [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57856>.
18. Neumaister v. Austria, no. 1936/64, Series A8 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544>.
19. Gana v. Italy, no. 13024/87, 24 January 1992 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57738>.
20. Ommet v. Germany (no. 2), no. 26073/03, 13 November 2008 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89603>.
21. Caruano v. Italy, no. 9381/81, 19 May 1987 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57458>.
22. König v. Germany, 28 June 1978, Series A27 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>.
23. Girardi v. Austria, no. 500064/99, § 55, 11 December 2003 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61535>.
24. Unión Alimentaria Sanders S. A. v. Spain, 07 July 1989, § 35, Series A157 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57618>.
25. Iribarren Pinillos v. Spain, no. 36777/03, 08 January 2009 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90442>.
26. Markovski v. The former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 22928/03, § 39, 02 November 2006 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158229>.
27. Sussmann v. Germany, no. 20024/92, 31 August 1996 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57999>.
28. Bock v. Germany, 29 March 1989, Series A150 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57440>.
29. Pieniazek v. Poland, no. 62179/01, 28 September 2004 [Електронний ресурс] // HUDOC. – Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66723>.

References

1. May L. Global Justice and Due Process. (n.d.) Cambridge University Press.
2. Amuur v. France no. 19776/92, § 50, Reports 1996-III *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988>.

3. Tsuvina T. A. *Pravo na sud u tsyvilnomu sudochynstvi [Right to court in civil proceedings]*. Kh. : Slovo.
4. Garden, Ch. *Meta Rights*. *Fordham Law Review*, 83, 2, 855–906.
5. Khrystova H. O. (2013) Doktryna pozytyvnykh zoboviazan derzhavy shchodo prav liudyny: osnovni etapy formuvannia [Doctrine of positive obligations on the state of human rights: the basic stages of formation] *Derzh. bud-vo ta mists. samovriaduvannia. – The state construction and local government*, 26, 22.
6. Rabtsevych O. Y. (2005) Pravo na spravedlyvoe sudebnoe razbyratelstvo: mezhdunarodnoe y vnutryhosudarstvennoe pravovoe rehulyrovanye [*Right to a fair trial: international and national legal regulations*] M. : Leks-Knyha,
7. Afanasev S. F. (2009) *Pravo na spravedlyvoe sudebnoe razbiratelstvo i ego realizatsiia v rossiiskom grazhdanskom sudoproizvodstve [Right to a fair trial and its realization in the Russian civil proceedings]* M. : Iurlitinform,
8. Entin M. (2003) Spravedlyvoe sudebnoe razbiratelstvo po pravu Soveta Evropy i Evropeiskogo Soiuza [Fair Trial Rights Council of Europe and the European Union]. *Konstitucionnoe pravo: Vostochnoevrop. obozrenie. – Constitutional Law: East European Review*, 3, 86–97.
9. Hrytsenko I., Pohoretskyi M. (2012) Pravo na spravedlyvyi sud [The right to a fair trial] *Visn. Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Yuryd. nauky. – Bulletin of Kyiv National University. Taras Shevchenko. Jurisprudence*, 91, 4–8.
10. Syza N. P. (2012) Systema elementiv prava na spravedlyvyi sud [System elements of the right to a fair trial]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu. Seriia Pravo. – Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series Law*, 1, 4, 194–199.
11. Komarov V. V., Sakara N. Yu. (2007) *Pravo na spravedlyvyi sudovyi rozghliad v tsyvilnomu sudochynstvi [The right to a fair trial in civil proceedings]*. Kh. : NluAU,
12. Grotraian E. (1997) Pravo na spravedlyvoe sudebnoe razbiratelstvo [The right to a fair trial]. *Evropeiskaia konventsiia o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod. Kommentarii k statiam 5 i 6 – European Convention on Human Rights. Commentary on Articles 5 and 6*. M.
13. Silva Pontes v. Portugal, 23 March 1994, § 39, Series A286-A *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57873>.
14. Blake v. the United Kingdom, no. 68890/01, § 40, 26 September 2006 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76995>.
15. Estima Jorge v. Portugal, no. 24550/94, §§ 36-38, Reports 1998-II *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58155>.
16. Beaumartin v. France, 24 November 1994, Series A296-B *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57898>.
17. Monnet v. France, 27 October 1993, Series A 273-A *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57856>.
18. Neumaister v. Austria, no. 1936/64, Series A8 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57544>.
19. Gana v Italy, no. 13024/87, 24 January 1992 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57738>.
20. Ommer v Germany (no. 2), no. 26073/03, 13 November 2008 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89603>.
21. Capuano v Italy, no. 9381/81, 19 May 1987 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57458>.
22. König v. Germany, 28 June 1978, Series A27 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57512>.
23. Girardi v Austria, no. 500064/99, § 55, 11 December 2003 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61535>.
24. Unión Alimentaria Sanders S.A. v. Spain, 07 July 1989, § 35, Series A157 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57618>.
25. Iribarren Pinillos v. Spain, no. 36777/03, 08 January 2009 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90442>.
26. Markovski v The former Yugoslav Republic of Macedonia, no. 22928/03, § 39, 02 November 2006 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-158229>.
27. Sussmann v Germany, no. 20024/92, 31 August 1996 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57999>.

28. Bock v. Germany, 29 March 1989, Series A150 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57440>.
29. Pieniazek v. Poland, no. 62179/01, 28 September 2004 *hudoc.echr.coe.int* Retrieved from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66723>.

Стаття надійшла до редколегії 23.05.2016.

Ткачук О. С., кандидат юридических наук, доцент, судья Вишого спеціалізованого суду України по розгляданню цивільних та кримінальних справ, Україна, г. Харків

Разумные сроки в контексте права на справедливое судебное разбирательство

В статье дается характеристика разумным срокам судебного разбирательства как элементу права на справедливое судебное разбирательство. Исследуются критерии разумности сроков судебного разбирательства, выработанные прецедентной практикой Европейского суда по правам человека, которыми являются: сложность дела, поведение заявителя и соответствующих государственных органов и важность предмета спора для заявителя. Сделан вывод о том, что право на справедливое судебное разбирательство сквозь призму соблюдения разумных сроков рассмотрения дел является методологической основой для исследования национальной практики гражданского судопроизводства с точки зрения ее эффективности и соответствия международным стандартам.

Ключевые слова: судебная власть, верховенство права, правосудие, гражданское судопроизводство, разумные сроки судебного разбирательства, справедливое судебное разбирательство.

Tkachuk O. S., candidate of law Sciences, associate Professor, judge of the High specialized court of Ukraine for consideration of civil and criminal cases, Ukraine, Kharkov

Reasonable Time in the Context of the Right to a Fair Trial

European Convention of Human Rights guarantees everyone a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law (par. 1 art. 6 ECHR). Reasonable time of the trial is an element of the right to a fair trial, which should be guaranteed at the national level.

Foreign and Ukrainian scientists such as Komarov V. V., Neshataeva T. M., Prokopenko O. B., Sakara N. U., Tsvivina T. A. and others in their works paid attention to different aspects of the right to a fair trial within a reasonable time. But nowadays there is no complex study devoted to the problems of reasonable time requirement not only as an element of the right to a fair trial, but also as a criterion of effectiveness of civil justice proceedings.

Main objective of the article is to study decisions of the ECHR concerning the interpretation of the right to a fair trial and analyze the criteria of reasonableness of a time of a trial in civil cases.

ECtHR in its precedent practice determined moments of beginning and ending of the reasonable time of a trial. According to the practice of ECHR reasonable time of civil proceedings begins on the date on which the case is referred to a judicial authority and ends at the moment when the court decision becomes final or it can be connected with the execution of court decision. ECHR qualifies criteria of reasonableness, which must be taken into account to evaluate time of a trial as reasonable, such as the complexity of the case, the conduct of the applicant and the relevant authorities and what was at stake for the applicant in the dispute. From this point of view right to a fair trial within a reasonable time should be a methodological basis for the researching of civil justice national practice in terms of its efficiency and compliance with international standards.

Key words: judiciary, rule of law, justice, civil judicial proceedings, reasonable time of a trial, fair trial.

ЖУРАВЕЛЬ ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ,

професор, доктор юридичних наук,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
головний учений секретар Національної
академії правових наук України,
Україна, м. Харків
e-mail: krim-v2008@yandex.ru
ORCID 0000-0001-8256-4333

УДК 343.98

Зміст та структура загальної теорії криміналістики

У статті розглянуто зміст та структуру загальної теорії криміналістики. Визначено етапи становлення та розвитку загальної теорії як складової системи науки криміналістики, виокремлено дискусійні питання щодо її змісту та структури, окреслено шляхи оптимізації наукових розробок у цій царині знань, наведено авторське бачення можливих напрямів модернізації загальної теорії криміналістики. Запропоновано у структурі загальної теорії криміналістики виділяти два блоки: 1) наукознавчі основи криміналістики, що включають у себе наукові положення про об'єкти, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат та категорії криміналістики (мову криміналістики), її міждисциплінарні зв'язки і місце в системі знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) окремі криміналістичні теорії (вчення). Зазначено, що сучасна система окремих криміналістичних теорій (вчень) є динамічною, і її вдосконалення зумовлене потребами судової і слідчої практики, розвитком суміжних галузей знань, загальної теорії та самих окремих криміналістичних теорій, зміною зв'язків і залежностей між ними.

Ключові слова: загальна теорія криміналістики, генеза загальної теорії криміналістики, сучасний стан загальної теорії криміналістики, зміст загальної теорії криміналістики, структура загальної теорії криміналістики, окремі криміналістичні теорії (вчення).

Постановка проблеми. Загальна теорія криміналістики як система основних ідей цієї галузі знань, яка охоплює максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, по-

нять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях, постійно розвивається. Фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, оновлюються та вдосконалюються. Водночас

учені-криміналісти дотепер не дійшли згоди з багатьох ключових питань розглядуваної проблематики. Більше того, у вітчизняній криміналістичній науці концептуальним питанням формування загальної теорії, визначення її змісту та структури приділено недостатньо уваги.

Актуальність теми дослідження.

Загальна теорія належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Стан науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначеної проблематики, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення основ загальної теорії криміналістики здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, О. О. Ексархопуло, О. О. Ейсман, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, В. В. Клочков, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. При цьому слід зазначити, що згадані та інші вчені-криміналісти зверталися до проблем формування загальної теорії криміналістики головним чином наприкінці минулого століття. У вітчизняній криміналістичній літературі публікації з цієї проблематики практично відсутні.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану розвитку загальної теорії криміналістики, її змісту та структури, визначення дискусійних питань щодо цієї проблема-

тики, окреслення шляхів та засобів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Загальна теорія як окремий, самостійний розділ системи науки криміналістики у своєму розвитку пройшла складний, тривалий шлях, де, як убачається, можна виокремити такі етапи: 1) накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики; 2) визначення умов і підстав для створення загальної теорії криміналістики; 3) становлення та розвиток уявлень про загальну теорію, її зміст, структуру, функції та місце в системі криміналістичної науки; 4) формування концепції загальної теорії криміналістики.

Безумовно, необхідною передумовою виникнення ідеї щодо створення загальної теорії слід вважати активний розвиток самої криміналістики, яка із суто технічної науки перетворилася у провідну галузь юридичних знань, що стоять на передньому краю боротьби зі злочинністю. Цей розвиток пов'язаний із продуктивними дослідженнями вчених-криміналістів минулого століття. Всі без винятку наукові праці сприяли збагаченню наукового потенціалу криміналістики, наближенню часу створення її теоретико-методологічних основ. Як відзначав Р. С. Белкін, монографічні дослідження 50-х – початку 60-х років Б. М. Комаринця, С. І. Тихенка, О. М. Васильєва, Л. Ю. Ароцкера, О. Н. Колесніченка, В. Я. Колдіна, М. Я. Сегає, І. М. Лузгіна, В. К. Лисиченка, В. О. Снеткова, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, М. О. Селіванова, О. О. Ейсмана, В. О. Коновалової та інших стали не тільки теоретичними передумовами виникнення загальної теорії криміналістики, а й фактично

містили структурні елементи цієї теорії [1, с. 9].

Ідея виникнення загальної теорії криміналістики належить фундаторам вітчизняної криміналістичної науки – А. І. Вінбергу, С. П. Митричеву, С. П. Потапову, Б. М. Шаверу, знакові праці яких мали визначальне значення для реалізації цього проекту. Так, уперше думку про необхідність розробки теорії криміналістики було висловлено Б. М. Шавером ще у 1938 р. [2, с. 74]. С. М. Потапов вважав криміналістичну ідентифікацію загальною теорією криміналістики [3]. На переконання А. І. Вінберга, накопичений за минулі роки досвід і досягнення криміналістів з окремих проблем ще не дозволили піднятися до такого теоретичного узагальнення, яке мало б вивести криміналістику з її теперішнього емпіричного стану. Для цього треба створити загальну теорію криміналістики [4, с. 11].

Виникнення загальної теорії як методологічної основи криміналістики припадає на початок 70-х років минулого століття. Саме на цей час криміналістика накопичила цінний досвід і значний емпіричний матеріал із проблем техніки, тактики і методики розслідування, завершилася розробка філософських засад криміналістичної науки, її методологічної бази [5]. Розробником концепції загальної теорії криміналістики по праву вважається Р. С. Белкін. Завдяки наполегливій праці цього науковця обґрунтовано наявність достатніх емпіричних та теоретичних передумов для формування загальної теорії криміналістики, надано її визначення, з'ясовано функції, роль і місце у системі криміналістичних знань, запропоновано структуру і роз-

крито характер стосунків між її елементами. Р. С. Белкін, спираючись на положення наукознавства стосовно того, що будь-яка теорія має відповідати вимогам обґрунтованості (робити припущення, базуючись на обмеженій інформації, щодо принципово нових фактів або про майбутній стан об'єктів, що вивчаються), визначеності (описувати результати дослідів термінами цієї теорії), доведеності (встановлювати раціональні зв'язки між окремими положеннями теорії), несуперечності (внутрішній і з отриманими дослідними даними) [6, с. 45, 46], виокремив такі ознаки загальної теорії криміналістики:

– теорія лише тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона поширюється на весь предмет дослідження, належить до нього у цілому, а не до одного з його елементів;

– концепція або система концепцій, що становлять зміст загальної теорії, мають належати не стільки до явищ, скільки до сутності предмета дослідження і пояснювати цю сутність;

– загальна теорія, розкриваючи сутність предмета дослідження, повинна виявляти те, що робить цю сутність сталою, – закономірності відносин або зв'язків явищ, тобто закономірності тих процесів, дослідження яких є метою цієї галузі наукового пізнання;

– загальна теорія повинна базуватися на принципах теорії відображення, що має значення наукового світогляду, і відображати «діалектику речі» як основу «діалектики ідеї», а не навпаки;

– загальна теорія повинна являти собою замкнуту понятійну систему, елементи якої тісно пов'язані й органічно переплітаються один з одним [7, с. 49].

Керуючись принципом об'єктивності, тобто відповідності структури загальної теорії науки структурі об'єкта, що пізнається, Р. С. Белкіним до основних елементів загальної теорії криміналістики віднесено такі положення:

1) в яких формулюються уявлення про предмет криміналістики, її завдання, цілі, принципи та місце в системі наукового знання, поняття та зміст її загальної теорії, тобто вступ до загальної теорії криміналістики;

2) що відображають закономірності механізму злочину в аспекті криміналістики;

3) що характеризують об'єктивні закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, закономірності збирання, оцінки та використання доказів і які є базою для розроблення криміналістичних засобів, методів і рекомендацій з використання останніх у практиці боротьби зі злочинністю.

Останні положення, на думку Р. С. Белкіна, можна звести в такі чотири розділи:

а) криміналістичне вчення про закономірності виникнення інформації про злочин;

б) криміналістичне вчення про закономірності збирання доказів;

в) криміналістичне вчення про закономірності дослідження доказів;

г) криміналістичне вчення про закономірності оцінки і використання доказів [1, с. 17].

У концепції загальної теорії криміналістики найбільш дискусійним питанням є визначення змісту та структури цього розділу системи науки криміналістики. Дійсно, попри досить одноманітне розуміння сутності загаль-

ної теорії криміналістики, прибічники даної концепції висловлюють багато в чому протилежні судження щодо її змісту та структури, а також характеру внутрішніх наукових зв'язків між її елементами. Так, О. О. Ексархопуло у структурі загальної теорії криміналістики виділяє три розділи: теоретичні основи криміналістичної науки, криміналістичні теорії злочину, криміналістичні теорії пізнання події злочину в процесі його розкриття, розслідування та попередження [8, с. 20]. На думку Р. С. Белкіна, елементами загальної теорії криміналістики є такі: вступ до загальної теорії криміналістики; вчення про методи криміналістики; вчення про мову криміналістики; криміналістична систематика; окремі криміналістичні теорії (вчення) [9, с. 39, 40].

Своєрідну структуру загальної теорії криміналістики запропоновано З. І. Кірсановим, в якій окремі криміналістичні теорії розподіляються за двома рівнями: ті, що є елементами загальної теорії і ті, які вивчаються в різних розділах криміналістики. До перших він відносить вчення про механізм злочину та його відображення; вчення про організацію діяльності щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів та вчення про загальні методи криміналістики [10, с. 8–10]. О. Ю. Головін дійшов висновку про те, що найбільш прийнятною структурою загальної теорії криміналістики є така: наукознавчі основи криміналістики; методологічні основи криміналістики; система окремих криміналістичних теорій (вчень) [11, с. 77].

В. О. Образцов у теорії криміналістики виокремлює дві складові: загальну

частину – загальну теорію та особливу частину – сукупність окремих вчень і теорій. На його думку, загальна теорія криміналістики вирішує завдання щодо надання уявлення про основні положення і риси пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному процесі та її закономірності [12, с. 11].

З огляду на зазначене вбачається за доцільне у структурі загальної теорії криміналістики виділяти два блоки: 1) наукознавчі основи криміналістики, що включають у себе наукові положення про об'єкти, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат та категорії криміналістики (мову криміналістики), її міждисциплінарні зв'язки і місце в системі знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) окремі криміналістичні теорії (вчення).

Водночас змістовному наповненню запропонованих блоків структури загальної теорії криміналістики суттєво перешкоджають неоднозначні погляди науковців щодо розуміння сутності елементів зазначеної архітектури і передусім об'єктів, предмета, методів, системи та природи даної науки. Щодо об'єктів, то традиційно вважалося, що криміналістика, враховуючи її належність до наук кримінально-правового циклу і виходячи з її службової функції, має двосдиний об'єкт дослідження: 1) злочинну діяльність, яка знаходить свою реалізацію у механізмі злочину і породжуваних ним наслідках; 2) діяльність з виявлення, розслідування та попередження злочинів [13, с. 44–54; 14, с. 45].

Зазначені об'єкти розглядаються як системні утворення з диференційованим числом елементів, що мають різний

комплекс ознак і властивостей – якісних та кількісних. Елементами системи виступають: спосіб, обстановка, знаряддя, обставини, мотив кримінальної діяльності; ідеальні та матеріальні сліди як результат взаємодії злочинця з оточуючим середовищем в умовах вчинення злочину і поза ним; засоби і методи пізнання обставин, що утворюють злочин; поведінка професійних та непрофесійних учасників кримінального провадження тощо. Цей перелік можна продовжити, бо об'єкти пізнання криміналістики мають складну структуру, яка komponується з численних взаємопов'язаних різномірних елементів [15]. З цього приводу Г. А. Матусовський зазначав, що криміналістика вивчає об'єкти, закономірний процес виникнення яких детермінований таким соціальним явищем, як злочинність [16, с. 26]. Проте питання про класифікацію об'єктів є дискусійним і одним із найменш розроблених у теорії криміналістики. Так, В. О. Образцов виділяє комплексні та прості (одноеlementні), загальні та окремі об'єкти [17, с. 27]. На думку В. В. Клочкова, об'єкти слід класифікувати на загальні, безпосередні та окремі [18, с. 16, 17]. Із розуміння структурно-компонентного складу запропонованої системи випливає, що вона є єдністю взаємодіючих і взаємообумовлених складових: з одного боку, злочинна діяльність, з другого – діяльність, спрямована на розслідування і попередження кримінальних правопорушень.

Слід зазначити, що з розширенням сфери криміналістичних досліджень і їх поширенням на судову стадію кримінального процесу, змінилися й уявлення щодо об'єктів її пізнання. Їх коло на цей

час не обмежується лише досудовим розслідуванням, а включає діяльність із судового розгляду справи, підтримки державного обвинувачення та здійснення професійного захисту [19; 20; 21; 22]. Тому доцільніше говорити про діяльність з організації кримінального провадження як об'єкт криміналістичного пізнання, котра за змістом є більш широким поняттям і включає в себе не лише функцію досудового розслідування, а й судового розгляду.

Не сприяють змістовному наповненню загальної теорії криміналістики й досить різноманітні, часом вельми суперечливі уявлення про предмет дослідження цієї галузі знань. Останні тридцять років відзначені появою в криміналістичній літературі численних визначень її предмета. Характеризуючи цю особливість розвитку науки, П. В. Копнін справедливо зазначав, що предмет різних наук безперервно зазнає змін у зв'язку зі зростанням знання, прогресом суспільного розвитку в цілому [23].

З таких позицій сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки парадигм, орієнтованих на вивчення її предмета. До таких можна віднести:

а) традиційно-прагматичну концепцію предмета, відповідно до якої криміналістика визначається як наука про прийоми та способи розкриття, розслідування та попередження злочинів;

б) теоретико-доказову концепцію, за якою криміналістика розглядається як наука про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки

і використання доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методах і засобах судового дослідження та відвернення злочинів [24, с. 42];

в) інформаційно-пізнавальну концепцію, де предметом криміналістики виступають закономірності руху кримінально-релевантної інформації та засновані на них методи розкриття, розслідування та попередження злочинів [25, с. 4, 25];

г) слідознавчу концепцію, згідно з якою криміналістика – це наука про технологію і засоби практичного слідознавства (пошуково-пізнавальної діяльності) в кримінальному судочинстві [12, с. 5].

Останніми роками спостерігається бажання деяких вчених значно розширити, «розмити» предмет криміналістики. Так, Т. С. Волчецька криміналістику визначає як науку «про закономірності механізму юридичного факту, виникнення інформації щодо юридично значущої ситуації та її учасників, специфіки збирання, дослідження, оцінки і використання доказів» [26, с. 44]. В. Г. Гончаренко вважає, що «криміналістика є міжгалузєвою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або будь-яке явище у суспільстві, яке вимагає правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою найефективнішого вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення фактів, що мають юри-

дичне значення» [27, с. 13]. Аналогічної думки дотримується й В. С. Кузьмічов, який також стверджує, що «криміналістика є міжгалузєвою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві, що необхідно знаходити, збирати, досліджувати і використовувати (за допомогою технічних засобів, тактичних прийомів і методик) з метою ефективного вирішення завдань, що мають юридичне значення» [28, с. 61, 62]. З огляду на висловлене слухним убачається зауваження В. Ю. Шепітька стосовно того, що «засоби, прийоми і методи криміналістики успішно використовуються в інших сферах (оперативно-розшуковій, судовій, прокурорській, експертній, адвокатській діяльності) або дозволяють встановлювати факти, що лежать поза кримінально-правовими явищами (використання криміналістичних знань у цивільному, арбітражному (господарському) чи адміністративному процесах). Потреба у криміналістиці, використання її даних у різних сферах, певні процеси інтеграції та диференціації наукового знання не змогли привести до суттєвої зміни предмета криміналістики, котра як і раніше залишається наукою про закономірності злочинної діяльності і її відображення у джерелах інформації» [29, с. 43].

Дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальним провадженням, а поширюється на суспільні відносини, які потребують конкретного правового врегулювання. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів,

рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, їх не можна ототожнювати і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. Криміналістика й на цей час має двоєдиний об'єкт дослідження – злочинну діяльність та її наслідки і діяльність з виявлення, розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду кримінальних проваджень (справ). Саме такий підхід відповідає природі, призначенню і завданням цієї галузі знань, визначає специфіку зв'язків з іншими науками.

Отже, відсутність сталої точки зору на предмет криміналістики, єдиної наукової концепції стосовно цієї проблеми не сприяють формуванню її загальної теорії. Тому необхідна відома, упорядкована, структурована сукупність сталих для даного періоду розвитку науки криміналістики поглядів, тобто певна *парадигма*, яка дасть змогу розкрити сутність і визначити межі об'єктів і предмета, цілей і завдань, структури і методу дослідження.

Гальмуючим чинником формування загальної теорії криміналістики слід визнати й відсутність єдиного підходу до розроблення її системи, погляди на яку неодноразово змінювались під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Наукові дискусії навколо вдосконалення системи криміналістики не вщухають і сьогодні. Прагнення вчених розробити оптимальну, еталонну систему криміналістики зумовили появу в літературі різноманітних точок зору як на її структуру, так і на зміст.

Аналіз новітньої криміналістичної літератури дає можливість об'єднати всіх вчених за їх ставленням до проблеми формування системи науки у три групи:

– прибічники збільшення кількості розділів системи криміналістичної науки;

– прибічники повернення до двоелементної системи криміналістики (загальна і особлива частини);

– прибічники чотириелементної системи криміналістики.

Щодо першої концепції, то її прибічники, посилаючись на зростання обсягу сучасних криміналістичних знань, пропонують розширити рамки традиційної системи науки криміналістики за рахунок введення нових елементів. Так, М. В. Салтевський до основних розділів системи – методології науки криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, вводить новий елемент – криміналістичне слідознавство [30, с. 11]. Г. О. Зорін і О. Г. Філіппов вважають за потрібне ввести новий, п'ятий елемент у систему криміналістики – розділ, що включає в себе питання організації розслідування злочинів [31, с. 23; 32, с. 41]. А. В. Дуловим у систему криміналістики було введено також п'ятий розділ під назвою «Криміналістична стратегія» [33, с. 272–289]. Деякі вчені пропонують більш дрібне компонування основних розділів системи науки криміналістики, називаючи їх досить складними термінами, наприклад, мікрооб'єктологія, субстанціологія [34, с. 19–35], ейдологія, фактологія, евристика, феноменологія [31, с. 23], адвокотологія [35, с. 17] та ін.

Характерною особливістю сучасного періоду розвитку криміналістики слід визнати бажання окремих науковців реанімувати двоелементний підхід до розбудови системи криміналістики. Зокрема, Л. Я. Драпкін пропонує у системі криміналістики виділяти загальну частину, яка об'єднує загальну теорію, загальні положення криміналістичної техніки, тактики і методики, та особливу частину, яка розкриває специфіку застосування цих загальних положень у розслідуванні окремих видів і груп злочинів [36, с. 82]. Н. І. Клименко переконана, що поділ науки криміналістики на загальну і особливу частини є найбільш доцільним, оскільки підкреслює їх єдність та залежність один від одного. «Можна сперечатися, – констатує вона, – тільки щодо змісту загальної і особливої частини» [37, с. 27]. На думку В. Є. Корноухова, загальна частина криміналістики складається з двох розділів: закономірностей, що відображають злочинну діяльність в обстановці вчинення злочину, і теорії розслідування злочинів. Особлива частина включає методики розслідування окремих видів злочинів [38, с. 20]. А. Ф. Волобуєв вважає, що зміст криміналістики доцільно систематизувати відповідно до структури її предмета за принципом «від загального до особливого». Зазначений підхід передбачає поділ криміналістики на загальну і особливу частини. «Саме за таких умов, – наголошує він, – криміналістика здатна сформувати класичну структуру, що застосовується в галузях права та інших юридичних науках. Вона більш адекватно відображає предметну галузь криміналістики і набуває логічної стрункості» [39, с. 93, 94].

Наведені позиції, безумовно, далеко не всі з числа тих, які висловлені в літературі щодо системи криміналістики, свідчать про те, що дана проблема залишається однією з найбільш дискусійних наукознавчих проблем. У зв'язку з цим убачається за доцільне висловити деякі судження щодо формування структури та змісту системи криміналістики.

По-перше, розширення сфери наукового пошуку, накопичення нових знань, потреба в їх упорядкуванні об'єктивно зумовлюють необхідність у коригуванні існуючої системи науки криміналістики. Дійсно, наукові новації (теорії, вчення), що пропонуються, не завжди вписуються у традиційні рамки системних утворень, залишаються поза визначеними структурними елементами або породжують зайві дискусії щодо їх місця у системі наукових знань.

Разом з тим реформування, тобто не просто збільшення або зменшення елементного складу системи криміналістики, а докорінна зміна концепції щодо її формування, можливе тільки за умов досягнення наукою криміналістика певного рівня свого розвитку. Йдеться насамперед про загальну теорію і рівень її розвитку, а також наявність відповідного наукового арсеналу, впорядкувати який передбачається за новими принципами. При цьому слід враховувати, що нагромадження наукового матеріалу, теоретичних розробок – це складний, еволюційний процес, який постійно триває.

По-друге, вдосконалення системи криміналістики має здійснюватись із врахуванням існуючих наукових парадигм щодо її предмета, оскільки система науки і є певним чином структуроване знання про її предмет.

По-третє, систематизація криміналістичних знань повинна здійснюватись за певними, чітко визначеними критеріями. Так, якщо визнати панівною концепцією, за якою предмет криміналістики становлять закономірності, що виявляються як при вчиненні злочинів, так і при їх розслідуванні та судовому розгляді, то саме ці закономірності в їх структурованому вигляді і можуть виступати критерієм систематизації криміналістичних наукових знань, тобто системі закономірностей, що входять до предмета криміналістики, повинна відповідати система наукових знань.

По-четверте, найбільш істотними ознаками придатності тієї чи іншої системи слід вважати логічність розташування наукових знань і характер стосунків між її елементами. Якщо буде визнано, що тільки певна модель – двоелементна чи чотириелементна – здатна забезпечити реалізацію змістовних, функціональних, субординаційних, координаційних зв'язків між її елементами, то саме цю модель треба визнати оптимальною за даних умов. При цьому в такого роду моделі поряд із існуючими елементами доцільно визначити й ті, яких немає, але бажано мати, що надавало б змогу розглядати цю модель як своєрідний орієнтир здійснення наукового пошуку. Дійсно, аналіз моделі зразу б надавав можливість бачити прогалини, які необхідно заповнювати відповідними науковими розробками.

По-п'яте, незважаючи на численні пропозиції щодо конфігурації системи науки криміналістики, все ж таки головними її елементами, у тій чи іншій інтерпретації, виступають: загальна тео-

рія, криміналістична техніка, криміналістична тактика та криміналістична методика. Щодо розташування цих розділів у системі науки криміналістики, то загальна теорія цілком може становити основу загальної частини цієї системи, а техніка, тактика і методика – увійти до її особливої частини. При цьому останні із зазначених розділів являють собою системні утворення більш низького рівня.

По-шосте, загальні положення, якими розпочинаються такі розділи системи, як криміналістична техніка, криміналістична тактика та криміналістична методика, доцільно розглядати як сукупність теоретичних побудов, що становлять резерв для формування самостійних окремих криміналістичних вчень.

У криміналістичній літературі на сьогодні існують багато в чому протилежні точки зору й щодо розуміння самих окремих криміналістичних теорій (вчень) та визначення їх місця у системі криміналістики. Погоджуючись у цілому з тим, що окремі криміналістичні теорії (вчення) є складовою частиною загальної теорії криміналістики, передують останній або, навпаки, породжуються нею [40, с. 19] і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому, тобто розкривають закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деякі з них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність [8, с. 12], вчені-криміналісти висловлюють різні підходи щодо обґрунтування можливості віднесення тих чи інших теоретичних побудов до рівня

окремої криміналістичної теорії та визначення їх місця у системі криміналістики.

Дійсно, теоретична база криміналістики безперервно видозмінюється, поповнюючись теоріями різного ступеня зрілості, наукової та практичної значущості. На сьогодні можна стверджувати, що криміналістика, як і будь-яка інша наука, являє собою систему теорій, оскільки «лише будучи системою теорій, наука здатна пояснювати різноманітні явища і зв'язки у сучасному та пророкувати хід розвитку у майбутньому» [41, с. 20]. Водночас заявки та твердження про вже сформовану ту чи іншу нову теорію або необхідність створення такої мають бути максимально аргументованими, з огляду на те, що далеко не всі теоретичні побудови можуть претендувати на рівень окремих наукових теорій. Так, В. О. Образцов пропонує створити «загальну (виділено нами. – В. Ж.) криміналістичну теорію взаємодії, наукова та практична потреба в якій відчувається все виразніше» [42, с. 12].

Уявляється, що таке становище частково пов'язане з досить вільним тлумаченням багато в чому дискусійної тези Р. С. Белкіна про те, що «резерв системи (маються на увазі окремі теорії. – В. Ж.) становлять окремі теоретичні побудови або деякі сукупності таких побудов, ступінь консолідації яких може оцінюватися по-різному тим чи іншим дослідником. Від цієї оцінки залежить визнання подібної сукупності окремою криміналістичною теорією або заперечення такої якості» [1, с. 144].

Зазначений підхід не сприяє вирішенню розглядуваних проблем, а, навпаки, породжує зайві дискусії. На

нашу думку, всі нововведення, які претендують на статус «окремої криміналістичної теорії», мають співвідноситися з тими критеріями, які розроблені або потребують розробки у криміналістиці. Нехтування ж цими критеріями призводить до суто суб'єктивної, іноді без достатньої наукової аргументації оцінки результатів наукового пошуку, до штучного механічного перенесення в загальну теорію таких теоретичних побудов, яким надано статус окремої криміналістичної теорії за власним бажанням того чи іншого науковця. До сумнівних теоретичних конструкцій можна віднести такі, як «теорія криміналістичного програмування експертно-креативних систем» [31, с. 19], «теорія ускладненого безпосереднього пізнання», «теорія розпізнання» [38, с. 54–60], «криміналістичне вчення про знаряддя злочину (криміналістичне зброезнавство)» [43, с. 104], «криміналістична ортологія» [44] та ін.

Щодо критеріїв, за якими доцільно здійснювати оцінку тієї чи іншої теоретичної побудови з точки зору наявності у неї ознак теорії, то для їх визначення зроблені лише перші кроки. Так, Р. С. Белкін серед такого роду критеріїв насамперед виділяє загальні засади формування і обґрунтованість висновків [1, с. 145]. Крім того, як здається, кожна окрема криміналістична теорія повинна мати об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати її зміст і характер стосунків з іншими теоріями (вченнями), визначати ціль, завдання, функції та місце у системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь

консолідації, що обумовлює можливість виділення певних закономірностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики в цілому.

Упорядкування криміналістичних теорій (вчень), що входять до структури загальної теорії криміналістики, має здійснюватися з урахуванням таких положень:

– між предметами загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій (вчень) існують відносини підпорядкованості цілого і частини;

– кожна окрема теорія (вчення) доповнює та уточнює предмет науки криміналістики, досліджуючи лише обмежене коло закономірностей з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому. Так, Є. І. Зуєв вказував, що окремі криміналістичні вчення «уточнюють загальну теорію криміналістики, доповнюють її новими даними» [45, с. 15];

– характер закономірностей, які досліджує кожна із створених криміналістичних теорій (вчень), обумовлює порядок їх розподілу.

Як відомо, закономірності виявляються і формуються в основному на теоретичному рівні на підставі даних емпіричних досліджень усієї предметної галузі науки. Аналіз викладених у літературі позицій науковців дає змогу розглядати в найбільш загальному вигляді предмет криміналістики як систему взаємопов'язаних закономірностей двох рівнів: 1) закономірності виникнення, існування та зникнення інформації про механізм злочину (функціональну сторону кримінальної діяльності) і породжувані ним сліди; 2) закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інфор-

мації про механізм злочину і породжені ним сліди в процесі доказування.

З огляду на зазначене окремі криміналістичні теорії (вчення) мають поділятися на такі дві групи:

1. Криміналістичні теорії (вчення) щодо механізму злочину:

- криміналістичне вчення про спосіб злочину;
- криміналістичне вчення про механізм слідоутворення;
- криміналістичне вчення про ознаки;
- криміналістичне вчення про навички;
- криміналістична віктимологія;
- криміналістична гомологія (вчення про особу злочинця);
- криміналістичне вчення про часові зв'язки та відносини;
- криміналістична класифікація злочинів;
- криміналістична характеристика злочинів, та ін.

2. Криміналістичні теорії (вчення) пізнання механізму злочину:

- теорія криміналістичної ідентифікації;
- криміналістична теорія прогнозування;
- криміналістичне вчення про версію;
- криміналістична теорія планування та організації розслідування;

– криміналістична теорія фіксації доказової інформації;

– криміналістична теорія причинності;

– криміналістична теорія тактичних операцій;

– криміналістичне вчення про кримінальну реєстрацію, та ін.

Наведений перелік окремих криміналістичних теорій (вчень) не є вичерпним і остаточним, оскільки ці теорії (вчення) постійно розвиваються. З цього приводу Н. І. Клименко зазначає, що зміни системи окремих криміналістичних теорій обумовлені: а) виникненням певних потреб у практиці боротьби зі злочинністю; б) розвитком суміжних галузей знань та їх інтеграцією чи диференціацією; в) розвитком загальної теорії криміналістики як результату проникнення в сутність предмета науки; г) розвитком самих окремих криміналістичних теорій, зміною зв'язків і залежностей між ними [46, с. 232].

Отже, розв'язання цих та інших проблем є необхідною умовою успішного розроблення концептуальних підходів до формування загальної теорії криміналістики як системи засадничих положень здійснення наукового пошуку в цій царині знань.

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1987. – 272 с.
2. Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики / Б. М. Шавер // Соц. законность. – 1938. – № 6. – С. 72–75.
3. Потапов С. М. Введение в криминалистику / С. М. Потапов. – М., 1946.
4. Винберг А. И. Проблемы криминалистики / А. И. Винберг // Материалы научного совещания по криминалистике при Всесоюзном институте юридических наук. – М., 1947. – С. 10–14.
5. Белкин Р. С. Криминалистика и доказывание / Р. С. Белкин, А. И. Винберг. – М. : Юрид. лит., 1973. – 216 с.

6. Горский Д. П. Научная теория и способы ее обобщения / Д. П. Горский // Вопр. философии. – 1966. – № 8. – С. 43–47.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 408 с.
8. Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / А. А. Эксархопуло. – СПб., 1993. – 33 с.
9. Криминалистика : учебник : в 3 т. Т. 1: История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. – М. : Акад. МВД РФ, 1995. – 280 с.
10. Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие / З. И. Кирсанов. – М. : Акад. МВД РФ, 1992. – 32 с.
11. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин. – М. : ЛексЭст, 2002. – 336 с.
12. Образцов В. А. Криминалистика : курс лекций / В. А. Образцов. – М. : Право и Закон, 1996. – 447 с.
13. Ключков В. В. Преступление как объект криминалистического познания / В. В. Ключков, В. А. Образцов // Вопр. борьбы с преступностью. Вып. 42. – М., 1985. – С. 44–54.
14. Лузгин И. М. Развитие представлений о закономерностях, изучаемых криминалистикой / И. М. Лузгин // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 44–49.
15. Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития) / О. В. Чельшева. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ГУ МВД России, 2001. – 158 с.
16. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний / Г. А. Матусовский. – Харьков : Высш. шк., 1976. – 113 с.
17. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.
18. Ключков В. В. Объект, предмет и система советской криминалистики / В. В. Ключков // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 7–24.
19. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие / О. Я. Баев. – М. : Экзамен, 2003. – 432 с.
20. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія / І. І. Когутич. – Л. : Тріада плюс, 2009. – 448 с.
21. Корневский Ю. В. Криминалистика для судебного следствия / Ю. В. Корневский. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2001. – 198 с.
22. Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография / А. С. Рубис. – Минск : БГУ, 2005. – 271 с.
23. Копнин П. Философия в век науки и техники / П. Копнин // Лит. газ. – 1968. – 11 дек.
24. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. – М. : Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 650 с.
25. Криминалистика социалистических стран : учебник / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Юрид. лит., 1986. – 512 с.
26. Волчецкая Т. С. Криминалистические проблемы реализации принципа состязательности сторон в уголовном судопроизводстве / Т. С. Волчецкая // Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации : материалы всерос. науч.-практ. конф. – Краснодар, 2002. – С. 44–48.
27. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики / В. Г. Гончаренко // Актуальні проблеми криміналістики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. – Х. : Гриф, 2003. – С. 11–13.
28. Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики / В. С. Кузьмічов // Криміналістика у протидії злочинності : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.) [вид. присвячене 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ]. – К. : Хай-Тек Прес, 2009. – С. 60–63.
29. Шепітько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях / В. Ю. Шепітько // Современное состояние и развитие криминалистики : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепітько. – Харьков : Апостиль, 2012. – С. 41–53.

30. Салтєвський М. В. Криміналістика : у 2 ч. : підручник / М. В. Салтєвський. – Х. : Консум, Основа, 1999. – Ч. 1. – 416 с.
31. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики / Г. А. Зорин. – Минск : Амалфея, 2000. – 416 с.
32. Филиппов А. Г. О системе отечественной криминалистики / А. Г. Филиппов // Государство и право. – 1999. – № 8. – С. 40–45.
33. Криминалістика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. – Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. – 415 с.
34. Кириченко О. А. Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, В. Д. Берназ, М. М. Колюка. – Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. – 172 с.
35. Баев О. Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики / О. Я. Баев // Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования : сб. науч. тр. – Екатеринбург, 2002. – С. 15–21.
36. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход и система криминалистики / Л. Я. Драпкин // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 81–82.
37. Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография / Н. И. Клименко. – Киев : НВТ «Правник», 1997. – 82 с.
38. Криминалістика. Общая часть / под ред. В. Е. Корноухова. – М. : Юрист, 2000. – 784 с.
39. Волобуев А. Ф. Концепция Р. С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки / А. Ф. Волобуев // Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). – М., 2002. – С. 91–95.
40. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – 464 с.
41. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания / В. А. Штофф. – М. : Наука, 1978. – 269 с.
42. Образцов В. А. Проблемы формирования объекта криминалистики / В. А. Образцов // Предмет и система криминалистики в свете современных исследований : сб. науч. тр. – М., 1988. – С. 32–38.
43. Образцов В. А. О криминалистическом учении об орудии преступления / В. А. Образцов, В. А. Хвалин // Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева. – М. : МАКС Пресс, 2002. – С. 104–108.
44. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. Д. Басай. – К., 2003. – 31 с.
45. Зуев Е. И. Предмет, задачи, методы и система советской криминалистики / Е. И. Зуев // Криминалистика (актуальные проблемы). – М., 1988. – С. 15–18.
46. Клименко Н. И. Общая и частные криминалистические теории / Н. И. Клименко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та им. В. Н. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 226–232.

References

1. Belkin R. C. (1987) *Kriminalistika: problemy, tendencii, perspektivy. Obshchaia i chastnye teorii [Criminal Law: Problems, Trends, Prospects. Total and partial theories]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
2. Shaver B. M. (1938) *Predmet i metod sovetskoi kriminalistiki [Subject and method of Soviet criminology]*. *Sotc. zakonnost – Soc. Legality*. 6. 72–75 [in Russian].
3. Potapov S. M. (1946) *Vvedenie v kriminalistiku [Introduction to criminology]*. M. [in Russian].
4. Vinberg A. I. (1947) *Problemy kriminalistiki [Problems of criminalistics]*. *Materialy nauchnogo soveshchaniia po kriminalistike pri Vsesoiuznom institute iuridicheskikh nauk. – Materials of scientific meetings on criminology at the All-Union Institute of Legal Sciences*. M. [in Russian].
5. Belkin R. C., Vinberg A. I. (1973) *Kriminalistika i dokazyvanie [Criminalistics and proving]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
6. Gorskiĭ D. P. (1966) *Nauchnaia teoriia i sposoby ee obobshcheniia [Scientific theory and methods of its generalizations]*. *Vopr. filosofii – Issues. Philosophy*. 8. 43–47. [in Russian].

7. Belkin R. C. (1997) *Kurs kriminalistiki : Obshchaia teoriia kriminalistiki [Criminology Course: General theory of criminology]*. Vol. 1. (3d. ed.) M. Iurist [in Russian].
8. Eksarkhopulo A. A. (1993) *Kriminalisticheskaiia teoriia: formirovanie i perspektivy razvitiia v usloviakh NTR [Forensic theory: formation and prospects of development in the conditions of the STR]. Extended abstract of Doctor's thesis*. SPb. [in Russian].
9. Belkina R. S., Kolomatchkogo V. G., Luzgina I. M. (Eds.) (1995) *Kriminalistika : uchebnik : v Istoriia, obshchaia i chastnye teorii [Criminalistics: the textbook: History, general and particular theories]*. Vol. 1. (3d. ed.) M. Akad. MVD RF [in Russian].
10. Kirsanov Z. I. (1992) *Sistema obshchei teorii kriminalistiki : nauch.-metod. Posobie [The system of the general theory of criminology: scientific-method. benefit]*. M. Akad. MVD RF [in Russian].
11. Golovin A. Iu. (2002) *Kriminalisticheskaiia sistematika [Criminalistics systematics]*. M. LeksEst [in Russian].
12. Obratcov V. A. (1996) *Kriminalistika : kurs lekcii [Criminalistics: course of lectures]*. M. Pravo i Zakon [in Russian].
13. Klochkov V. V. Obratcov V. A. (1985) *Prestuplenie kak obekt kriminalisticheskogo poznaniia [Crime as an object of criminalistic knowledge]. Vopr. borby s prestupnostiu – Question. fight against crime*. 42, 44–54. M. [in Russian].
14. Luzgin I. M. (1988) *Razvitie predstavlenii o zakonmernostiakh, izuchaemykh kriminalistikoi [The development of ideas about the laws, studied criminology]. Predmet i sistema kriminalistiki v svete sovremennykh issledovani: sb. nauch. tr. – The subject of forensic science and the system in the light of current research: compilation. scientific. works*. M. [in Russian].
15. Chelysheva O. V. (2001) *Obekt i predmet kriminalistiki (genesis, sodержanie, perspektivy razvitiia) [Object and subject of criminology (genesis, content, development prospects)]*. SPb. Izd-vo S.-Peterb. GU MVD Rossii [in Russian].
16. Matusovskii G. A. (1976) *Kriminalistika v sisteme nauchnykh znaniu [Criminalistics in the system of scientific knowledge]*. Kharkov. Vyssh. shk. [in Russian].
17. Obratcov V. A. (1988) *Kriminalisticheskaiia klassifikatsiia prestuplenii [Criminalistics classification of crimes]*. Krasnoiar. Izd-vo Krasnoiar. un-ta. [in Russian].
18. Klochkov V. V. (1988) *Obekt, predmet i sistema sovetskoi kriminalistiki [Object, subject and system of Soviet criminology]. Predmet i sistema kriminalistiki v svete sovremennykh issledovani: sb. nauch. tr. – The subject of forensic science and the system in the light of current research: compilation. scientific. works*. M. [in Russian].
19. Baev O. Ia. (2003) *Taktika ugovnogo presledovaniia i professionalnoi zashchity ot nego : nauch.-prakt. Posobie [The tactics of of criminal prosecution and the professional defense against it: scientific-practical benefit]*. M. Ekzamen [in Russian].
20. Kohutych I. I. (2009) *Vykorystannia znan ta zasobiv kryminalistychnoi taktiky i metodyky pid chas rozghliadu kryminalnykh sprav u sudi : monohrafiia [Using the knowledge and tools criminalistical tactics and techniques in the consideration of criminal cases in court: monograph]*. L. Triada plus [in Ukrainian].
21. Korenevskii Iu. V. (2001) *Kriminalistika dlia sudebnogo sledstviia [Criminalistics for judicial investigation]*. M. Tcentr IurInfoR [in Russian].
22. Rubis A. S. (2005) *Kriminalisticheskoe obespechenie deiatelnosti prokurora v sfere borby s prestupnostiu : monografiia [Criminalistical software prosecutor's activities in the fight against crime: a monograph]*. Minsk. BGU [in Russian].
23. Kopnin P. (1968) *Filosofia v vek nauki i tekhniki [Philosophy in the Age of Science and Technology]*. Lit. gaz. [in Russian].
24. Belkina R. S. (Eds.) (1999) *Kriminalistika : ucheb. dlia vuzov [Criminalistics: Textbook. for universities]*. M. Izd. gr. NORMA-INFRA-M [in Russian].
25. Koldina V. Ia. (1986) *Kriminalistika sotcialisticheskikh stran : uchebnik [Criminalistics socialist countries: a textbook]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
26. Volchetkaia T. S. (2002) *Kriminalisticheskie problemy realizatsii printcipa sostiazatelnosti storon v ugovlnom sudoproizvodstve [Criminalistic problems of implementation of the adversarial principle in criminal proceedings]. Criminal Procedure Code of the Russian Federation – the problem of the practical implementation : materialy vseros. nauch.-prakt. konf. – materials of the All-Russia scientific-practical conference*. (pp. 44-48). Krasnodar [in Russian].

27. Honcharenko V. H. (2003) Metodolohichni problemy vchennia pro predmet kryminalistyky [Methodological problems of teaching the subject of criminology]. Actual problems of criminology: *materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25–26 veres. 2003) – Materials of international. Scientific and practical. conference.* Panov M. I. Shepitko V. Yu., Konovalova V. O. (Eds.). (pp. 11–13). Kh. : Hryf [in Ukrainian].
28. Kuzmichov V. S. (2009) Holovolomka kryminalistyky [Puzzle of Criminalistics]. Criminalistics in counteraction of crime: *tezy dop. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 16 zhovt. 2009) – Abstracts of scientific-practical conference.* [vyd. prysviachene 45-richchiiu kaf. kryminalistyky Kyiv. nats. un-tu vnutr. sprav]. (pp. 60–63). K. : Khai-Tek Pres [in Russian].
29. Shepitko V. Iu. (2012) Kriminalistika XXI veka: predmet poznaniia, zadachi i tendentcii v novykh usloviakh [Criminalistics of the XXI century: the object of knowledge, challenges and trends in the new environment]. *Sovremennoe sostoianie i razvitie kriminalistiki : sb. nauch. tr. – Current status and development of criminology: a collection of research. works.* Iablokova N. P., Shepitko V. Iu. (Eds.). Kharkov : Apostil [in Russian].
30. Saltevskiy M. V. (1999) *Kryminalistyka : pidruchnyk [Criminalistics: textbook].* (Vols. 1-2; Vol. 1). Kh. Konsum, Osnova [in Ukrainian].
31. Zorin G. A. (2000) *Teoreticheskie osnovy kriminalistiki [Theoretical Foundations of criminalistics].* Minsk. Amalfeia [in Russian].
32. Filippov A. G. (1999) O sisteme otechestvennoi kriminalistiki [About the system of domestic criminalistics]. *Gosudarstvo i pravo – State and law.* 8. 40–45 [in Russian].
33. Dulov A. V., Gramovich G. I., Lapin A. V. (1996) *Kriminalistika : ucheb posobie [Criminalistics: Textbook].* Dulova A. V. (Ed.) Minsk NKF «Ekoperspektiva» [in Russian].
34. Kyrychenko O. A., Kyrychenko I. H., Vasyliiev H. I., Bernaz V. D., Koliuka M. M. (2000) *Kryminalistyka. Navchalno-metodychne zabezpechennia [Criminalistics. Educational and methodological support].* Odesa ND RVV OIVS [in Russian].
35. Baev O. Ia. (2002) Kriminalisticheskaia advokatologiiia kak podsistema nauki kriminalistiki [Criminalistics advokatologiya as a subsystem of science criminalistics]. *Professionalnaia deiatelnost advokata kak obekt kriminalisticheskogo issledovaniia : sb. nauch. tr. – Professional lawyer's activity as an object of forensic investigation: collection of scientific works.* Ekaterinburg [in Russian].
36. Drapkin L. Ia. (1988) Situatsionnyi podkhod i sistema kriminalistiki []. *Predmet i sistema kriminalistiki v svete sovremennykh issledovaniy : sb. nauch. tr. – The subject of forensic science and the system in the light of modern research: collection of scientific works.* M. [in Russian].
37. Klimenko N. I. (1997) *Kriminalistika kak nauka : monografiia [Criminalistics as a science: a monograph].* Kiev. NVT «Pravnik» [in Ukrainian].
38. Kornoukhova V. E. (Eds.) (2000) *Kriminalistika. Obshchaia chast [Criminalistics. General Part].* M. Iurist [in Russian].
39. Volobuev A. F. (2002) Kontseptciia R. C. Belkina o predmete kriminalistiki i ee vlianie na sistemu nauki [The concept of R. C. Belkin on the subject of criminology and its impact on the science system]. The role and importance of the activities of R. C. Belkin in the development of modern criminology : *materialy mezhdunar. nauch. konf. – materials of international scientific conference.* (k 80-letiiu so dnia rozhdeniia R.C. Belkina) (pp. 91-95). M. [in Russian].
40. Belkin R. C. (1997) *Kurs kriminalistiki: Chastnye kriminalisticheskie teorii [Criminology Course: Private criminological theory].* Vol. 2. (3d. ed.) M. Iurist [in Russian].
41. Shtoff V. A. (1978) *Problemy metodologii nauchnogo poznaniia [Problems of methodology of scientific knowledge].* M. Nauka [in Russian].
42. Obratcov V. A. (1988) Problemy formirovaniia obekta kriminalistiki [Problems of formation of criminology object]. *Predmet i sistema kriminalistiki v svete sovremennykh issledovaniy : sb. nauch. tr. – The subject of forensic science and the system in the light of modern research: collection of scientific works.* M. [in Russian].
43. Obratcov V. A., Khvalin V. A. (2002) O kriminalisticheskom uchenii ob orudii prestupleniia [About criminalistic doctrine of gun crime]. *Tezisy Vserossiiskikh kriminalisticheskikh chtenii, posviashchennykh 100-letiiu so dnia rozhdeniia professora A. N. Vasileva – Abstracts of the All-Russian forensic readings devoted to the 100th anniversary of birthday of Professor A.N. Vasiliev.* (pp. 104-108). M. MAKSPress [in Russian].

44. Basai V. D. (2003) *Osnovy kryminalistychnoi odorolohii* [Basics of criminalistical odorolohiyi]. *Extended abstract Doctor's thesis*. К. [in Ukrainian].
45. Zuev E. I. (1988) *Predmet, zadachi, metody i sistema sovetskoï kriminalistiki* [Subject, tasks, methods and system of the Soviet criminology]. *Kriminalistika (aktualnye problemy)*. – *Criminalistics (current issues)*. М. [in Russian].
46. Klimentenko N. I. (2013) *Obshchaia i chastnye kriminalisticheskie teorii* [General and private criminological theory]. *Uchen. zap. Tavrich. natc. un-ta im. V. N. Vernadskogo. Seriya «Iurid. nauki»* – 26(65), 1, 226–232 [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 10.05.2016.

Журавель В. А., професор, доктор юридических наук, член-корреспондент Національної академії правових наук України, головний учений секретарь Національної академії правових наук України, Україна, г. Харків

e-mail: krim-v2008@yandex.ru

ORCID 0000-0001-8256-4333

Содержание и структура общей теории криминалистики

В статье рассмотрены содержание и структура общей теории криминалистики. Выделены этапы становления и развития общей теории как составляющей системы науки криминалистики, определены дискуссионные вопросы, относящиеся к содержанию и структуре, очерчены пути оптимизации научных разработок в этой области знаний, изложено авторское видение возможных направлений модернизации общей теории криминалистики. Предложено в структуре общей теории криминалистики выделять два блока: 1) науковедческие основы криминалистики, включающие в себя научные положения об объектах, предмете, методах, сфере исследования, системе, природе, понятийном аппарате и категориях криминалистики (языке криминалистики), ее межнаучных связях и месте в системе знаний, истории развития и современном состоянии; 2) частные криминалистические теории (учения). Отмечено, что современная система частных криминалистических теорий (учений) динамична и ее усовершенствование обусловлено потребностями судебной и следственной практики, развитием смежных отраслей знаний, общей теории и самих частных криминалистических теорий, изменением связей и зависимостей между ними.

Ключевые слова: общая теория криминалистики, генезис общей теории криминалистики, современное состояние общей теории криминалистики, содержание общей теории криминалистики, структура общей теории криминалистики, частные криминалистические теории (учения).

Zhuravel V. A., Professor, Doctor of Legal Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Scientific Secretary of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine, Kharkiv

e-mail: krim-v2008@yandex.ru

ORCID 0000-0001-8256-4333

The Content and Structure of the General Theory of Criminalistics

The general theory is considered to be one of the most important directions of criminalistics. The state of the science of criminalistics, the level of implementation of its functions and tasks explain need to promote researches in the mentioned areas, because formation of the general theory of the criminalistic science reflects modern state of this science itself. At the same time the criminalists till today have not common point of view on the key issues of the researched

problematic. Furthermore, not enough attention to the conceptual question of the general theory formation and determination of its content and structure in the modern criminalistic science was paid.

The target of this paper is analysis of the current state of development of the general theory of criminalistics, its content and structure, defining the disputable issues on this problematic, making proposition of the ways and methods to solve them.

It's pointed out, that despite of the fact of the uniform understanding of the essence of the general theory of criminalistics, the scientists express differently on its structure. It's proposed to distinguish two parts: 1) the conceptual foundations of the general theory of criminalistics, that will include the object, methods, area of research, system, nature, structure of terms and categories of criminalistics (conceptual apparatus of criminalistics), its interdisciplinary ties and place in science as well as current state; 2) separate criminalistic theories (doctrines). The attention is paid at the fact that the classification of the research objects is disputable and one of the worst researched in the theory of criminalistics. It's noted that the modern state of criminalistics is characterized by existence and co-existence of a number of paradigms, oriented at research of its object. The critical remarks are expressed concerning some of scientists on the matter of their wish to widen or reduct the composition of elements of the criminalistics system. It's proved that reformation, i.e. not just growth or reduction of the elements composition of the system of criminalistics, but also dramatic change of its formation concept, are possible only through achieving of the proper level by the criminalistics. It must be taken into consideration that improvement of criminalistics system must be undertaken with regard to existing scientific paradigms on its object, because the system of science is a structured knowledge about its object itself. It's noted that each particular criminalistic theory is to possess its own object and research methods, explains its meaning and character of ties with other theories (doctrines), determines target, tasks, functions and place in the system of criminalistics, it must develop on the particular scientific basis, have proper empirical basis, as well as proper state of consolidation, that explains the ability of pointing out of some tendencies which complement and specify the subject of criminalistics in general. In turn, the nature of tendencies, which are researched by each of criminalistic theories (doctrines), determines the way they are ordered in the structure of the general theory. Herewith there are relations of subordination of the general and the part between the objects of general theory and particular theories (doctrines).

It's noted that the current system of criminalistic theories (doctrines) has a dynamic character and its improvement is explained by the needs of court and investigation practice, development of related sciences, general theory and individual criminalistic theories, changes of ties and subordinations among them.

Key words: general theory of criminalistics; the genesis of the general theory of criminalistics; the current state of the general theory of criminalistics; the content of the general theory of criminalistics; the structure of the general theory of criminalistics; individual theories (doctrines) of criminalistics.

ШИЛО ОЛЬГА ГЕОРГІВНА,

професор, доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: O-shilo@mail.ru
ORCID 0000-0003-2963-8844

УДК 343.13(477):061.1ЄС-044.332

Проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу

Стаття присвячена дослідженню проблеми адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу. Відзначається, що євроінтеграційні процеси України передбачають необхідність здійснення системи заходів законодавчого, інституційного, організаційного характеру, спрямованих на гармонізацію законодавства України у сфері кримінальної юстиції і безпеки із правом Європейського Союзу. З'ясовуються основні напрями адаптації, звертається увага на такі з них, як правове регулювання боротьби з тероризмом, кіберзлочинністю, корупцією; розробка антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства України; забезпечення безпеки свідків і потерпілих тощо. Визначаються пріоритетні напрями розвитку науки кримінального процесу, спрямовані на створення теоретичних концепцій адаптації норм кримінального процесуального законодавства України до acquis Європейського Союзу.

Ключові слова: кримінальне процесуальне законодавство, адаптація, кіберзлочинність, корупція, антикорупційні стандарти законодавства, боротьба з тероризмом, безпека свідків і потерпілих.

Постановка проблеми. Законом України від 16 вересня 2014 р. ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми держа-

вами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію з ЄС) [1]. Значення цієї події для України важко переоцінити, адже вона нарешті створила підґрунтя для подальших стратегічних реформаційних процесів у всіх сферах

суспільного життя, що в сукупності забезпечать утвердження і визнання у державі європейських цінностей поваги до прав людини і основоположних свобод, демократії, верховенства права.

Одним із зобов'язань України, закріплених у Преамбулі до Угоди про асоціацію з ЄС, є поступова адаптація законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та ефективне її виконання.

Чільне місце серед таких напрямів посідає боротьба зі злочинністю та корупцією; співробітництво у боротьбі з тероризмом; боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму; співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин; правове співробітництво.

Мета дослідження. Наведене обумовлює необхідність дослідження проблеми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, в тому числі – кримінального процесуального законодавства, з'ясування напрямів його адаптації, а також перспектив розвитку науки кримінального процесу, що створить належне теоретичне підґрунтя для майбутніх законодавчих новацій.

Аналіз останніх досліджень. Проблема адаптації кримінального процесуального законодавства України до законодавства Європейського Союзу є відносно новою для науки кримінального процесу, що пояснює її недостатню наукову розробленість. Значно більш ґрунтовно її опрацьовано в роботах вчених у галузі міжнародного права, хоча наявними є й окремі наукові джерела з інших галузей права, зокрема, слід відзначити роботи О. Д. Крупчана,

В. І. Муравйова, К. Б. Пусан, Т. М. Середи, О. М. Синюк, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюка та ін.

Основна частина. Починаючи розгляд заявленої проблематики, доречно пригадати, що спочатку установчі договори ЄС не містили положень стосовно співробітництва у кримінально-правовій галузі, адже метою його створення був розвиток інтеграції у соціально-економічній сфері. За умов сучасної глобалізації саме ці напрями міжнародного співробітництва набули стратегічного значення, оскільки спрямовані на створення загальноєвропейського простору свободи, безпеки і правосуддя, захист держав від загроз, що здатні перешкодити їх подальшому розвитку та становлять небезпеку для всього світу. Зважаючи на це, значна частина Угоди про асоціацію з ЄС присвячена співробітництву у сфері юстиції та безпеки.

Згідно зі ст. 22 Угоди про асоціацію з ЄС співробітництво сторін спрямовується на вирішення, *inter alia*, таких проблем: а) незаконне переправлення через державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків; б) контрабанда товарів; с) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; д) корупція як у приватному, так і в державному секторі; е) підробка документів; ф) кіберзлочинність. Сторони посилюють двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво у цій сфері, зокрема співробітництво із залученням Європолу. Сторони і надалі розвивають співробітництво, *inter alia*, стосовно: а) обміну найкращими практиками, в тому числі щодо методик розслідування та криміналістичних дослі-

джені; б) обміну інформацією відповідно до існуючих правил; с) посилення потенціалу, зокрема навчання та, у разі необхідності, обмін персоналом; д) питань, пов'язаних із захистом свідків та жертв. Сторони віддані ефективному виконанню Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р. [3] та трьох Протоколів до неї, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 р. [4] та інших відповідних міжнародних документів.

Боротьба з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму за змістом ст. 20 Угоди про асоціацію з ЄС передбачає посилення двостороннього та міжнародного співробітництва у цій сфері, зокрема співробітництва на оперативному рівні. Сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які були прийняті Союзом.

Співробітництво у боротьбі з тероризмом за ст. 23 Угоди про асоціацію з ЄС здійснюється з метою попередження та запобігання актам тероризму згідно з міжнародним правом, міжнародним правом щодо захисту прав людини, біженців та гуманітарним правом, а також відповідними нормативними та підзаконними актами Сторін. Зокрема, Сторони домовились співробітничати на основі повного виконання Резолюції Ради Безпеки ООН № 1373 2001 р. [5], Глобальної контртерористичної стратегії ООН 2006 р. [6] та інших документів ООН, а також відповідних міжнародних

конвенцій та документів. Ці домовленості Сторони реалізують шляхом: а) обміну інформацією щодо терористичних угруповань та організованих груп, які здійснюють їх підтримку; б) обміну досвідом та інформацією про тенденції тероризму та стосовно засобів і способів боротьби з тероризмом, зокрема допомогу в технічній галузі та навчанні, та с) обміну досвідом стосовно запобігання тероризму.

Співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, прекурсорів та психотропних речовин спрямоване на боротьбу з незаконним обігом наркотиків, зменшення обсягів постачання, торгівлі та попиту на наркотики, боротьбу з наслідками для здоров'я та соціальними наслідками наркозалежності, а також на більш ефективне запобігання відводу хімічних прекурсорів, що використовуються для нелегального виробництва наркотиків та психотропних речовин.

Слідуючи своїм європейським прагненням і європейському вибору, Україна має забезпечити поступову адаптацію внутрішнього законодавства, що регулює правові відносини у вказаних сферах, до права Європейського Союзу. Згідно з положеннями Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. [7], адаптація полягає у приведенні законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність із «*acquis communautaire*». Це передбачає необхідність ухвалення законодавства України, створення інституційних механізмів та здійснення відповідних дій як на міжнародному рівні

у взаємовідносинах України з ЄС, так і в правопорядку України [8, с. 48].

У цьому контексті слід зазначити, що правове регулювання напряму боротьби зі злочинністю та корупцією в Україні останніми роками зазнало концептуальних змін, адже починаючи з 2012 р. почали ухвалюватися законодавчі акти у цій сфері, які не тільки впроваджують істотно нові правові інститути, більшість з яких раніше не були відомі національному законодавству і являють собою імплементацію європейських стандартів, а й уособлюють нову ідеологію кримінального судочинства, сутність якої полягає у визнанні найвищою цінністю права і свободи людини, а їх забезпечення і захист – обов'язком держави, що має виконуватися її уповноваженими органами з дотриманням європейських стандартів у галузі прав людини та здійснення правосуддя.

Серед таких законодавчих актів перш за все потрібно назвати Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), прийнятий 13 квітня 2012 р. [9], який заклав підґрунтя подальших законодавчих новацій у царині кримінального судочинства. Змагальність кримінального провадження; розмежування кримінальних процесуальних функцій; істотне розширення судового контролю під час досудового розслідування і процесуальних можливостей сторони захисту стосовно збирання відомостей про факти, що можуть бути судовими доказами; впровадження принципу незмінності участі прокурора в кримінальному провадженні; кардинальна зміна моделі початкового етапу кримінального прова-

дження; унормування негласної діяльності сторони обвинувачення щодо перевірки заяви про злочин та збирання відомостей про факти, які можуть мати значення судових доказів, яка отримала назву негласних слідчих (розшукових) дій; розширення диспозитивності і впровадження у зв'язку з цим консенсуальних процедур (перш за все інституту угод у кримінальному провадженні), що надають можливості ефективно захистити приватні інтереси учасників кримінального провадження і одночасно вирішити кримінально-правовий конфлікт; широке використання технічних засобів фіксації при здійсненні кримінального провадження – це лише невелика частка тих концептуальних змін, що відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві України з прийняттям нового КПК України, які спрямовано на впровадження європейських цінностей і стандартів захисту прав і свобод людини у сферу кримінального судочинства. У цьому ж контексті не можна також не відзначити зміни до КПК України, внесені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18 лютого 2016 р., якими істотно змінено порядок арешту майна, зокрема, з метою забезпечення спеціальної конфіскації, передбачено можливість арешту майна третьої особи за наявності

ті достатніх підстав вважати, що воно підлягатиме спеціальній конфіскації тощо.

Адаптаційні процеси в напрямі євроінтеграції України знайшли своє відображення і в новітньому законодавстві, що також є джерелом кримінального процесуального права України, а саме – законах України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. [10], «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. [11], «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. [12], «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. [13], «Про державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. [14], «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. [15], «Про пробацію» від 5 лютого 2015 р. [16] тощо.

Цими законодавчими актами істотно змінено правове регулювання діяльності окремих існуючих інституцій у сфері кримінальної юстиції (зокрема, прокуратури стосовно оптимізації її повноважень та обмеження сфери їх застосування відповідно до рекомендацій Ради Європи), а також створено нові інституції, функціональне призначення яких полягає у забезпеченні дієвого функціонування сфери кримінального судочинства на рівні, що відповідає європейським цінностям та стандартам захисту прав людини, суспільним очікуванням щодо боротьби зі злочинністю та корупцією, підвищення довіри до правоохоронних органів та суду (зокрема, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, система надання безоплатної правової допомоги, органи пробації тощо).

Разом із тим у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. [17], констатовано, що існують системні проблеми у сфері стратегічного планування та у законодавчому процесі, функціонування прокуратури та кримінальної юстиції як суміжних правових інститутів має свої недоліки, наявні системи правової допомоги засвідчили свою недостатню функціональну спроможність, а система правосуддя на сьогодні не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні.

Указані чинники детермінують необхідність комплексного підходу до реформування сектору кримінальної юстиції, здійснення заходів, що передбачено вказаною Стратегією та Планом дій щодо реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленому Радою з питань судової реформи.

Унаслідок реалізації цих положень судова система України та суміжні правові інститути працюватимуть, як зазначено у Стратегії, керуючись принципом верховенства права, ефективно, продуктивно та скоординовано, стануть підзвітними громадянам України, вільними від будь-якого політичного впливу та відповідатимуть стандартам і передовим практикам Європейського Союзу.

Аналіз стратегічних напрямів подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України з метою адаптації його до *acquis* ЄС у секторі кримінальної юстиції, сучасного правового регулювання порядку

здійснення кримінального провадження, правозастосовної практики органів досудового розслідування та суду дозволяє виділити пріоритетні завдання у цій сфері, до яких, видається, слід віднести такі положення:

– запровадження режиму реалізації європейських стандартів здійснення кримінального судочинства, що, крім якості кримінального процесуального закону, який, як було зазначено вище, імплементував ці стандарти у національне судочинство, передбачає також необхідність зміни професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів і суддів, формування правозастосовної практики, що відповідає вимогам Конституції України, орієнтованої на дотримання європейських цінностей і стандартів, а також практики Європейського суду з прав людини;

– створення належної правової основи боротьби з кіберзлочинністю. Розуміння надзвичайної важливості вирішення цієї проблеми привело до затвердження Указом Президента України від 15 березня 2016 р. №96/2016 Стратегії кібербезпеки України, метою якої є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Наступним очікуваним кроком є прийняття відповідного Закону України.

Одним із напрямів забезпечення кібербезпеки України відповідно до п. 4.5 вказаної Стратегії є боротьба з кіберзлочинністю, яка передбачає здійснення в установленому порядку, серед іншого, таких заходів: створення ефективного і зручного контакт-центру для повідомлень про випадки кіберзлочинів та

шахрайства у кіберпросторі, підвищення оперативності реагування на кіберзлочини правоохоронних органів, зокрема їх регіональних підрозділів; удосконалення процесуальних механізмів щодо збирання доказів в електронній формі, що стосуються злочину, удосконалення класифікації, методів, засобів і технологій ідентифікації та фіксації кіберзлочинів, проведення експертних досліджень; запровадження блокування операторами та провайдерами телекомунікацій визначеного (ідентифікованого) інформаційного ресурсу (інформаційного сервісу) за рішенням суду; унормування порядку внесення обов'язкових до виконання операторами та провайдерами телекомунікацій приписів про термінове фіксування та подальше зберігання комп'ютерних даних, збереження даних про трафік; врегулювання питання щодо можливості термінового здійснення процесуальних дій у режимі реального часу із застосуванням електронних документів та електронного цифрового підпису; упровадження схеми (протоколу) координації правоохоронних органів щодо боротьби з кіберзлочинністю; підготовка суддів (слідчих суддів), слідчих та прокурорів для роботи з доказами, що стосуються злочину, отриманими в електронній формі, з урахуванням особливостей кіберзлочинів; запровадження особливого порядку зняття інформації з каналів телекомунікацій у випадку розслідування кіберзлочинів; підвищення кваліфікації співробітників правоохоронних органів.

Необхідно звернути увагу на те, що серед вказаних складових зазначеного напряму боротьби з кіберзлочинністю,

як впливає із наведеного, є низка заходів кримінального процесуального характеру, що спрямовані на оптимізацію досудового розслідування кіберзлочинів та здійснення доказування в суді. Окремі з них поки що не врегульовані чинним кримінальним процесуальним законодавством України і тому є перспективними напрямками його розвитку. Це є цілком логічно, адже Стратегія формалізує політику держави у сфері кібербезпеки, у зв'язку з чим визначає стратегічні завдання, деталізація вирішення яких має знайти відображення у галузевому законодавстві.

Унормування цих заходів є вкрай необхідним, оскільки, як свідчить практика, розслідування таких злочинів викликає низку проблем, що, зокрема, пов'язані із: неможливістю проведення у багатьох кримінальних провадженнях негласних слідчих (розшукових) дій (зважаючи на те, що злочин, з приводу якого здійснюється кримінальне провадження, не є тяжким); складністю доказування причетності конкретної особи до вчинення злочину у випадках використання комп'ютерного обладнання декількома особами; неможливістю вилучення слідів злочину у віртуальному просторі; необхідністю залучення спеціаліста до участі в проведенні слідчих (розшукових) дій (обшуку, огляду) та залучення експерта для проведення експертиз, спрямованих на збирання доказів; складністю виявлення та фіксації слідів злочину в телекомунікаційних мережах, враховуючи легкість їх знищення та зміни комп'ютерної інформації; короткостроковістю збереження інформації у провайдерів (зокрема, Ір-адреса, що дозволяє ідентифікувати

місцезнаходження особи, імовірно причетної до вчинення злочину) тощо; створення системи ефективного захисту свідка і потерпілого від загроз, що пов'язані з їх участю в кримінальному провадженні щодо тяжких і особливо тяжких злочинів. Значення цього завдання як гарантії забезпечення прав і законних інтересів людини у сфері кримінального судочинства та гарантії здійснення правосуддя обумовило його закріплення у ст. 22 Угоди про асоціацію з ЄС, яка містить положення про те, що сторони і надалі розвивають співробітництво, *inter alia*, стосовно питань, пов'язаних із захистом свідків та жертв.

Європейський підхід до захисту свідка і потерпілого полягає у тому, що такий захист розглядається як обов'язок держави, найважливішою цінністю в якій є людина, її права і свободи. Тому в більшості держав – членів ЄС існують програми захисту свідка (національні, федеральні, регіональні). Захист свідка і потерпілого у кримінальному судочинстві майже у всіх державах – членах ЄС являє собою ресурсомістку програму, яка передбачає низку заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб, що застосовуються на різних етапах діяльності правоохоронних органів, які реалізують цю програму. Використовується підхід Riskmanagement (управління ризиками), який складається з певних етапів діяльності. На першому етапі здійснюється оцінка загроз свідку. Результати оцінки цих загроз мають значення для вирішення питання включення свідка до Програми захисту і обрання конкретних заходів захисту. На другому етапі здійснюється класифікація ризиків за рівнями небезпеки (високий, середній,

низький), що дозволяє з'ясувати, які саме заходи захисту потрібно застосувати. На третьому етапі здійснюються аналіз факторів ризику і оцінка їх значення з метою встановлення ймовірності настання небажаних для свідка наслідків, які також можуть вплинути на досягнення мети кримінального судочинства. Аналіз ризиків включає їх оцінку і методи їх зниження або зменшення пов'язаних з ними негативних наслідків, які можуть бути попереджені працівниками правоохоронних органів. Четвертий етап включає контроль за заходами безпеки, що застосовуються до свідка [17].

В Україні питання забезпечення безпеки свідка і потерпілого врегульовано Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. та КПК України. На відміну від КПК України 1960 р., чинний КПК України не містить глави щодо підстав і порядку застосування заходів безпеки, а передбачає окремі положення, що стосуються закріплення права на забезпечення безпеки як елементу правового статусу окремих учасників процесу; можливості проведення закритого судового засідання; особливостей порядку: пред'явлення особи для впізнання, відкриття матеріалів іншій стороні, оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки; проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Новим порівняно із раніше чинним законодавством є обов'язок слідчого судді вжити необхідних заходів для забезпечення безпеки особи, що логічно впливає із

загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини.

Утім, як свідчить правозастосовна практика, забезпечення безпеки учасників кримінального провадження поки що лишається тим сегментом діяльності правоохоронних органів, що потребує істотного покращення та інтенсифікації їх взаємодії, впровадження нових механізмів захисту свідка і потерпілого, розробки відповідної програми з урахуванням досвіду вирішення цього питання у державах – членах ЄС;

– посилення взаємодії органів досудового розслідування і суду України із компетентними органами держав – членів ЄС щодо співробітництва у формі надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах та екстрадиції. Це, зокрема, стосується міжвідомчої співпраці на державному рівні у формі спільних слідчих груп, що створюються для розслідування злочинів, вчинених не територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав; удосконалення процесуального порядку здійснення видачі особи (її екстрадиції), взаємного визнання результатів експертизи, проведеної на території іншої держави, тощо;

– застосування усіх можливих механізмів боротьби з тероризмом і відвернення існуючої загрози міжнародного тероризму. Цей напрям передбачає необхідність удосконалення існуючої нормативної основи діяльності правоохоронних органів держави, а також інтенсифікації співробітництва компетентних органів щодо обміну інформацією стосовно терористичних груп, досвідом попередження терористичних актів тощо. Контекстно слід зазначити, що

КПК України містить окремий розд. IX¹ «Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції», який включає лише одну статтю. Зрозуміло, що таке правове регулювання цього надзвичайно актуального питання не можна визнати достатнім. Адже порядок здійснення кримінального провадження у зазначених умовах має істотні особливості, що з огляду на ст. 92 Конституції України повинні регулюватися винятково законом, а не підзаконними нормативно-правовими актами, як це має місце на цей час;

– усунення корупційних ризиків кримінального процесуального законодавства України, що створюють умови для корупційних практик осіб, які здійснюють кримінальне провадження. Такі ризики пов'язані з недосконалістю законодавства, що регламентує кримінальне провадження. Зокрема, йдеться про неточність використаних у законі формулювань, що обумовлюється недоліками законодавчої техніки, і це, в свою чергу, створює передумови різноманітня підходів до їх системного тлумачення, а також використання оціночних понять, відсутність єдиних стандартів правової технології забезпечення якості кримінальних процесуальних рішень, допустимість дискреційних повноважень, непрозорість механізму прийняття певних процесуальних рішень та вчинення процесуальних дій, недосконалість механізмів прокурорського нагляду та судового контролю та ін. Враховуючи наведене, не викликає сумніву той факт, що за сучасних умов антикорупційність законодавства є одним із якісних зміс-

тових критеріїв позитивного права. У зв'язку з цим цілком виправданим вбачається запровадження Законом України від 14 жовтня 2014 р. «Про запобігання корупції» антикорупційної експертизи, яка визначена законодавцем як діяльність із виявлення в нормативно-правових актах, проектах нормативно-правових актів положень, які самостійно чи у поєднанні з іншими нормами можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень або правопорушень, пов'язаних з корупцією (ст. 1 Закону). При цьому обов'язковій антикорупційній експертизі, відповідно до ст. 55 вказаного Закону, підлягають проекти законів України (крім антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, яка здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією), актів Президента України, інших нормативно-правових актів, що розробляються Кабінетом Міністрів України. Будучи одним із найважливіших превентивних заходів у протидії корупції, про що свідчить світова практика, запровадження в Україні антикорупційної експертизи законодавства є вкрай важливим, оскільки корупціогенні ризики (фактори), що сприяють вчиненню корупційних правопорушень або полегшують їх вчинення, нерідко закладаються саме на рівні законодавства.

Отже, вельми актуальною видається проблема оцінки кримінального процесуального законодавства України під кутом зору його корупціогенності з метою виявлення пріоритетних напрямів

його вдосконалення, спрямованих на попередження корупційних проявів у цій сфері.

Вказані положення, безумовно, не претендують на вичерпність їх переліку, оскільки євроінтеграційні процеси України передбачають необхідність здійснення системи заходів законодавчого, інституційного, організаційного характеру, спрямованих на гармонізацію законодавства України у сфері кримінальної юстиції і безпеки із правом ЄС.

Висновки та перспективи розвитку. На завершення варто зазначити, що адаптація кримінального процесуального законодавства України до *acquis* ЄС потребує належного наукового супроводу, проведення фундаментальних досліджень з питань, які становлять сутність наведених вище та інших положень. Це, на мою думку, визначає пріоритетні напрями розвитку науки

кримінального процесу, сутність яких становлять:

– створення теоретичних концепцій адаптації норм кримінального процесуального законодавства України до *acquis* ЄС;

– постійний моніторинг правозастосовної практики з метою встановлення її відповідності європейським стандартам у галузі захисту прав людини та здійснення правосуддя, на основі результатів якого можливе теоретичне обґрунтування майбутніх змін та доповнень чинного законодавства (цей моніторинг має здійснюватися фахівцями у галузі кримінального процесу, з яких доцільно було б створити творчий колектив);

– теоретична розробка проблеми антикорупційних стандартів кримінального процесуального законодавства України;

– дослідження проблеми альтернатив кримінальному переслідуванню та ін.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] : ратифіковано із заявою Законом України № 1678-VII від 16.09.2014 / Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011?te (дата звернення: 03.06.2016). – Заголовок з екрана.
2. Синюк О. М. Адаптація норм національного кримінально-процесуального законодавства до права Європейського Союзу: постановка та дослідження проблеми в Україні : тези / О. М. Синюк // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2010. – число 2 (18). – 188 с.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року [Електронний ресурс] : ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України № 1433-IV від 04.02.2004 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 03.06.2016). – Заголовок з екрана.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс] : ратифіковано із заявами Законом України № 251-V від 18.10.2006 // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 03.06.2016). – Заголовок з екрана.
5. Резолюція 1373 (2001), схвалена Радою безпеки на 4385-му засіданні, 28 вересня 2001 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_854c16 (дата звернення: 03.06.2016). – Заголовок з екрана.

6. Глобальна контртерористична стратегія ООН [Електронний ресурс] : Резолюція та план дій (A/RES/60/288), ухвал. Генеральною Асамблеєю ООН у 2006 році. – Режим доступу: http://unrcca.unmissions.org/Portals/unrcca/Counter-Terrorism/phase_1/3d_expert_meeting/Concept_Note_ru.pdf (дата звернення: 06.06.2016). – Заголовок з екрана.
7. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України № 1629-IV від 18 берез. 2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
8. Муравйов В. Зближення законодавства України з правом Європейського Союзу: сучасний стан та перспективи / В. Муравйов // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2007. – № 35–36. – С. 46–51.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2013. – № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
10. Про безоплатну правову допомогу : Закон України № 3460-VI від 2 черв. 2011 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
11. Про забезпечення права на справедливий суд : Закон України № 192-VIII від 12 лют. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 18, 19–20. – Ст. 132.
12. Про прокуратуру : Закон України № 1697-VII від 14 жовт. 2014 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
13. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України № 1698-VII від 14 жовт. 2014 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.
14. Про Державне бюро розслідувань : Закон України № 794-VIII від 12 листоп. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2016. – № 6. – Ст. 55.
15. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 2 лип. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.
16. Про пробацію : Закон України № 160-VIII від 5 лют. 2015 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 93.
17. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 276/2015 від 20 трав. 2015 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> (дата звернення: 03.06.2016). – Заголовок з екрана.
18. Краснова К. А. Защита свидетелей в государствах-членах ЕС [Електронний ресурс] / К. А. Краснова. – Режим доступу: <http://sbsnews.eu/ru> (дата звернення: 06.06.2016). – Заголовок з екрана.

References

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: ratyfikovano iz zaiavoiu Zakonom Ukrainy № 1678-VII vid 16.09.2014 [Association Agreement between Ukraine, on one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand : Law of Ukraine № 1678-VII on 09/16/2014]. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011?te [in Ukrainian].
2. Syniuk O. M. (2010) Adaptatsiia norm natsionalnoho kryminalno-protsesualnoho zakonodavstva do prava Yevropeiskoho Soiuzu: postanovka ta doslidzhennia problemy v Ukraini [Adaptation of national rules of criminal procedure legislation with EU law: formulation and research problems in Ukraine]. Visn. Akad. advokatury Ukrainy. – Herald Advocacy Academy of Ukraine. 2 (18), 188 [in Ukrainian].
3. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, pryiniata rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystopada 2000 ratyfikovano iz zasterezhenniamy i zaiavamy Zakonom Ukrainy № 1433-IV vid 04.02.2004 [The United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly resolution 55/25 of 15 November 2000 : Law of Ukraine № 1433-IV of 04.02.2004]. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_789 [in Ukrainian].

4. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii ratyfikovano iz zaiavamy Zakonom Ukrainy № 251-V vid 18.10.2006 [The United Nations Convention against Corruption : Law of Ukraine № 251-V of 18.10.2006]. zakon0.rada.gov.ua Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [in Ukrainian].
5. Rezoliutsiia 1373 (2001), skhvalena Radoiu bezpeky na 4385-mu zasidanni, 28 veresnia 2001 [Resolution 1373 (2001) adopted by the Security Council 4385 th meeting, 28 September 2001]. zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_854c16 [in Ukrainian].
6. Hlobalna kontrterorystychna stratehiia OON Rezoliutsiia ta plan dii (A/RES/60/288), ukhval. Heneralnoiu Asambleieiu OON u 2006 [UN global counter-terrorism strategy: Resolution and Action Plan (A / RES / 60/288) resolutions. The UN General Assembly in 2006]. unrcca.unmissions.org. Retrieved from http://unrcca.unmissions.org/Portals/unrcca/Counter-Terrorism/phase_1/3d_expert_meeting/Concept_Note_ru.pdf [in Ukrainian].
7. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy № 1629-IV vid 18 berez. 2004 [On the National Program of Adaptation of Ukraine to the European Union: Law of Ukraine № 1629-IV of 18 march. 2004]. Verkhov. Rady Ukrainy. – Data of Supreme Council of Ukraine. 2004. – № 29. – St. 367. [in Ukrainian].
8. Muraviov V. (2007) Zblyzhennia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu: suchasnyi stan ta perspektvyv [The convergence of Ukraine with the legislation of the European Union: present situation and prospects]. Visn. Kyiv. nats. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. – Herald of Taras Shevchenko National University of Kyiv. 35–36, 46–51. [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 4651-VI vid 13 kvit. 2012 [The Criminal Procedure Code of Ukraine: the Law of Ukraine № 4651-VI dated 13 apr. 2012]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2013. № 9–10, 11–12, 13. St. 88. [in Ukrainian].
10. Pro bezoplatnu pravovu dopomogu : Zakon Ukrainy № 3460-VI 2 cherv. 2011 [On Free Legal Aid Law of Ukraine № 3460-VI 2 June. 2011]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. – Data of Supreme Council of Ukraine. 2011. № 51. St. 577. [in Ukrainian].
11. Pro zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud : Zakon Ukrainy № 192-VIII vid 12 liut. 2015 [On the right to a fair trial: Law of Ukraine № 192-VIII on February 12. 2015]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2015. № 18, 19–20. St. 132. [in Ukrainian].
12. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy № 1697-VII vid 14 zhovt. 2014 [On Prosecution: Law of Ukraine № 1697-VII on 14 October. 2014]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2015. № 2–3. St. 12. [in Ukrainian].
13. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy : Zakon Ukrainy № 1698-VII vid 14 zhovt. 2014 [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine Law of Ukraine № 1698-VII on Oct 14. 2014]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2014. № 47. St. 2051. [in Ukrainian].
14. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan : Zakon Ukrainy № 794-VIII vid 12 lystop. 2015 [On the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine № 794-VIII on Nov. 12. 2015]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2016. № 6. St. 55. [in Ukrainian].
15. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy № 580-VIII vid 2 lyp. 2015 [The National Police Law of Ukraine № 580-VIII on July 2. 2015]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2015. № 40–41. St. 379. [in Ukrainian].
16. Pro probatsiiu : Zakon Ukrainy № 160-VIII vid 5 liut. 2015 [On probation: Law of Ukraine № 160-VIII on February 5. 2015]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy – Data of Supreme Council of Ukraine. 2015. № 13. St. 93. [in Ukrainian].
17. Pro Stratehiu reformuvannia sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015–2020 : Ukaz Prezydenta Ukrainy № 276/2015 vid 20 trav. 2015 [On the strategy of reforming the judiciary, the judiciary and related legal institutions in 2015-2020: President of Ukraine Decree № 276/2015 of 20 May. 2015]. zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/276/2015> [in Ukrainian].
18. Krasnova K. A. Zashchita svidetelei v gosudarstvakh-chlenakh ES [Witness protection in the EU Member States]. sbsnews.eu/ru. Retrieved from <http://sbsnews.eu/ru> [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 15.06.2016.

Шило О. Г., доктор юридических наук, професор, завідувача кафедрою уголовно-го процесу и оперативно-розсыскной деятельности, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков

e-mail: O-shilo@mail.ru

ORCID 0000-0003-2963-8844

Проблеми адаптації уголовного процесуального законодавства України к праву Европейского Союза

*Статья посвящена исследованию проблемы адаптации уголовного процессуального законодательства Украины к праву Европейского Союза. Отмечается, что евроинтеграционные процессы Украины предусматривают необходимость осуществления системы мер законодательного, институционального, организационного характера, направленных на гармонизацию законодательства Украины в сфере уголовной юстиции и безопасности с правом Европейского Союза. Намечаются основные направления адаптации, обращается внимание на такие из них, как правовое регулирование борьбы с терроризмом, киберпреступностью, коррупцией; обеспечение безопасности свидетелей и потерпевших; разработка антикоррупционных стандартов законодательства. В связи с этим определяются приоритетные направления развития науки уголовного процесса, которые направлены на создание теоретической концепции адаптации норм уголовного процессуального права Украины с *acquis* Европейского Союза.*

Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство, адаптация, киберпреступность, коррупция, антикоррупционные стандарты законодательства, борьба с терроризмом, безопасность свидетелей и потерпевших.

Shilo O. H., Head of the Department of Criminal Procedure and the investigative activities of the Yaroslav Mudryi National Law University, Doctor of Legal Sciences, Professor, Ukraine, Kharkiv

e-mail: O-shilo@mail.ru

ORCID 0000-0003-2963-8844

The Probleme Issues of the Adaptation of the Criminal Procedural Legislation of Ukraine to European Union Law

Problem setting. *The Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other Part, was ratified by the law dated 16.09.2014. It's hard to overestimate this event for Ukraine because it has created basis for further reformation processes in all spheres of social life that altogether supports statement and acknowledgment of the European values of respect for human rights and fundamental freedoms, democracy and the rule of the law inside the state.*

A target of research. *The above mentioned statement explains the need for research of the problematic issues of adaptation of Ukrainian legislation to the EU law, including criminal procedural legislation, determination of directions of its adaptation as well as perspectives of criminal procedure science development, that will form the proper theoretical basis for the future legislative amendments.*

Analysis of recent researches and publications. *The problem of adaptation of criminal procedure legislation of Ukraine with the EU law is quite new, which explains lack of its scientific elaboration. This problem is more fundamentally researched in International Law. In particular, it became the object of research in the works of O. D. Krupchan, V. I. Muravyov, K. B. Pusan, T. M. Sereda, O. M. Syniuk, O. Ya. Tragniuk, I. V. Yakoviuk and others.*

***The paper's main body.** It's mentioned by the research of the issue of adaptation of the criminal procedural legislation of Ukraine to the EU legislation that the processes of the European integration of Ukraine implies system of legislative, institutional, organizational measures aimed at harmonization of Ukrainian legislation in the sphere of Ukrainian criminal justice and security to the EU legislation. The new directions of adaptation are determined, the attention is paid on the following kinds of these directions: legal regulation of combating terrorism, cybercrime and corruption combating; ensuring of witnesses and victims security; elaboration of anti-corruption legislative standards.*

***Conclusions and prospects for development.** As a result of research of the issue of adaptation of criminal procedural legislation of Ukraine to the EU legislation the priority directions of the criminal procedural science development, which are aimed at creation of theoretical concept of adaptation of the criminal procedural norms of Ukraine with the EU aquis, are determined.*

Key words: criminal procedural legislation of Ukraine, adaptation, cybercrime, corruption, anti-corruption standards of legislation, combating terrorism, the security of witnesses and victims.

ПОВЗИК ЄВГЕН ВІКТОРОВИЧ,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального процесу
та оперативно-розшукової діяльності,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: povzyk@mail.ru
ORCID 0000-0002-5261-0973

УДК 343.137

Угода про визнання винуватості та вимоги до її змісту

У роботі проаналізовано окремі питання укладення та розгляду угоди про визнання винуватості, вимоги законодавства щодо її змісту (щодо тяжкості кримінальних правопорушень, учасників угоди, формулювання підозри чи обвинувачення, обов'язків щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, узгодженої міри покарання, наслідків укладення угоди) та запропоновано шляхи нормативного вдосконалення укладення й затвердження зазначених угод, а також її змісту.

Ключові слова: процесуальний документ, угода, угода про визнання винуватості, зміст угоди, спрощене провадження.

Постановка проблеми. Одним із прогресивних положень КПК України є регулювання порядку здійснення провадження на підставі угоди про визнання винуватості, яке характеризується розширенням змагальності та диспозитивності, доцільністю, процесуальною економією, що, у свою чергу, наближує його до світових стандартів, забезпечує його ефективність, доступність правосуддя, правову захищеність учасників кримінальних процесуальних відносин. Однією із гарантій останньої є законодавчо закріплені вимоги до змісту угоди

про визнання винуватості, порядок її укладення, розгляду та затвердження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти здійснення провадження на підставі угоди про визнання винуватості досліджено у роботах Н. Ю. Волосової, В. М. Верещак, Л. В. Головка, Ю. М. Грошевого, М. П. Дубовика, В. Л. Льовкіна, Ю. В. Кувалдіної, Л. М. Лобойка, Т. Б. Ніколаєнко, Т. П. Підюкової, П. В. Прилуцького, П. В. Пушкаря, О. Є. Соловйової, П. Л. Степанова, І. А. Тітка, В. М. Тертишника,

О. Г. Шило та інших вчених. Але, незважаючи на достатньо ґрунтовну на сьогодні розробку цих питань у доктрині та наявне законодавче забезпечення, на практиці трапляються непоодинокі випадки неоднакового та неправильно застосування нормативних положень, що регулюють провадження на підставі угод. Це, у свою чергу, свідчить про актуальність дослідження питань, які стосуються змісту угоди про визнання винуватості, підстав та порядку її укладення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК України угоду про визнання винуватості може бути укладено між підозрюваним, обвинуваченим та прокурором щодо кримінальних проступків та злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Щодо особливо тяжких злочинів угода може бути укладена лише за наявності таких умов: ці злочини віднесені до підслідності Національного антикорупційного бюро України; підозрюваний, обвинувачений викриває іншу особу у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України; інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами. Зазначені умови є обов'язковими при укладенні угоди у провадженні стосовно особливо тяжких злочинів. Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. [1] (далі – постанова Пленуму) у провадженні на підставі угоди про

визнання винуватості стосовно особливо тяжкого злочину підозрюваний, обвинувачений повинен до укладення угоди про визнання винуватості (попередньо) викрити іншу особу у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України (незалежно від ступеня тяжкості вчиненого останнім злочину та в межах якого кримінального провадження здійснюється досудове розслідування).

На нашу думку, виконання умови щодо викриття іншої особи у вчиненні злочину до укладення угоди про визнання винуватості може негативно вплинути на інтереси підозрюваного, обвинуваченого, який бажає укласти таку угоду. Це пов'язано з тим, що при виконанні зазначеної умови у прокурора не виникає обов'язку укласти угоду та направити її до суду. Відповідно може скластися ситуація, коли прокурор, отримавши інформацію, яка викриває іншу особу у вчиненні корупційного злочину, може продовжити досудове розслідування в загальному порядку та після його завершення направити обвинувальний акт до суду без угоди про визнання винуватості, або під час судового розгляду не виявити бажання укласти таку угоду. За такої ситуації можуть залишитися незахищеними приватні інтереси підозрюваного, обвинуваченого щодо пом'якшення покарання, що, у свою чергу, може негативно вплинути на рівень довіри до правоохоронних органів та суду.

У зв'язку з цим видається за потрібне нормативно деталізувати порядок укладення угоди про визнання винува-

тості таким чином, щоб він забезпечував захист інтересів як підозрюваного, обвинуваченого (приватних), так і прокурора (публічних). З огляду на те, що інформація, яка викриває іншу особу у вчиненні корупційного злочину, обов'язково повинна підтверджуватися доказами (п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК України) та на обов'язковість негайного направлення укладеної угоди до суду разом з обвинувальним актом (ч. 1 ст. 474 КПК України), вважаємо за доцільне доповнити ч. 1 ст. 474 КПК України відповідною підставою відкладення направлення до суду угоди про визнання винуватості з метою проведення процесуальних дій, спрямованих на отримання доказів вчинення іншою особою корупційного злочину.

Відповідно до ст. 472 КПК України в угоді про визнання винуватості зазначаються: її сторони; формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; істотні для відповідного кримінального провадження обставини; беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення; обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце); умови часткового звільнення підозрюваного, обвинуваченого від цивільної відповідальності у вигляді відшкодування державі збитків внаслідок вчинення ним кримінального правопорушення;

узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням; наслідки укладення та затвердження угоди, передбачені ст. 473 КПК України; наслідки невиконання угоди; дата укладення угоди та підписи сторін.

Отже, ст. 469 КПК України передбачено можливість укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним, обвинуваченим. Однак цими суб'єктами не вичерпується склад сторін даної угоди. У провадженні на підставі угоди про визнання винуватості з моменту ініціювання укладення такої угоди обов'язкову участь бере захисник підозрюваного, обвинуваченого (п. 9 ч. 2 ст. 52 КПК України), відомості щодо якого повинні бути зазначені у змісті угоди про визнання винуватості, яку він засвідчує своїм підписом. Угода про визнання винуватості також може укладатися, якщо підозрюваний, обвинувачений є неповнолітнім. У такому випадку угода укладається за участю його законного представника. При цьому, якщо неповнолітній досяг шістнадцятирічного віку, він має право укладати угоду самостійно, але за наявності згоди його законного представника. Якщо ж неповнолітній не досяг 16 років, угоду за його згодою укладає законний представник неповнолітнього. Про надання згоди на укладення угоди про визнання винуватості неповнолітнім, його законним представником обов'язково має бути зазначено у змісті угоди [2]. Якщо ж підозрюваний, обвинувачений не володіє мовою, якою здій-

снюється кримінальне судочинство, то в такому кримінальному провадженні обов'язкову участь бере його перекладач. У такому разі, на нашу думку, доцільно складати та направляти до суду два примірники угоди про визнання винуватості, один з яких складено на рідній мові підозрюваного, обвинуваченого, який підписується перекладачем (ч. 4 ст. 29 КПК України). Разом з тим у змісті угоди повинні бути зазначено та засвідчено підписом те, що перекладач попереджений про відповідальність за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Саме таке вирішення цього питання, на нашу думку, забезпечуватиме дотримання прав та захист інтересів підозрюваного, обвинуваченого, сприятиме його обізнаності щодо покладених на нього угодою про визнання винуватості обов'язків.

У змісті угоди про визнання винуватості обов'язково має бути зазначено формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з укаванням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність. При цьому слід відзначити, що кваліфікація дій підозрюваного, обвинуваченого не може бути предметом домовленостей сторін угоди про визнання винуватості, на відміну від американської моделі угоди про визнання вини, за якою обвинувачений визнає себе винним у вчиненні злочину в обмін на певні поступки держави – або стосовно можливості перекаваліфікації злочину на менш тяжкий або суттєве зниження покарання (або разом обидві

обставини)¹. Однак у правозастосовній практиці доволі часто трапляються випадки, коли у змісті угоди сторони вказують про те, що дійшли згоди стосовно формулювання підозри (наприклад, вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 19 грудня 2014 р. у провадженні № 1-кп/636/338/14) [4], правової кваліфікації дій підозрюваного (наприклад, вирок Близнюківського районного суду Харківської області від 7 грудня 2015 р. у провадженні № 1-кп/612/84/15) [5]. На нашу думку, зазначені положення угоди про визнання винуватості не відповідають чинному кримінальному процесуальному законодавству та не можуть бути предметом домовленостей між підозрюваним, обвинуваченим та прокурором.

Факультативним елементом змісту угоди за КПК України можуть бути обов'язки підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою. Такі обов'язки можуть передбачати виконання дій, спрямованих на розкриття і розслідування злочину, викриття та кримінальне переслідування інших співучасників вчинення правопорушення, розшук майна, отриманого в результаті вчинення правопорушення тощо. Якщо підозрюва-

¹ У США існує досить багато способів стимулювання належної «посткримінальної» поведінки обвинуваченого («співпрацюючих свідків»). Іноді осіб, які виправдали довіру правоохоронних органів, навіть повністю звільняють від покарання, незважаючи на тяжкі наслідки вчинених ними злочинів. Так, винуватий у вчиненні 19 вбивств Сальваторе Гравано у 1995 р. був засуджений лише до 5 років позбавлення свободи. При цьому в залі суду його було звільнено у зв'язку із відбуттям встановленого строку покарання (див. [3, с. 105–111]).

ний, обвинувачений бере на себе обов'язок щодо викриття інших осіб, у тексті угоди, на нашу думку, має бути конкретно зазначено, у вчиненні яких дій буде виражатися виконання такого обов'язку. В даному контексті слід звернути увагу, що досить часто в угоді про визнання винуватості обов'язку підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку з укладенням цієї угоди визначаються достатньо формально, навіть без врахування тієї стадії кримінального провадження, на якій укладено угоду, та без конкретизації їх сутності [6, с. 78].

Як свідчить Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод ВССУ від 22 січня 2014 р., досить часто використовуються неконкретні формулювання при визначенні обов'язку підозрюваного, обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, які в подальшому неможливо буде виконати. Зокрема:

- співпрацювати з правоохоронними органами у викритті та виявленні осіб, які вчиняють злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг;

- співпрацювати з правоохоронними органами у викритті та виявленні осіб, причетних до вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, у тому числі службових злочинів;

- співпрацювати з правоохоронними органами у викритті та виявленні

осіб, які вчиняють фіктивне підприємництво, а саме створюють чи придбають суб'єкти підприємницької діяльності з метою прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, щодо яких є заборона;

- сприяти розслідуванню кримінальних проваджень у з'ясуванні обставин щодо осіб, які займаються придбанням, виготовленням та вживанням наркотичних засобів, та всіх відомих випадків їх збуту, виявленні та припиненні інших відомих йому кримінальних правопорушень цієї категорії;

- сприяти досудовому слідству.

Наведене свідчить, що переважно в угоді про визнання винуватості обов'язку підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку з укладенням цієї угоди визначаються досить формально. Відсутність конкретизації сутності таких зобов'язань, зокрема, про яке саме досудове слідство чи інші відомі обвинуваченому подібні злочини йде мова, не дає суду змогу пересвідчитися у реальності й можливості їх виконання [7].

У ході вивчення судової практики застосування угод також встановлено угоди, в яких зазначено обов'язок підозрюваного повністю відшкодувати державі витрати на залучення експертів для проведення хімічної експертизи, який має бути виконано до встановленої в угоді дати (кримінальне провадження № 12012220190000011 від 20 листопада 2012 р. стосовно особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК). У зв'язку з цим зазначимо, що відповідно до ч. 2 ст. 124 КПК України в разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з об-

винуваченого на користь держави документально підтвержені витрати на залучення експерта. Таким чином, відшкодування обвинуваченим даного виду процесуальних витрат забезпечено відповідним механізмом і не може бути предметом угоди про визнання винуватості. Тим більше, угода не може містити конкретної дати відшкодування цих витрат, адже, зважаючи на ст. 476 КПК України, у разі невиконання угоди про визнання винуватості прокурор має право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Ухилення від відшкодування витрат на залучення експерта не може мати наслідком скасування вироку, оскільки не стосується тих обов'язків підозрюваного, обвинуваченого, які набули нормативного закріплення у ст. 472 КПК України, і безпосередньо пов'язані із сутністю цієї угоди [6, с. 80].

Важливе значення у змісті угоди про визнання винуватості відіграє положення щодо узгодженої міри покарання, адже саме його, якщо угода буде визнана такою, що відповідає вимогам закону, в подальшому буде затверджено вироком суду. Відсутність у гл. 35 КПК України будь-яких правил, що стосуються визначення можливого узгодженого покарання, логічно викликає питання стосовно меж покарання, яке може бути призначено в результаті укладення цієї угоди. На наш погляд, необхідність надання таким правилам нормативного характеру не викликає сумніву. У зв'язку із їх відсутністю особливого значення набувають роз'яснення Вищого спеціалізова-

ного суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, надані в Інформаційних листах [2; 8] та Постанові Пленуму. А саме, при узгодженні покарання сторони мають враховувати: межі санкції статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, стосовно якого укладається угода; положення Загальної частини КК України щодо призначення покарання; ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного і обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Якщо сторони узгодили покарання та досягли домовленості щодо звільнення підозрюваного, обвинуваченого від його відбування з випробуванням, відповідно до ч. 2, ч. 3 ст. 75 КК України суд зобов'язаний прийняти рішення про таке звільнення у випадку затвердження угоди про визнання винуватості за наявності сукупності таких умов: 1) сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років; 2) узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням; 3) угода відповідає чинному законодавству та підстави для відмови в її затвердженні, визначені КПК України (пп. 1–6 ч. 7 ст. 474 КПК України), відсутні.

У випадку вчинення особою декількох кримінальних правопорушень сторони угоди попередньо мають узгодити (визначити) міру покарання за кожне вчинене суспільно небезпечне діяння, остаточну (сукупну) міру покарання і лише після цього звільнення її від від-

бування покарання з випробуванням. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, яку звільнено від відбування покарання з випробуванням, згідно з ч. 3 ст. 75 КК України, визначаються виключно судом. У зв'язку з цим визначені сторонами угоди тривалість іспитового строку та обов'язки, що покладаються на особу, яка звільняється від відбування покарання з випробуванням, не враховуються судом, про що зазначається в мотивувальній частині судового рішення, та не є підставою для відмови у затвердженні угоди.

Якщо в угоді наявні недоліки, які за своїм змістом не є суттєвими, зокрема, угода містить суперечності, неточності, що обумовлено, переважно, правовою необізнаністю сторін, з огляду на заборону, передбачену ч. 8 ст. 474 КПК України, щодо повторного звернення з угодою в одному кримінальному провадженні правильним видається надання судом можливості сторонам уточнення укладеної угоди, внесення відповідних змін до її змісту. При цьому такі зміни мають бути погоджені між сторонами, відображені в журналі судового засідання, технічному записі та судовому рішенні [1]. Однак, на нашу думку, такі зміни змісту угоди не можуть стосуватися кваліфікації кримінального правопорушення, щодо якого було укладено угоду, сформульованої підозри чи обвинувачення.

Аналізуючи вимоги до змісту угоди про визнання винуватості, які стосуються наслідків її укладення, затвердження та невиконання, доцільно звернути увагу на те, що КПК України

зобов'язує зазначити в змісті угоди та роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому лише ті наслідки, які стосуються апеляційного та касаційного оскарження вироку на підставі угоди (статті 394, 424 КПК України), відмови від здійснення прав, які б він мав при судовому розгляді в загальному порядку (п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК України) та наслідки невиконання угоди (які відповідно до ст. 476 КПК України полягають у скасуванні вироку та призначенні судового розгляду в загальному порядку або направленні матеріалів провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, якщо угода була ініційована на стадії досудового розслідування). Однак, на наше переконання, задля забезпечення добровільності укладення угоди, обізнаності щодо своїх прав і обов'язків, в змісті угоди необхідно зазначити також наслідки умисного невиконання угоди (що полягають у можливості притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 389¹ КК України).

З огляду на вищевикладене доречно проаналізувати кримінальне провадження, яке розглядалося в одному із районних судів м. Києва. До суду надійшов обвинувальний акт щодо особи, яка обвинувачувалася у вчиненні злочину, передбаченого ст. 333 КК України (порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю), разом з угодою про визнання винуватості. У цій угоді сторонами було узгоджене покарання, яке цілком задовольняло обвинуваченого. Суд за-

твердив угоду і ухвалив вирок, але у своєму вирокі вирішив питання про долю речових доказів. Вилучене як предмет злочину майно, вартість якого в разі перевищувала суму призначеного як покарання штрафу, було конфісковане. Усвідомивши це, обвинувачений і його захисник оскаржили вирок до Апеляційного суду м. Києва, який відмовив у відкритті апеляційного провадження на підставі ст. 473 КПК України. Отже, ця процесуальна ситуація зайвий раз свідчить про недосконалість чинного законодавства в частині нормативного врегулювання правових наслідків угоди про визнання винуватості.

Тому, на нашу думку, при укладенні угоди про визнання винуватості в її змісті повинні бути зазначені не лише ті правові наслідки, що закріплені ст. 473 КПК України, а й ті, що можуть негативно вплинути на положення підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку з затвердженням цієї угоди, а саме: вирішення питання щодо речових дока-

зів; неможливість працевлаштуватися до правоохоронних органів; неможливість бути обраним до представницьких органів влади тощо. На практиці зустрічаються спроби вирішення сторонами угоди вказаних питань. Так, у кримінальному провадженні № 1-кп/644/195/16 сторони угоди дійшли згоди щодо покарання, яке повинен понести обвинувачений разом із конфіскацією транспортних засобів та інших засобів вчинення злочину [9]. Однак, видається, що відповідно до гл. 35 КПК України таке вирішення долі речових доказів не може бути предметом домовленостей сторін угоди. Це питання вирішується лише судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження (ч. 9 ст. 100 КПК України). Водночас про можливість такої конфіскації речових доказів при затвердженні угоди обвинувальним вирокіом суду, вважаємо, підозрюваному, обвинуваченому необхідно роз'яснювати та зазначати в змісті угоди.

Список використаних джерел

1. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 11.12.2015 : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalennja_sudovoji_praktiki.html. – Заголовок з екрана.
2. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс] : Інформ. лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 15.11.2012 // ВССУ : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>. – Заголовок з екрана.
3. Тимошенко А. Досудебное соглашение о сотрудничестве: оценка эффективности процессуального института / А. Тимошенко // Уголовное право. – 2011. – № 4. – С. 105–111.
4. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області від 19 грудня 2014 р. у провадженні № 1-кп/636/338/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
5. Вирок Близнюківського районного суду Харківської області від 7 грудня 2015 р. у провадженні № 1-кп/612/84/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
6. Повзик С. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія / С. В. Повзик. – Х. : Право, 2014. – 224 с.

7. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22 січня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. – Заголовок з екрана.
8. Про доповнення до Інформаційного листа Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 [Електронний ресурс] : Інформ. лист Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цив. і крим. справ від 05.04.2013 // ВССУ : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html. – Заголовок з екрана.
9. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харків від 03 лютого 2016 р. у провадженні № 1-кп/644/195/16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

References

1. Pro praktyku zdiisnennia sudamy kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod: Postanova Plenumu Vyshch. spetsializ. sudu Ukrainy z rozghliadu tsyv. i krym. sprav vid 11.12.2015 [On the practice of courts of criminal proceedings on the basis of agreements: Plenum of the Supreme Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of 11.12.2015]. *sc.gov.ua*. Retrieved from http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html [in Ukrainian].
2. Pro deiakі pytannia zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod: Inform. lyst Vyshch. spetsializ. sudu Ukrainy z rozghliadu tsyv. i krym. sprav vid 15.11.2012 [On some issues of criminal proceedings on the basis of agreements: information letter of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of 11.11.2012]. *zakon4.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12> [in Ukrainian].
3. Timoshenko A. (2011) Dosudobnoe soglasenie o sotrudnichestve: otenka effektivnosti protsessualnogo instituta [Pre-trial cooperation agreement: evaluation of Procedure of the Institute]. *Ugolovnoe pravo – Criminal law*. 4, 105–111 [in Russian].
4. Vyroky Chuhuivskoho miskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 19 hrudnia 2014 u provadzhenni № 1-кп/636/338/14 [Chuguevsky verdict of the City Court of Kharkiv region on 19 December 2014 in the proceedings № 1-кп/636/338/14]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Vyroky Blyzniukivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 7 hrudnia 2015 u provadzhenni № 1-кп/612/84/15 [Sentence Bliznyukovsky District Court of Kharkiv region on December 7, 2015 in the proceedings № 1-кп/ 612/84/15]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Povzyk Ye.V. (2014) Pravovi naslidky vyznannia pidozriuvanym, obvynuvachenym svoiei vyny (porivnialno-pravove doslidzhennia) : monohrafiia [The legal consequences of recognition of the suspect, accused guilty (comparative legal research): monograph]. Kh. Pravo [in Ukrainian].
7. Uzahalennia sudovoi praktyky zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia na pidstavi uhod vid 22 sichnia 2014 [Generalization of court practice in criminal proceedings under the agreements of 22 January 2014]. *sc.gov.ua*. Retrieved from http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. [in Ukrainian].
8. Pro dopovnennia do Informatsiynoho lysta Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 : Inform. lyst Vyshch. spetsializ. sudu Ukrainy z rozghliadu tsyv. i krym. sprav vid 05.04.2013 [On amendments to the Information letter of the Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of 15.11.2012 p. № 223-1679 / 0 / 4-12 : Newsletter of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of 04.05.2013]. *sc.gov.ua*. Retrieved from http://sc.gov.ua/ua/2013_rik.html. [in Ukrainian].
9. Vyroky Ordzhonikidzevskoho raionnoho sudu m. Kharkiv vid 03 liutoho 2016 u provadzhenni № 1-кп/644/195/16 [Sentence Ordzhonikidze District Court. Kharkiv on February 3, 2016 in the proceedings № 1-кп/644/195/16]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2016.

Повзык Е. В., кандидат юридических наук, ассистент кафедры уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: povzyk@mail.ru
ORCID 0000-0002-5261-0973

Сделка о признании виновности и требования к ее содержанию

В работе проанализированы отдельные вопросы заключения и рассмотрения сделки о признании виновности, требования законодательства относительно ее содержания (относительно тяжести уголовных правонарушений, участников сделки, формулировки подозрения или обвинения, обязанностей относительно сотрудничества в раскрытии уголовного правонарушения, меры наказания, последствий заключения сделки) и предложены пути нормативного усовершенствования заключения и утверждения указанных сделок, а также ее содержания.

Ключевые слова: процессуальный документ, сделка, сделка о признании виновности, содержание сделки, упрощенное производство.

Povzyk Y. V., PhD in Law, the assistant of the department of criminal procedure and operational search activity of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv
e-mail: povzyk@mail.ru
ORCID 0000-0002-5261-0973

A Plea Deal and the Requirements for its Content

The work analyzes certain issues of making and considering a plea deal, the legal requirements of its content. Namely, in the article there are researched the requirements of the Civil Procedure Code of Ukraine concerning the range of criminal offenses (by severity) for which a plea deal can be made. There is offered to detail the order of making a plea deal so that it provides the protection of interests of a suspect, accused person (private one) and public prosecutor (public one). To make regulatory improvements of the reasons for postponing a plea deal presentation to the court, in the case there are obtained the evidence of a corruption crime committed by another person. There are considered the features of participation in a plea deal of the juvenile suspect, accused person, his defense counsel, legal representative, interpreter. There is analyzed the content of the requirements for a plea deal content concerning the cooperation in exposing the criminal offense committed by another person and there is paid attention to the need to specify the obligation indicated in the plea deal. There are investigated the requirements for a plea deal, related to the consequences of the deal, its approval and its non-fulfillment. There is offered to specify not only the consequences in a deal, related to the appeal and cassation appeal against a sentence under the deal, the negation of the rights implementation which it could have at a trial in general manner, the non-fulfillment of the deal, but also those, that may negatively affect the position of the suspect, accused person in connection with the approval of the deal (making decision considering the evidence, the inability to be elected to the representative bodies, etc.).

Key words: procedural document, deal, plea deal, content of a deal, a simplified procedure.

БРУСЛИК ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ,

аспірант кафедри державного будівництва,

Національний юридичний університет

імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: bruslex7@gmail.com

ORCID 0000-0002-4217-2586

УДК 342.37(410)

Конституційно-правова трансформація британської монархії в новітню епоху Єлизавети II (стаття перша)¹

*«Я не можу повести вас у бій.
Я не пишу для вас закони і не здійснюю правосуддя.
Але я здатна на децю інше – віддати своє серце
цим стародавнім островам і віддано служити народу
Британської Співдружності».
Єлизавета II*

У статті досліджено основні елементи конституційно-правового статусу британського монарха. Зокрема, розглянуто сукупність конституційних ролей, які виконує британська королева в новітній час, а також прерогативи британського монарха. Основну увагу приділено специфіці реалізації політичних прерогатив та наявності в даному аспекті у королеви дискреційних повноважень. Розглянуто деякі фактори спричинення конституційних криз та характер поведінки в таких випадках британського монарха (наприклад, кризи, що викликані прийняттям законодавства і реалізація монархом права законодавчого вето, розпуск монархом Парламенту і призначення Прем'єр-міністра в умовах обрання на загальних виборах «підвишеного» Парламенту). Аргументовано позицію про те, що внаслідок позиції королеви Єлизавети II за умов дії «нової» британської конституції монарша дискреція в аспекті реалізації королівських політичних прерогатив фактично нівельована.

Ключові слова: конституційно-правовий статус монарха, Корона, королівські прерогативи, монарша дискреція, королева Єлизавета II, трансформація.

¹ Стаття присвячена 90-річчю королеви Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії Єлизавети II.

Постановка проблеми. Нині правляча королева Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії Єлизавета II зійшла на трон 6 лютого 1952 р. після смерті свого батька, короля Сполученого Королівства Георга VI, хоча офіційна коронація нового монарха відбулася лише шістнадцять місяців потому – 2 червня 1953 р. 9 вересня 2015 р. Єлизавета II стала найбільш довго правлячим монархом за всю історію Сполученого Королівства, випередивши за цим показником королеву Вікторію. Епоха правління Єлизавети II – це період післявоєнного розвитку Сполученого Королівства, коли Британія остаточно перестала бути імперією і почала знаходити своє нове місце в мінливому світі. У цей період відбулися значні конституційні трансформації, в тому числі й конституційно-правового статусу британської монархії.

Авторитетний конституціоналіст В. Богданор у своїй роботі «Монархія і Конституція» слушно підкреслював: «Найбільш примітною особливістю в історії монархії залишається майстерність, з якою вона адаптувалася до умов, що змінюються. У Британії монархія була інститутом, який, залишаючи свою форму незмінною, здавалося б майже нескінченно адаптується, навіть якщо іноді ця адаптація була неохочою. Джорджу Вашингтону було б легше визнати, що Білл Клінтон виконував аналогічні його власним функції згідно з американською Конституцією, в той час як король Джордж III був би не в змозі визнати те саме в контексті своє спадкоємиці – королеви Єлизавети II» [1, с. 302].

Актуальність статті обумовлена необхідністю дослідження трансформації певних аспектів конституційно-правового статусу британської монархії, які відбулися в період правління Єлизавети II.

Ступінь розробленості проблеми. Важливий внесок у дослідження вказаної проблематики здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: В. Богданор, Р. Блекберн, І. Ковальов, П. Лейланд, В. Лузін, Н. Мішина, С. Серьогіна, В. Шаповал та ін. Метою пропонованої статті є дослідження деяких аспектів конституційно-правового статусу британської монархії, реформування яких відбулося за правління Єлизавети II і трансформація яких здійснила найбільший вплив на нинішній стан досліджуваного інституту.

Виклад основного матеріалу. Монархія є системоутворюючим державним інститутом, який відіграє провідну роль у створенні та існуванні Сполученого Королівства. Починаючи з XVII ст. роль монарха в державному управлінні постійно змінювалася шляхом перманентного скорочення королівської влади. Внаслідок прийняття в 1689 р. Парламентом Білля про права та в 1701 р. Акта про устрій, в Англії відбулися юридична фіксація відходу від абсолютизму і остаточно закріплення конституційної монархії.

Нині монарх є главою держави і формальним джерелом суверенної влади, а також виступає символом єдності нації і гарантом державної спадкоємності та стабільності в суспільстві. Слід відзначити, що монарх фактично уособлює державу та державну владу. В конституційному праві Вели-

кобританії не використовується поняття «державна» (State), натомість застосовується концепція Корони (Crown), під якою здебільшого розуміються інститути державної влади. В. Шаповал з цього приводу зазначає: «Даний термін (Корона. – О. Б.) жодною мірою не позначає державний інститут, інститут глави держави. Останній відсутній як такий у британському конституційному праві, а як його сурогат у деяких випадках фактично використовується концепція Корони» [2, с. 83]. Таким чином, концепція Корони сформувалася на основі функціонування інституту монархії в умовах дії конституційної монархії як форми правління, і яка використовується у британській правовій доктрині та нормотворчості для позначення державної влади і системи її інститутів.

Саме на основі концепції Корони було сформовано принцип злиття влади в Сполученому Королівстві як фундаментальний принцип британської конституції, оскільки формально-юридично законодавчі, виконавчі та судові органи отримують свою владу від монарха. Законодавча влада здійснюється «Королевою в Парламенті», виконавча – формально належить «Королеві в Раді», тобто Таємній раді, а реально – Кабінету (Уряду Її Величності) та міністрам Її Величності. Судова влада здійснюється суддями Її Величності, а судовий обвинувальний акт приймається від імені монарха. Визначаючи у цілому роль британського монарха в управлінні державою слід визнати справедливість застосування до нього знаменитого вислову Тьєра: «монарх царює, але не править». При цьому під

поняттям «царює» позначаються формальні права монарха, тоді як «править» означає реальне верховне володарювання, керівництво державною політикою [3, с. 261].

У правовій науці сукупність повноважень британського монарха визначається збірним поняттям – королівські прерогативи. До встановлення в Англії конституційної монархії королівські прерогативи сприймалися як «невід’ємні», або природні, права короля. Деякі науковці повноваження монарха пропонують поділяти на прерогативні (невід’ємні, які належать монарху згідно із загальним правом) та статутні (встановлені законом) [4, с. 331], що навряд чи може бути виправдано на сучасній стадії розвитку британської монархії.

У період функціонування в Англії абсолютизму королівські прерогативи часто ставали підставою для конфронтації між сувереном і Парламентом. Монархи трактували свої прерогативи як природні права, на які Парламент не має права посягати, у той час як Парламент прагнув обмежити королівську владу шляхом прийняття статутів. Однак після встановлення в Англії конституційної монархії та закріплення парламентського правління королівська прерогатива почала сприйматися як така, що обмежується законом та визначається судовою практикою. Утвердження принципу парламентського суверенітету надало право Парламенту приймати статuti з приводу будь-якої королівської прерогативи (обмежувати, скасувати, встановлювати). Ця позиція неодноразово підтверджувалася і судовою практикою [5].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку британської монархії королівські прерогативи більш доцільно поділяти на два види: особисті та політичні [6, с. 650]. Особисті прерогативи – це сукупність закріплених у британській конституції прав монарха, які передбачають королівські імунітети та «особисті» права монарха. До особистих прерогатив належать: право монарха на королівські регалії, які вважаються атрибутами королівської влади; право суверена на офіційний титул, який вказує на божественне походження монарха та перераховує його основні володіння і повноваження; право на фінансове забезпечення; право власності монарха та ін. Одним із важливих імунітетів монарха, як особистої прерогативи, є судовий імунітет. У даному контексті слід відзначити, що Корона як інститут влади може бути відповідачем у суді [7, с. 511], оскільки судовий імунітет монарха має персоніфікований характер.

Політичні прерогативи монарха є доволі широкими і регулюються здебільшого загальним правом та конституційними угодами. Разом з тим у період правління Єлизавети II започаткувалася тенденція статутного регулювання королівських прерогатив. Політичні прерогативи монарха прийнято поділяти на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні. Під останніми розуміється сукупність прав монарха в зовнішньополітичній сфері: а) право укладення міжнародних договорів; б) право оголошення і укладення миру; в) право визнання зарубіжних держав і урядів; г) право направлення та акредитації дипломатичних представників тощо. Внутрішньополітичні королів-

ські прерогативи можна узагальнено згрупувати у трьох сферах: 1) прерогативи у сфері управління державою; 2) законодавчі прерогативи; 3) судові прерогативи.

Королівські прерогативи в управлінні державою стосуються здебільшого сфери виконавчої влади, яка реально здійснюється Урядом Її Величності, і серед яких можна виділити: а) формування Уряду; б) призначення і звільнення міністрів з посади; в) нагородження почесними званнями та державними нагородами; г) призначення єпископів; д) повноваження у сфері оборони та ін. Прерогативи монарха в законодавчій сфері обумовлені тим, що королева є невід'ємною частиною британського Парламенту, який, згідно з британською правовою доктриною, має триєдну складову структуру (королева, Палата громад, Палата лордів), яка об'єднана правовим концептом «королева в Парламенті». Законодавчі прерогативи монарха мають подвійну природу: право монарха підписувати законопроекти, що прийняті Парламентом, та право розпуску і скликання Парламенту. Судові прерогативи монарха здебільшого зводяться до наявності у королеви права помилування та призначення суддів на посади шляхом видання королівських листів-патентів. Окрім цього, як уже зазначалося, всі судові рішення в Сполученому Королівстві приймаються від імені королеви.

Однак, згідно з основоположною конституційною угодою, реалізація політичних прерогатив монарха можлива лише за порадою Прем'єр-міністра та міністрів Її Величності. Це положення некодифікованої британської консти-

туції є одним із правових стовпів, на які спирається нині діюча в Сполученому Королівстві форма правління – конституційна монархія. Усі акти, що приймаються монархом у сфері реалізації його політичних прерогатив, підлягають контрастигації відповідним представником або головою Уряду. Якщо рішення монарха не отримало такої урядової підтримки, воно не має юридичної сили.

Професор Оксфордського університету Вільям Енсон, описуючи в даному контексті взаємовідносини між Кабінетом та монархом, зазначав, що: «Слуги короля (члени Кабінету. – О. Б.) мають право на повну довіру монарха, а це означає, по-перше, що у державних справах він не має права приймати поради від інших осіб без відома членів Кабінету; по-друге, він (монарх. – О. Б.) не повинен публічно висловлювати свої думки з приводу державних справ, без проведення попередніх консультацій з ними (міністрами. – О. Б.); по-третє, він повинен приймати їхні поради, якщо вони запропоновані як поради Кабінету, і підтримувати їх до тих пір, поки вони залишаються членами правлячого Кабінету» [8, с. 128]. Подібний стан реалізації монархом своїх політичних прерогатив дав підстави В. Енсону дійти висновку, що «раніше король правив через міністрів, тепер же міністри правлять через короля».

Похідним від вказаної конституційної угоди є один із головних принципів британської правової доктрини, який полягає в тому, що монарх не несе політичної та юридичної відповідальності за свої дії. Це положення визначається формулою «Король не може діяти

неправомірно» (*'The King can do no wrong'*) [9, с. 30]. Тому всю повноту відповідальності за прийняті монархом рішення в рамках його королівських прерогатив несуть члени Уряду, і перш за все Прем'єр-міністр.

На основі наявних у монарха широких політичних прерогатив слід також підкреслити, що суверен одночасно виконує низку конституційних ролей. Єлизавета II є 1) главою Британської Співдружності, до складу якої входить 53 держави; 2) королевою 16 незалежних держав, і перш за все Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії; 3) верховним головнокомандувачем Збройних сил Великобританії; 4) главою англіканської церкви; 5) формальним джерелом суверенної державної влади.

Таким чином, у Сполученому Королівстві багато справ здійснюються від імені монарха та за своєю юридичною природою оформлені як реалізація королівської прерогативи. Слід відзначити, що конституційні угоди, статuti, загальне право та інші джерела некодифікованої британської конституції у деяких випадках погано визначають певні аспекти реалізації королівських прерогатив, тим самим залишаючи в руках правлячого монарха певну свободу вибору під час їхнього здійснення. У британській конституційно-правовій науці ця проблема має назву реалізації монархом дискреційних повноважень. У вітчизняній юридичній літературі вказані повноваження монарха йменуються так званими «сплячими» повноваженнями.

Під час дії «старої» британської конституції королівська дискреція в аспекті реалізації прерогатив задумувала-

ся класиками британського конституціоналізму як правовий запобіжник для виходу із можливих конституційних криз, соціальних потрясінь із метою забезпечення стабільного та сталого розвитку держави і суспільства. Однак після проведення серії конституційних реформ починаючи з 1997 р. відбулося формування «нової некодифікованої британської конституції» [10, с. 4–5]. За таких умов предметом академічних дискусій серед британських професорів конституційного права стало питання, чи володіє нинішній британський монарх будь-якими залишковими дискреційними повноваженнями в моменти конституційних криз чи політичних труднощів, які викликані прийняттям законодавства (реалізація монархом права законодавчого вето), розпуску Парламенту та призначення Прем'єр-міністрів (у тому випадку, якщо внаслідок проведення загальних виборів жодна з політичних сил не отримала більшості в Парламенті) [11, с. 168].

Указані три фактори спричинення конституційних криз на сьогодні регламентовані шляхом затвердження статутів, чи самою конституційною практикою. Так, формально-юридично королева має право абсолютного вето щодо законопроектів, які прийняті Парламентом, однак воно не використовується з 1707 р., коли королева Анна відхилила білль щодо формування народної поліції в Шотландії [12, с. 96]. З приводу цього вдалим є вислів Волтер Беджгота, який зазначив таке: «... королева не має права законодавчого вето. Вона повинна підписати свій смертний вирок, якщо за нього проголосували обидві палати Парламенту» [13, с. 57]. Унаслідок іс-

нування усталеної конституційної практики в аспекті реалізації монархом свого права законодавчого вето, ми можемо стверджувати, що воно давно перетворилося на правову фікцію, тому дискреція монарха, в контексті реалізації вказаної прерогативи, не може застосовуватися.

Другий фактор спричинення конституційних криз – розпуск Парламенту, не може бути реалізований монархом за власним розсудом у порядку застосування дискреційних повноважень. Це обумовлено тим, що в 2011 р. Парламентом Великобританії було прийнято Акт про фіксований термін Парламенту [14]. Цим статутом було визначено виключні умови, за яких монарх може застосувати свою королівську прерогативу щодо розпуску Парламенту.

Найбільш дискусійний фактор спричинення конституційних криз, у контексті наявності в монарха дискреційних повноважень, полягає в обранні на загальних виборах «підвішеного» Парламенту. Важливою королівською прерогативою є призначення Прем'єр-міністра на посаду. Формально монарх може вирішувати це питання на власний розсуд, однак відповідно до конституційної угоди королева зобов'язана автоматично призначити на цю посаду лідера партії, що отримала, внаслідок проведення загальних виборів, більшість мандатів у Палаті громад [3, с. 433–434]. Слід зауважити, що домінування Палати громад над Палатою лордів привело до визнання і укладення нової конституційної угоди, яка датується 1902 р. [15, с. 76]. Її суть полягає в тому, що монарх може попрохати сформувані Уряд лише представника нижньої пала-

ти Парламенту для того, щоб останній був відповідальний перед виборцями. Окрім цього, членом Палати громад також обов'язково має бути перший державний секретар, канцлер казначейства (міністр фінансів). Як вбачається, така вимога ставиться для того, щоб забезпечити підзвітність двох перших осіб Кабінету перед виборною палатою Парламенту.

Показовим у даному аспекті є випадок, коли в 1963 р. лорд Х'юм та лорд Хейлшем, два провідних претенденти на успадкування посади лідера консервативної партії після відходу від справ Гарольда Макміллана, відмовилися від своїх титулів, задля того щоб бути життєздатними кандидатами на заняття посади Прем'єр-міністра [12, с. 115]. У кінцевому рахунку Х'юму вдалося досягнути прем'єрства.

Після того, як лідер парламентської більшості ствердно відповість на пропозицію монарха зайняти посаду Прем'єра, він має сформувати Уряд і Кабінет. У тому випадку, коли за результатами виборів одна із політичних сил отримує більшість парламентських мандатів, зрозуміло, що королева уповноважує лідера парламентської більшості формувати Уряд. Однак, якщо після голосування жодна партія не має в Парламенті більшості, кому саме королева має запропонувати створити Уряд? Указане дискусійне питання часто ставили як британські конституціоналісти, так і дослідники британського права з інших країн, однак здебільшого воно залишається без однозначної відповіді.

Якщо новообраний Парламент за результатами виборів не має однопар-

тійної більшості, його прийнято називати «підвішеним Парламентом» (*'hung Parliament'*)¹. У цьому випадку стає незрозумілим, представника якої політичної сили королева має прохати зайняти посаду Прем'єр-міністра та сформувати Уряд. Кабінет має володіти підтримкою Палати громад, інакше він є непрацездатним. Тому в умовах функціонування «підвішеного» Парламенту політичні сили мають блокуватися між собою задля формування стійкої коаліційної більшості, яка б змогла сформувати дієвий Уряд. Розуміючи складність і конституційну невирішеність даної політичної ситуації, авторитетний торійський Прем'єр-міністр Великобританії Бенджамін Дізраелі свого часу зазначав, що «Англія не любить коаліції».

Відповідь на поставлене питання нам дає британська конституційно-правова практика. Проаналізувавши новітню історію Великобританії, ми доходимо висновку, що внаслідок проведення загальних парламентських виборів лише у трьох випадках не було визначено явного переможця. «Підвішений» Парламент функціонував при двох монархах, одного разу (1931) при Георгу V та двічі (1974 та 2010) при Єлизаветі II. Утім, позиція і дії представників монаршого престолу в майже ідентичних випадках були кардинально протилежними. Георг V у 1931 р. відіграв активну роль посередника, якщо взагалі не справжнього ініціатора, формування національного Уряду на чолі із лейбористом Ремзі Макдональдом [16, с. 19], який сформував

¹ Це поняття є широкоживаною офіційною ідіомою, яка фактично засвідчує відсутність у Парламенті абсолютної більшості.

коаліційний Уряд, до складу якого увійшли більшість представників консервативної партії. У 2010 р., навпаки, Єлизавета II і її радники наполягали, що королева не тільки не повинна брати участі в процесі формування Уряду, навіть взагалі не варто розглядати саму можливість її залучення [12, с. 37].

Цю проблему було вирішено таким чином. Результатом загальних виборів у лютому 1974 та 2010 років, стало обрання «підвішених» Парламентів, але в обох випадках чинні Прем'єри – Едвард Хіт та Гордон Браун – вирішили не йти у відставку негайно, щоб з'ясувати, чи зможуть вони продовжити роботу на посаді очільника Уряду, сформувавши коаліцію (з лібералами в 1974 р. та ліберальними демократами у 2010 р.). Як Хіт, так і Браун зазнавали критики за цей крок, оскільки низка британських конституціоналістів і політичних діячів твердили, що обидва прем'єри намагалися відродити мандат виборців, однак це їм не вдалося. Тому, зазначали критики, прем'єри в такому випадку мали негайно піти у відставку, як це зробив Стенлі Болдуїн в 1929 р.

Конструктивний характер цього підходу викликає значні сумніви, оскільки прем'єр-міністри фактично володіли конституційним правом діяти подібним чином. Зокрема, у контексті діяльності Г. Брауна науковці, які підтримали його позицію, стверджували, що чинний Прем'єр-міністр у ситуації «підвішеного» Парламенту не лише володів правом залишатися на посаді, а мав обов'язок обіймати посаду до тих пір, поки не буде гарантовано формування альтернативного Уряду з тим, щоб захистити королеву від необхід-

ності втручання у процес формування Кабінету [16, с. 21].

Це питання стало предметом обговорення на засіданні Комітету правосуддя Палати громад на тему: «Конституційний процес після загальних виборів». Державний секретар Гус О'Доннелл зазначив, що «“обов'язок” чинного Прем'єр-міністра не йти у відставку до тих пір, поки становище, яке пов'язане із конституційним процесом, що має місце після загальних виборів, не буде зрозумілим». Інші свідки на засіданні Комітету Палати громад визначили це як «“національний обов'язок” Прем'єр-міністра, який є важливішим за партійні політичні міркування, залишатися як основний радник Корони, але у жодному випадку не бути єдиним джерелом інформації» [17]. Враховуючи вищенаведену аргументацію, можна стверджувати, що Г. Браун може зазнавати критики з конституційно-правової точки зору, але не за те, що він запізно подав у відставку, а навпаки, за те, що він зарано це зробив. Чинний Прем'єр відразу після загальних виборів 2010 р. залишився на посаді, але зрозумівши, що він не зможе заручитися підтримкою Палати громад і сформувати Уряд, вже через чотири дні після виборів до Парламенту подав у відставку. Хоча до цього стало зрозуміло, що лідер Консервативної партії Д. Кемерон буде формувати Уряд, однак конституційний процес ще не був завершений, оскільки консультації щодо формування коаліційного Уряду між ліберальними демократами і торі тривали.

Відсутність ясності стосовно питання щодо формування Уряду у випадку обрання «підвішеного» Парламенту

привела до закликів серед науковців вирішити це питання законодавчим шляхом [12, с. 93]. Допоки ця ідея не знайшла свого втілення і навряд чи найближчим часом отримає подібну реалізацію, оскільки нині Парламенту, спільно з британською науковою спільнотою, вдалося виробити механізм формування Уряду за умов відсутності однопартійної парламентської більшості у результаті проведення загальних виборів. Зрештою цей метод полягає в тому, що чинний Прем'єр-міністр має залишатися на посаді до тих пір, поки конституційний процес формування альтернативного Уряду не буде завершений. Лише після вирішення питання про формування наступного Уряду (це може бути як Уряд меншості, якому Палата громад висловила підтримку, або коаліційний Уряд) діючий Прем'єр має подати у відставку, попередньо порадивши монарху, кому слід запропонувати зайняти посаду Прем'єр-міністра та сформувати Уряд.

Окрім вказаних, існують й інші випадки, коли монарх формально може скористатися дискрецією при реалізації своєї прерогативи. Усталена конституційна норма щодо поведінки монарха не дозволяє йому чи іншим членам королівської сім'ї будь-яким чином оцінювати діяльність Уряду або Прем'єра. Більше того, В. Богданор виділяє як важливий принцип конституційної монархії положення про те, що «не лише публічні заяви суверена мають бути зроблені за порадою міністрів, а й що будь-які приватні коментарі, навіть якщо вони зроблені приховано й обережно, мають опікуватися тим, щоб не зламати відносини з міністрами. Це стосується

й інших членів королівської сім'ї» [1, с. 67]. Однак, на думку В. Лузіна, у виняткових випадках, коли баланс між гілками влади поставлений під загрозу, чи має місце порушення конституції, або є підстави говорити про тенденції узурпації влади, монарх може скористатися дискрецією при реалізації своєї прерогативи. Вона полягає у можливості звернення королеви безпосередньо до своїх підданих з метою сформувати думку суспільства та безпосередньо виборців [9, с. 34]. Насправді така ситуація склалася в 1984 р., коли Єлизавета II у своєму різдвяному зверненні розкритикувала позицію Прем'єр-міністра та Кабінету з питання введення санкцій проти Південно-Африканської Республіки, яка є членом Британської Співдружності. Однак, як нам вбачається, у даному аспекті королева, користуючись дискрецією, виступала не в ролі монарха Сполученого Королівства, а в конституційній ролі голови Британської Співдружності.

Окрім цього, В. Лузін також намагався обґрунтувати позицію про те, що монарх має ще одну важливу прерогативу – у виняткових випадках самостійно звільняти з посади очільника Уряду. Такими «винятковими випадками», на думку автора, є неконституційність дій Прем'єр-міністра, його спроба маніпулювати парламентською більшістю з метою узурпації влади шляхом продовження своїх повноважень, чи створення, через прийняття закону, привілейованих умов діяльності для своєї політичної сили, або в якийсь інший спосіб [9, с. 35]. Указана позиція видається такою, що не зовсім точно відображає правову реальність в аспекті

можливості монарха реалізовувати свої прерогативи. Британська конституційна практика доводить суперечливість вказаної тези, оскільки останній випадок, коли монарх за власною ініціативою змістив Прем'єр-міністра з посади, датується 1783 р. [18, с. 88]. Тому за сучасних умов указана прерогатива монарха є відумерлою, що продемонстровано усталеною конституційно-правовою практикою діяльності владних інститутів Сполученого Королівства.

У зв'язку зі смертю короля Георга VI авторитетна газета «Таймс» 8 лютого 1952 р. писала: «Монархія нині ґрунтується на переконанні, що носій вищої влади має завжди бути вище політичної боротьби, оскільки він є втіленням життя й ідеалів всього народу, а не якоїсь окремої групи людей чи системи поглядів» [19, с. 183–184]. У даному контексті слід погодитися з В. Богданором, який зазначає, що прерогатива монарха та дискреційні повноваження королеви мають здійснюватися таким чином, щоб вони не могли породити звинувачення в упередженості монарха [16, с. 21].

Показовою в цьому контексті стала ситуація, яка пов'язана із відставкою в 1986 р. тодішнього міністра оборони в торійському Кабінеті Маргарет Тетчер, Майкла Хезлтайна. Останній подав у відставку на знак протесту проти відмови Прем'єр-міністра погодитися із «європейським» варіантом спасіння гвинтокрильної компанії «Вестланд», яка перебувала на межі банкрутства. М. Хезлтайн, як і багато інших державних діячів, вважав, що майбутнє Британії нерозривно пов'язано з ЄС, і якщо залишити Союз чи опинитися на його узбіччі, Британія приречена на ізоляцію

та відставання. Однак ця ситуація стала лише приводом для відставки міністра, а істинною причиною було те, що М. Хезлтайн, будучи фактично другою людиною в Консервативній партії та перебуваючи на посаді міністра в Кабінеті, був позбавлений найменшої можливості впливати на політику Уряду. Для нашого дослідження цікавим є те, що даний міністр, подавши у відставку і бажаючи привернути увагу королеви до авторитарних методів діяльності Прем'єр-міністра М. Тетчер, написав відкритого листа монарху. Його звернення було опубліковано в газеті «Таймс» 28 червня 1986 р., однак воно залишилося не лише без відповіді, а й без будь-якої реакції королеви [20, с. 282–283].

Свого часу відомий британський конституціоналіст середини ХХ ст. Айвор Дженінгс у подібному контексті визначав роль монарха як конституційного медіатора. Аргументуючи свою позицію прикладами із діяльності королеви Вікторії, науковець зазначав: «Королева може використовувати свій авторитет для врегулювання політичного конфлікту або для того, щоб зменшити злостивість Опозиції» [21, с. 382]. На відміну від попередніх монархів, Єлизавета II відіграла активну роль у політичному житті країни у виняткових випадках і то лише в період дії «старої» британської конституції, у цілому зберігаючи власну аполітичність та культивуючи незаангажованість інституту, який вона уособлює.

Висновки. Розглянуті вище випадки, в яких монарх теоретично міг застосувати дискреційні повноваження під час реалізації своїх прерогатив, за-

свідчують, що в умовах дії «нової британської конституції» монарша дискреція фактично втратила свою правову значимість. Цьому посприяла як законодавча діяльність Парламенту Великобританії, так і позиція королеви Єлизавети II, яка за нових умов відмовилася брати участь у політичному процесі формування Уряду навіть у тому випадку, коли мала право використати дискреційні повноваження при реалізації своєї прерогативи. Головними політичними факторами випадок 2010 р. був сприйнятий як прецедент, який формує правовий звичай, що дало можливість фактично сформувати нову конституційну угоду. Розглянуті вище випадки дають нам підстави стверджувати, що в період правління Єлизавети II реалізація королівських прерогатив фактично втратила дискреційний характер. Як наслідок, одним із важливих конституційно-правових спадків правління королеви Єлизавети II можна вважати її власну ініціативу бути максимально аполітичною. Обираючи між конституційною посадою глави держави та роллю глави нації, королева Єлизавета II фактично обрала останню.

Протягом епохи правління Єлизавети II монархія більше розглядається як символічний інститут, що уособлює єдиний британський народ. Для успіш-

ного виконання ролі національного лідера важливо, щоб монархія була незаангажованою і при цьому знаходилася вище партійної боротьби. Тому нині монархія, як ніколи до цього в історії Великобританії, є аполітичним інститутом з доволі обмеженими важелями впливу на Уряд та управління державою. Слід погодитися з Р. Блекберном, який зазначав, що «будь-яка особиста участь монарха в політичному процесі нині є застарілою і продовження теоретизування щодо наявності обставин, за яких суверен міг би використати дискреційні повноваження під час реалізації королівської прерогативи, створює значні небезпеки для монархії. Якщо монархія колись втрутиться чи заблокує реалізацію королівської прерогативи відповідно до прем'єрських рекомендацій, то цей інститут ризикує спровокувати ворожість у правлячій партії та Уряді. Подібне королівське втручання неминуче посварить монарха з партійно-політичною верхівкою країни і поставить під сумнів подальше існування монархії» [11, с. 168]. Чудово розуміючи всі ризики, з якими зіштовхується британська монархія в сучасному світі, Єлизавета II позиціонує інститут, який вона представляє, як національний символ єдності, що зберігає політичний нейтралітет.

Список використаних джерел

1. Bogdanor V. The Monarchy and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 328 p.
2. Шаповал В. Н. Британская конституция: политико-правовой анализ / В. Н. Шаповал. – Киев : Лыбидь, 1991. – 135 с.
3. Серьогіна С. Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики / С. Г. Серьогіна. – Х. : Право, 2011. – 768 с.
4. Ковалев И. Г. Экономика и современное государственно-политическое устройство Великобритании / И. Г. Ковалев. – М. : Перо, 2011. – 587 с.

5. De Keyser's Royal Hotel Ltd, Re [1920] UKHL 1 (10 May 1920) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1920/1.html>.
6. Конституционное право зарубежных стран : учебник / Н. В. Мишина, А. Р. Крусян, Д. Я. Гараджаев и др. – Харьков : Право, 2015. – 848 с.
7. Конституционное право зарубежных стран : учебник / под общ. ред. М. В. Баглая, Ю. И. Лейбо, Л. М. Энтина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма ИНФРА-М, 2013. – 1088 с.
8. Anson W. R. The law and custom of the constitution In Three Volumes. Vol. II: The Crown. Part I / by Sir William R. Anson. – Oxford : Clarendon Press, 1907. – 344 p.
9. Лузин В. В. Парламентская модель разделения властей (на примере Великобритании) / В. В. Лузин // Право и политика. – 2000. – № 6. – С. 27–37.
10. Bogdanor V. The New British Constitution / Vernon Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2009. – 334 p.
11. The British Constitution: Continuity and Change: A Festschrift for Vernon Bogdanor / edited by Matt Qvortrup. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 212 p.
12. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / Peter Leyland. – 2nd Revised ed. – Portland : Hart Publishing, 2012. – 362 p.
13. Bagehot Walter. The English Constitution / Walter Bagehot. – 7-th ed. – L. : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd, 1894. – 292 p.
14. Fixed-term Parliaments Act 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14>.
15. Уэйд Э. и Филипс Дж. Конституционное право / Э. Уэйд и Дж. Филипс ; пер. с англ. А. С. Никифорова ; под ред. С. Б. Крылова. – М. : Изд-во Иностр. лит., 1950. – 588 с.
16. Bogdanor V. The Coalition and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2011. – 162 p.
17. House of Commons Justice Committee. Constitutional processes following a general election / Fifth Report of Session 2009–10 // HC 396, para 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmjust/396/396.pdf>.
18. Mackenzie K. R. The English Parliament / K. R. Mackenzie. – London : Penguin Books Ltd, 1959. – 208 p.
19. Политическая система Великобритании / под ред. и с предисл. Н. С. Крыловой. – М. : Юрид. лит., 1984. – 381 с.
20. Перегудов С. П. Самая влиятельная женщина. «Железная леди» Маргарет Тэтчер / С. Перегудов, А. Терентьев. – М. : Яуза : Эксмо, 2014. – 384 с.
21. Jennings I. Cabinet Government / I. Jennings. – Third edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 587 p.

References

1. Bogdanor V. The Monarchy and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Clarendon Press, 1995. – 328 p. [in English]
2. Shapoval V. N. (1991) *Britanskaia konstituciia: politiko-pravovoi analiz [British Constitution: political and legal analysis]*. Kiev Lybid [in Russian].
3. Serohina S. H. (2011) *Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky [Form of government: the question of constitutional law theory and practice]*. Kh. Pravo [in Ukrainian].
4. Kovalev I. G. (2011) *Ekonomika i sovremennoe gosudarstvenno-politicheskoe ustroistvo Velikobritanii [The economy and the modern state and the political structure of the United Kingdom]*. M. Pero [in Russian].
5. De Keyser's Royal Hotel Ltd, Re [1920] UKHL 1 (10 May 1920). *bailii.org*. Retrieved from <http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1920/1.html> [in English].
6. Mishina N. V., Krusian A. R., Garadzhaev D. Ia. (2015) *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnik [The constitutional law of foreign countries: the textbook]*. Kharkov. Pravo [in Russian].
7. Baglaia M. V., Leibo Iu. I., Entina L. M. (Eds.) (2013) *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran : uchebnik [The constitutional law of foreign countries: the textbook]*. (3d ed.). M. Norma INFRA-M [in Russian].

8. Anson W. R. The law and custom of the constitution In Three Volumes. Vol. II: The Crown. Part I / by Sir William R. Anson. – Oxford : Clarendon Press, 1907. – 344 p. [in English].
9. Luzin V. V. (2000) Parlamentskaia model razdeleniia vlastei (na primere Velikobritanii) [Parliamentary model of separation of powers (for example, the UK)]. *Pravo i politika – Law and politics*. 6, 27–37 [in Russian].
10. Bogdanor V. The New British Constitution / Vernon Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2009. – 334 p. [in English].
11. The British Constitution: Continuity and Change: A Festschrift for Vernon Bogdanor / edited by Matt Qvortrup. – Oxford : Hart Publishing, 2013. – 212 p. [in English].
12. Leyland P. Constitution of the United Kingdom: A Contextual Analysis / Peter Leyland. – 2nd Revised ed. – Portland : Hart Publishing, 2012. – 362 p. [in English].
13. Bagehot Walter. The English Constitution / Walter Bagehot. – 7-th ed. – L. : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd, 1894. – 292 p. [in English].
14. Fixed-term Parliaments Act 2011. *legislation.gov.uk*. Retrieved from <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2011/14>
15. Ueid E. & Fillips Dzh. (1950) *Konstitucionnoe pravo [Constitutional law]*. (A. S. Nikiforova, Trans.). S. B. Krylova (Ed.). M. Izd-vo Inostr. lit. [in Russian].
16. Bogdanor V. The Coalition and the Constitution / V. Bogdanor. – Oxford : Hart Publishing, 2011. – 162 p. [in English].
17. House of Commons Justice Committee. Constitutional processes following a general election / Fifth Report of Session 2009–10 // HC 396, para 19. *publications.parliament.uk*. Retrieved from <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmjust/396/396.pdf>
18. Mackenzie K. R. The English Parliament / K. R. Mackenzie. – London : Penguin Books Ltd, 1959. – 208 p. [in English].
19. Krylovoi N. S. (Eds.) (1984) *Politicheskaiia sistema Velikobritanii [The political system of Great Britain]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
20. Peregudov S. P., Terentev A. (2014) *Samaia vliiatelnaia zhenshchina. «Zheleznaia ledi» Margaret Thatcher [The most powerful woman. «Iron Lady» Margaret Thatcher]*. M. Iauza Eksmo [in Russian].
21. Jennings I. Cabinet Government / I. Jennings. – Third edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 587 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 18.05.2016.

Бруслик А. Ю., аспірант кафедри державного будівництва, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна, г. Харків
e-mail: bruslex7@gmail.com
ORCID 0000-0002-4217-2586

Конституційно-правова трансформація британської монархії в нову епоху Єлизавети II (стаття перша)

В статті досліджені основні елементи конституційно-правового статусу британського монарха. В частині, розглянуто сукупність конституційних ролей, виконуваних британською королевою в Новітєє вємя, а також прєрогатиє британського монарха. Основне вєняєня уделєно специфікє реалїзації політичєских прєрогатиє и наялію в данном аспектє у королеєы дїскрєціонных полномочий. Рассмотрєны некотєрыє причїны конституційных криєисов и характер поведєния в таких случаях британського монарха. Например, криєис, вызванный принятиєм законодательства, и реалїзация монархом права законодательного вєто, роспуск монархом Парламєнта и назначєния Прємьєр-минїстра в условиях избрєния на всеобїщих выбєрах «подвєшенного» Парламєнта. Обоснован вьєвод о том, что в рєзультатє позїції королеєы Єлизавєты II

в условиях действия «новой» британской конституции королевская дискреция в аспекте реализации политических прерогатив фактически нивелирована.

Ключевые слова: конституционно-правовой статус монарха, Корона, королевские прерогативы, монаршая дискреция, королева Елизавета II, трансформация.

Bruslyk O. Y., postgraduate student, the Department of State Construction, Yaroslav the Wise National Law University, Ukraine, Kharkov
e-mail: bruslex7@gmail.com
ORCID 0000-0002-4217-2586

**Constitutional-Law Legal Transformation of the British Monarchy
in the New Era of Elizabeth II (the First Article)**

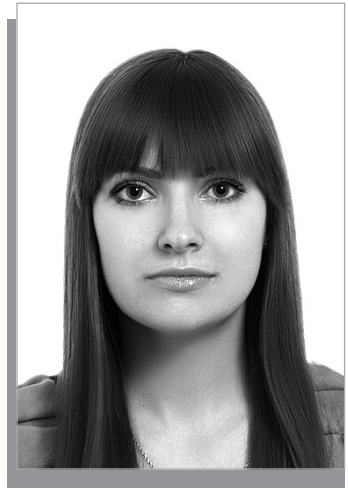
The article focuses on the basic elements of the constitutional-law status of the British monarch. In particular, author consider the complex of the constitutional roles by the British Queen in modern times. The article focuses on specific features realization the prerogatives of the British monarch. In this context, the article presents detailed study of the implementation of political prerogatives and the presence of this aspect of the Queen of discretionary powers. The author analyzes some moments where the monarch in theory possessed any residual discretionary powers in the moment of constitutional crisis or political difficulties. For example, constitutional crisis arisen with respect to the passage of legislation (royal assent), the timing of a general election (royal power of dissolution of Parliament) and prime ministerial appointment (where a single party fails to obtain an overall majority at an election, or a Prime Minister leaves office mid-term). The conclusion is that as a result of Queen Elizabeth II position under the action of the «new» Constitution of the British royal aspect of discretion in the implementation of political prerogatives virtually leveled. If the monarchy were ever to intervene and block prime ministerial advice, the institution would run the serious risk of meeting hostility from the political party then in government. Such royal intervention would the cast doubt on existence of the monarchy.

During the era of the reign of Elizabeth II monarchy increasingly seen as a symbolic institution that represents the British people. For successful performance as a national leader is important that the monarchy was unbiased and thus is above party struggles. So now the monarchy as never before in British history, is unpolitical institution with rather limited leverage on government and governance.

Key words: constitutional-law status of the monarch, Crown, royal prerogative, royal discretion, Queen Elizabeth II, transformation.

ЗІНОВ'ЄВА ІРИНА АНАТОЛІВНА,
аспірантка кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Україна, м. Харків
e-mail: zinovueva.riina@ukr.net
ORCID 0000-0003-0231-8453

УДК 343.237

Діяння виконавця як наслідок сукупних діянь співучасників

У статті проаналізовано погляди вчених стосовно питання про наявність необхідного причинного зв'язку між діянням виконавця та діяннями організатора, підбурювача і пособника. Обґрунтовано, що діяння співучасників лише у разі взаємодії мають властивість причини, достатньої для настання злочинного результату, тобто лише в їх сукупності є достатніми причинами. Зроблено аналіз співучасті як системи та виокремлено її відносно самостійні частини – підсистеми. У випадку участі у вчиненні злочину поряд із декількома співвиконавцями також співучасників, які виконують інші ролі (організатора, підбурювача або пособника), взаємодію співвиконавців запропоновано розглядати як підсистему системи спричинення – співучасті з розподілом ролей між співучасниками. Крім того, у випадку технічного розподілу функцій між співвиконавцями запропоновано виокремлювати підсистеми співвиконавства залежно від проміжної мети, на досягнення якої спрямована підсистема, тобто виконання відповідної функції.

Ключові слова: співучасть у злочині, виконавець злочину, необхідний причинний зв'язок, безпосередня причина, опосередкована причина.

Вступ. У статті 27 КК України законодавець описує діяння кожного із співучасників, що є частиною загального процесу вчинення злочину у співучасті. На підставі аналізу положень цієї статті можна зробити висновок, що виконавець (співвиконавець) вчиняє злочин, а інші співучасники створюють умови для його вчинення. У теорії кри-

мінального права за загальним правилом виконавець визначається як особа, що виконала діяння, яке повністю або частково утворює об'єктивну сторону складу злочину. Відповідно до ст. 26 КК України співучасть у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Тобто співучасть є не простий збіг діянь декіль-

кох суб'єктів злочину, а їх об'єднання для спільного вчинення одного й того самого злочину. Спільність з об'єктивної сторони виявляється у такому:

1) діяння виконавця є наслідком взаємодії діянь усіх співучасників, у зв'язку з чим є для них спільним злочинним результатом. Так, М. І. Ковальов зазначав, що як діяння виконавця, який вчиняє злочин за допомогою співучасників, так і злочинний результат є закономірним і необхідним наслідком усієї сукупної діяльності співучасників [1, с. 233]. Уявляється, що у злочинах з формальним складом діяння виконавця є кінцевим результатом, а у злочинах з матеріальним складом – проміжним результатом, бо саме діяння виконавця безпосередньо спричиняє суспільно небезпечний наслідок, який є кінцевим результатом спільно вчиненого злочину. Тобто у злочинах з формальним складом сукупність діянь співучасників породжує умовно один наслідок, а саме діяння виконавця, а у злочинах з матеріальним складом – так би мовити два наслідки: перший – діяння виконавця і другий – суспільно небезпечний наслідок спільно вчиненого ними злочину;

2) діяння виконавця лише у разі взаємодії з діяннями інших співучасників утворює достатню причину настання злочинного результату. Панівною у кримінально-правовій науці є думка про визнання об'єктивною ознакою спільності наявність необхідного причинного зв'язку між діянням кожного співучасника та спільним для співучасників злочинним результатом.

Актуальність теми дослідження зумовлена неоднаковим вирішенням

у теорії кримінального права питання про наявність необхідного причинного зв'язку між діянням виконавця та діяннями організатора, підбурювача і пособника, а також необхідністю поглибленого аналізу співучасті як системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З приводу питання про наявність необхідного причинного зв'язку між діянням виконавця та діяннями організатора, підбурювача і пособника сформувався три точки зору: а) діяння організатора, підбурювача і пособника перебувають у необхідному причинному зв'язку з діянням виконавця незалежно від особливостей конструкції складу злочину (В. О. Бугаєв, Ф. Г. Бурчак, П. І. Гришаєв, Н. О. Гуторова, О. О. Кваша, М. І. Ковальов, Г. А. Кригер, Р. С. Орловський, А. А. Піонтковський, Ю. Є. Пудовочкін, А. А. Тер-Акопов, М. Д. Шаргородський та ін.); б) діяння організатора, підбурювача і пособника перебувають у необхідному причинному зв'язку з діянням виконавця лише у злочинах з формальним складом, а у злочинах із матеріальним складом вони є необхідними умовами вчинення діяння виконавцем (С. С. Аветисян, В. С. Комісаров, Л. І. Романова та ін.); в) діяння організатора, підбурювача і пособника не перебувають у необхідному причинному зв'язку з діянням виконавця, а є необхідними умовами його вчинення (Н. Д. Еріашвілі, М. Г. Іванов, І. І. Митрофанов, А. М. Павлухін, А. М. Припула, Р. С. Рижов, П. Ф. Тельнов, М. А. Шнейдер, Н. М. Ярмиш та ін.).

Так, представники першого підходу М. І. Ковальов, М. Д. Шаргородський зазначали, що діяння організатора, під-

бурювача і пособника перебувають у *безпосередньому* причинному зв'язку з винним діянням виконавця, яке призвело до суспільно небезпечного наслідку, а через нього – із суспільно небезпечним наслідком, бо «*causa causae est causa causati*» (причина причини є причиною спричинення) [1, с. 210, 232; 2, с. 374]. У свою чергу, Р. С. Орловський вказує, що діяння пособника у злочинах із матеріальним складом знаходиться у причинному зв'язку з двома різними рівнями наслідків: а) злочинна діяльність виконавця, яка зумовлена діянням пособника; б) суспільно небезпечні наслідки злочину, вчиненого у співучасті [3, с. 4].

Послідовник протилежного підходу П. Ф. Тельнов зазначав, що причину, яка закономірно, з необхідністю породжує наслідок, не можна ототожнювати з умовою, що супроводжує причину, прискорює або гальмує її прояв, але безпосередньо не породжує наслідок. У зв'язку з цим діяння одного співучасника не породжується шляхом впливу іншого з такою ж неминучістю, як наслідок причиною, бо співучасник за власною волею вирішує, чи вчиняти йому суспільно небезпечне діяння. Між співучасниками, як вказує вчений, виникає зв'язок взаємозумовленості, коли діяння одного співучасника створює умови, полегшує можливість вчинення діяння іншим співучасником, а у причинному зв'язку діяння співучасників перебувають лише з кінцевим результатом злочинного посягання [4, с. 29–31].

У свою чергу, А. А. Піонтковський вказував, що сприяння вчиненню злочину виконавцем іншими співучасниками зовсім не прирікає виконавця фа-

тально діяти у певному напрямку, однак визнавав наявність причинного зв'язку між діянням окремого співучасника і діянням виконавця, що будується, на думку вченого, таким чином: реальна можливість виконавця вчинити злочин, що утворюється або полегшується сукупністю діянь інших співучасників, втілюється у дійсності лише шляхом усвідомленого виконавцем діяння, який може й ухилитися від впливу співучасників [5, с. 553]. Л. Д. Гаухман також зазначав, що при співучасті причинний зв'язок між діями співучасника і вчиненим злочином характеризується, з одного боку, створенням реальної можливості виконавцю вчинити злочин і, з другого – реалізацією ним цієї можливості [6, с. 194]. О. О. Кваша вказує, що організатор, підбурювач і пособник створюють своїми діями реальну можливість виникнення суспільно небезпечного явища. Причинний зв'язок між їх діянням та наслідком опосередкований волею і свідомістю виконавця, тобто безпосереднього заподіювача цього злочинного наслідку. Дії виконавця перетворюють цю можливість у дійсність [7, с. 260].

Натепер А. В. Успенський розглядає діяння співучасників як недостатні причини настання суспільно небезпечного наслідку, що шляхом взаємодії у комплексі утворюють достатню причину. Лише вся система у цілому, на думку вченого, має властивість причинної достатності. Така властивість системи виникає із взаємодії всередині неї ланцюгів спричинення, що складаються з недостатніх причин наслідку. Поняття недостатньої причини та необхідної умови, на думку науковця, потрібно

розглядати як тотожні. Вчений визначає необхідну умову результату як явище, уявне виключення якого із суми всіх попередніх умов дозволяє зробити висновок про те, що без цього явища результат не настав би або настав, але не такий, який настав насправді. Науковець стверджує, що недостатність необхідної умови для настання результату не є аргументом, який обґрунтовує заперечення його причинного статусу, бо будь-яке явище причинно недостатнє і потребує для отримання результату взаємодії з іншими явищами. Достатньою для настання наслідку може бути тільки сукупність усіх його недостатніх причин. На думку А. В. Успенського, розуміння під причиною лише безпосередньої причини, якої достатньо для настання результату, приводить до висновку про неминучість діяння виконавця, однак для нього немає підстав, бо виконавець має свободу волі, відсутність якої виключає відповідальність. Науковець визнає діяння виконавця *безпосередньою* причиною, а діяння іншого співучасника – *опосередкованою*. Вчений також вказує, що значимість елементів системи спричинення визначається шляхом порівняння їх внесків у її успішне функціонування, у набуття нею властивості причинної достатності. Порівняння здійснюється методом уявного елімінування, тобто виключення по чергово кожного елементу системи спричинення та порівняння один з одним отриманих варіантів спричинення. Внаслідок того, що результат породжується взаємодією декількох причин, то кожна з них за нього і відповідальна, але не повністю (бо не вона одна вплинула на цей результат), а лише

в межах власного внеску у цю взаємодію, тобто ступеня причинної недостатності [8, с. 103–107]. Співучасть як системне утворення також розглядає М. О. Бабій, зазначаючи, що внаслідок органічного вплітання у діяння виконавця поведінки інших співучасників співучасть повинна розглядатися як причинний комплекс настання суспільно небезпечних наслідків [9, с. 100]. З позицій системно-структурного підходу діяння кожного співучасника розглядає і О. О. Кваша, зазначаючи, що вони є самостійною структурною складовою частиною загальної причини [7, с. 274]. О. А. Арутюнов також під причинним зв'язком при співучасті у злочині розуміє об'єктивно існуючий генетичний зв'язок між інтегрованими діями співучасників у цілому і наслідками, що настали, коли такі дії є системною причиною, а наслідки з необхідністю (не випадково), безпосередньо й законірно настають як результат цих дій [10, с. 81].

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз співучасті як системи та виокремлення її відносно самостійних частин – підсистем.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з тим, що умови визначаються як такі явища, що необхідні для виникнення певної події, але самі по собі її не зумовлюють [11, с. 173], уявляється, що при вирішенні питання про наявність необхідного причинного зв'язку умову та причину навіть якщо і не можна ототожнювати, то не можна і протиставляти один одному. Є підстави погодитися з думкою В. Б. Малініна, що відмінності між умовами та причиною мають не абсолютний, а відносний ха-

ракти: кожна умова у певному відношенні є причиною, а кожна причина у певному відношенні є умовою [12, с. 12]. Ще П. П. Пусторослев зазначав, що причиною є поєднання декількох позитивних чи негативних умов, які під впливом законів природи породжують наслідок. Кожна умова, що входить у склад причини наслідку, сприяє настанню цього наслідку, але сама по собі, окремо, не може викликати цього наслідку. Це може зробити причина цього наслідку у повному її складі. Відношення між наслідком і його умовою називається відношенням зумовленості [13, с. 39, 41]. Тому науковець не розглядав як причину діяння окремого співучасника, а визнавав нею усю сукупність діянь співучасників як умов, що під впливом законів природи є причиною злочину [14, с. 440]. А. Н. Трайнін висловлював думку, що, якщо дія чи бездіяльність особи була однією з необхідних умов настання злочинного результату, то наявна причинність як об'єктивна підстава відповідальності [15, с. 58]. Так само Т. В. Церетелі зазначала, що, якщо дія особи була однією з необхідних умов (*conditio sine qua non*) результату, що настав, тобто спільно з іншими факторами спричинила суспільно небезпечний наслідок, то така дія входить у ланцюг причинності та має бути визнана достатньою для обґрунтування наявності причинного зв'язку між дією і злочинним наслідком [16, с. 178].

Слід погодитися з аналізом співучасті як системи, що має властивість причини, достатньої для настання злочинного результату, лише у разі взаємодії діянь усіх співучасників, які в їх су-

купності є достатніми причинами (необхідними умовами) – ланцюгами системи спричинення. Таким чином, у злочинах із формальним складом при співучасті з розподілом ролей або у формі співвиконавства діяння усіх співучасників шляхом їх взаємодії стають достатньою причиною настання одного злочинного результату – діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті. У злочинах з матеріальним складом вони стають достатньою причиною настання вже двох злочинних результатів – діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті, та суспільно небезпечного наслідку, викликаного цим діянням.

У зв'язку з тим, що діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті, породжується лише взаємодією зусиль усіх співучасників, діяння організатора, підбурювача та пособника завжди є *опосередкованою* і недостатньою причиною, бо лише забезпечують його виконання, тоді як діяння виконавця є *безпосередньою*, але теж недостатньою причиною, бо воно хоча і утворює об'єктивну сторону складу злочину, але завдяки тому внеску, який забезпечується зусиллями інших співучасників. Як зазначала Т. В. Церетелі, діяння виконавця є основною ланкою у ланцюгу причинності, що призвела до суспільно небезпечного наслідку [16, с. 368].

На наш погляд, у випадку участі у вчиненні злочину поряд із декількома співвиконавцями також співучасників, які виконують інші ролі (організатора, підбурювача або пособника), необхідно

розглядати взаємодію співвиконавців як підсистему системи спричинення. У теорії систем підсистема розглядається як відносно самостійна частина системи, що має властивості системи та проміжну мету, на досягнення якої вона спрямована [17, с. 25]. Так, співвиконавці мають властивості системи, тобто є співучасниками, та проміжну мету – стати безпосередньою причиною злочинного результату, тобто виконати діяння, що утворює об’єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті, шляхом взаємодії їх актів поведінки як безпосередніх, але недостатніх причин (необхідних умов). Виділення співвиконавства як підсистеми системи – співучасті з розподілом ролей між співучасниками, дає можливість за допомогою методу виключення почергово кожного елементу цієї підсистеми та порівняння один з одним отриманих варіантів спричинення визначити, чи є акт поведінки особи таким елементом, відсутність якого призведе або до неможливості вчинення акту поведінки іншим співвиконавцем, або до неможливості сукупністю вчинених актів поведінки іншими співвиконавцями виконати діяння, що повністю або частково утворює об’єктивну сторону складу злочину. Так, М. І. Ковальов визнавав виконавцем крадіжки не лише ту особу, що проникла у приміщення і вилучає цінності, а також особу, що їх одержує на виході та завантажує у машину [18, с. 38]. Внаслідок того, що ці акти поведінки шляхом взаємодії утворюють викрадення чужого майна, особи, що їх вчинили, повинні визнаватися співвиконавцями. Тоді як особу, що здійснила перевезення викраденого майна, необхідно визнати

пособником, бо її акт поведінки не є безпосередньою причиною (необхідною умовою) викрадення, а є сприяттям йому, тобто опосередкованою недостатньою причиною (необхідною умовою). Якщо ж така особа починає допомагати у завантаженні в машину викраденого, то такий її акт поведінки стає частиною викрадення, внаслідок чого вона повинна визнаватися співвиконавцем. Як зазначав Л. С. Белогриць-Котляревський, винуватцем може бути названа лише та особа, що, по-перше, була творцем злочинного умислу або чий намір був спрямований на виконання самого злочину і, по-друге, виконала дії, що входять у склад злочину, або такі, що йому безпосередньо передують і безпосередньо ведуть до його виконання, будучи суттєво необхідною частиною останнього. Пособником може бути названа та особа, по-перше, чий намір спрямований не на сам склад злочину, а лише на сприяття його виконання, і, по-друге, чия діяльність складається із актів, що допомагають виконанню складу злочину, але не входять до його змісту [19, с. 211]. Поділяємо думку Г. П. Жаровської, що характер ознак, за якими слід відрізнити виконавців від пособників, залежить від конкретних обставин складу злочину, тому дії, що утворюють виконання злочину в одному складі, можуть вважатися пособництвом в іншому [20, с. 119].

Розглядаючи співвиконавство як систему спричинення, у випадку технічного розподілу функцій між співвиконавцями можна виокремити підсистеми залежно від проміжної мети, на досягнення якої спрямована підсистема, тобто виконання відповідної функції. У та-

кому разі акти поведінки співвиконавців як елементи підсистеми шляхом взаємодії спричиняють діяння, яким виконується відповідна функція. Сукупність таких діянь, як сукупність підсистем, становить систему спричинення діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті. Так, грабіж, поєднаний із насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, вчинений за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186 КК), як систему можна поділити на дві підсистеми. Елементами однієї з них будуть акти поведінки співвиконавців, які шляхом взаємодії здійснюють відкрите викрадення чужого майна, вчинене у співучасті (наприклад, один із них вирвав із рук потерпілої особи сумку, а інший – зірвав з її шиї золотий ланцюжок з підвіскою), а елементами іншої – акти поведінки співвиконавців, які шляхом взаємодії здійснюють вказане насильство, що застосовується до потерпілої особи, вчинене у співучасті (наприклад, один з них під час виривання сумки та зриву ланцюжку наніс декілька ударів, а інший – заподіяв легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності).

У випадку відсутності технічного розподілу функцій між співвиконавцями, коли акт поведінки співвиконавця сам по собі становить діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу злочину, такі акти також необхідно визнати безпосередніми недостатніми причинами (необхідними умовами), що лише у разі взаємодії спричиняють діяння, яке утворює об'єктивну

сторону складу злочину, вчиненого у співучасті. Так, діяння співвиконавців, один з яких за попередньою змовою викрав брата, а інший сестру з метою спонукання батьків цих дітей до вчинення певної дії як умови звільнення заручників (ст. 147 КК), шляхом їх взаємодії становлять вчинення цього злочину у співучасті.

Висновки. Таким чином, діяння виконавця є спільним наслідком взаємодії діянь усіх співучасників. Причому у злочинах із формальним складом сукупність діянь співучасників породжує умовно один наслідок, а саме діяння виконавця, а у злочинах з матеріальним складом – так би мовити два наслідки: перший – діяння виконавця і другий – суспільно небезпечний наслідок спільно вчиненого ними злочину. Крім того, діяння співучасників лише у разі взаємодії мають властивість причини, достатньої для настання злочинного результату, тобто лише в їх сукупності є достатніми причинами. У зв'язку з тим, що діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину, вчиненого у співучасті, породжується лише взаємодією зусиль усіх співучасників, діяння організатора, підбурювача та пособника завжди є опосередкованою і недостатньою причиною, бо лише забезпечують його виконання, а діяння виконавця є безпосередньою, але теж недостатньою причиною, бо воно хоча і утворює об'єктивну сторону складу злочину, але завдяки тому внеску, який забезпечується зусиллями інших співучасників. Розглядаючи співучасть як систему, можна виокремити її відносно самостійні час-

тини – підсистеми. У випадку участі у вчиненні злочину поряд із декількома співвиконавцями також співучасників, які виконують інші ролі (організатора, підбурювача або пособника), необхідно розглядати взаємодію співвиконавців як підсистему системи спричинення – співучасті з розподілом ролей між

співучасниками. У свою чергу, розглядаючи співвиконавство як систему спричинення, у випадку технічного розподілу функцій між співвиконавцями можна виокремити підсистеми залежно від проміжної мети, на досягнення якої спрямована підсистема, тобто виконання відповідної функції.

Список використаних джерел

1. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 1. Понятие соучастия : монография / М. И. Ковалев. – Свердловск : Урал. рабочий, 1960. – 288 с.
2. Шаргородский М. Д. Избранные работы по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб. : Юрид. Центр Пресс, 2003. – 434 с.
3. Орловський Р. С. Кримінальна відповідальність за пособництво вчиненню злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. С. Орловський ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.
4. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении / П. Ф. Тельнов. – М. : Юрид. лит., 1974. – 208 с.
5. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 655 с.
6. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика : монография / Л. Д. Гаухман. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.
7. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. – 560 с.
8. Успенский А. В. Проблема обоснования причинной связи при соучастии в совершении преступления / А. В. Успенский // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – М., 1998. – № 5. – С. 93–107.
9. Бабий Н. А. Множественность лиц в преступлении и проблемы учения о соучастии : монография / Н. А. Бабий. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 720 с.
10. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография / А. А. Арутюнов. – М. : Статут, 2013. – 408 с.
11. Данильян О. Г. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, В. М. Тараненко. – Х. : Право, 2010. – 312 с.
12. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве : монография / В. Б. Малинин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 316 с.
13. Пусторослев П. П. Причинность и обусловленность в уголовном праве / П. П. Пусторослев // Журн. М-ва юстиции. – 1906. – № 8. – С. 35–43.
14. Пусторослев П. П. Русское уголовное право. Общая часть. Вып. I. Введение. Источники уголовного права. Преступление : лекции / П. П. Пусторослев. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1907. – 551 с.
15. Трайнин А. Н. Учение о соучастии : монография / А. Н. Трайнин. – М. : Юриздат, 1941. – 160 с.
16. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве : монография / Т. В. Церетели. – М. : Юрид. лит., 1963. – 382 с.
17. Волкова В. Н. Теория систем : учеб. пособие / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – М. : Высш. шк., 2006. – 511 с.
18. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. Ч. 2. Виды соучастников и формы участия в преступной деятельности : монография / М. И. Ковалев. – Свердловск : Урал. рабочий, 1962. – 275 с.

19. Белогриц-Котляревский Л. С. Учебник русского уголовного права. Общая и Особенная части / Л. С. Белогриц-Котляревский. – Киев : Тип. И. И. Чоколова, 1903. – 618 с.
20. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Г. П. Жаровська ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького Нац. акад. наук України. – К., 2004. – 20 с.

References

1. Kovalev M. I. (1960) *Souchastie v prestuplenii. Poniatie souchastiiia : monografiia [Complicity in the crime. The concept of complicity: a monograph]*. Vol. 2. Sverdlovsk. Ural. Rabochii [in Russian].
2. Shargorodskii M. D. (2003) *Izbrannye raboty po ugovolnomu pravu [Selected works on criminal law]*. SPb. Iurid. Tcentr Press [in Russian].
3. Orlovskiy R. S. (2000) *Kryminalna vidpovidalnist za posobnytstvo vchynenniu zlochyynu [Criminal liability for aiding the commission of the crime]. Extended abstract candidate's thesis*. Kh. [in Ukrainian].
4. Telnov P. F. (1974) *Otvetsvennost za souchastie v prestuplenii [The responsibility for complicity in the crime]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
5. Piontkovskii A. A. (1961) *Uchenie o prestuplenii po sovetскому ugovolnomu pravu [The doctrine of the crime on the Soviet criminal law]*. M. Gosizrizdat [in Russian].
6. Gaukhman L. D. (2001) *Kvalifikatsiia prestuplenii: zakon, teoriia, praktika : monografiia [Qualification of crimes: Law, Theory, Practice: Monograph]*. M. AO «Tcentr IurInfoR» [in Russian].
7. Kvasha O. O. (2013) *Spivuchast u zlochyini: struktura ta vidpovidalnist : monografiia [Complicity in crime: structure and responsibilities: monograph]*. Luhansk. RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
8. Uspenskii A. V. (1998) *Problema obosnovaniia prichinnoi svyazi pri souchastii v sovershenii prestupleniia [The problem of justification of a causal relationship with the complicity of a crime]. Vest. Moskov. un-ta. Ser. II. Pravo – Herald Moscow University Series. II Law. 5, 93-107.* [in Russian].
9. Babii N. A. (2013) *Mnozhestvennost litc v prestuplenii i problemy ucheniia o souchastii : monografiia [The multiplicity of persons in the crime and problems of the doctrine of complicity: a monograph]*. M. Iurlitinform [in Russian].
10. Arutiunov A. A. (2013) *Souchastie v prestuplenii: monografiia [Complicity in the crime: monograph]*. M. Statut [in Russian].
11. Danylian O. H., Taranenko V. M. (2010) *Filosofia : pidruchnyk [Philosophy: Textbook]*. Kh. Pravo [in Ukrainian].
12. Malinin V. B. (2000) *Prichinnaia svyaz v ugovolnom prave : monografiia [Causal relationship in criminal law: monograph]*. SPb. Iurid. tcentr Press [in Russian].
13. Pustoroslev P. P. (1996) *Prichinnost i obuslovlennost v ugovolnom prave [Causality and conditionality in criminal law]. Zhurn. Min-va iustitcii – Journal of the Ministry of Justice. 8, 35–43* [in Russian].
14. Pustoroslev P. P. (1907) *Russkoe ugovolnoe pravo. Obshchaia chast. Vvedenie. Istochniki ugovolnogo prava. Prestuplenie : lektcii [Russian criminal law. A common part. Introduction. Sources of criminal law. Crime: lectures]*. Vol. 1. Iurev Tip. K. Mattisena [in Russian].
15. Trainin A. N. (1941) *Uchenie o souchastii : monografiia [The doctrine of complicity: a monograph]*. M. Iurizdat [in Russian].
16. Teereteli T. V. *Prichinnaia svyaz v ugovolnom prave : monografiia [Causal relationship in criminal law: Monograph]*. M. Iurid. lit. [in Russian].
17. Volkova V. N., Denisov A. A. (2006) *Teoriia sistem : ucheb. posobie [Systems theory: Textbook. benefit]*. M. Vyssh. shk. [in Russian].
18. Kovalev M. I. (1962) *Souchastie v prestuplenii. Vidy souchastnikov i formy uchastiiia v prestupnoi deiatel'nosti : monografiia [Complicity in the crime. Types of partners and forms of participation in criminal activity: monograph]*. Vol. 2. Sverdlovsk Ural. rabochii [in Russian].

19. Belogritc-Kotliarevskii L. S. (1903) *Uchebnik russkogo ugovolnogo prava. Obshchaia i Osobennaia chasti [Textbook Russian criminal law. General and Special Parts]*. К. Тип. I. I. Chokolova [in Russian].
20. Zharovska H. P. (2004) *Spivuchast u zlochyni za kryminalnym pravom Ukrainy [Complicity in the crime under the criminal law of Ukraine]. Extended abstract candidate's thesis*. К. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 06.06.2016.

Зиновьева И. А., аспирантка кафедри уголовного права №1 Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: zinovye vairina@ukr.net
ORCID 0000-0003-0231-8453

Деяние исполнителя как последствие совокупных деяний соучастников

В статье проанализированы взгляды ученых относительно вопроса о наличии необходимой причинной связи между деянием исполнителя и деяниями организатора, подстрекателя и пособника. Обосновано, что деяния соучастников только в случае взаимодействия имеют свойство причины, достаточной для наступления преступного результата, то есть только в их совокупности являются достаточными причинами. Проведен анализ соучастия как системы и выделены ее относительно самостоятельные части – подсистемы. В случае участия в совершении преступления наряду с несколькими соисполнителями также соучастников, которые выполняют другие роли (организатора, подстрекателя или пособника), взаимодействие соисполнителей предложено рассматривать как подсистему системы причинения – соучастия с распределением ролей между соучастниками. Кроме того, в случае технического распределения функций между соисполнителями предложено выделять подсистемы соисполнительства в зависимости от промежуточной цели, на достижение которой направлена подсистема, то есть выполнение соответствующей функции.

Ключевые слова: соучастие в преступлении, исполнитель преступления, необходимая причинная связь, непосредственная причина, опосредованная причина.

Zinovieva I. A., postgraduate student of the Department of Criminal law №1, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv
e-mail: zinovye vairina@ukr.net
ORCID 0000-0003-0231-8453

An Act of the Principal Offender as Consequence of Cumulative Acts of Accomplices

In the article the author analyzed the views of scientists on the issue of presence of the necessary causal relationship between an act of the principal offender and acts of the head for crime, the abettor and the aider. The author substantiated that acts of accomplices only in case of interaction have feature of cause that is sufficient for occurrence of criminal result, namely only in their accumulation they are sufficient causes. In crimes with formally actus reus in complicity with distribution of roles or in form of the co-principal offenders the acts of all accomplices on the basis of their interaction become sufficient cause for occurrence of one criminal result – an act which forms objective side of actus reus committed in complicity. In crimes with materially actus reus they become sufficient cause for occurrence of two criminal results – an act which forms objective side of actus reus committed in complicity and socially-dangerous consequence that caused by this act. Considering that an act which forms objective side of actus reus committed in complicity achieves only by

interaction of efforts of all accomplices an act of the head for crime, the abettor and the aider always is mediate and insufficient cause because it only provides its committing, while an act of the principal offender is immediate but also insufficient cause because it although forms objective side of actus reus but due to contribution that provided by interaction of efforts of other accomplices. The author analyzed complicity as system and distinguished its relatively independent parts – subsystems. The author suggested consider as the subsystem of the system of causation – complicity with distribution of roles between accomplices the interaction of the co-principal offenders in case of participation in commission of a crime in conjunction with several co-principal offenders also accomplices that perform other roles (the head for crime, the abettor and the aider). As well the author suggested distinguished the subsystem of the co-principal offenders depending on intermediate goal that subsystem achieves, namely performance of corresponding function.

Key words: criminal complicity, the principal offender, the necessary causal relationship, immediate cause, mediate cause.

МОІСЕЄНКО ЮРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ,

аспірант кафедри цивільного права № 2,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, Україна, м. Харків
e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

УДК 347.998.85-049.65

Питання захисту прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) у проекті ГПК України

Стаття присвячена аналізу деяких положень проекту ГПК України в частині особливостей захисту цивільних прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) в порядку господарського судочинства. Досліджуються особливості таких процесуальних дій, як забезпечення позову за тими категоріями справ позовного провадження, де має місце забезпечення та відновлення прав суб'єктів правовідносин у банківській сфері. Критично оцінюючи окремі положення проекту ГПК України, зокрема щодо запровадження наказного провадження, автор доходить висновку про відсутність у майбутньому підстав розгляду справ щодо захисту прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) за правилами наказного провадження. Визначення актуальності обраної теми дослідження доводиться статистичними даними та відомостями щодо необхідності встановлення специфічних правил захисту прав по справах вказаних категорій. Висновки автора ґрунтуються на аналізі основних положень цивілістичного законодавства, особливостей застосування тих чи інших норм процесуального права та наукових джерел.

Ключові слова: договір банківського вкладу, судовий захист, вкладник, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, проект ГПК України.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями полягає у висловленні пропозицій щодо вдосконалення проекту нормативного акта відносно захисту цивільних прав сторін договору банківського вкладу

(депозиту). Актуальність цього напряму дослідження обумовлюється передусім погіршенням стану фінансового ринку, що триває впродовж останніх декількох років. Указані обставини призвели до різкої зміни зовнішніх і внутрішніх умов діяльності банківської системи,

що спричинило виникнення ускладнень при виконанні умов договору банківського вкладу (депозиту).

У той же час виконання умов вказаної угоди з боку неплатоспроможних банків гарантується державою в особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд). В окремих проектах норм ГПК України передбачаються особливості участі вказаного органу при вирішенні справ господарськими судами по захисту прав сторін договору банківського вкладу. Таке положення законопроекту обумовлює необхідність дослідження застосування окремих процесуальних норм у правовідносинах за участю вказаного Фонду.

За даними Фонду, у наш час тією чи іншою мірою складнощі з платоспроможністю спостерігаються за 107 банками. З них лише за 32 банками здійснювались виплати вкладникам вказаним Фондом [1].

У науковій статті висловлюються й інші питання захисту прав сторін договору банківського вкладу (депозиту) в проекті ГПК України.

Аналіз досліджень і публікацій дозволяє констатувати відсутність спеціальних досліджень, присвячених викладеним у статті питанням. З огляду на це завданням статті є аналіз положень проекту ГПК України та внесення пропозицій щодо вдосконалення механізму захисту прав сторін договору банківського вкладу (депозиту).

Виклад основного матеріалу. Обговорення проекту ГПК України [2] дозволяє висловити думки щодо доцільності прийняття законодавцем тих чи інших положень цього проекту, які

сприяють поновленню порушених прав суб'єктів господарських процесуальних правовідносин. Не є винятком і заходи із забезпечення позову, що застосовуються господарським судом для забезпечення реального виконання судового рішення та відновлення настільки, наскільки це можливо, прав та інтересів особи, що існували до порушення цього права.

Обраний напрям дослідження пояснюється і тим, що упродовж 2014–2016 рр. в Україні були визнані неплатоспроможними 68 банків [3], вкладники кожного з яких отримали або мають отримати відшкодування грошових вкладів у гарантованій державою сумі завдяки Фонду. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків із ринку. Такі специфічні завдання вказаного Фонду зумовлюють його особливе становище як органу, покликаного реалізовувати зобов'язання держави з відшкодування гарантованих грошових сум громадянам – вкладникам проблемних банків.

Особливості застосування заходів по забезпеченню позову у справах даної категорії полегшують реальне виконання судового рішення. Вищий господарський суд України зазначає, що умовою застосування заходів до забезпечення позову за вимогами майнового характеру є достатньо обґрунтоване припущення, що майно (в тому числі грошові суми, цінні папери тощо), яке є у відпо-

відача на момент пред'явлення позову до нього, може зникнути, зменшитись за кількістю або погіршитись за якістю на момент виконання рішення [4]. Процесуальна наука заходи забезпечення позову відносить до процесуальних дій забезпечувального характеру за умови, якщо невжиття заходів забезпечення позову може утруднити чи зробити неможливим виконання рішення суду [5, с. 490].

Можливість виконання судового рішення після набрання ним законної сили шляхом запровадження заходів забезпечення позову має вирішальне значення для будь-якої справи, що розглядається в порядку господарського судочинства, оскільки забезпечує реальне виконання судового рішення та відновлення порушеного становища особи, яка звертається за захистом. З огляду на це в юридичній літературі обговорюються перспективи вдосконалення судового захисту порушених прав цивілістичного характеру [6, с. 23–25].

Особливе значення, як уявляється, мають особливості забезпечення позову за тими категоріями справ позовного провадження, розв'язання спірних правовідносин, за якими набуває актуального значення при тих чи інших проявах економічних негативних проявів у суспільстві. Так, під час фінансово-економічної кризи, що триває протягом останніх декількох років, важливого значення набувають механізми забезпечення та відновлення прав суб'єктів правовідносин у банківській сфері, зокрема сторін договору банківського вкладу.

Деякі положення проекту ГПК України містять особливості регулю-

вання тих чи інших процесуальних правовідносин за участю Фонду чи у правовідносинах, пов'язаних із стягненням грошових сум.

Виходячи з цього, уявляється спірним встановлена проектом ГПК України сфера обмежень у застосуванні заходів забезпечення позову стосовно вказаного Фонду. Пояснюється це тим, що п. 4 ч. 5 ст. 134 проекту ГПК України не допускає забезпечення позову у справах, що виникають із корпоративних відносин, шляхом заборони здійснювати Фондом покладені на нього згідно із законодавством владні повноваження, крім заборони приймати конкретні визначені судом рішення, вчиняти дії, які прямо стосуються предмета спору. Вважаємо, що подібні обмеження при забезпеченні позову слід передбачити і в інших, крім корпоративних, господарських процесуальних правовідносинах, в яких бере участь вищевказаний Фонд.

Викликає зауваження положення ч. 7 ст. 134 проекту ГПК України, відповідно до якого не допускається забезпечення позову у справах, відповідачем по яких є неплатоспроможний банк або Фонд, шляхом накладення арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачу, та заборони відповідачу вчиняти певні дії. Вважаємо, що зазначені обмеження нівелюють мету забезпечення позову, як і зміст ч. 8 ст. 134 проекту ГПК України. Відповідно до останньої, майно або грошові кошти клієнта неплатоспроможного банку, на які судом накладено арешт до дня віднесення банку до категорії неплатоспроможних, може бути передано при-

ймаючому або перехідному банку чи спеціалізованій установі, утвореній Фондом у встановленому законодавством про систему гарантування вкладів фізичних осіб порядку.

У цілому, проблеми забезпечення позову найчастіше виявляються при практичному застосуванні норм процесуального законодавства. Однак із метою максимального звуження виникнення труднощів при розгляді справ за участю Фонду вважаємо за доцільне запропонувати вищенаведене ставлення до тих чи інших питань забезпечення позову.

Розгляд справ про захист прав сторін договору банківського вкладу за правилами ст. 242 проекту ГПК України може відбуватись у порядку спрощеного позовного провадження. Такий розгляд відбуватиметься за умови, якщо мова йде про стягнення грошових коштів, якщо ціна позову не перевищує однієї тисячі розмірів мінімальної заробітної плати. Особливостями розгляду зазначеної категорії справ у порядку спрощеного провадження є: 1) обмеження ціни позову зазначеною функцією; 2) строк розгляду справи (не більше шістдесяті днів з дня відкриття провадження по справі); 3) відсутність процесуальних ускладнень (призначення експертизи; вступ третьої особи, що заявляє самостійні вимоги на предмет спору; прийняття до розгляду зустрічного позову тощо); 4) відсутність можливості проведення підготовчого судового засідання та судових дебатів; 5) можливість розгляду справи без повідомлення сторін, а лише за наявними у справі матеріалами за відсутності

клопотання будь-якої із сторін про інше.

Новітнім положенням проекту ГПК України є пропозиції запровадження наказного провадження, що відсутнє у чинному господарському процесуальному законодавстві. З огляду на зміст ст. 145 проекту ГПК України незрозуміло, чи передбачається можливість видачі судового наказу за вимогами про стягнення грошової заборгованості за договором банківського вкладу (депозиту), укладеним у письмовій чи електронній формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів мінімальної заробітної плати та ця заборгованість має ознаки безспірної. Не вносить ясності у регулювання спірних правовідносин положення про те, що визнання вимог боржником не є обов'язковою ознакою їх безспірності.

На нашу думку, вимоги за зазначеними договорами не є такими, за якими може бути видано судовий наказ. Обґрунтовується це тим, що невиконання банком свого обов'язку свідчить про наявність спору про право. Слід також зазначити, що проект ГПК України не містить критеріїв визначення ознак безспірності заборгованості.

У випадку регулювання на законодавчому рівні можливості розгляду справ, що випливають із договору банківського вкладу (депозиту), у порядку наказного провадження, боржник вправі подати заяву про скасування судового наказу. Використання боржником такого права приводить до скасування судового наказу. Метою реалізації та-

кого права може бути і зловживання процесуальним правом на подачу зазначеної заяви для вчинення перепон набранню судовим наказом законної сили. Такий висновок автора обумовлюється тим, що ч. 3 ст. 155 проекту ГПК України передбачає скасування судового наказу лише у випадку відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, тобто в будь-якому випадку відповідності

заяви про скасування судового наказу вимогам форми та змісту вказаного документа (ст. 154 проекту ГПК України). Враховуючи це, оперативності у відновленні порушених прав стягувача у наказному провадженні не відбуватиметься.

Висновки. Викладені пропозиції щодо вдосконалення проекту ГПК України свідчать про недосконалість вказаного нормативного акта.

Список використаних джерел

1. Виведення банків з ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/not-paying>.
2. Проект Господарського процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrc.org.ua/upload/steps/d30392b756cb6ca46fdb436c49b5f0eb.pdf>.
3. 10 найбільших українських банків, збанкрутілих за два останніх роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1995993-10-najbilsih-ukrainskih-bankiv-zbankrutilih-za-dva-ostanni-roki.html>.
4. Про деякі питання практики застосування заходів до забезпечення позову [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Вищ. госп. суду України від 26.12.2011 № 6. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016600-11>.
5. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х. : Право, 2016. – 848 с.
6. Гусаров К. В. Перспективи розвитку форм захисту права власності / К. В. Гусаров // Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту : тези доп. та наук. повідом. наук. семінару молодих вчених (м. Харків, 14–15 верес. 2001 р.). – Х., 2001. – С. 23–25.

References

1. Vyvedennia bankiv z rynku [The withdrawal of banks from the market]. *fg.gov.ua*. Retrieved from <http://www.fg.gov.ua/not-paying>. [in Ukrainian].
2. Proekt Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [The project Economic Procedural Code of Ukraine]. *jrc.org.ua*. Retrieved from <http://jrc.org.ua/upload/steps/d30392b756cb6ca46fdb436c49b5f0eb.pdf>. [in Ukrainian].
3. 10 naibilshykh ukrainskykh bankiv, zbankrutilykh za dva ostannikh roky [10 largest Ukrainian banks failed the last two years]. *ukrinform.ua*. Retrieved from <http://www.ukrinform.ua/rubric-economics/1995993-10-najbilsih-ukrainskih-bankiv-zbankrutilih-za-dva-ostanni-roki.html>. [in Ukrainian].
4. Pro deiaki pytannia praktyky zastosuvannia zakhodiv do zabezpechennia pozovu Postanova Plenumu Vyshch. hospod. sudu Ukrainy vid 26.12.2011 №6 [Some question practice of application measures to ensure the claim]. *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0016600-11>. [in Ukrainian].
5. Komarov V. V., Husarov K. V., Sakara N. Yu. (2016) *Tsyvilne sudochynstvo Ukrainy: osnovni zasady ta instytuty : monohrafiia* [Civil proceedings Ukraine: basic principles and institutions: monograph]. V. V. Komarova (Eds.). Kh. Pravo [in Ukrainian].

- Husarov K. V. (2001) *Perspektyvy rozvytku form zakhystu prava vlasnosti* [Prospects forms of protection of property rights]. Property rights: problems of security, realization and protection: *tezy dop. ta nauk. povidom. nauk. seminaru molodykh vchenykh (m. Kharkiv, 14–15 veres. 2001) – report theses and scientific reports seminar of young scientists*. Kh. (pp. 23–25) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.04.2016.

Моисеенко Ю. Н., аспирант кафедры гражданского права №2, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

Вопросы защиты прав сторон договора банковского вклада (депозита) в проекте ХПК Украины

Статья посвящена анализу отдельных положений проекта ХПК Украины в части особенностей защиты гражданских прав сторон договора банковского вклада (депозита) в порядке хозяйственного судопроизводства. Исследуются особенности таких процессуальных действий, как обеспечение иска по тем категориям дел искового производства, где имеет место обеспечение и восстановление прав субъектов правоотношений в банковской сфере. Критически оценивая отдельные положения проекта ХПК Украины, в частности относительно внедрения приказного производства, автор приходит к выводу об отсутствии в будущем оснований рассмотрения дел по защите прав сторон договора банковского вклада (депозита) по правилам приказного производства. Определение актуальности выбранной темы исследования подтверждаются статистическими данными и сведениями относительно необходимости установления специфических правил защиты по делам указанных категорий. Выводы сделаны с учетом анализа основных положений гражданского законодательства, особенностей применения тех или иных норм процессуального права и научных источников.

Ключевые слова: договор банковского вклада, судебная защита, вкладчик, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, проект ХПК Украины.

Moiseienko Y. N., postgraduate student, the Department of Civil Law №2, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv
e-mail: moiseenko.yuriy.1950@mail.ru

The Issue of Protection of the Rights of the Parties of the Deposit Agreement in the Draft Economic Procedural Code of Ukraine

The article is devoted to the analysis of the provisions of the Draft Economic Procedural Code of Ukraine in the framework of the part of protection of the civil rights of the parties of the deposit agreement in the procedure of economic justice. The actuality of this sphere of research is supported by the worsening of the situation on a financial market that has been lasted during the several years. The mentioned circumstances caused dramatic changes of outer and inner conditions of banking system activity. It has followed to the complications by the fulfillment of the deposit agreement. The importance of research of the chosen problem is proven by the statistics concerning the need of creation of specific rules of protection on above mentioned categories. The author pays attention at the lack of special researches devoted to the analyzed in this paper issues.

The chosen area of research can be explained by the fact that in the period of 2014-2016 68 banks were recognized as bankrupts, whose depositors got or are to get remedy of their deposits in amount ensured by the state by the Individual Deposit Guarantee Fund (hereinafter –

Fund). Taking into consideration this fact it makes sense to research features of court decision-making process of economic courts on the matters of deposit agreement.

The conclusions of the paper are based on the analysis of the main provisions of civil legislation, features of application of different norms of procedural law and scientific sources. The author researches special features of the those procedural actions where securing a claim on those categories of cases of action proceedings, where the protection and restoration of the rights of subjects of legal relations in the banking sector, take place.

The author makes the conclusion through the critical valuation of the Draft Economic Procedural Code provisions that there will be no ground for the protection of the parties of deposit agreement through regulation by the rules of application proceeding. Such kind of conclusions is based on the statement about existence of the dispute on a law matter in the disputable relationships that arise out of cases on the matter of the deposit agreement parties. It's also proven that the Draft Economic Procedural Code has no criterions for determining the features of the uncontested debt.

Key words: deposit agreement; judicial protection; depositor, Individual Deposit Guarantee Fund, Draft Economic Procedural Code of Ukraine.

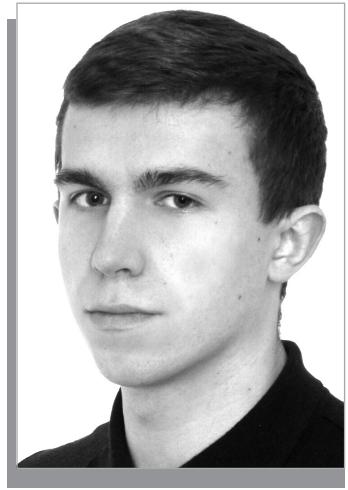
МОХОНЧУК БОГДАН СЕРГІЙОВИЧ,

аспірант кафедри конституційного права України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

Україна, м. Харків

e-mail: mokhonchuk@ukr.net

ORCID 0000-0002-8945-0731

УДК 342.8

Голоси, кандидати та мандати як кількісні операнди виборчої системи

У статті проаналізовано окремі аспекти виборчої системи. Остання, на думку автора, має яскраво виражені ознаки арифметично-обчислювального механізму, а її склад формують дві групи елементів – фактичні дані та методи обробки. До першої автор відносить голоси виборців, кандидатів на виборну посаду та розподілювані мандати. Обґрунтовується теза щодо перемінності змістовного вираження вказаних елементів. Зроблено висновок про відсутність прямої залежності кількості голосів, кандидатів та мандатів від типу виборчої системи. Проте наголошується, що їх комбінація з різними методами обробки може сприяти досягненню опосередкованих цілей правового та неправового характеру.

Ключові слова: виборча система, елементи виборчої системи, система голосування.

Вивченню виборчих систем присвячена значна кількість наукових досліджень, причому не лише правових. Унаслідок цього категорія «виборча система» обросла численними концепціями, які часто намагаються підняти планку її значущості на все вищий рівень.

Усе це призводить до ускладнення як розуміння виборчої системи (варто лише згадати теорію широкого тлумачення, яка не дозволяє відрізнити ви-

борчу систему від інституту виборів загалом), так і її практичної реалізації. Адже без правильного усвідомлення мети виборчої системи перед нею можуть ставитись недосяжні цілі. Наприклад, правова охорона виборчого процесу, обрання демократичного лідера, створення умов для голосування особами з обмеженими можливостями тощо – не є цілями виборчої системи, хоча й можуть опосередковано досягатися комбінацією її елементів.

Системність є семантично невід'ємною ознакою розглядуваної категорії. У свою чергу, система – це скінченна множина функціональних елементів і відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу [1, с. 32]. Не вдаючись до дискусій навколо визначення категорії «система», можна з упевненістю констатувати, що елементний склад виборчої системи повинен характеризуватися наявністю взаємних відношень та загальної мети.

Загальна мета виборчої системи зумовлена завданнями інституту виборів загалом і полягає у реалізації ідеї народовладдя. Однак якщо дивитися крізь призму юридично формалізованих процедур, то для виборчої системи кінцевим завданням (формою практичної реалізації народовладдя) є формування представницьких органів, передача їм мандату довіри шляхом артикуляції інтересів народу.

Стосовно відношень між елементами виборчої системи, то на практиці їх можна зобразити у вигляді обчислювального механізму. В ньому повинні бути фактичні дані, якими він оперує, та методи обробки, що визначаються при конструюванні виборчої системи. Проте виборчій системі іманентна ознака, яка відрізняє її від традиційного арифметично-обчислювального механізму. Такою ознакою виступає політико-соціальний характер фактичних даних, які вона обробляє.

Виборча система кожної країни є унікальною за характером і типом власних елементів. Однак, як вдало зазначають експерти Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам

(International IDEA): «На базовому рівні виборчі системи покликані трансформувати голоси, подані на загальних виборах, у місця для партій та кандидатів переможців» [2, с. 5].

Таким чином, ми отримуємо три необхідних елементи виборчої системи – голоси, мандати та кандидати (будь то фізичні особи чи колективні об'єднання). Політико-соціальний характер таких елементів і необхідність правового регулювання зумовлюють складність адаптації виборчої системи до умов конкретної держави. Адже за відсутності згаданої вище мети та вказаних елементів виборча система не була б предметом ані політичних, ані правових вчень. У кінцевому результаті ми б отримали арифметичну операцію. Окреслена тріада – голоси виборців, кандидати на виборну посаду та розподілені мандати в їх кількісному вираженні є невід'ємними операндами виборчої системи. Це ті фактичні дані, які остання обробляє.

Мета виборчої системи зумовлює її правове регулювання (з додержанням міжнародних стандартів та принципів права: дотримання прав людини, темпоральної дії закону, рівності, справедливості тощо), а наслідки застосування нестимуть загальнодержавне значення. Саме тому процес конструювання виборчої системи є настільки важливим. Проте окремі типи виборчих систем та комбінація їх елементів при різних кількісних показниках голосів, кандидатів та мандатів можуть бути або взагалі неможливими (мажоритарна система абсолютної більшості може не дати результату взагалі, внаслідок цього запровадили поняття «другого туру»), або

давати абсолютно відмінний результат (наприклад, за різних способів розподілу голосів у пропорційних виборчих системах). Тут варто погодитись із зауваженням Р. Таагепера і М. С. Шугарт, що результати виборів залежать не тільки від народного волевиявлення, а й від правил, адже правила розподілу місць, що застосовується в різних країнах – або навіть у різних частинах однієї країни, – різні [3, с. 115].

Арифметично оптимальною виглядає ситуація, за якої була б відома кількість голосів, кандидатів та мандатів. Однак на практиці, у кращому випадку, точно відома кількість мандатів, які необхідно розподілити (хоча в деяких країнах і цей показник відносний, про що буде сказано нижче). Логічно, що дані про кількість голосів та кандидатів будуть відомі після підрахунку та по закінченню терміну реєстрації відповідно (стосовно голосів мова йде про прямі вибори, оскільки приклад США демонструє, що кількість виборщиків від штатів, які безпосередньо обирають Президента, ідентична кількості представників та сенаторів у Конгресі).

Таким чином, навколо кількісних показників вказаних елементів і формується виборча система. По суті завданням останньої є їх оптимальний взаєморозподіл залежно від умов конкретно-історичної держави та цілей, які опосередковано можуть досягатись виборчою системою (будь то пряме регіональне або пропорційне представництво, зменшення «втрати» чи «розпорошення» голосів виборців, максимізація чи мінімізація партійного представництва в колективному органі тощо).

Варто зауважити, що розглядувані елементи можуть бути певною мірою змістовно врегульовані виборчою системою. Зокрема такий елемент, як «структура виборчого бюлетеня» (трапляються й терміни на кшталт «зміст голосу» [4, с. 179], «голосування» [5], «спосіб голосування» [6, с. 51] тощо) задає змістовні параметри кандидатів та голосів через характеристику виборчого бюлетеня – він може бути категоричним чи ординальним (класифікація Д. Ре); списочним, преференційним, кумулятивним чи ранжованим (класифікація П. ді Кортона, С. Манці, Е. Пеннісі, Ф. Річча і Б. Сімеоне) тощо [7, с. 33–34]. Однак це вже стосується іншої групи елементів виборчої системи та виходить за межі окресленої тематики. Важливо те, що кількісна характеристика голосів, кандидатів та мандатів безпосередньо не визначається виборчою системою, а залежить від інших факторів. Про це, природу та вплив кожного з них варто сказати окремо.

Буде справедливим розпочати з такого елемента, як голоси виборців. Його базис формує основоположне політичне право, яке має власну історію становлення та боротьби – право голосу. Мартін Лютер Кінг наголошував: «До тих пір поки я твердо і безповоротно не володію правом голосу, – я не володію собою. Я не можу користуватись власною свідомістю – її контролюють замість мене. Я не можу жити як демократичний громадянин» [8, с. 1].

Без вільного права голосу загальна мета виборчої системи – народовладдя – стає недосяжною. Саме за допомогою цього права народ легітимуює владу. Однак прикладне завдання ви-

борчої системи дещо інше – встановлення легальних виборчих процедур (методів обробки), легалізація. Легітимація влади закінчується тоді, коли останній виборець помістить свій бюлетень до урни (хоча зважаючи на різноманітність способів голосування, це може бути й інший акт реалізації політичної волі). Звісно, це не дозволяє абсолютизувати чи узурпувати владу (революція 2013–2014 рр. в Україні є яскравим підтвердженням цього), однак саме виборча система повинна експортувати політичну волю виборців з бюлетенів в арифметичну площину. Для цього потрібні детально визначені та юридично забезпечені процедури, оскільки будь-яка неточність чи прогалина буде призводити до сваволі учасників політичної боротьби.

Тому розуміння «голосу» в аспекті виборчої системи відрізняється від особистого права голосу, оскільки виборча система обробляє лише кількісне вираження зазначеної категорії.

Щодо кількісного вираження голосів виборців важливо окреслити декілька тез:

1. Кількість голосів не залежить від типу виборчої системи. На цей показник впливає багато факторів – демографічних (населення країни), правових (цензи, тривалість роботи дільниць), політичних (наявність дільниць для голосування або посольств в інших країнах), фінансових (забезпечення інноваційних способів голосування – Internet, мобільні мережі), соціально-культурних (явка на виборах) тощо.

2. Виборча система обробляє не стільки загальну кількість голосів (явку виборців), скільки суму голосів, подану

за окремого кандидата. Загальний показник явки може мати значення у виборчих системах зі спеціальними вимогами легальності. Так, відповідно до ч. 3 ст. 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. № 3623-ХІІ вибори визнавались такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менш як 50% від числа виборців, внесених до списків виборців даного округу. Подібні вимоги діяли у виборчій системі Угорщини [9, с. 44]. Однак після набрання чинності 1 січня 2012 р. новою Конституцією вимоги легальності були скасовані у виборчому законі Угорщини. Сьогодні демократичні країни такі вимоги переважно не практикують.

3. Комбінація елементів виборчої системи для різної кількості голосів може давати різний результат. Звісно, тут мова йде про кардинальні відмінності, які насамперед залежать від населеності тієї чи іншої країни. Однак є один виборчий інститут, вплив якого на кількість голосів західними дослідниками прирівняний до виборчих цензів, – це інститут реєстрації виборців [10, с. 152]. На нашу думку, він не є елементом виборчої системи, оскільки його завдання (поряд із правовою охороною та забезпеченням виборчого процесу) обслуговує та не спрямоване безпосередньо на реалізацію народовладдя. Однак при конструюванні виборчих систем необхідно в тому числі враховувати середні показники реєстру виборців, явки, демографічних та правових змін тощо для відносного розуміння кількості голосів, які потрібно буде обробити.

У свою чергу, зміст такого елементу виборчої системи, як «мандат», відрізнявся в окремі історичні періоди та у різних сферах суспільних відносин. Однак починаючи з XVII ст. у західній конституційній думці під впливом робіт Е. Берка, Дж. Локка, Дж. Ст. Мілля, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Л. Монтеск'є, Е.-Ж. Сійєса формується теорія народного представництва, що й зумовила появу інституту представницького мандату. З того часу «мандат» стає «представницьким», що характеризує його в цілому як «народний», тобто «такий, що дає право представляти народ» [11, с. 43].

Фактично виборча система є тим інструментом, який дає можливість виражати волю широких мас. Це свого роду метод комунікації між народом як носієм влади та представником як уповноваженою особою, наділеною цілим спектром репрезентативних функцій. Мета застосування виборчої системи як демократичного інституту – реалізація ідеї народовладдя. У свою чергу, як зазначає О. І. Радченко, фактичною підставою для отримання депутатського мандату є волевиявлення народу [12, с. 8]. Таким чином, можна прослідкувати взаємозалежність між підставою отримання представницького мандату та метою виборчої системи як демократичного інституту. Отже, досягнення мети виборчої системи, а саме відображення волі народу в якомога точнішій та доступнішій формі, і буде підставою для передачі мандату довіри виборній особі.

Водночас, за аналогією з голосами виборців та для реалізації поставлених завдань, для виборчої системи необхідно не стільки широке теоретичне під-

ґрунтя, як точне арифметичне відображення показників оброблюваних даних. А оскільки представницькі мандати отримують персоніфіковані особи (незалежно від того, йдуть вони у закритому партійному списку до колективного органу чи обираються поіменно за мажоритарною системою), тому зобразити їх можна за допомогою простих цілих чисел.

Невід'ємною перевагою є й той факт, що в більшості випадків кількість мандатів відома перед конструюванням виборчої системи, оскільки вона дорівнює кількості членів представницького органу. Останні часто закріплюються основними законами держав, що забезпечує їх стабільний склад (наприклад, ст. 96 Конституції Польщі: «Сейм складається з 460 депутатів», відповідно 460 мандатів; стаття 56 Конституції Італії: «Кількість депутатів становить 630», матимемо 630 мандатів тощо). Як вже було вказано, така інформація дозволяє адаптувати перемінні елементи виборчих систем конкретно-історичної держави до поставлених завдань.

Однак мають місце й приклади, за яких кількість мандатів не виражена точним числом в основному законі.

Так, у ст. 68 Конституції Іспанії зазначено: «Конгрес складається мінімум з 300 і максимум із 400 депутатів, які обираються шляхом загального, рівного, прямого таємного голосування, в порядку, визначеному законом». Закон розподіляє загальну кількість депутатів, встановлюючи попередній мінімум представництва від кожного виборчого округу і розподіляє залишок місць пропорційно до кількості населення [13, с. 135]. Незважаючи на той факт, що

Основний Закон Іспанії визначає відносну кількість депутатів нижньої палати парламенту, кількість мандатів все-таки залишається відносно стабільною за рахунок її закріплення на рівні закону країни (протягом тривалого часу це 350 мандатів).

Інший випадок є доволі унікальним за своєю природою, оскільки демонструє, як власне змішана (у західній правовій думці – система змішаного пропорційного представництва) виборча система може змінювати кількість мандатів. Мова йде про Бундестаг – орган народного представництва Федеративної Республіки Німеччина. Кількість депутатів у вказаному органі історично з 1949 р. варіює від 402 до 631 особи.

Під час виборів до Бундестагу, як зазначає Ю. Г. Барабаш, виборець на дільниці отримує один бюлетень, де з одного боку вказується перелік партій, а з другого – список кандидатів-мажоритарників. При цьому голос за мажоритарника називається «першим голосом», а голос за партійний список іменується «другим голосом». Порядок розподілу мандатів відбувається у декілька етапів. На першому етапі за допомогою методу Сент-Лагю з урахуванням чисельності населення земель розподіляються 598 мандатів. На другому етапі розподіляються мандати між земельними списками з урахуванням «других голосів», отриманих партіями у відповідних землях. На цьому етапі може виникати ситуація так званих «додаткових мандатів» [14, с. 85]. І хоча розподіл голосів не вичерпується двома етапами, в аспекті досліджуваного питання важливо те, що саме поява «додаткових мандатів» (як на-

слідку поєднання мажоритарних та пропорційних елементів при наявності у виборця двох голосів) спричиняють зміну складу Бундестагу.

Незважаючи на унікальність такого поєднання ідей мажоритарного та пропорційного представництва, з 1997 до 2012 р. у Федеральному конституційному суді Німеччини як мінімум чотири рази піднімалось питання додаткових мандатів. Як ми зазначали, виборча система в будь-якому випадку діє в політико-правовій площині і це вже відрізняє її від традиційних обчислювальних механізмів. Тому й застосування виборчої системи повинно відповідати принципам та нормам права. У випадку Німеччини надлишкові мандати створюють диспропорцію між «вагою голосу» кожного виборця, а отже, порушують принцип рівного виборчого права. Рішенням від 25 липня 2012 р. № 2 BvF 2/11 Федеральний конституційний суд, зважаючи на те, що кількість додаткових мандатів досягла «значного розміру», обмежив їх допустимий ліміт до 15 мандатів. Однак це питання досі залишається відкритим [15, с. 3–4].

Схожа виборча система застосовується з 1996 р. у Новій Зеландії [16]. У 2011 р. відбувся референдум, де ставилось питання зміни виборчої системи Нової Зеландії зі змішаної на мажоритарну, преференційну, систему єдиного перехідного голосу або паралельну. І хоча 57,8% голосів було подано за збереження статус-кво, після голосування Виборча комісія провела незалежне дослідження діючої системи. Результати такого дослідження були опубліковані в лютому 2012 р., де серед іншого присутня рекомендація «відмінити надлиш-

кові місця для партій, які не проходять виборчий бар'єр – замість цього запропоновано віднімати у партій мандати, отримані за списками, щоб зберегти 120 місць у парламенті» [17]. Незважаючи на заяву у травні 2014 р. Джудита Коллінза (міністр юстиції) та Джона Кея (прем'єр-міністр) про те, що їхні партії не досягли консенсусу стосовно законодавчої імплементації рекомендацій виборчої комісії [18], все-таки можна зробити висновок про негативне ставлення експертного середовища до практики застосування надлишкових мандатів як у Німеччині, так і в Новій Зеландії.

Цікавим є й той факт, що нефіксований склад парламенту історично існував у німецькій правовій традиції ще за часів Веймарської Республіки. Однак у той час він був зумовлений застосуванням так званої фіксованої квоти або квоти Джаргон-Гілпін («Gergonne-Gilpin»), яка у 1919 р. була встановлена на рівні 60 000 голосів за 1 мандат [19, с. 45]. За таких умов спрогнозувати чисельність представницького органу ще важче, а при різних варіаціях магнітуди округу кількість втрачених голосів може значно зрости.

Як бачимо, можливість виборчих систем впливати на кількість мандатів створює певні проблеми. Тому навіть країни, які застосовують змішану виборчу систему, часто відмовляються від перспективи застосування системи надлишкових мандатів (наприклад, Естонія). Загалом більшість країн на законодавчому рівні закріплюють чисельний склад представницьких органів, що дозволяє точно знати кількість розподілених мандатів.

Інший елемент виборчої системи – «кандидати», може бути репрезентований одноособовими представниками чи колективними суб'єктами (партіями, блоками) та дозволяє проводити окремі паралелі з голосами виборців, оскільки обидва вони стоять на теоретичному підґрунті суб'єктивного виборчого права. Проголосувавши, виборець реалізує своє активне виборче право. У свою чергу, висування кандидатури до представницького органу є формою реалізації пасивного виборчого права.

Перша схожість пов'язана з тим, що виборча система не впливає на кількість кандидатів на виборну посаду. Тут першочерговими є внутрішні переконання одноособових чи колективних суб'єктів. Однак якщо стосовно голосування можуть мати місце юридично забезпечені процедури, які зобов'язують виборця прийти на дільницю (маються на увазі країни, де обов'язкове голосування забезпечено санкціями юридичної відповідальності – Аргентина, Австралія, Люксембург, Сінгапур та ін.), то у випадку пасивного виборчого права така практика трапляється рідше.

Винятком є Норвегія, де на кожного громадянина покладається обов'язок прийняти власне обрання. Політичні партії чи інші організації можуть включити в списки кандидатів будь-якого виборця, про що в обов'язковому порядку повідомляють виборчі комітети. Окремі категорії громадян звільнені від такого висування (міністри, судді Верховного суду, дипломатичні та консульські працівники та ін.). Також закон про вибори дозволяє в певних випадках просити про виключення себе зі списку кандидатів (наприклад, якщо особа го-

лосує в окрузі, відмінному від того, де її було висунуто, або у разі належності особи до іншої політичної партії). Однак за загальним правилом виборці наділені свого роду «пасивним виборчим обов'язком» [20].

Крім того, партійна система, політичні традиції, процедура реєстрації кандидата та підстави для її скасування тощо теж здійснюють вплив на кількість мандатів. Водночас може мати місце й ситуація, коли кандидата на виборну посаду немає і вибори не можуть відбутися взагалі. Наприклад, під час місцевих виборів 25 жовтня 2015 р. у с. Мирне Жовтневого р-ну Миколаївської обл. ніхто не подав заяви про реєстрацію кандидатом на посаду сільського голови, і лише одна людина висунула свою кандидатуру в депутати сільради. У результаті вибори було визнано такими, що не відбулися [21].

Друга паралель полягає в тому, що при розподіленні мандатів для виборчої системи важлива не стільки загальна сума зареєстрованих кандидатів, як кількість поданих за кожного з них голосів. Але якщо у випадку з голосами вимоги легальності виборів сьогодні є, швидше, винятком, то встановлення прохідного бар'єру для кандидатів – правило. Причому його показник варіюється від 10% в Туреччині до 0,67% – у Нідерландах.

Третя схожість – це неможливість точного кількісного обрахунку кандидатів перед конструюванням виборчої системи. Однак у цьому аспекті такий елемент, як кандидати, має більш складну яскраво виражену політичну основу. По суті кожен кандидат вступає в по-

літичну боротьбу з метою отримання максимальної кількості мандатів. Тому важливо оцінювати не лише перспективу кількісної участі суб'єктів, а й їх детальну характеристику – приблизна підтримка, розмір, тривалість існування, характер діяльності, статус (кандидат, партія, блок) тощо. Усе це дозволить пристосувати виборчу систему для досягнення поставлених цілей.

Наприклад, якщо локальним завданням поставити формування двопартійної державної моделі, то демонстративною буде дворівнева мажоритарна система відносної більшості у США. Вона вдало сприяє формуванню двох великих політичних партій, які конкурують на межі різниці голосів вже починаючи з 0,5% (президентські вибори 2000 р.).

Водночас варто розуміти, що виборча система – не панацея. Основне її завдання – артикуляція інтересів народу. Лише внаслідок соціально-політичного характеру оброблюваних даних та складності обрахунків ефект від застосування тих чи інших методів обробки може бути різний. Так, високий виборчий бар'єр здатний відсіяти левову частину кандидатів, виборча квота Хера сприяє новим та невеликим партіям, надаючи змогу отримувати мандати після першого розподілу, від структури виборчого бюлетеня залежатиме персональний склад та змістовні характеристики суб'єктів – учасників виборчих змагань тощо. Однак формуванню, наприклад, тої ж двопартійної системи в США юридично сприяє не лише виборча система. Це і федералізм, і реєстраційні вимоги підтвер-

дження участі у виборах, і спеціальна передвиборча процедура висування кандидатів «праймеріз» [22, с. 119]. Тому важливо чітко розподілити загальну мету та юридично формалізоване завдання виборчої системи – реалізацію народовладдя та формування представницьких органів шляхом артикуляції волі народу відповідно. У той же час існують цілі, досягненню яких вона частково може сприяти. Головна проблема в тому, що такі цілі можуть бути як об’єктивними та правовими (становлення стабільного уряду, максимальне представництво тощо), так і суб’єктивними та неправовими (підлаштування виборчої системи для перемоги конкретного кандидата).

Висновки. Виборча система має яскраво виражені ознаки арифметично-обчислювального механізму. По суті її склад формують дві групи елементів – фактичні дані та методи обробки. Відмінність від арифметичного механізму та необхідність правового регулювання зумовлені загальною метою (реалізація народовладдя в якомога ширшій формі)

та соціально-правовим характером оброблюваних даних.

Такими фактичними даними є загальна кількість голосів виборців, кандидатів на виборну посаду та розподілених мандатів. Змістовне вираження вказаних елементів змінюється за допомогою методів обробки (наприклад, структури виборчого бюлетеня), однак на їх кількісні показники виборча система безпосередньо не впливає. Зазначені елементи мають широке теоретичне підґрунтя, однак для їх обробки важливе саме точне арифметичне відображення.

Різна кількість голосів, мандатів та кандидатів за відмінних методів обробки можуть давати неоднаковий результат. Цей фактор дозволяє виборчій системі сприяти досягненню опосередкованих цілей правового та неправового характеру. Тому при конструюванні виборчої системи важливо прогнозувати кількісні показники розглянутих елементів на основі соціальних, правових, демографічних, історичних та політичних даних.

Список використаних джерел

1. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1973. – 431 с.
2. Electoral System Design: the New International IDEA Handbook [Електронний ресурс] // International IDEA. – 2005. – Режим доступу: http://www.idea.int/publications/esd/upload/Idea_ESD_full.pdf.
3. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. С. Шугарт // Полис. Полит. исследования. – 1997. – № 3. – С. 114–136.
4. Афанасьева М. В. Випереджальне відображення як філософсько-теоретичне підґрунтя виборчої інженерії / М. В. Афанасьєва // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 177–184.
5. Структура виборчого бюлетеню [Електронний ресурс] // Головне територіальне управління юстиції у Полтавській області Міністерства юстиції України. – Режим доступу: <http://www.just.gov.ua/content/308/>.
6. Шляхтун П. Конституційне право : словник термінів / П. П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 355 с.

7. Чупрін Р. В. Проектування виборчих систем: структура виборчого бюлетеня / Р. В. Чупрін // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Політологія. – 2010. – Т. 149, Вип. 137. – С. 32–36.
8. Jealous B. The battle to protect the vote. Voter suppression efforts in five states and their effect on the 2014 midterm elections [Електронний ресурс] / B. Jealous, R. P. Naygood. – 2014. – Режим доступу: <http://www.naacpldf.org/files/publications/The%20Battle%20to%20Protect%20the%20Vote.pdf>.
9. Черленяк І. І. Особливості парламентської виборчої системи Угорщини / І. І. Черленяк // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4(5). – С. 41–47.
10. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-ге, випр. і допов. – К. : Логос, 2009. – 500 с.
11. Романюк П. В. Представницький мандат у сучасному розумінні / П. В. Романюк // Право і суспільство. – 2014. – № 6.2(2). – С. 42–48.
12. Радченко О. І. Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. І. Радченко. – К., 2005. – 19 с.
13. Григонис Э. П. Конституционное право зарубежных стран / Э. П. Григонис, В. П. Григонис. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.
14. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с.
15. Кароліна фон Галль. Німецьке і українське законодавство о парламентських виборах [Електронний ресурс] / проф. д-р Кароліна фон Галль // Ун-т міста Кельна. Ін-т вост. права. – 2012. – Режим доступу: http://www.modernukraine.eu/wp-content/uploads/2012/09/RUS-version_FINAL_Das-deutsche-Wahlrecht-zum-Bundestag-und-das-ukrainische-Wahlrecht-zu1.pdf.
16. Vowles J. The Politics of Electoral Reform in New Zealand / J. Vowles // International Political Science Review. – 1995. – № 16. – P. 95–116.
17. 2012 MMP REVIEW [Електронний ресурс] // New Zealand Electoral Commission. – 2012. – Режим доступу: <http://www.elections.org.nz/events/past-events/2012-mmp-review>.
18. Young A. Govt rejects recommendations to change MMP system [Електронний ресурс] / Audrey Young // nzherald.co.nz. – 2013. – Режим доступу: http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=10883610.
19. Colomer M. J. Handbook of Electoral System Choice / M. Josep Colomer. – Palgrave-Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited – London, 2004. – 555 p.
20. The main features of the Norwegian electoral system [Електронний ресурс] // Election Portal: valg.no. – 2014. – Режим доступу: <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5>.
21. Івашко О. Охочих головувати нема [Електронний ресурс] / Олена Івашко // Уряд. кур'єр. – 2015. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ohochih-golovuvati-nema/>.
22. Георгізова І. Л. Виборча система в США: переваги та недоліки / І. Л. Георгізова // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту : Серія: Право / гол. ред. Ю. М. Бисага. – Ужгород : Гельветика, 2013. – Вип. 21. Т. 1, Ч. 2. – С. 118–121.

References

1. Sagatovskii V. N. (1973) *Osnovy sistematizatsii vseobshchikh kategorii [Basics systematization general categories]*. Tomsk. Izd-vo Tom. un-ta [in Russian].
2. Electoral System Design: the New International IDEA Handbook. *idea.int*. Retrieved from http://www.idea.int/publications/esd/upload/Idea_ESD_full.pdf. [in English].
3. Taagepera R., Shugart M. S. (1997) *Opisanie izbiratelnykh sistem [Description of Electoral Systems]*. *Polis. Polit. issledovaniia. – Political research*. 3, 114–136 [in Russian].
4. Afanaseva M. V. (2012) *Vyperedzhalne vidobrazhennia yak filosofsko-teoretychne pidgruntia vyborchoi inzhenerii [Advance reflecting as philosophical and theoretical basis of election engineering]*. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of state and law*. 63, 177–184 [in Ukrainian].

5. Struktura vyborchoho biuleteni [The structure of the ballot paper]. *Holovne terytorialne upravlinnia yustytzii u Poltavskii oblasti Ministerstva yustytzii Ukrainy – Main Territorial Department of Justice in Poltava oblast Ministry of Justice of Ukraine*. Retrieved from <http://www.just.gov.ua/content/308/>. [in Ukrainian].
6. Shliakhtun P. (2005) *Konstytutsiine pravo : slovnyk terminiv [Constitutional Law: Glossary]*. K. Lybid [in Ukrainian].
7. Chuprin R. V. (2010) Proektuvannia vyborchykh system: struktura vyborchoho biuletenia [Design of electoral systems: ballot structure]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser. : Politolohiia. – Proceedings Petro Mohyla Black Sea State University. Serial: Politology*. Vol. 149, 137, 32–36 [in Ukrainian].
8. Jealous B. The battle to protect the vote. Voter suppression efforts in five states and their effect on the 2014 midterm elections []. *naacpldf.org*. Retrieved from <http://www.naacpldf.org/files/publications/The%20Battle%20to%20Protect%20the%20Vote.pdf> [in English].
9. Chereniak I. I. (2007) Osoblyvosti parlamentskoi vyborchoi systemy Uhorshchyny [Features of the parliamentary election system in Hungary]. *Stratehichni priorityety – Strategic priorities*. 4(5), 41–47 [in Ukrainian].
10. Kliuchkovskoho Yu. (Eds.) (2009) *Yevropeiskyi demokratychnyi dorobok u haluzi vyborchoho prava : per. z anhl. [European democratic achievements in the field of electoral law: translation from English]*. (2d ed.) K. Lohos [in Ukrainian].
11. Romaniuk P. V. (2014) Predstavnytskyi mandat u suchasnomu rozuminni [Representative seat in the modern sense]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*. 6, 2(2), 42–48 [in Ukrainian].
12. Radchenko O. I. (2005) Status narodnoho deputata Ukrainy: problemy teorii i pravovoho rehuliuвання [Ukrainian National Deputy Status: problems of theory and legal regulation]. *Extended abstract candidate's thesis*. K. [in Ukrainian].
13. Grigonis E. P., Grigonis V. P. (2007) *Konstitucionnoe pravo zarubezhnykh stran [Constitutional law of foreign countries]*. SPb. Piter [in Russian].
14. Gerasina L. M., Pogribna V. L., Polishchuk I. O. (2015) *Politologichniy entcyklopedichniy slovnyk [Political Science Encyclopedic Dictionary]*. M. P. Trebina (Eds.). Kh. Pravo [in Ukrainian].
15. Karolina fon Gall. (2012) Nemetckoe i ukrainskoe zakonodatelstvo o parlamentskikh vyborakh [German and Ukrainian legislation on parliamentary elections]. *Un-t goroda Kelna. In-t vost. prava – Cologne City University. Institute for Eastern Law*. Retrieved from http://www.modernukraine.eu/wp-content/uploads/2012/09/RUS-version_FINAL_Das-deutsche-Wahlrecht-zum-Bundestag-und-das-ukrainische-Wahlrecht-zu1.pdf. [in Russian].
16. Vowles J. The Politics of Electoral Reform in New Zealand / J. Vowles. // *International Political Science Review*. – 1995. – № 16. – P. 95–116. [in English].
17. 2012 MMP REVIEW New Zealand Electoral Commission. *elections.org.nz*. Retrieved from <http://www.elections.org.nz/events/past-events/2012-mmp-review>. [in English].
18. Young A. (2013) Govt rejects recommendations to change MMP system. *nzherald.co.nz*. Retrieved from http://www.nzherald.co.nz/nz/news/article.cfm?c_id=1&objectid=10883610. [in English].
19. Colomer M. J. *Handbook of Electoral System Choice* / M. Josep Colomer. – Palgrave-Macmillan, a division of Macmillan Publishers Limited – London, 2004. – 555 p. [in English].
20. The main features of the Norwegian electoral system. Election Portal: valg.no. – 2014 Retrieved from <https://www.regjeringen.no/en/portal/election-portal/the-norwegian-electoral-system/id456636/#5>. [in English].
21. Ivashko O. (2015) Okhochykh holovuvaty nema [Nobody wants to vote. «Uriadovyi kurier» website]. *Uriad. kurier – Governmental Courier*. Retrieved from <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ohochih-golovuvati-nema/>. [in Ukrainian].
22. Heorhizova I. L. (2013) Vyborcha systema v SSHA: perevahy ta nedoliky [The electoral system in the United States: advantages and disadvantages]. *Nauk. visn. Uzhhorod. nats. un-tu : Seria: Pravo – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*. Yu. M. Bysaha (Eds.). Uzhhorod. Helvetyka. Vol. 1, 2, 21, 118–121 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.04.2016.

Мохончук Б. С., аспирант кафедры конституционного права Украины, Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Украина, г. Харьков
e-mail: mokhonchuk@ukr.net
ORCID 0000-0002-8945-0731

**Голоса, кандидаты и мандаты
как количественные операнды избирательной системы**

В статье проанализированы отдельные аспекты избирательной системы. По мнению автора, она имеет ярко выраженные признаки вычислительного механизма, а ее состав формируют две группы элементов – фактические данные и методы обработки. К первой автор относит голоса избирателей, кандидатов на избирательную должность и распределяемые мандаты. Обосновывается тезис о переменности содержательного выражения указанных элементов. Сделан вывод об отсутствии прямой зависимости количества голосов, кандидатов и мандатов от типа избирательной системы. Однако отмечается, что их комбинация с различными методами обработки может способствовать достижению опосредованных целей правового и неправового характера.

Ключевые слова: избирательная система, элементы избирательной системы, система голосования.

Mokhonchuk B. S., graduate student, Department of Constitutional Law of Ukraine, Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine, Kharkiv
e-mail: mokhonchuk@ukr.net
ORCID 0000-0002-8945-0731

**Votes, Candidates and Mandates as Quantitative Operand
of Electoral System**

Problem setting. *The purpose of the article is a characteristic electoral system and its elements as a computational mechanism that uses socio-political space for realization idea of direct democracy.*

Analysis of resent researches and publications. *The following scientists were engaged in research of the specified question: Alan Gerber, Christopher Larimer, Donald Green, Jack Vowles, Josep Colomer, Barabash Yurii, Kliuchkovskiy Yurii, Afanasieva Mariana, Shveda Yurii, Shapoval Volodymyr and others.*

Article's main body. *Nowadays the many democratic electoral systems in use around the world attempt to strike a balance between mathematical fairness and political considerations. The author thinks that it is important to understand the discretion of the legislator, who can change certain elements of the electoral system. Therefore, the article highlights the three socio-political element of the electoral system – votes, candidates and mandates.*

The contents of these three elements can be changed by processing techniques (for example – ballot structure). But the total number of votes, candidates and seats will not change even if the legislator will change the electoral system. These elements remain static. Although the author indicates they depend on other factors – demographic (number of people), legal (electoral qualification), psychological (voter turnout), and others.

The main problem is that different processing methods of these three elements give different legal and illegal results. Therefore, it is important to predict the quantitative indicators of the votes, candidates and mandates before the construction of the electoral system in a particular country.

Key words: electoral system, voting system, elections.

Рецензія на збірник документів і матеріалів «Національна безпека України: кримський вектор» (Львів, 2015)

Помітною подією минулого року в галузі історико-правових досліджень став вихід у світ книги «Національна безпека України: кримський вектор»: збірник документів і матеріалів (1917–2014 рр.)» у п'яти частинах авторського колективу під керівництвом професорів Л. Рябошапка та А. Луцького¹.

Збірник містить значний обсяг документів, переважно законів і постанов Верховної Ради України, з проблем національної безпеки України і зокрема Автономної Республіки Крим.

Упорядники видання поставили перед собою непросте завдання – висвітлити низку взаємопов'язаних питань зовнішньої і внутрішньої політики як складових національної безпеки України, таких як устрій і територіальна цілісність держави, правовий статус Автономної Республіки Крим і міста Севастополь.

Розкриття авторами видання напрямів державної політики національної безпеки здійснено в контексті різних державних утворень та політичних режимів, які існували на території України.

---

¹ Національна безпека України: кримський вектор: збірник документів і матеріалів (1917–2014 рр.): у 5 ч. / упоряд.: Л. Рябошапка, І. Вдовчин, В. Гринчак, А. Луцький, І. Томюк ; за ред. Л. Рябошапка, А. Луцького. – Львів : Ліга-Прес, 2015. – Ч. 1. – 904 с.

Подано історичні документи, що стосуються правового статусу Криму з другої половини XVII до початку XX ст.

Ретельно проаналізовано проблеми державотворення в період революційних подій 1917–1920 рр. Зокрема, подано низку документів щодо державно-правової долі Криму в нормативно-правових документах Російської Федерації, Української Народної Республіки, а також рішеннях різних установ кримсько-татарського народу.

Велика кількість документів стосується державно-правового статусу Криму в складі РСФРР від утворення Автономної Кримської Радянської Соціалістичної Республіки (1921) до її перетворення в Кримську область у складі СРСР (1944).

В окрему групу документів виділені нормативно-правові акти радянської влади щодо депортації кримськотатарського народу. Цей розділ крім документів містить велику кількість спогадів представників кримськотатарського народу з приводу цієї трагічної сторінки в історії Криму. Упорядниками збірки значна увага приділена складній і неоднозначно визначеній у науковій юридичній літературі проблемі передачі Кримської області зі складу РСФРР до складу УРСР.

Величезна кількість документів присвячена проблемі проголошення незалежності України і державно-правової долі Криму. Особлива увага приділена упорядниками правовому оформленню державно-правового статусу і розвитку Автономної Республіки Крим у складі України.

Видання, окрім значної кількості документів, містить широке коло наукових матеріалів у вигляді витягів з монографій, статей, спогадів та публіцистичних матеріалів, значною мірою безпосередніх учасників тих подій, присвячених проблемам державно-правового статусу Криму на різних етапах його історичного розвитку. При цьому зазначений матеріал подається в хронологічному та хронологічно-тематичному порядку. Однак такий підхід створює деяку незручність у користуванні матеріалом.

Загалом видання збірки документів і матеріалів «Національна безпека Укра-

їни: кримський вектор» є важливою науковою подією. За своїм змістом видання має фундаментальне значення і допоможе створити широке і об'єктивне уявлення про державно-правовий розвиток Криму на різних етапах його історії саме на підставі значного документального матеріалу та наукових досліджень. Збірник стане корисним для науковців, практичних працівників та широкого кола читачів.

В. Рум'янцев, професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України;

О. Серєда, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Рецензія на монографію «Судова влада»

Загальний обсяг монографії «Судова влада»¹ становить понад 65 друкованих аркушів. Це унікальний, фундаментальний за масштабом і вражаючий за сферою охоплення проект, який торкається усіх аспектів функціонування судової гілки влади в Україні, висвітлює безліч проблем у цій царині й одночасно пропонує вдалі шляхи їх вирішення.

Актуальність дослідження базисних категорій доктрини судової влади не викликає заперечень в умовах триваючої трансформації вітчизняної правової системи. Із здобуттям незалежності у 1991 р. Україна стала на тривалий та складний шлях досягнення ідеалів правової держави, утілення ідей панування права у суспільстві, досягнення гідного рівня життя й соціальної захищеності наших співгромадян. Досягнення цих амбітних цілей неможливе без системного реформування усіх сфер публічного сектору, реалізації європейських стандартів державного будівництва, створення живильного підґрунтя для розвитку інститутів громадянського суспільства, забезпечення реалізації громадянських прав та індивідуальних свобод окремих індивідів. Зрозуміло, що така докорінна зміна парадигми суспільного розвитку, яка відбулася на руїнах держави й дала поштовх для ста-

новлення ідеї української державності як самостійного феномену, може відбуватися лише за умови належного теоретичного обґрунтування ключових напрямів судової реформи. Необхідність реформування судової гілки влади й подальшого удосконалення конституційно-правових основ судоустрою зумовила ухвалення Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015, а також утворення Конституційної комісії на підставі Указу Президента України від 3 березня 2015 р. № 119/2015. Положення названих нормативно-правових актів і напрацювання Конституційної комісії у сфері правосуддя спонукають до поглибленого наукового дослідження правовідносин, які виникають у сфері реалізації повноважень судової гілки влади й вироблення пропозицій, спрямованих на зміцнення її інституційної незалежності.

Рецензована монографія являє собою оригінальну й досить успішну спробу опанування основних, найновіших, найактуальніших і найсучасніших концепцій і теорій, сукупність яких становить підґрунтя для розвитку відносно нової для вітчизняної юриспруденції

---

¹ Судова влада : монографія / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Право, 2015. – 792 с.

галузі судового права. Вже сама ідея акумулювання кращих здобутків української науки судоустрою в єдиному фундаментальному виданні заслуговує на схвалення й підтримку.

У центрі наукових пошуків авторів – судова гілка влади. Реалізація конституційних принципів правової держави багато в чому залежить від діяльності суду й забезпечення права кожного на доступ до правосуддя. У правовій державі судова влада виконує роль арбітра, який слідкує за дотриманням законів і розв’язує найгостріші суспільні та юридичні конфлікти. Саме суд забезпечує дотримання прав і свобод громадян та їх захист у випадку порушень, виступає гарантом законності й стабільності правопорядку у суспільстві.

Ознайомлення зі змістом рецензованої наукової роботи свідчить про намагання її упорядників охопити усі аспекти функціонування суду й суміжних інститутів, торкнутися найбільш дискусійних й актуальних проблем вітчизняного правосуддя. У виданні висвітлено низку ідей, концепцій і положень, що є міцним фундаментом для формування нової для української правничої теорії галузі права – судового права. Концентрація, згрупування правових норм і приписів навколо єдиного об’єкта – суду – дозволить чітко окреслити предмет і метод цієї галузі права, визначити її специфічні особливості й надати можливість органічно «вбудувати» цю галузь у систему вітчизняного права. Саме це дає можливість віднести представлену працю до важливого джерела сучасної доктрини, яка має служити поштовхом і одночасно основою для подальших

галузевих наукових досліджень у сфері юриспруденції.

Видання «Судова влада» не лише містить найвагоміші здобутки досліджень провідних науковців – представників харківської школи судового права, а й визначає подальші напрями розвитку законодавства, яке регламентує функціонування суду та суміжних правових інститутів. Про це свідчить насамперед аналіз нових інститутів, який ми знаходимо на сторінках рецензованої монографії. Так, новим для вітчизняної науки є підхід, відповідно до якого виокремлюється система принципів судової влади (розд. 2 монографії). Оригінальними є представлені у розд. 3 монографії засади побудови судових систем, спроба наближення національної судової системи до європейських стандартів доступності, справедливості й ефективності. Адміністрування в суді як сукупність способів і методів управління судовою системою, проаналізована у підрозд. 4.7 монографії, також являє собою нову для вітчизняної науки судоустрою концепцію. Уперше на монографічному рівні представлено обґрунтування й змістовний аналіз елементів правового статусу суду як органу судової влади (підрозд. 4.1). Безумовним здобутком колективу авторів є всебічне дослідження правового статусу носіїв судової влади, як суддів, так і народних засідателів і присяжних, а також висвітлення основних сучасних підходів до інститутів добору суддів та відповідальності служителів Феміди. Розвиток вказаних сфер правового регулювання останніми роками був особливо активним, що засвідчується суттєвим розширенням нормативної бази, яка ре-

гламентує функціонування судової гілки влади. На шпальтах наукової літератури з'явилося чимало праць, присвячених окремим інститутам судового права, узагальнення й критичне переосмислення яких зроблено у рецензованому виданні. Це дає додаткові підстави для формування відокремленої самостійної правової галузі – судового права.

Пропозиції й міркування, висловлені на шпальтах рецензованого видання, можуть стати у пригоді під час реформування деяких сегментів судової системи України, її окремих органів і установ. Так, найбільш актуальним на сьогодні є інституційне зміцнення системи судів загальної юрисдикції, відновлення довіри до судової гілки влади у цілому й до суддів як її носіїв, зокрема реалізація стандартів доброчесності й підзвітності суддів громадянському суспільству. Міцне теоретичне підґрунтя для проведення відповідних перетворень міститься на сторінках видання «Судова влада», автори якого беруть найактивнішу роль у написанні й рецензуванні проектів законодавчих актів і визначенні ключових напрямів реформування сучасного судоустрою.

Безперечною перевагою рецензованої наукової праці є його яскраво виражена євроінтеграційна складова, яка відслідковується в кожному томі й розділі. Основні інститути судової гілки влади, важливі положення доктрини судового права оцінюються з точки зору європейського вектора розвитку України, стандартів і нормативів Ради Європи і Європейського Союзу. Офіційно проголошені наміри України долучитися до основних європейських організа-

цій вимагають аналізу вітчизняної нормативної бази під кутом зору її узгодженості з основоположними приписами права ЄС (як статутного, так і прецедентного). Ця обставина знайшла належне відображення в монографії, зокрема під час аналізу різновидів судових систем, критеріїв їх ефективності, правового статусу носіїв судової влади.

До здобутків авторів видання «Судова влада» можна віднести спробу встановлення інтегративних зв'язків судового права з іншими галузевими науками, зокрема цивільним і кримінальним процесом, конституційним, адміністративним, кримінальним та іншими галузями права. Насамперед відповідні зв'язки простежуються під час дослідження таких принципів судової влади, як незалежність, єдність, легітимність, транспарентність, самостійність (підрозділи 2.2–2.6 монографії), які можна без застережень класифікувати і як принципи судового права. Дослідження означених питань на доктринальному рівні є вкрай важливим, оскільки активний розвиток суспільних відносин у відповідних галузях вимагає їх належного правового забезпечення.

Належним чином у рецензованому виданні представлені й порівняльно-правові дослідження, а також аналіз практики судових й інших правозастосовних органів у структурі судової гілки влади. Це свідчить про належний рівень достовірності й обґрунтованості отриманих наукових висновків і пропозицій.

Фундаментальна наукова праця «Судова влада» має важливий історіографічний аспект. З одного боку, у виданні зібрана квінтесенція наукової думки незалежної України у сфері су-

доустрою, а з другого – у ньому показаний динамічний розвиток відповідної галузі знань. Так, досить активними темпами останні два десятиліття розвивалися такі сфери законодавства про судоустрій, як конкурсний добір суддів, електронні технології судового адміністрування, внутрішня спеціалізація суддів, соціологічні й правсоціологічні методики виміру ефективності судової системи, підвищення рівня транспарентності судів і добросовісності суддів за рахунок реалізації нових технологій комунікацій суду й посилення антикорупційних стандартів відповідно. КПК України 2012 р. уперше на законодавчому рівні запровадив передбачений Основним Законом України інститут суду присяжних. Цей поступовий розвиток законодавства знайшов належне відображення у рецензованому виданні. Не можна також не відмітити той факт, що автори монографії не оминули найкращі здобутки радянських і пострадянських правових наукових шкіл. Збереження генетичного зв'язку сучасних наукових досліджень із надбаннями минулих років із одночасною інтеграцією українського правового простору з європейським і загальносвітовим – важливе завдання сучасної вітчизняної юриспруденції.

Належне місце на сторінках рецензованого видання знайшли аналіз і наукова оцінка найважливіших актів законодавства, ухвалених за часи незалежної України, а саме: Конституції України 1996 р. (та подальших змін і доповнень до Основного Закону), напружаних Конституційної комісії у сфері правосуддя, Кримінального процесуального кодексу України від

13 квітня 2012 р., законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2012 р., «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 р., «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р., «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 р., «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р., «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. Аналіз новел законодавства, здійснений на доктринальному рівні, дозволяє виділити відповідні переваги і прогалини нормативного матеріалу, визначити подальші напрями його удосконалення.

Значна цінність представленої на рецензію наукової роботи полягає в тому, що її автори не обмежують свої наукові пошуки виключно судовою владою та її інституційним утіленням – судовою системою, а стосуються суміжних правових інститутів, які мають найтісніші зв'язки із судовою гілкою влади, а саме: прокуратури, адвокатури, безоплатної правової допомоги, органів виконання судових рішень (підрозділи 6.2–6.5 монографії). Автори відповідних підрозділів висвітлюють найактуальніші проблеми розвитку відповідних інституцій і намагаються показати шляхи їх взаємодії з судовою гілкою влади. Це забезпечує комплексність та змістовно-логічну завершеність рецензованого наукового дослідження.

Монографія «Судова влада», незважаючи на свій науковий, фундаментальний характер, написана досить популярною і зрозумілою мовою. Отже, вона буде корисною не лише для фахових юристів, як вчених, так і практиків, а й для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами юриспруденції. На

нашу думку, колектив авторів даного видання успішно виконав два важливі завдання – з одного боку, здійснено спробу розв’язання найбільш важливих теоретичних і прикладних проблем вітчизняної науки судового права, а з другого – ця комплексна доктринальна праця виконує важливу функцію правового виховання громадян у дусі найкращих цінностей правової держави, верховенства права й правової законності. Підвищення рівня правової обізнаності населення й покращення якості правової свідомості пересічних громадян через популяризацію й поширення правових знань сприятиме активізації інститутів громадянського суспільства, зміцненню основ української державності й формуванню якісно нової формації правової культури.

Р. С. Монографію «Судова влада» було присвячено пам’яті члена-кореспондента НАПрН України, завідувача кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого –

професора Івана Єгоровича Марочкина, який створив основи теорії судової влади, фундамент судового права. На жаль, Іван Єгорович передчасно пішов із життя, але його ідеї, концепції й теоретичні напрацювання, утілені в наукових працях його учнів, сприятимуть подальшому розвитку заснованої ним наукової школи. Добре, що пам’ять про Вчителя втілюється на сторінках наукових праць його вдячних учнів. У такий спосіб зберігається зв’язок поколінь і поступовість, послідовність розвитку науки.

В. Гончаренко, завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;

О. Капліна, завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України

20 років Конституції України: європейська правова традиція і український контекст — виміри правової реформи

Напередодні Дня науки – професійного свята науковців, 19–20 травня 2016 р. у Харкові у приміщенні Національної академії правових наук України відбувся Східноєвропейський форум з правової реформи «20 років Конституції України: європейська правова традиція і український контекст – виміри правової реформи». Захід відбувся за ініціативою почесного президента Національної академії правових наук України, ректора Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Героя України Василя Тація. Співорганізаторами виступили Національна академія правових наук України, Координатор проектів ОБСЄ в Україні, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Лодзинський університет (Польща) та Університет Миколаса Ромеріса (Литва).

Форум відбувався за такими напрямками: «Конституційна реформа і конституційний суд в світлі європейської правової традиції»; «Європейський конституціоналізм: поточні виклики для Європи»; «Розвиток демократичних інститутів в Україні в умовах європейської інтеграції»; «Європейський вимір реформи приватного права»; «Проблеми адаптації адміністративного, госпо-

дарського, аграрного і екологічного законодавства України до законодавства ЄС»; «Адаптація національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у сфері юстиції та безпеки».

Відкрив захід із вітальними словами президент Національної академії правових наук України Олександр Петришин, який зазначив, що Східноєвропейський форум з правової реформи спрямований на висвітлення і обговорення актуальних проблем правової реформи в Україні і Східній Європі, єднання суспільства, діалогу наукової і експертної спільноти, зміцнення взаєморозуміння у питаннях становлення демократичної держави, донесення до широкої аудиторії інформації про проблеми та перспективи конституціоналізму в Україні і Східній Європі, основні напрями удосконалення Конституції України, напруження у сфері конституційної реформи, пріоритетні напрями правової реформи.

Учасників Форуму від імені Харківського міського голови та депутатів Харківської міської ради привітав секретар Харківської міської ради Олександр Новак, який у своєму виступі зазначив, що «Харків можна назвати не

тільки першою, а й юридичною столицею нашої держави, де функціонує найбільший у державі юридичний університет, в якому навчається понад 14 тисяч майбутніх юристів, і тому вибір місця проведення цього важливого заходу є цілком виправданим». Також він наголосив, що «тематика конференції особливо цікава у світлі реалізації угоди між Україною та Європейським співтовариством, децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування. Європейські цінності, європейський досвід функціонування місцевого самоврядування є тим прикладом та взірцем, якого ми намагаємося прагнути. Тому висновки конференції можуть стати у пригоді при втіленні передових європейських практик у частині функціонування місцевого самоврядування».

Від імені Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого з вітальним словом виступив перший проректор Юрій Битяк. У своєму виступі він зазначив, що «усіх присутніх на цій конференції поєднує єдина мета – виробити оптимальні моделі побудови нової Конституції. Основний Закон держави виступає підґрунтям модернізації правової системи, держави й суспільства, чинником демократизації соціуму. Суттєве значення має й те, що Конституція є політико-правовою базою стабільності державного й суспільного ладу, конституційно-правового статусу особи. Отже, дедалі жорсткішою і настійнішою стає необхідність захисту, охорони Конституції за допомогою відповідних механізмів. Не можна допустити, щоб Основний Закон перетворювався на розмінну монету, об'єкт лобістських посягань чи особистих амбіцій».

Конституційний Суд України на заході представляв суддя цієї судової установи Станіслав Шевчук, який привітав учасників Форуму від імені голови Конституційного Суду України Юрія Бауліна. У своєму виступі він наголосив, що «обрана організаторами цього представницького зібрання науковців у галузі права тема – “20 років Конституції України: європейська правова традиція і український контекст – виміри правової реформи”, – напрочуд важлива й актуальна, оскільки останнім часом намітився “прорив” у реалізації довгоочікуваних суспільством реформ вітчизняного законодавства. Зробивши вибір на користь інтеграції з Європейським співтовариством, Українська держава взяла на себе зобов'язання щодо реформування законодавства відповідно до загальноновизнаних міжнародних стандартів».

З привітанням до учасників конференції звернувся також національний радник з юридичних питань Координатора проектів ОБСЄ в Україні Олександр Водяніков, який відзначив, що перший харківський форум з правової реформи повинен стати тим майданчиком, де будуть напрацьовуватися положення для проведення правової реформи.

У роботі заходу взяли участь представники вітчизняної наукової громадськості та зарубіжні науковці, зокрема представники найбільшого юридичного вищого навчального закладу Литви – Університету Миколаса Ромеріса на чолі з деканом юридичного факультету Лирою Якулевичене та одного з провідних закладів Польщі – Лодзинського університету на чолі з професором кафедри європейського конституційного

права Ізабелою Скомерською-Муховською. Участь у Форумі взяв також декан юридичного факультету Вільнюського державного університету Томас Давуліс.

На заході з доповідями виступили: Станіслав Шевчук, суддя Конституційного Суду України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Конституційні критерії обмеження прав і свобод людини»; Василь Лемак, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Реформа конституції: технологічні вимоги на тлі європейського досвіду»; Михайло Буроменський, професор кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Проблеми реформування Конституції України в сфері прав людини (в аспекті Угоди про асоціацію з Європейським Союзом)»; Олександр Водяніков, консультант Конституційної Комісії, член Ради з питань судової реформи, «Роль окремої думки судді в розвитку конституційної юриспруденції»; Томас Давуліс, професор, доктор, декан юридичного факультету, Вільнюський державний університет, «Виклики членства в Європейському Союзі: гармонізація і уніфікація національного права»; Ізабела Скомерська-Муховська, доктор, кафедра європейського конституційного права Лодзинського університету, «Криза біженців в Європейському Союзі у світлі європейської солідарності»; Інґа Даукшене,

доктор, Університет Миколаса Ромеріса, кафедра міжнародного і європейського права, «Захист прав людини в Європі: взаємодія права ЄС та Європейської конвенції із захисту прав людини»; Марчін Гурскі, доктор, кафедра європейського конституційного права Лодзинського університету, «Протоколи № 15 та № 16 до ЄКПЛ у контексті структурних недоліків європейського механізму захисту основних прав»; Лира Якулевічене, професор, декан юридичного факультету Університету Миколаса Ромеріса, «Виклики і майбутнє права біженців у контексті європейської надзвичайної міграційної ситуації та відносин між ЄС і Туреччиною»; Світлана Серьогіна, директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Напрямки вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні в аспекті європейської інтеграції»; Станіслав Погребняк, професор кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, «Європейські правові цінності: їх адаптація до української правової системи»; Олена Кохановська, професор кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Сучасне приватне право України: вектори європейського розвитку»; Довіле Гаїліуте, професор, заступник декана юридичного факультету Університету Миколаса Ромеріса з міжнародних відносин, екс-

перт Агенції ЄС з основних прав, «Право на захист даних: національний і європейський режими»; Віліус Мачюлайтис, доктор, доцент Інституту приватного права юридичного факультету Університету Миколаса Ромеріса, адвокат, «Свобода договору у трудових відносинах: виклики права ЄС щодо переміщення робочої сили»; Олена Орлюк, директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Захист прав інтелектуальної власності в контексті європейської інтеграції»; Анжей Якубец, доктор, кафедра господарського і торгового права Лодзинського університету, «Тренди в польському комерційному праві під час політичної трансформації та європейської інтеграції»; Віргініюс Біте, професор, директор Департаменту приватного права Юридичного факультету Університету Миколаса Ромеріса, адвокат, «Адаптація литовського акціонерного права до права ЄС: проблеми та засвоєні уроки»; Катажина Фрончак, доктор, кафедра європейського господарського права Лодзинського університету, «Спільна сільськогосподарська політика 2014–2020 – спосіб збільшення органічного землеробства?»; Оксана Капліна, завідувач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Імплементация міжнародно-

правових стандартів у кримінальному провадженні України»; Василь Настюк, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, «Громадський контроль за сектором безпеки: міжнародний досвід та перспективи в Україні»; Ольга Шило, завідувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, «Проблема адаптації кримінального процесуального законодавства України до права Європейського Союзу».

Після кожного виступу учасників Східноєвропейського форуму тривали цікаві дискусії.

Головною метою цього заходу було створення майданчика для всеохоплюючого діалогу між громадськістю, науковою спільнотою та владою в контексті процесу правових реформ, публічної дискусії, обговорення та поширення інформації про хід реформ, порядок денний реформ, їх зміст та пріоритети. За результатами Форуму розроблено рекомендації.

Матеріал підготував:

О. Петришин, президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України

«Круглий стіл» «25-річчя проголошення незалежності України»

8 червня 2016 р. на спільному засіданні кафедр історії держави і права України та зарубіжних країн, теорії держави і права, конституційного права, міжнародного права, соціології та політології, культурології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за участю членів відділення теорії та історії держави і права Національної академії правових наук України відбувся «круглий стіл», присвячений обговоренню такої визначної події в історії українського народу, як проголошення 24 червня 1991 р. незалежності України.

Відкрив засідання «круглого столу» академік Національної академії правових наук України, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *А. П. Гетьман*, який зазначив, що з нагоди 25-ї річниці незалежності України – знаменної події у багатомілітійній історії національного державотворення, з метою її гідного відзначення у 2016 році, засвідчення поваги до подвигу борців за свободу, незалежність і територіальну цілісність, єднання суспільства у справі розбудови України як високорозвиненої європейської держави Президент України *П. О. Порошенко* видав указ «Про відзначення 25-ї річниці незалежності України», у якому окреслено низку заходів, присвячених зазначеній історичній події в житті

українського народу. У межах цих заходів і був проведений «круглий стіл», присвячений обговоренню актуальних питань українського державотворення.

У доповіді доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн *В. Д. Гончаренка* «Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) – документ історичного значення» перш за все зазначено, що Акт – документ, схвалений Верховною Радою України, який визначив правовий статус України як незалежної держави. Хоча дата прийняття Акта пов'язана з такою подією, як спроба державного перевороту в Москві 19 серпня 1991 р., проголошення влади антиконституційного Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) і придушення путчу 23 серпня 1991 р., але насправді становлення України як суверенної та незалежної держави було започатковане із прийняттям Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Більшість положень Декларації наділяли Україну правами, притаманними фактично незалежній державі. Науковці пов'язують із прийняттям Декларації початок першого етапу процесу становлення державної незалежності України. Сам факт прийняття Декларації свідчить про те, що на той момент Союз РСР, до складу яко-

го все ще входила УРСР, цілком об'єктивно і невинно наближався до свого розпаду. До того ж принципи Декларації були несумісними з «новим» союзним договором, який розроблявся кремлівським керівництвом, щоб урятувати прогнилу радянську імперію. Церемонію попереднього підписання союзного договору було призначено на 20 серпня 1991 р. Але невдала спроба антиконституційного путчу ДКНС прискорила розпад СРСР. Вона мотивувала Верховну Раду Української РСР прийняти 24 серпня 1991 р. Акт проголошення незалежності України. Загальна форма Акта не була визначена чинною на той час Конституцією УРСР 1978 р. Але зміст цього документа дає підстави стверджувати, що він мав конституційний характер.

Акт мав установчий характер, оскільки радикально змінював державно-правовий статус України, її державний і суспільний лад. Легітимізація незалежності України вимагала проведення всеукраїнського референдуму щодо визнання такого її статусу. Тому у постанові Верховної Ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 р. 1 грудня 1991 р. було визначено днем проведення республіканського референдуму на підтвердження Акта проголошення незалежності. Такий референдум 1 грудня 1991 р. відбувся. 90,32% його учасників (а це 28 млн 804 тис. 71 особа) висловилися за підтримку Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Тим самим відбулася внутрішня легітимізація незалежності України, яка стала підґрунтям для її легітимізації ззовні. Після цього Україну як само-

стійну незалежну державу стали визнавати іноземні держави. Із прийняттям Акта проголошення незалежності України розпочався етап розбудови власної держави і власної правової системи.

Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. назавжди ввійде у вітчизняну історію як визначна подія у процесі багатовікової історії українського державотворення. День 24 серпня є державним святом.

Із доповіддю «Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення» виступив доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України *В. М. Єрмолаєв*. Доповідач зазначив, що Національно-визвольна війна українського народу, що вибухнула на початку 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького, поставила перед ним і козацькою старшиною безліч нагальних проблем щодо осмислення державотворчих перспектив: формування політичної системи Козацької держави, виборення політичної автономії у складі Речі Посполитої чи повного державного суверенітету, встановлення меж козацької території, вибору засобів ефективного захисту прав козаків, міщан, селянства, православної віри, зовнішньополітичних орієнтирів і союзників та ін. У ході Визвольної війни, коли нерідко воєнні успіхи і поразки випереджали осмислення їх значення для державотворення, гетьман та його наступники змушені були уточнювати, суттєво корегувати, під зовнішньополітичними впливами і керуючись власними пріоритетами і орієнтаціями, свої ідеї і дії.

Таким чином, велич Богдана Хмельницького як державотворця і полягає в тому, що він зумів, незважаючи на складні умови майже безперервної війни, втілити сподівання народу на позбавлення від польського гноблення, на творення Козацької держави, її демократичних інститутів. У його універсалах, наказах, листах, що збереглися, найбільш правдиво відображено реакцію гетьмана на нагальні й гострі проблеми, породжувані складними обставинами Національно-визвольної війни, ускладненням геополітичного становища Козацької держави, збереження її суверенітету.

Із доповіддю «Україна в об'єднаній Європі: сучасний стан і перспективи» виступив доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права *І. В. Яковюк*. Він акцентував увагу на тому, що європейський вибір – це невід'ємна складова національної ідеї й одночасно стратегічний напрям державно-правового розвитку України з моменту здобуття незалежності. Підписання і ратифікація Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом засвідчило офіційне визнання Україною європейського вибору як стратегічного курсу зовнішньої політики держави. Політико-правові засади цього курсу отримали нормативне визначення у Стратегії інтеграції України до ЄС, яка встановила основні напрями інтеграційного процесу. Показово, що курс на європейську інтеграцію завжди залишався найважливішим зовнішньополітичним пріоритетом України, незалежно від того, хто очолював державу. Якісно новий етап у взаємовідносинах України з ЄС розпочався

у 2004 р., коли ЄС та Україна отримали спільний кордон і як сусіди зобов'язані були посилити свою політичну та економічну взаємодію.

Протягом наступних років Україні вдалося зробити багато на шляху до інтеграції в ЄС: вона вступила до СОТ, підписала План дій Україна – ЄС, визнання Євросоюзом за Україною статусу країни з ринковою економікою, стала учасником програми «Східне партнерство» і нарешті підписала Угоду про асоціацію, доповнену положеннями про створення глибокої всеосяжної зони вільної торгівлі. Однак цих кроків все ще вважається замало, аби впритул наблизитися до вступу в ЄС.

Оскільки Угода про асоціацію має необмежений термін дії, передбачено можливість здійснення всебічного її перегляду, у т. ч. щодо розширення та встановлення більш амбітних цілей та завдань за взаємною згодою Сторін. Це положення створює передумови не тільки для регулярного оновлення Угоди, а також для можливої формальної фіксації поглиблення європейської інтеграції України. Така перспектива стане реальністю, якщо Україна зможе подолати традиційні перешкоди на шляху інтеграції, а саме: незавершеність економічної, судової й адміністративної реформ, боротьби з корупцією, здійснення децентралізації влади, а також адаптації вітчизняного законодавства до законодавства ЄС.

Із доповіддю «Європейські статuti інформаційної свободи та Основний Закон України» виступила кандидат юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри конституційного права *Т. М. Слінько*. Вона наголошувала

на тому, що модернізація Конституції України на сучасному етапі, який ще називають «євроінтеграційним», відбувається на європейських цінностях та принципах (повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, включаючи повагу до прав меншин). Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність прав чоловіка й жінки.

Положення Конституції України в цілому складають досить міцний фундамент щодо регламентування прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері. Першоосновою для таких, пов'язаних між собою конституційних прав, як свобода вираження поглядів (включає свободу інформації) та права на доступ до інформації є ст. 34 Основного Закону України. Конституція України також закріплює право кожного громадянина знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, в установах і організаціях з відомостями про себе (ч. 3 ст. 32), гарантує право вільного доступу до інформації про стан довкілля, якість харчових продуктів, предметів побуту (ч. 2 ст. 50) та ін.

Робоча група з прав людини Конституційної комісії України завершила роботу щодо модернізації розд. II Конституції України, метою опрацювання якого було приведення у відповідність до міжнародно-правових документів, системний аналіз яких дає підстави стверджувати, що більшість положень, які визначені в цих актах, імплементовані в національне законодавство. Ра-

зом з тим, спираючись на існуючу «статистику занепаду» України, можна дійти висновку про те, що Основний Закон досі не відповідає і не відповідає зараз аксіомам органічного конституціоналізму.

Із доповіддю «Державні символи України: конституційно-правова характеристика» виступив кандидат юридичних наук, доцент *О. Г. Кушніренко*. Доповідач, зокрема, зазначив, що однією із необхідних ознак сучасної держави є наявність у неї прапора, герба та гімну, які разом з іншими атрибутами державності відіграють надзвичайно важливу роль у механізмі функціонування держави, а також у процесі утвердження незалежності держави.

Саме тому державні символи повинні мати належну систему конституційно-правового закріплення і регулювання як із точки зору їх створення і використання, так і ефективного правового захисту з боку держави саме як символів їх суверенітету.

Державні символи підтримують факт існування держави і слугують зміцненню її суверенітету. Втрата національної державності призводить і до втрати її символів.

Державні символи України закріплені у ст. 20 Конституції України, яка відносить до державних символів: Державний Прапор, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Згідно із ч. 6 ст. 20 Конституції України опис державних символів України та порядок їх використання повинні бути встановлені конституційними законами (тобто за них повинно проголосувати не менше 300 народних депутатів). Проте, незважаючи на імператив-

ний припис ст. 20 Конституції України, із цього питання на сьогодні Верховна Рада України прийняла лише один із трьох законів – «Про Державний Гімн України» від 6 березня 2003 р.

Що стосується закону про Державний Герб України, то жоден із законопроектів так і не був прийнятий із ідеологічних причин. Деякі політики, і навіть вчені (наприклад, П. Стецюк), вважають, що малий Державний Герб України повноцінно виконує всі необхідні функції Великого (єдиного) Державного Герба України і взагалі порушують питання про доцільність встановлення Великого Державного Герба України як такого.

Дійсно, можливо фактична відсутність великого Державного Герба України і не створює серйозних проблем ні всередині країни, ні в зовнішньополітичній діяльності. До того ж сучасна європейська конституційно-правова практика майже не знає ситуації з наявністю великого і малого Державних Гербів, проте це питання не може бути питанням дискусії, особливо для посадовців державних органів, оскільки воно урегульоване Конституцією України, яка містить правильну відповідь – великий Державний Герб України повинен бути. В іншому випадку в Конституцію України потрібно вносити відповідні зміни.

У майбутніх законах про Державний Прапор і про Державний Герб необхідно обов'язково надати офіційне тлумачення (розуміння) символічного змісту малюнка Державного Герба України та поєднання кольорів на Державному Прапорі України, що дасть можливість усунути значну кількість існуючих при-

пущень (версій) щодо походження, первинного значення та символічного значення як малого Державного Герба України – Тризуба, так і синьо-жовтого кольорового поєднання Державного Прапора України.

Із доповіддю «Деякі окремі аспекти участі політичних партій в державотворчих процесах в Україні» виступив кандидат історичних наук, доцент *С. Ю. Лукаш*. На думку доповідача, розвинені демократичні країни називаються «партійними», і плідність діяльності політичних партій визначається у тому числі рівнем їхньої соціальності, тобто включеності у соціально-правову систему (громадянин – громадянське суспільство – політичні партії – Верховна Рада України – Кабінет Міністрів України, сформований коаліцією депутатських фракцій і підконтрольний і підзвітний парламенту, тощо) як інтегратор, ефективність реалізації якої залежить від дуже багатьох чинників, у тому числі – від ступеня розвитку громадянського суспільства, а також від рівня партійної культури, яка є складовою частиною політичної культури, а також системно взаємопов'язана із загальною, громадянською, правовою та іншими видами культури.

Доповідач зосередив увагу лише на деяких окремих аспектах цієї складної, багаторівневої проблеми: 1) розуміння партійної культури в Україні як однієї з найголовніших умов ефективної участі політичних партій у державотворенні; 2) рівень розвитку громадянського суспільства, що обумовлює ступінь зрілості політичних партій, які, у свою чергу, відіграють одну з найважливіших ролей у поступі України до демократії.

Партійна культура розуміється автором у «вузькому» і «широкому» (відома як електоральна культура) смислах. Перший вбирає в себе внутрішньопартійну діяльність і спрямований на підвищення ефективності роботи партійної машини насамперед у складі парламенту; другий – ставлення суспільства до політичних партій під час парламентських виборів та до їхньої діяльності у складі Верховної Ради України. Цей аспект був з'ясований за допомогою застосування кількісного дослідження з використанням соціологічного методу, яке було проведене у два етапи: на початку 2015 і 2016 р. Деякі його результати виразили певне розчарування суспільства діяльністю партійних фракцій Українського парламенту VIII скликання, сформованої ними парламентської більшості та створеного цією більшістю уряду, що підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України.

Із доповіддю «До судової реформи в Україні: актуальні ідеї С. С. Дністрянського про судову владу» виступив кандидат юридичних наук, доцент *В. С. Смородинський*. Доповідач, зокрема, зазначив, що на початку ХХ ст. й особливо після революції українська правова думка значною мірою переміщується за кордон, що на довгі роки обмежує або взагалі перебиває доступ до неї наших співвітчизників. Значний внесок у теорію суддівської діяльності належить дійсному члену Всеукраїнської академії наук Станіславу Севериновичу Дністрянському (1870–1935). Так, у роботі «Загальна наука права і політики» (Прага, 1923) він обґрунтовує значущість судової практики й судового розсуду для розвитку та функціонуван-

ня національної правової системи. На думку правознавця, судові рішення («оріки») «вже через те, що вони нормують тільки дотичні правні випадки, не можуть мати зобов'язуючої сили для інших випадків, хоч як подібних». Водночас суддя не може «відклонити від себе рішення якоїсь справи тим, що... нема в законі відповідної правової постанови». С. Дністрянський підтримує заміщення доказової теорії теорією вільного суддівського переконання, але з певними застереженнями («Кожна свобода мусить мати свої границі – так само й свобода судді в орудуванні правними нормами», «суддя має перш за все зберігати право»). Це означає, що в разі відсутності законодавчої норми він «може й повинен послуговатися правними нормами іншого суспільного зв'язку, оскільки такі норми існують». Оскільки суд є державним органом, то суддя мусить «годити норми інших суспільних зв'язків з провідними ідеями держави, відважуючи протилежні сфери інтересів та зрівнюючи їх на засадах правдивої рівності». Водночас «суддя стоїть на сторожі права навіть супроти законів, коли закони стануть в суперечність до норм зорганізованого правового ладу». І держава мусить дати судді таке право. Таким чином, суддю, з одного боку, обмежують загальні цілі держави, а з другого – «загальні принципи творення права та внутрішні прикмети, які повинно мати право». З цього можна зробити важливий висновок про дві передумови суддівської діяльності, які можуть і суперечити одна одній – легальність (законність) та правність (підлеглість праву). Цієї суперечності не буде тільки за умови існування виключ-

но правових законів. За цих умов С. Дністрянський надає судді великих можливостей («творчу функцію судді»). «Він може вийти навіть поза існуючі правні норми суспільних зв'язків, зберегти такі соціально-етичні норми, які починають щойно творитися», й навіть прийняти рішення на основі цілком нових норм, але виключно за умов їх відповідності цілям держави і права. Ці норми С. Дністрянський визначає як «природні основи права», які після їх застосування суддею стають новими нормами держави.

Із доповіддю «Роль політичної еліти в розбудові української держави» виступила доктор соціологічних наук, професор *Л. М. Герасіна*. На її думку, руйнування колишніх ідеологем радянських часів, на жаль, не призвело до перемоги раціонального, а отже, творяться нові міфи та «герої». Так, в Україні зусиллями деяких ЗМІ та публічних політиків творяться політичні міф-утопії щодо «самовідданих борців із корупцією»; ідеологеми щодо «істинних патріотів національної державності» і «космополітів», ілюзорні сюжети про «поборників демократії та прав людини», які безкомпромісно ведуть країну в ЄС, тощо. Отже, вражає очевидна спекуляція на політичних ідеалах і очікуваннях людей, котрі цинічно експлуатуються.

Із доповіддю «Трансформації в культурі України років незалежності» виступив доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології *В. О. Лозовий*. Доповідач зазначив, що культура – поняття складне й багатогранне. У широкому сенсі – це процес і результат творчої діяльності людей.

У вузькому розумінні – це цінності, переконання, зразки, норми поведінки, що властиві певній соціальній групі чи суспільству. У соціологічній літературі розглядаються як основні елементи культури такі: мова, цінності, соціальні норми та звичаї, традиції, обряди.

Відомо, що в роки незалежності українська мова набула статусу державної. До цього вона тлумачилась як субкультурна мова.

За аналітичними висновками відомого науковця Богдана Гаврилишина, будь-який суспільний лад базується на системі цінностей, політичному правлінні та економічній системі. У праці «Дороговкази в майбутнє» (1993) називаються три системи цінностей, що властиві світовому простору ХХ ст.: індивідуалістсько-конкурентна (найповніше реалізується в США), егалітарно-колективістська (характерна для колишнього СРСР) та групово-кооперативна (панує в Японії). У роки незалежності Україна перейшла від егалітарно-колективістської системи цінностей до індивідуалістсько-конкурентної системи цінностей.

Становлення ринкового суспільства в Україні все більше орієнтує його суб'єктів на соціальні норми (як регулятори поведінки і діяльності), які б стали більше відповідати ринковим відносинам.

Що стосується звичаїв, традицій, обрядів, властивих радянському періоду, то вони все менше відтворюються у життєдіяльності молодого покоління. У країні набуває розвитку релігійне життя, поширюється мультикультуралізм. Розвиток культури України здійснюється у напрямі європейських циві-

лізаційних цінностей та стандартів. Перехід до вільного ринку стимулював культурні деформації, комерціалізацію закладів культури тощо.

Із доповіддю «Розвиток вітчизняної правової системи в умовах глобалізації» виступив кандидат юридичних наук, доцент *Д. В. Лук'янов*. Доповідач зазначив, що однією з основних рис розвитку людства на початку ХХІ ст. стають процеси глобалізації в усіх сферах суспільного життя, які представляють собою процеси всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації. Основними наслідками цього процесу відзначають міжнародний поділ праці, міграцію в масштабах усієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, зближення законодавства, економічних і технічних процесів, а також зближення культур різних країн. Процеси конвергенції правових систем є також одними з наслідків всемірної глобалізації. Термін «конвергенція» походить від латинського *converge* – сходитися, наближатися. Стосовно правових процесів термін «конвергенція» використовується для аналізу можливості зближення різних правових систем та меж сприйняття правовою системою правових інститутів іншої системи. Найбільш дослідженою є конвергенція правових систем романо-германського та англо-американського права. Процеси конвергенції в межах цих двох типів права відбуваються досить поступово та мирно, що багато в чому пояснюється їх належністю до єдиної Західної цивілізації, яка побудована на ліберальних цінностях, ринковій економіці та спільній культурній спадщи-

ні. Образно можна сказати, що ці системи мають однакові цілі, але досягають їх різними юридичними методами. Значно складнішим процесом є запозичення правових інститутів з принципово різних правових сімей. Проте країни Європи мають такий досвід. Так, наприклад, у Великобританії визнано мусульманський полігамний шлюб, створено перший офіційний ісламський суд, що призводить до формування так званого англо-мусульманського права. З цієї точки зору цікавою є можливість запровадження подібних інститутів у вітчизняній правовій системі. Перші спроби вже зроблено. Так, Держслужба України у справах Криму і Севастополя у червні 2016 р. ініціювала на державному рівні організацію вихідного дня в період проведення двох найбільших ісламських свят – Ураза-байрам і Курбан-байрам.

Із доповіддю «Делеговане законодавство Кабінету Міністрів України у 1992–1993 роках» виступив кандидат юридичних наук, доцент *Є. О. Васильєв*. Здобувач сформулював причини делегування уряду України повноважень видавати декрети у сфері законодавчого регулювання відносин власності, підприємницької діяльності, соціального і культурного розвитку, державної митної, науково-технічної політики, кредитно-фінансової системи, оподаткування, державної політики оплати праці і ціноутворення. Так, уже з 1 листопада 1992 р. відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України «Про прибутковий податок з доходів громадян, що перевищують 60000 купонів» із сум заробітків, одержуваних громадянами за виконання ними трудових обов'язків,

і прирівняних до них доходів, одержуваних за місцем основної роботи.

Декретом Кабінету Міністрів України «Про оподаткування бартерних (товарообмінних) операцій в галузі зовнішньоекономічної діяльності» об'єктом оподаткування були визначені бартерні (товарообмінні) операції в зовнішньоекономічній діяльності, сума податку за якими визначалась виходячи з митної вартості продукції (робіт, послуг), що експортується по цих операціях, перерахованої в українські карбованці за курсом Національного банку України. Пільговий режим при проведенні бартерних операцій передбачав забезпечення підприємств і організацій сировиною, матеріалами, технологічним обладнанням та іншою продукцією, гостро необхідною для виробничих потреб.

Значні зміни у сфері непрямого оподаткування відбулись у зв'язку з прийняттям Декретів Кабінету Міністрів України «Про податок на додану вартість», «Про акцизний збір», якими на невизначений строк зупинялась дія законів України «Про податок на додану вартість», «Про акцизний збір» відповідно. Згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про податок на додану вартість» *податок на додану вартість* визначено як частину новоствореної вартості, що сплачується до державного бюджету на кожному етапі виробництва товарів, виконання робіт, надання послуг. Платниками податку були названі суб'єкти підприємницької діяльності, що знаходяться на території України, а також міжнародні об'єднання та іноземні юридичні особи і громадяни, які здійснюють від свого імені виробничу

чи іншу підприємницьку діяльність на території України.

Із прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України «Про податок на прибуток підприємств і організацій» від 26 грудня 1992 р. валовий дохід як об'єкт оподаткування, встановлений відповідно до Закону України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21 лютого 1992 р., було замінено на прибуток. Так, зокрема, ст. 2 Декрету «Про податок на прибуток підприємств і організацій» вказувала, що об'єктом оподаткування є валовий прибуток підприємства. Водночас прибуток як об'єкт оподаткування проіснував тільки I квартал 1993 р., після чого згідно зі статтями 6 і 8 Закону України «Про державний бюджет України на 1993 рік» об'єктом оподаткування знову стає валовий дохід і лише із прийняттям Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28 грудня 1994 р. об'єктом оподаткування остаточно став прибуток.

Незважаючи на певні недоліки правового регулювання системи оподаткування, втіленого в декретах Кабінету Міністрів України, можна дійти висновку, що за короткий строк уряду вдалось вжити рішучих заходів щодо розбудови основи законодавчого забезпечення податкової системи незалежної України.

Із доповіддю «Всезагальне виборче право як показник рівня демократизму в країні» виступив кандидат юридичних наук, доцент *С. І. Власенко*. Його виступ зводився до такого. Результатом еволюції виборчого права стала його всезагальність, утвердження якої збіглося із суттєвою демократизацією державного й суспільного життя у багатьох

цивілізованих країнах. Якщо порівняти історію України, наприклад, з Англією, то в Україні вже Конституція 1919 р. наділила громадян правом голосу з 18-ти років незалежно від статі, щоб брати участь у виборах, він не мав належати до експлуататорських елементів. В Англії 18-річний вік політичної активності був уведений тільки в 1983 р. Такому рішенню передувала багатовікова історія участі у виборчому процесі. Саме вона дозволила англійській спільноті створити найбільш класичну партійно-політичну систему і стати взірцем демократії. Стосовно України, то Акт про незалежність 24 серпня 1991 р. став новою віхою в історії нашої виборчої системи. Вона все одно залишилась всезагальною. Однак слід зазначити, що в українського народу на час отримання незалежності зовсім був відсутній досвід керування країною через так звану систему народного представництва. Це призвело до того, що, незважаючи на включення до Конституції 1996 р. основного конституційного принципу, який передбачає, що всі громадяни вільно виявляють волю, насправді це не так.

Відсутність демократичних традицій і невіри народу в можливості впливати на внутрішньополітичне життя в країні призвели до корупції і підкупу всіх і всього під час практично всіх виборчих кампаній. Їх розмах отримав такі масштаби, що в 2014 р. Верховна Рада була змушена ухвалити закон про застосування кримінальної відповідальності за підкуп виборців. Якщо згадати історію передвиборчих кампаній у деяких демократичних державах, таких як США, Німеччина, Англія, то там також можна знайти інформацію про коруп-

ційні дії окремих політичних сил. Але це поодинокі випадки, чого не можна сказати про Україну. Тільки коли наше всезагальне виборче право стане дійсно вільним волевиявленням громадян, тоді ми зможемо сформувати таку Верховну Раду, яка, врешті-решт, почне будувати соціальну і правову державу.

Із доповіддю «Державний лад КНР за Конституцією 1982 р.» виступив кандидат юридичних наук, доцент *В. А. Лизогуб*. У ній була наведена інформація про особливості розбудови і функціонування законодавчих, виконавчих органів у центрі та на місцях, передбачених Конституцією КНР 1982 р.

Із доповіддю «Страхова справа України в перші роки незалежності» виступила кандидат юридичних наук, доцент *К. М. Лисогорова*. Вона зазначила, що у 1993 р. був прийнятий перший нормативний акт, що регламентував страхування – це декрет Кабінету Міністрів України «Про страхування». Однак положення декрету мали лише узагальнюючий характер. Подальше зростання страхового ринку в Україні стало відчутним у 1996 р., у зв'язку із прийняттям Верховною Радою України Закону «Про страхування». Наступного року була створена Ліга страхових організацій України. Динамічно стали розвиватися такі види страхування, як накопичувальне страхування, страхування життя, медичне страхування.

Визначну роль у розвитку вітчизняного страхування відіграла затверджена урядом Програма розвитку страхового ринку від 14 вересня 1998 р. Ця Програма, зокрема, передбачала дозвіл на пряму присутність іноземного страховика в Україні.

У 2001 р. було прийняту нову редакцію Закону «Про страхування». І в подальшому мала місце тенденція до поступового якісного наповнення законодавчої бази страхування в нашій державі.

За статистикою на початку 2000-х рр. в Україні працювало більше 300 страхових компаній, які ефективно надавали послуги фізичним та юридичним особам. Таким чином, на початку 1990-х рр. минулого століття вдалося закласти міцну основу для розвитку страхової справи в Україні.

Із доповіддю «Документальне оформлення незалежності України» виступила кандидат юридичних наук, доцент *Т. О. Матвєєва*. Вона зазначала, що 16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет, що проголошувала «верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території і незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах». Прийняття Декларації створило правові передумови для виходу України зі складу СРСР.

Напередодні цієї події в Україні відбулися врешті порівняно вільні вибори до Верховної Ради та місцевих Рад. На 450 мандатів до Верховної Ради претендувало близько 3 тис. кандидатів – у середньому по 6–7 чол. на одне місце.

19–21 серпня 1991 р. найближче оточення Президента СРСР М. С. Горбачова спробувало здійснити державний переворот. У Москву було введено війська. Опір путчистам організували і очолили в Москві президент Б. Єльцин та Верховна Рада Росії.

24 серпня 1991 р. позачергова сесія Верховної Ради України майже одностайно проголосила незалежність республіки, прийнявши відповідний Акт. Відтепер на території України залишалися тільки її Конституція, закони, постанови уряду та інші правові акти Республіки.

1 грудня відбувся референдум щодо підтвердження Акта проголошення незалежності, а також всенародні вибори Президента України, яким став Л. Кравчук.

Після краху СРСР постала ідея Співдружності Незалежних Держав (СНД). Процес утворення СНД проходив у два етапи. 7–8 грудня 1991 р. у Біловезькій Пущі керівники України, Росії, Білорусії підписали угоду про створення СНД. В угоді підкреслювалося, що держави – учасниці СНД є правонаступниками СРСР.

10 грудня Верховна Рада України прийняла постанову «Про ратифікацію Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав», додавши застереження до неї, які забезпечували незалежність України як суб'єкта міжнародного права.

21 грудня 1991 р. в Алма-Аті 11 із 15 колишніх союзних республік підписали Декларацію про створення СНД. Почалася розбудова незалежної країни – підготовка Конституції Республіки, яка була введена в силу закону у 1996 р., Верховна Рада затвердила новий гімн, Державний Прапор, малий Герб держави, введена тимчасова власна валюта – купуно-карбованці. Україну, як незалежну державу, визнали 130 країн світу.

Із доповіддю «Трансформація парламентської виборчої системи за роки незалежності України» виступила кандидат юридичних наук *Г. П. Пономарьова*. Вона констатувала, що вибори в Україні лише з 1990 р. стають альтернативними, втілюються в життя міжнародні стандарти виборів. Становлення законодавства про вибори народних депутатів України, передусім обрання виборчої системи як визначального фактора формування вищого представницького органу й політичної системи країни, стає особливо актуальним серед багатьох питань державного будівництва. Зараз Україна не має стабільного виборчого законодавства, пошук оптимальної моделі виборчої системи не завершений. За часів її незалежності кожні парламентські вибори проходили за новим законом про вибори народних депутатів України, яким запроваджувалися зміни до виборчої системи.

Протягом незначного історичного проміжку часу набутий досвід застосування мажоритарної системи абсолютної більшості, змішаної мажоритарно-пропорційної системи та пропорційної системи із жорсткими списками. Напередодні кожних виборів до Верховної Ради України політичні сили намагалися змінити парламентську виборчу систему, передусім задля пристосування її до своїх потреб і можливостей. Такі зміни мали на меті створення сприятливіших умов для кількісного збільшення представництва певних політичних сил. Вид виборчої системи завжди викликав гострі політичні дискусії та конфлікти. Процес узгодження системи виборів відображав як внутрішню парламентську боротьбу політичних сил, так

і протистояння різних інститутів державного апарату.

Дискусії з приводу обрання того чи іншого виду системи виборів тривають як у політичних, так і в наукових колах: пропонується і застосування мажоритарної виборчої системи, і різноманітні варіанти системи пропорційного представництва й ін. Чинною сьогодні є змішана парламентська виборча система, що відповідає рівню розвитку політичної системи держави.

Із доповіддю «Щодо питання соціально-економічного розвитку української держави на перших етапах розбудови незалежної держави» виступив кандидат юридичних наук, доцент *Ю. М. Походзіло*. Доповідач акцентував увагу на тому, що соціально-економічний розвиток України неможливо уявити без створення реально стабільної високоефективної національної економіки. У перші роки незалежності на економіку України руйнівного впливу завдала загальна економічна криза, що охопила СРСР, а також розпад загальносоюзного економічного комплексу. На момент проголошення незалежності економіка України виявилася неспроможною до викликів того часу та деформованою: 95% підприємств підпорядковувалися Москві, майже 80% усього виробництва не мало завершеного технологічного циклу, лише 28% підприємств випускали товари народного вжитку, екстенсивний шлях розвитку, науково-технічна та технологічна відсталість (термінової заміни вимагали понад 40% устаткування), низька конкурентоспроможність та ін. Основні причини цього полягали в нерішучості й половинчастості урядових програм,

у затягуванні формування твердої та ефективною виконавчої влади, блокуванні рішень уряду консервативною більшістю Верховної Ради, непродуманості програм соціального захисту населення, що робило реформи непопулярними серед нього.

Із доповіддю «Принцип виборності органів її влади та управління в Конституції Пилипа Орлика» виступила кандидат юридичних наук, доцент *І. М. Скуратович*. Вона констатувала, що принцип виборності Конституція 1710 р. впроваджувала на всіх рівнях державної влади. Вже в преамбулі зазначається, що Пилип Орлик був обраний гетьманом на «призначеній для акту обрання публічній раді... вільним голосуванням». Такі формування, як: «вільні вибори», «вільне голосування згідно з правом і рівністю», «вільне обрання», «вільне волевиявлення і голосування», – містяться в Конституції в пунктах десятому і шістнадцятому. Пунктом шостим закріплюється обов'язкова виборність генеральної та полкової старшини (тобто вищих урядовців та голів і членів місцевих державних адміністрацій) і генеральних радників (тобто парламентарів, обраних від полкових територіальних округів до Генеральної ради – українського парламенту), пунктом дев'ятим – виборність генерального підскарб'я, пунктом десятим – виборність військових і посполитих урядників. Важливе право громадян «і під час миру, і в умовах війни збирати приватні і публічні ради, обмірковуючи спільне благо Батьківщини» називає пункт шостий.

Був реалізований у цих пунктах і принцип народного суверенітету, коли

народ («вільна нація», «вільний народ»), розглядається джерелом державної влади і бере участь у формуванні органів державної влади і місцевого самоврядування, виробляє державну політику й вирішує нагальні питання суспільної ваги – про «цілість Вітчизни, про її загальне добро і про всілякі публічні діла через свої представницькі органи (Генеральну Раду, “приватні і публічні ради”)».

Отже, Конституція Пилипа Орлика 1710 р. зафіксувала важливі принципи правової держави виборності і народного суверенітету.

Із доповіддю «Законодавче забезпечення судових рішень у перші роки незалежності України» виступила кандидат юридичних наук *Н. С. Стеценко*. На її переконання, важливе місце у перші роки незалежності нашої держави належало законотворчій діяльності Верховної Ради України з метою реформування різноманітних правових інститутів, у тому числі й інституту виконання судових рішень. Регулювання процесу виконання судових рішень після прийняття незалежності відбувалося за радянським законодавством на основі постанови Верховної Ради України від 12 вересня 1991 р., в якій було вказано, що на території України могли застосовуватися акти СРСР з питань, які не були врегульовані законодавством України, за умов, що вони не суперечать Конституції і законам України. Організація та діяльність органів виконання судових рішень регулювалася на той момент законом УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 5 червня 1981 р., Цивільним процесуальним кодексом УРСР від 18 липня 1963 р. (далі – ЦПК УРСР) та

Інструкцією про виконавче провадження № 22 від 15 листопада 1985 р. (далі – Інструкція). Державним органом, за ст. 350 ЦПК УРСР, на який покладалося виконання судових рішень, залишався судовий виконавець, в особі якого було поєднання правосуб'єктності органу і правосуб'єктності посадової особи. Така єдиноначальність виступала як принцип і метод функціонування судового виконавця у межах його компетенції, а також визначала і персональну відповідальність за свою діяльність. Не встановлюючи управлінської ієрархії, законодавець зобов'язав судового виконавця, з власної ініціативи, вживати усіх законних заходів для більш швидкого і реального виконання. Поряд із цим навантаження на судового виконавця було надмірним, а заробітна плата мізерною. Також виконання судових рішень нерідко було пов'язане з певним ризиком для життя та здоров'я судового виконавця. До того ж виникала небезпека при передачі значних грошових сум до банків, оскільки охорона судових виконавців не була передбачена. Адміністрація суду не забезпечувала належне облаштування робочих місць, не було впорядковано зберігання цінностей, отриманих від боржників для погашення боргів, а також особистих речей судових виконавців. Це зумовлювало плінність кадрів та гальмувало роботу судових виконавців і відповідно судів.

Із доповіддю «Роль і значення органів державної безпеки у сучасній Україні» виступив кандидат юридичних наук, доцент *Д. А. Тихоненков*. Він зазначив таке. У радянський період органи державної безпеки були основним

зряддям тоталітаризму і насильства над суспільством, забезпечуючи панування вищої комуністичної номенклатури. Причому всі зміни в політичній системі були так чи інакше пов'язані з внутрішньопартійною боротьбою й активністю ВУНК, ДПУ, ОДПУ, НКВС, НКДБ, МДБ і КДБ.

Із розпадом СРСР і проголошенням незалежної української держави зростає роль органів держбезпеки в особі СБ України. У післямайданний період значно збільшилась кількість кримінальних проваджень щодо злочинів проти національної безпеки (статті 109–114 КК), терористичним актом (статті 258–258⁵ КК) і у зв'язку зі створенням не передбачених законом воєнізованих чи збройних формувань (ст. 260 КК). З багатьох із перерахованих статей практика, по суті, тільки почала складатися. Дуже важливо, щоб захист інтересів держави не супроводжувався обмеженням у правах і основоположних свободах громадян України.

Із доповіддю «Розвиток методології науки історії держави і права після здобуття Україною незалежності: проблеми й перспективи» виступив кандидат юридичних наук, доцент *Д. А. Шигаль*. На його думку, проголошення у 1991 р. незалежності України відкрило досить широкі перспективи в оновленні методологічних підходів до вивчення історії держави і права. Об'єктивно це виявилось як у можливості безперешкодно ознайомлюватися з напрацюваннями зарубіжних вчених, перш за все розвинутих капіталістичних країн, так і у знищенні тих догматів, що обмежували різновекторний розвиток вітчизняної науки.

Разом із тим слід констатувати й певні проблеми в еволюції методології української історико-правової науки у досліджуваний період. По-перше, це ортодоксія у найрізноманітніших виявах, що заважає не тільки змінити застарілі методологічні парадигми, але часто навіть просто замислитися над необхідністю цих змін.

Ще однією проблемою є легковажність значної частини науковців гуманітарного профілю у поводженні з науковим методом, причому це стосується не лише історико-правового методу, але й методів взагалі. Передусім пояснити це можна майже повним вихолощенням у радянські часи думки про те, що метод у гуманітарних науках – це перш за все технологія та інструмент для досягнення поставленої мети. У результаті, як і колись, акцент робиться швидше на теорії методу, ніж на методиці й техніці його застосування. Під час проведення наукових досліджень таке поверхове розуміння методу трансформується у цікаву стратегію «спочатку проводжу наукову роботу, а потім збираю методи», яка і є квінтесенцією зазначеного вище.

Крім того, для методології вітчизняної історико-правової науки характерною є інертність, яка виявляється у її слабкому та неадекватному реагуванні на ті зміни й зрушення, що відбуваються у сучасному світі й нерідко самі стають потужним імпульсом до переосмислення традиційних методологічних підходів.

Звичайно, вказані проблеми є лише верхівкою айсберга, але важливим є те, що у нових умовах, які розпочалися з 1991 р., українська історико-правова наука має всі шанси для їх успішного подолання.

Із доповіддю «Проголошення незалежності як передумова реформування пенітенціарної системи України» виступив кандидат юридичних наук, доцент *В. В. Россіхін*. Він зазначив, що осмислення позитивного досвіду європейських країн зумовило перші серйозні кроки до гуманізації існуючої каральної політики в Україні. Міністерством внутрішніх справ за участю вчених і заінтересованих відомств було розроблено і пізніше затверджено Постановою Ради Міністрів УРСР від 11 липня 1991 р. № 88 Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи України. В її основу були покладені деякі положення Декларації про державний суверенітет України, прийняті ООН Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Загальна декларація прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні угоди та документи.

Постановою визначалося, що система виконання покарань УРСР потребує реформування через високий рівень злочинності «всередині» системи, а також через централізм і адміністративно-командний механізм управління, що має наслідком неефективність виконання покладених на неї завдань. Реформа перш за все спрямовувалась на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених. Слід зазначити, що концепція передбачала докорінні глибокі зміни, розраховані на перспективу і які вимагають часу. Проте критичний стан системи, ситуація,

що склалась, продиктували необхідність проведення в короткі строки радикальних змін у галузі законодавства й організації виконання кримінальних покарань. У подальшому до Верховної Ради, Президента і Кабінету Міністрів України вносились пропозиції про прийняття законодавчих та інших нормативних актів з метою вдосконалення діяльності установ і нормалізації оперативної обстановки серед спецконтингенту. Ці зусилля знайшли підтримку законодавчої та виконавчої гілок влади вже у період державної незалежності України – після 24 серпня 1991 р.

Із науковим повідомленням на тему «Незалежність як ключовий фактор розвитку державності» виступив асистент кафедри історії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *А. О. Булгаков*. Він, зокрема, зазначив, що незалежність являє собою одну із ключових системоутворюючих категорій державності, а також є фактором суверенної влади народу і державної системи в цілому.

Як філософська категорія незалежність – це така категорія буття і пізнання, що визначає наявність у об'єктів і систем власного початку, що не визначається їх зовнішнім оточенням і не залежить від буття інших об'єктів і систем. Наявність самоцінностей об'єктів і систем визначає їх специфіку і утворює необхідну умову різноманітності у світі.

Темою наукового повідомлення асистента кафедри історії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Д. А. Григоренко* була «Ліквідація приватної торгівлі в УСРР при згортанні непу». Він зазначив, що процес лікві-

дації приватної торгівлі завершився у травні 1932 р. заборонаю відкриття приватних підприємств. У постанові ВЦК і РНК СРСР від 29 травня 1932 р. чітко зазначалося: «Не дозволяти, щоб приватні крамарі відкривали магазини і всіма засобами викорінювати перекупщиків і спекулянтів, які намагаються наживатися за рахунок робітників і селян». Зрозуміло, що під перекупщиками та спекулянтами малися на увазі ті, хто ще пару місяців назад вільно торгував за умов непу. На думку дослідника непу В. П. Дмитренка, через велику роздробленість приватної торгівлі значно позначився елемент стихії на скороченні її мережі й обігів. Закриття в короткий строк великої кількості дрібних магазинів, яток, припинення дрібно-роздрібною й розвізною торгівлі призвело до появи в ряді міст, як у той час писали, «торгових пустель», до погіршення постачання населення, особливо на селі, міських околицях. Це потребувало значних додаткових зусиль від держави й кооперації з реорганізації товарообігу. До кінця 1930 р. в роздрібній торгівлі на частку приватника припадав лише 1%. Але, незважаючи на законодавчу заборону торгівлі, вона продовжувалася і перш за все товарами першої необхідності й масового вжитку. Тому для виконання постанови від 20 травня 1932 р. ЦВК і РНК СРСР 22 серпня 1932 р. прийняли постанову «Про боротьбу зі спекуляцією». Цей правовий акт наказував ВДПУ, органам прокуратури і місцевим органам влади викоринити спекуляцію, застосовуючи до спекулянтів та перекупщиків позбавлення волі в концентраційному таборі на строк від 5 до 10 років без права амністії.

Так завершилася майже десятилітня історія існування приватного капіталу в умовах більшовицької ідеології. Законодавча заборона на відкриття приватником магазинів і застосування карної відповідальності, по суті, за приватну торгівлю повністю нівелювало весь нормативно-правовий матеріал, спрямований на врегулювання приватних торгових відносин. Слід зазначити, що раніше видані правові акти, які містили норми про порядок відкриття, здійснення, нагляду, гарантій, оподаткування приватника, не були скасовані в установленому порядку. Крім того, питання приватного капіталу перестали навіть згадуватися на з'їздах партії, рад тощо.

Із науковим повідомленням «Зміни в трудовому праві в перші роки незалежності (1991–1996 рр.)» виступила асистент кафедри історії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Н. О. Харасик*. Вона зазначила, що Акт проголошення незалежності України зумовив необхідність подальшого укріплення основ державного і суспільного життя в умовах переходу до ринкових відносин та вдосконалення законодавства.

У 1995–1996 рр. продовжував діяти Кодекс законів про працю 1972 р. Проте до Кодексу були внесені зміни та доповнення, а також виключені деякі статті. Основні зміни були внесені у 1992 та 1995 рр. Зокрема, як і в інших нормативно-правових актах, назва «Українська РСР» була замінена на «Україна»; у 1993 р. замість 48-годинного робочого тижня було введено 40-годинний; ст. 3 Кодексу була доповнена ч. 2 про те, що Кодекс законів про працю поширює свою дію також на трудові відносини

щодо членів кооперативів, селянських (фермерських) господарств, колективних сільгоспідприємств; у 1995 р. була доповнена ст. 67 частиною такого змісту: «У випадку, коли святковий або неробочий день (ст. 73) співпадає з вихідним днем, вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого». Крім того, були розроблені та введені в дію закони та підзаконні акти, які регулювали трудові відносини.

14 жовтня 1992 р. затверджений Закон України «Про охорону праці», в якому зазначалось, що цей закон поширює свою дію на всіх юридичних та фізичних осіб, які, відповідно до законодавства, використовують найману працю та на всіх працюючих, а також закріплював гарантії прав працюючих на охорону праці.

1 липня 1993 р. набув чинності Закон України «Про колективні договори та угоди», в якому регулювалися питання розробки, ведення переговорів щодо змісту, визначались сторони колективних договорів та угод.

1 травня 1995 р. набув чинності Закон України «Про оплату праці», в якому давалось визначення заробітної плати, а також мінімальної заробітної плати, визначались види заробітної плати, яка могла бути основною та додатковою. Хоча в перші роки незалежності України у трудове законодавство були внесені суттєві зміни, все ж таки розробити та затвердити новий Кодекс законів про працю так і не вдалось.

Із науковим повідомленням на тему «Відродження української держави» виступила аспірантка кафедри історії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *А. А. Омарова*. На її думку,

прийняття союзними республіками Деклараций про державний суверенітет поклало початок безповоротному розпаду СРСР. Проте наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. керівництво КПРС все ще намагалося зупинити цей процес. 1 жовтня 1990 р. Верховна Рада СРСР Постановою № 1691-І «Про хід консультацій і розроблення концепції нового Союзного договору» передбачила підготовку нового Союзного договору.

Протягом майже одного року було підготовлено 4 проекти Союзного договору. З кожним наступним проектом все більше розширювався правовий статус УРСР: із союзної республіки, яка мала невеликий обсяг повноважень, вона ставала дійсно рівноправним суб'єктом федерації. В той же час рішення щодо оновлення Союзного договору було запізнілим. В УРСР, як і в інших союзних республіках, почався процес формування громадянського суспільства, пробудження громадської думки та громадських рухів, ліберальна частина яких виступала за розширення правового статусу республіки, а радикальна – за реалізацію права на вихід зі складу СРСР.

Прийняті Декларації про державний суверенітет союзних республік закріпили таку програму і стратегію розвитку їх суверенних прав, які виключали збереження командно-адміністративної системи, партійно-радянської номенклатури й законодавчих обмежень демократизації суспільства тощо. Небезпека повернення або збереження тоталітарної радянської системи підштовхнула ряд радянських республік на вихід зі складу СРСР, а для інших союзних республік, які брали участь

у розробці Союзного договору, ця небезпека вбачалася у будь-якій статті Договору, де йшлося про верховенство Союзу, його повноважень. Спробою державного перевороту партійно-радянське керівництво продемонструвало загрозу збереження і реставрування СРСР зразка 80-х рр., а, можливо, й більш ранньої моделі. Ця недолюга спроба й була розцінена як «смертельна небезпека» для України і привела до Акта проголошення незалежності України.

Із науковим повідомленням «Законодавчі тенденції в сфері охорони біорізноманіття в Україні після проголошення незалежності» виступила аспірантка кафедри історії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого *Р. А. Казак*. Вона зазначила, що після проголошення незалежності в нашій державі розпочалися глобальні зміни в усіх галузях права, приймалися сучасні нормативні акти. Наразі розбудова України як правової соціальної держави, що супроводжується послідовним реформуванням багатьох галузей права, та обраний вектор на співпрацю з Європейським Союзом, передбачає розробку концепції та методів правового забезпечення сталості й охорони біорізноманіття (комплексної системи фауни, флори й середовищ їх існування) та гармонізацію законодавства в сучасний період незалежності України із запозиченням історико-правового досвіду розвитку в цій сфері.

Сучасна Україна як елемент загальноєвропейського природного навколишнього середовища «проводить активну інтегруючу політику як з Європейським Союзом, так і на двосторонній основі» у сфері гармонізації життєдіяльності суспільства у навколишньому природ-

ному середовищі. Взаємозв'язок з Європейським Співтовариством у справах збереження біорізноманіття можна простежити у прийнятому в 2000 р. акті, що затвердив «Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.», яку було розроблено згідно з рекомендаціями «Загальноєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття» (1995), враховуючи позитивні тенденції другої половини ХХ ст. Особливу увагу в цьому акті приділено аспектам створення Всеєвропейської екологічної мережі, питання формування якої було включено до Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy або PEBLDS), прийняту на 3-й Всеєвропейській конференції міністрів з охорони навколишнього середовища європейських країн (Софія, 23–25 жовтня 1995 р.).

У цілому плановий і територіальний підходи в охороні біорізноманіття, що були закріплені в другій половині ХХ ст., були розвинені в правових актах незалежної України і стали надійною базою для запозичення правового досвіду охорони БР у Європейському Союзі в умовах гармонізації законодавства.

До міжкафедрального «круглого столу», присвяченого 25-річчю прийняття Акта проголошення незалежності України наукова бібліотека Університету підготувала книжкову експозицію «Знаменна дата в історії українського державотворення», на якій були представлені нові книги з фонду бібліотеки: видання, що стосуються процесу прийняття Декларації про державний суве-

ренітет, тексти чинної Конституції та усіх інших конституцій і найважливіших актів конституційного характеру, довідково-енциклопедичні видання, які містять матеріали з численних історичних джерел.

Неабиякий інтерес учасників «круглого столу» викликав віртуальний інфоогляд «Історія державотворення і боротьба за незалежність України мовою фактів», який включає книги та довідково-енциклопедичні видання історичних етапів становлення незалежності України та наявність у фондах бібліотеки документально-публіцистичних видань щодо проголошення Декларації про державний суверенітет.

На фотопрезентації «Історична подія – Україна, 24 серпня 1991 року» представлено документи історичних подій: мітинг 24 серпня 1991 р. на площі біля Верховної Ради України, виступи депутатів, чернетка Акта про незалежність, момент винесення до парламентської зали синьо-жовтого прапора та ін.

Учасники «круглого столу» та відвідувачі веб-сайту бібліотеки також мали змогу ознайомитися з онлайн-експозицією «Державні символи незалежної України», яка знайомить з українською національною символікою, багатотомними традиціями використання жовто-блакитних прапорів, тризуба, гербів на українських землях.

Матеріал підготував:

В. Гончаренко, завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України

«Круглий стіл» до 20-ї річниці Конституції України «Історія українського конституціоналізму»

15 червня 2016 р. відбувся «круглий стіл», організований кафедрою конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Захід був присвячений обговоренню питань, пов'язаних із розробкою і прийняттям Конституції України 1996 р. та її подальшим реформуванням.

Засідання «круглого столу» відкрив академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **А. П. Гетьман**, який зазначив, що ухвалення Конституції України 20 років тому, без перебільшення, заклало фундамент для розвитку усїєї правової системи на десятки років. Визнання принципу верховенства права, прямої дії норм Конституції, гарантування місцевого самоврядування, інших важливих принципів світового конституціоналізму, заснування Конституційного Суду України, інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо – усе це відбулося завдяки появі Конституції України. Водночас Конституція – це живий документ. Її цінності і принципи втілюються в життя передусім завдяки здійсненню правосуддя – діяльності судів загальної юрисдикції і Конституційного Суду України. Та й сам текст Конституції зазнав змін.

У цьому контексті варто згадати всеукраїнський референдум 16 квітня 2000 р., конституційну реформу 2004 р., рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р., відновлення конституційних змін українським парламентом у 2014 р. Проведення «круглого столу» є важливим для розуміння досягнень та врахування помилок, які потрібно виправити і яких варто уникати в майбутньому. Тематика «круглого столу», за словами академіка, дозволяє розглянути Конституцію України під різними кутами, з різних точок зору, що є, безперечно, дуже цінним для юридичної науки.

З доповіддю «Конституція Пилипа Орлика як віддзеркалення політико-ментальних основ українського народу» виступив доктор політичних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. О. Поліщук**, який відзначив, що з ім'ям Пилипа Орлика пов'язане виникнення найяскравішої пам'ятки козацької політичної думки, документа, зміст і значення якого виходять за межі української національної історії та набувають не тільки загальноєвропейського, а й світового звучання. Йдеться про славнозвісні «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорозького». Переважна більшість сучасного

наукового істеблїшменту сходиться в думці, що у квітні 1710 р. на козацькій раді у м. Бендери було прийнято першу у світі демократичну конституцію, оскільки у ній було сформульовано принципи побудови української суверенної держави; вельми чітко проступає ідея розподілу влади на законодавчу, яка належить Раді у складі полковників зі своєю старшиною, сотників, «генеральних радників від усіх полків» та послів від Низового Війська Запорозького; виконавчу, яку очолює гетьман, та судову, найвищою інстанцією якої є Генеральний суд. Конституція Пилипа Орлика має велике значення як документ, що віддзеркалює доволі високий рівень політичної культури українського козацтва, який у плані демократизму, розвитку правових настанов, соціальних пріоритетів державного функціонування, республіканських принципів побудови політичної системи не тільки не поступається, а в деяких аспектах і випереджає ліберально-демократичну традицію Західної Європи.

Кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Л. І. Летнянчин** у доповіді «Конституційна реформа 2.0: проблеми та очікування» зупинився на достоїнствах і проблемних моментах конституційної судової реформи від 2 червня 2016 р. – другої повномасштабної конституційної реформи в Україні. Вона, за слушним твердженням суб'єкта конституційної законодавчої ініціативи Президента України, є «однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд

є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави, керованої верховенством права». На досягнення цього у довгостроковій перспективі, на думку виступаючого, спрямовані такі конституційні новації, які є беззаперечними надбаннями реформи: деполітизація порядку формування суддівського корпусу та органу, відповідального за цей процес, підвищення вікових та професійних цenzів до кандидатів на посаду судді, запровадження конкурсного принципу призначення судді на посаду, обмеження імунітету суддів до функціонального, забезпечення гарантій щодо фінансування, а також захисту професійних інтересів суддів, істотна зміна юридичного статусу органів прокуратури в Україні, який приведено до міжнародних та європейських стандартів, і, насамкінець, запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги.

Конституційний Суд України абсолютно слушно позбувся повноваження щодо офіційного тлумачення законів України, однак він позбувся і титулу «єдиний орган конституційної юрисдикції», що є не до кінця зрозумілим. При тому, що коло конституційних повноважень останнього розширилося. Так само запровадження інституту індивідуальної конституційної скарги, замість конституційного звернення, лише на перший погляд видається виключно позитивним. Адже встановлені Конституцією України «фільтри», умови її подання здатні перетворити демократичний потенціал цього інституту на недосяжну мрію.

У своїй доповіді «Відображення природних прав і свобод людини в Конституції України» кандидат юридичних наук, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Т. М. Слінько** зазначила, що в Україні ідея природних (невідчужуваних) прав людини знаходить своє відображення в Конституції України. Чинна Конституція не застосовує термін «природні» стосовно прав і свобод. Разом з тим Конституція (ст. 3) проголошує людину найвищою соціальною цінністю і встановлює, що «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» (ст. 21). Ця конституційна норма відповідає ст. 1 Загальної декларації прав людини 1948 р., автором якої був відомий французький вчений Рене Кассен, яка проголошує, що «всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і в своїх правах».

Підтвердженням визнання ідеї природних (невідчужуваних) прав і свобод людини і громадянина в Україні є також порядок розміщення прав і свобод в Конституції. У перших статтях розд. II Конституції України закріплюються «природні права» людини і громадянина (статті 21–35). Особливість цих прав полягає в тому, що вони: надані людині від природи; мають природний і невідчужуваний характер; виступають як найвища соціальна цінність; є безпосередньо діючим правом; знаходяться під захистом держави; відповідають міжнародним стандартам.

Природні і невід’ємні права людини і громадянина існують об’єктивно і незалежно від того, чи закріплені вони

в законодавстві, чи ні, але їх реалізація і захист у повному обсязі забезпечуються в тому випадку, якщо вони закріплені в Конституції держави.

Із доповіддю «Конституційна реформа місцевого самоврядування» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри державного будівництва Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **С. В. Болдирєв**, який вказав, що Президентом України було подано до парламенту проект закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади), метою якого є відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація повною мірою положень Європейської хартії місцевого самоврядування, принципів субсидіарності, повсюдності і фінансової самодостатності місцевого самоврядування. Передбачається на рівні областей та районів, у Києві та Севастополі виконавчу владу передати префектам, які будуть призначатися на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Проектом пропонується змінити систему адміністративно-територіального устрою України, який буде складатися з громад, районів та регіонів. Громада виступає первинною одиницею у системі адміністративно-територіального устрою. Особливої уваги заслуговує положення про акти місцевого самоврядування, дію яких може зупинити префект з одночасним зверненням до суду у разі їх невідповідності Конституції чи законам України. Дію актів го-

лови громади, ради громади, районної, обласної ради у разі їх невідповідності Конституції і створенні загроз порушенню державного суверенітету, територіальній цілісності чи загрозу національній безпеці може зупиняти Президент України з одночасним зверненням до Конституційного Суду.

Із науковою доповіддю «Зміни в Конституції України у перші роки незалежності (1991–1995 рр.)» виступив завідувач кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **В. Д. Гончаренко**. Доповідач зазначив, що після прийняття Верховною Радою УРСР 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України постало питання приведення чинної на той час Конституції УРСР 1978 р. до нового статусу країни. Тому в перші роки незалежності України Верховна Рада України 18 разів приймала закони про внесення змін і доповнень до Конституції України. Дослідження змісту цих змін і доповнень дає підстави систематизувати їх за основними напрямками. По-перше, зміни і доповнення стосувались реформування центральних державних органів України, а саме: Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Прокуратури України, деяких інших центральних державних інституцій. По-друге, зміни і доповнення до Конституції України стосувались системи судів України. По-третє, доповнення стосувались делегування Верховною Радою України Кабінету Міністрів України на визначений термін

повноваження видавати декрети в сфері законодавчого регулювання з окремих питань державного будівництва. Крім того, Верховна Рада своїми законами виключала з тексту Основного Закону республіки терміни радянського минулого. Так, Законом України від 19 червня 1992 р. із низки статей Конституції виключалися слова «соціалістичною», «відповідно до цілей комуністичного будівництва», «радянської», «Радянської багатонаціональної держави», «Союз РСР». Законом України від 21 вересня 1994 р. у тексті Конституції слова «Автономна Радянська Соціалістична Республіка» замінялися словами «Автономна Республіка Крим». До Конституції України вносилися й інші зміни і доповнення, якими компенсувалась відсутність у країні нової Конституції вже незалежної держави.

Л. М. Герасіна, доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, виступила з доповіддю «Конституційно-політичний процес в Україні та впливи політичної міфологізації», в якій зазначила, що сучасні транзитивні суспільства, до яких належить і Україна, пов'язані з украї суперечливими процесами розбудови «гібридних» режимів, одним з яких є ідеократичний режим, властивий традиційним суспільствам, де відсутня автономна політична особистість, слабка диференціація політичних «ролей»; соціум консолідується на основі загальнонаціональних ідей – суверенітету. Україна з початку 90-х років йде цим шляхом, але зі спробами поєднати з технократичним політичним процесом. За цих умов державній владі,

панівній системі цінностей протистоять стихійні прояви різних інтересів і потреб. Як наслідок, утворюється підґрунтя для численних політичних маніпуляцій, у тому числі для політичної міфологізації, яка являє собою поширену технологію глобального маніпулювання соціумом, що ґрунтується на впровадженні у масову чи індивідуальну свідомість «політичних міфів» як ілюзорних уявлень, або ідей-симулякрів щодо певних цінностей, іміджевих рис політиків, котрі радять сприймати на віру, без раціонально-критичного осмислення.

Сюжетна різноманітність і характер «міфів» залежать від політичних цілей, які переслідують міфотворці, – соціальну консолідацію, дестабілізацію та ін. Частіше використовуються дві сюжетні лінії: 1) ідеальна, безпроблемна картина минулого або майбутнього життя суспільства (міфи-ідилії); 2) пророкує фатальну безодню, страхітливую реальність чи можливу катастрофу, до якої йде держава (міфи-жахи). Останнім часом міфи активно політизуються, особливо через напруження політичного життя.

Із доповіддю «Конституція Пилипа Орлика» 1710 р. виступив доктор наук, професор кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент НАПрН України **В. М. Єрмолаєв**, який зазначив, що прийняття Конституції України 1996 р. стимулювало науковий інтерес до історії вітчизняного конституційного законодавства. Принципово важливо передусім звернути увагу на демократичний характер процедури розгляду й прийняття «Пактів і консти-

туцій»: спочатку на «публічній раді», під головуванням кошового отамана К. Гордієнка козаками було обрано «одностайно, разом із старшинами та урядниками, що були послані від Війська Запорозького відповідно до «давнього звичаю і за стародавніми законами» гетьманом П. Орликом, а потім уклали угоду з ним, виклавши її умови в «Пактах і конституціях». Отже, цей конституційний акт було здійснено на загальній козацькій Генеральній раді, легітимність якої посилювалась представництвом січових старшин. Основні положення Конституції П. Орлика відображають переосмислення державницького досвіду, демократичні прагнення, закріплюють ідеї, які дають усі підстави вважати її за вираз ідеї народовладдя. Вона базувалася на представництві двох рівнів Генеральної та Старшинської рад, тобто закладалась модель демократичної парламентсько-гетьманської республіки з двопалатним парламентом. М. П. Василенко висловлював упевненість: «Пакти і Конституції П. Орлика були добре відомі в колі генеральної старшини Гетьманщини у XVIII ст.». Але реалії політичного життя в Україні і навколо неї виявились набагато складнішими, і положення Конституції залишилися лише на папері. Проте ця обставина не може перекреслити історичну значущість цього акта з точки зору конституційної традиції, розвитку конституційної думки в Україні.

У доповіді «Конституція як інструмент легітимації державної влади» кандидат філософських наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Л. К. Байрачна вказала на те, що в історії становлення сучасної держави одним із визначних моментів є вироблення і прийняття її Конституції. Конституція поряд з іншими функціями виконує функцію легітимації державної влади, яку можна простежити на трьох рівнях. Створення конституційних органів влади і закріплення їх повноважень є *установчою легітимацією*. Конституція може встановлювати створення принципово нових органів державної влади або знову легітимізувати раніше існуючі органи з оновленим статусом чи зміненним (розширеним, звуженим) обсягом повноважень. Другий рівень легітимації державної влади – це *процедурна легітимація*, яка виявляє себе під час різноманітних способів формування органів державної влади, передбачених конституцією. Процедурна легітимація може бути заснована на виборах, призначенні та конкурсі. В європейській практиці функціонування правових демократичних держав процедурна легітимація не обмежується лише формуванням органів державної влади та місцевого самоврядування, а й застосовується під час обговорення та прийняття важливих нормативних актів, у тому числі й конституції. Третій рівень легітимації влади найбільш складний і вимагає чітких орієнтирів для розуміння і реалізації. Це *функціональна легітимація* державної влади, яка передбачає певні вимоги до змісту діяльності органів влади та вищих посадових осіб держави.

Таким чином, на думку доповідача, Конституція України як інструмент легітимації державної влади є наслідком еволюції політичної системи, здійснює

вплив на всі сторони життєдіяльності українського суспільства і визначає розвиток країни на багато років уперед.

Із доповіддю «Конституційна реформа 2004 року: здобутки та недоліки» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. І. Дахова**, яка зазначила, що пошуки ефективної моделі здійснення державної влади в Україні тривають вже понад двадцять років. Підтвердженням цього є запроваджена у 2004 р. конституційна реформа, одним з етапів якої було внесення змін до Конституції України, що перетворили державу із президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку. Ключовими моментами вказаних змін можна вважати перетворення Верховної Ради та Кабінету Міністрів України на провідних гравців на політичній арені, суттєве обмеження впливу Президента України на виконавчу гілку влади, збільшення ролі у політичному житті держави політичних партій, і відповідно, зміна типу виборчої системи як на виборах до парламенту, так і до органів місцевого самоврядування. Слід зазначити, що конституційна реформа 2004 р., яка була високо оцінена міжнародним співтовариством як потужний імпульс для трансформації української політичної системи, не повною мірою виправдала покладені на неї сподівання, оскільки в самому конституційному тексті закладено механізм, що сприяє виникненню на практиці конфліктних ситуацій. Так, починаючи з формування органів державної влади, а саме, Кабінету Міністрів України, можливим є ви-

никнення конфлікту між парламентом і Президентом України. Взагалі процедура призначення Прем'єр-міністра виявилась досить складною, причому не зовсім зрозумілою є роль у ній глави держави, який не може діяти на власний розсуд, а зв'язаний вибором коаліції. Порядок формування складу Кабінету Міністрів також містить простір для виникнення конфліктів між Прем'єр-міністром і міністрами оборони та закордонних справ, які призначаються Верховною Радою за поданням не Прем'єра, а Президента України. Отже, існує можливість загрози виникнення протистояння всередині самого уряду.

Іншим спірним моментом реформи можна вважати запровадження пропорційної виборчої системи на виборах до Верховної Ради України. З одного боку, така система сприяє посиленню ролі парламенту, який стає політично структурованим, зменшується міжфракційний перехід депутатів парламенту. З другого боку, в такій ситуації існує загроза підміни парламенту парламентською більшістю і може призвести до усунення меншості від будь-якого впливу на формування політики. До того ж закріплення в Конституції України положення про те, що невходження народного депутата України, обраного від політичної партії, до складу депутатської фракції цієї політичної партії або його виходу зі складу такої фракції тягне за собою втрату депутатських повноважень, фактично запроваджує партійний імперативний мандат. Причому слід також акцентувати увагу на невизначеності статусу самої коаліції депутатських фракцій, оскільки на законодавчому рівні не повністю врегульовано

принципові питання її формування, розпуску, включення та виключення із її складу депутатів. Можна виділити й позитивні моменти у внесених до Конституції змінах. Це, зокрема, стосується законодавчого процесу. Так, відповідно до ч. 4 ст. 94 Основного Закону якщо Президент не підписує закон, що був повторно прийнятий двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України протягом 10 днів, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України і опубліковується за його підписом. Конституція в редакції 1996 р. не передбачала такої можливості, що робило подібні ситуації не вирішеними.

У цілому, як виявилось, конституційна реформа не вирішила основну проблему українського політикуму, не усунула постійні конфлікти між вищими органами державної влади. Тому актуальним питанням сьогодні, як і двадцять років тому, залишається пошук нових шляхів оптимізації функціонування державного механізму.

С. Ю. Лукаш, кандидат історичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого виступив із доповіддю «Деякі окремі аспекти формування електоральної культури громадян України: за результатами дослідження особливостей партійної соціалізації», в якій, зокрема, зазначив, що однією з найважливіших умов реалізації завдань демократичного транзиту є демократична соціальність громадянина, яка є результатом демократичної соціалізації. Однією з найважливіших її складових є партійна соціалізація. Це обумовлено тим, що

в умовах демократизації політичні партії стають єдиним суб'єктом політичної системи, що здатен, з одного боку, перетворити індивідуальні інтереси громадян у програмні, а у випадку перемоги на виборах – у державні, об'єднавши їх із загальносуспільними і загальнодержавними, а з другого – сприяти формуванню у виборців відповідної політичної позиції, яку вони реалізують під час парламентських виборів й у міжвиборчий період.

Партійна соціалізація (розвиток електоральної культури) – це засвоєння громадянами певних знань, необхідних для розуміння ролі політичних партій у політико-правовому, соціально-економічному, суспільному та іншому процесах, а також набуття відповідних орієнтацій, переконань, цінностей і символів, що пов'язані з їх діяльністю в парламенті, з тим, щоб, по-перше, під час виборів зробити відповідальний вибір на користь тієї чи іншої політичної сили і, по-друге, у міжвиборчий період слідкувати за виконанням ними своїх передвиборчих обіцянок і програм; чиниться як пасивно, так й активно, що залежить від умов партійно-політичної соціалізації.

Проведене автором кількісне дослідження з використанням соціологічного методу (на початку 2015 і 2016 років шляхом анкетування у 8 містах України було опитано відповідно 350 і 252 респонденти) показало, що переважна більшість респондентів постійно або час від часу задовольняють свою цікавість у діяльності політичних партій та парламентських фракцій за допомогою телебачення. Тобто відбувається головним чином пасивна партійна соціаліза-

ція: а) кожен десятий дивиться телевізійні передачі, тому що просто цікаво; б) 39,8% опитаних, які отримують інформацію в основному з TV, вмикають телевізор, як тільки приходять додому; в) серед респондентів – користувачів інтернету також значна частина є суб'єктами пасивної соціалізації: 48,7% знайомляться зі стрічками новин, 24,5% є глядачами «Youtube» та інших відеосайтів. Тільки 26,8% респондентів цілеспрямовано шукають матеріали, пов'язані з діяльністю політичних партій у Верховній Раді України, а також є членами різноманітних інтернет-груп політичного спрямування. Так, членами відкритої групи «Політичні партії України» у «Facebook» на середину квітня 2016 р. було всього 139 осіб, а на середину червня – 140. Більшість опитаних доволі критично оцінили роботу депутатських фракцій Верховної Ради України, але лише 38,3% зазначили, що відповідна діяльність парламенту України, сформованого коаліцією депутатських фракцій Уряду, що підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України, значною мірою залежить від відповідального вибору кожного громадянина під час виборів народних депутатів України.

Із доповіддю «Конституція України як прояв установчої влади народу» виступив **Г. В. Берченко**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який відзначив, що останнім часом концепція установчої влади все частіше використовується як певна передумова, що лежить в основі конституційного порядку, на якій ґрун-

тується Конституція України і яка визначає подальші шляхи конституційного реформування.

Конституційний Суд України визнав: «Конституція України як Основний Закон держави за своєю юридичною природою є актом установчої влади, що належить народу» (п. 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі про набуття чинності Конституцією України від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп). Посилання на концепцію установчої влади можна зустріти в окремих нормах Закону «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI, які передбачають право ухвалювати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою нову конституцію.

Виходячи з того, що Конституція України є актом установчої влади Українського народу, враховуючи наявні у парламенту виключні повноваження вносити зміни до Конституції України як елемент установчої влади, Верховна Рада України ухвалила постанову від 22 лютого 2014 р. № 750-VII «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII».

Отже, можна однозначно стверджувати, що на рівні законодавчих актів, а також юридичної доктрини, виробленої Конституційним Судом України, сприйняття концепції установчої влади присутнє. Водночас різні підходи до розуміння установчої влади, а також посилання на неї і використання в державно-правовому житті не сприяють

створенню послідовної конституційної концепції реформування Основного Закону.

Із доповіддю «Становлення конституційного інституту соціальних прав в незалежній Україні» виступив **В. І. Ковтун**, кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, який наголосив на тому, що актуальною проблемою сьогодення є оновлення конституційної доктрини соціальної держави. Саме конституційний принцип держави загального добробуту, який реалізується через соціальні права громадян, потребує нового дихання. Надмірно розширений перелік позитивних прав спричиняє проблеми у площині їхнього забезпечення у судовому порядку.

Конституційне закріплення соціальних прав в Україні, незважаючи на їх явну невідповідність реальним можливостям держави, було викликано декількома обставинами. По-перше, політично вельми складно «відняти» те, що було раніше обіцяно, хоча б на рівні простої декларації. По-друге, несподівано швидкий розвал, здавалося, незламної тоталітарної системи породив ейфорію і завищені очікування економічного розквіту в найближчий час. По-третє, спрацювали звичні патерналістські установки, властиві не тільки «керуваним», а й «керуючим». Справа в тім, що масова свідомість громадян історично не включала в себе ідею свободи як вищої цінності, а відносини з державою як партнерські.

Становлення конституційного інституту соціальних прав у незалежній

Україні відбувається й наразі. Доволі спірним залишається вектор реформування конституційних прав людини, у тому числі й соціальних. Питання, який ідеологічний підхід щодо закріплення позитивних прав на рівні Основного Закону оберуть громадяни нашої держави, наразі відкрите. Обсяг гарантованих соціальних прав Українською державою дає можливість стверджувати про спостереження занепаду соціал-демократичних цінностей у вітчизняному конституціоналізмі. Це позначилося й на тому, що серед представників політикуму знизилась занепокоєність економічною нерівністю в державі. У свою чергу, це може призвести до появи нової загрози під назвою «конфлікт поколінь», саме серед працюючих громадян та громадян пенсійного віку у момент гарантування соціальних прав. Однак треба пам'ятати, що міжнародні зобов'язання ставлять перед українською державою цілі щодо забезпечення соціальних прав у максимальних межах при вживанні наявних ресурсів та заходів.

Із доповіддю «Активне виборче право внутрішньо переміщених осіб в Україні: проблеми теорії та практики» виступила кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **К. О. Павшук**. Доповідач зазначила, що новелами останніх виборчих кампаній стали виборчі спори щодо внесення до списку виборців внутрішньо переміщених осіб. Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» зазначається про можливість внутрішньо переміщених

осіб реалізувати своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Попри це, у новому Законі України «Про місцеві вибори» законодавці не передбачили можливості голосування внутрішньо переміщених осіб.

За наявності достатньо великої кількості переселенців виборча кампанія з проведення місцевих виборів 2015 р. охарактеризувалася досить суперечливою судовою практикою, що стосувалась включення або невключення до списку виборців громадян України, які є внутрішньо переміщеними особами.

Аналіз судових рішень красномовно вказує на порушення міжнародних стандартів у сфері забезпечення реалізації виборчих прав громадян. Статистика відмов у задоволенні позовних вимог щодо внесення до виборчого списку внутрішньо переміщених осіб свідчить лише про необхідність якнайшвидшого законодавчого регулювання і напрацювання єдиного підходу до вирішення цих питань. З метою забезпечення конституційних прав цих категорій громадян необхідно внести зміни до виборчого законодавства, тим самим закріпити за внутрішньо переміщеними особами право брати участь у місцевих виборах у загальному порядку згідно з їх фактичним місцем проживання.

Доповідь «Три перші писані конституції Європи: Пилипа Орлика (1710 р.), Польщі та Франції (1791 р.) (порівняльний аналіз)» була надана доктором історичних наук, доцентом кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава

Мудрого **О. В. Зінченко**. Доповідач зазначила, що історія світового конституціоналізму увінчала Україну пальмою першості за укладання писаної конституції – Конституції Пилипа Орлика. Ухваленими 5 квітня 1710 р. «Пактами і Конституціями законів та вольностей Війська Запорозького» в Україні запроваджувалась парламентська республіка (за сучасною термінологією) із загальним прямим виборчим правом, виборністю всіх цивільних і військових посадових осіб та розподілом влади на законодавчу, виконавчу і судову. У Конституції визначались державні кордони, наголошувалась необхідність проведення гетьманом спрямованої на зміцнення безпеки України зовнішньої політики і пошуку необхідних для цього союзників, перелічувались права та свободи українців, засуджувались «деспотичне московське правління», «деспотичне право», «московське рабство», «польське рабство» та «рабське ярмо». Наголошувалось скасування кріпосного права у війні під проводом Богдана Хмельницького, який «збройно звільнив від польського рабства Військо Запорозьке і пригноблений народ Руський».

Ухвалена 3 травня 1789 р. польським сеймом Конституція проголошувала панівною релігією католицьку віру і забороняла перехід в інше віросповідання під страхом покарання за віровідступництво. Розділ II «найурочистіше гарантував шляхетському стану усі свободи, вольності, виняткові права та пріоритети у приватному й громадському житті», тобто Конституція підтвердила панування шляхетського стану у політичному житті і зберегла кріпосне пра-

во. Вона закріпила устрій держави у формі конституційної монархії із розподілом влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову.

Конституція Пилипа Орлика випереджала Конституцію Польщі у часі радикальністю змісту, яскраво вираженою соціальною спрямованістю, небаченою на той час демократичністю державного устрою, необмеженістю виборчих прав різними цензами та своєю появою не з абстрактного теоретизування просвітників, а із звичаєвого права і живої багатовікової практики козацького демократичного самоврядування.

Конституція Франції 1791 р. закрипила скасування феодальних прав та привілеїв, залучила до свого тексту Декларацію прав і свобод людини й громадянина 1789 р., але зберегла монархічний уряд і запровадила багатоступеневу виборчу систему із розподілом громадян на активних і пасивних, майновим, податковим, віковим цензами та цензом осілості. Результати порівняльного аналізу трьох перших писаних конституцій Європи спростовують «аргументи» недругів України про те, що історично український народ не стався самодостатнім, про відсутність у минулому української самостійної політичної та правової думки. Вони свідчать, що подібні думки мали місце в минулому України і де в чому навіть випереджали ідентичні думки провідних країн світу XVIII ст.

Із доповіддю «Права і свободи людини в аспекті становлення українського конституціоналізму» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридич-

ного університету імені Ярослава Мудрого **Т. О. Матвєєва**. Доповідач вказала на прийняття 20 листопада 1917 р. Центральною Радою III Універсалу, який започаткував принципово новий етап розбудови української державності – створення самостійної української держави, що отримала назву Українська Народна Республіка. III Універсалом була передбачена ліквідація приватної власності та націоналізація поміщицького, монастирського, казенного та церковного майна, всі землі проголошувалися власністю трудового народу. Як відомо, лідери Центральної Ради постійно декларували прагнення розбудувати Українську державу на соціалістичних засадах. Генеральний секретаріат поширив офіційне роз'яснення про скасування права власності на землю так, що право власності на землю переходить до народу УНР, що мають підтвердити і остаточно встановити Українські Установчі Збори. Проголошення III Універсалом націоналізації землі не викликало ентузіазму землевласників, а між ними селян; почалися акції з відбирання землі, а з тим поглибилась і анархія. Одночасно Універсал встановлював 8-годинний робочий день, запроваджував державний контроль над продукцією промисловості, скасовував смертну кару та оголошував амністію політичним в'язням, зміцнював та розширював права місцевого самоврядування. Закріплював загальнолюдські демократичні свободи: слова, друку, віросповідання, зібрань, союзів, страйків, можливості застосування місцевих мов у стосунках з усіма установами.

Із доповіддю «Питання закріплення антикорупційних положень в Конституції

Пилипа Орлика» виступила кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **І. М. Скуратович**, яка вказала на те, що Конституція Пилипа Орлика 1710 р. закріплювала систему заходів боротьби з корупцією. Так, ця Конституція впроваджувала принцип виборності на всіх рівнях державної влади; стверджувалися обов'язкова виборність генеральної та полкової старшини й генеральних радників, виборність генерального підскарб'я, військових та посполитих урядників. У преамбулі зазначалося, що Пилип Орлик був обраний гетьманом на «призначеній для акту обрання публічній раді... вільним голосуванням».

У Конституції Пилипа Орлика народ розглядається як джерело державної влади і бере безпосередню участь у формуванні органів державної влади і місцевого самоврядування, а через свої представницькі органи вирішує питання суспільного значення і виробляє державну політику «про цілісність Вітчизни, про її загальне добро і про всілякі публічні діла». Найважливішими заходами боротьби з корупцією законодавець вважав виборність органів влади та управління всіх рівнів; впорядкування податкового законодавства, управління доходами й жорсткий контроль за видатками з державної скарбниці; дотримання законності всіма посадовцями й обов'язок гетьмана забезпечити дієву боротьбу з підкупамі, хабарництвом та іншими корупційними проявами.

Із доповіддю «Деякі аспекти застосування порівняльного методу у дослі-

дженні Конституції України 1996 р.» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Д. А. Шигаль**. У своїй доповіді він зазначив, що, аналізуючи специфіку застосування порівняльного методу при дослідженні Конституції України 1996 р., слід відзначити об'єктивну потребу під час цієї роботи враховувати, окрім порівняльного і правового, також історичний підхід. Віддаленість дати прийняття Основного Закону України від сучасного дослідника-компаративіста позбавляє останнього як безпосереднього контакту з фактами минулого, так і можливості швидко відновити картину подій. Це призводить до того, що вивчення Конституції неминуче набуває ретроспективного характеру, який виявляється у спрямованості наукового пізнання із сучасності в минуле. Ще однією важливою рисою історичного підходу є його реконструктивний характер, що прямо зумовлений неможливістю безпосереднього почуттєвого сприйняття минулого. Звідси – потреба відновлення у свідомості дослідника-компаративіста необхідних елементів минулого, пов'язаного з прийняттям Конституції 1996 р., на підставі даних переважно історичних джерел. При цьому обов'язково слід враховувати дворівневу суб'єктивізацію історичного знання, в якій перший рівень матиме місце при відображенні історичної дійсності авторами історичних джерел, а другий – при сприйнятті цієї дійсності самим дослідником через вивчення історичних джерел.

Незважаючи на очевидні складнощі, що виникають при застосуванні історичного підходу, він має декілька важливих переваг. По-перше, при компаративному вивченні Конституції України 1996 р. дослідник має справу не лише з «теперішнім у минулому» цього документа, а й із його минулим і майбутнім. На сьогодні це дає можливість у процесі дослідження розглянути конституційний процес в Україні як у його історичній ретроспективі, так і перспективі, а також з'ясувати всі його сторони і внутрішні зв'язки не лише у синхронічному, а й діахронічному аспектах. Крім того, дослідження Основного Закону України в історичному контексті дає підстави для побудови моделі, що імітуватиме подальший розвиток конституційного процесу в нашій країні. Результати цієї імітації через їх співвідношення з реальним підсумком розвитку можуть стати підґрунтям для вдосконалення моделі. У підсумку це сприятиме розробці якісних методів прогнозування наступного етапу державно-правової еволюції України.

Із доповіддю «Права і свободи людини як інститут конституційного права» виступила аспірант кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **М. О. Єльнікова**, яка наголосила на тому, що права людини в сучасному суспільстві набувають все більш важливого значення. Вони є найважливішим інститутом конституційного права, за допомогою якого регулюється правовий статус людини і громадянина, а також визначаються межі взаємин людини з державою.

Основною складовою частиною цього інституту є норми, що визначають основні права, свободи людини і громадянина, їх види, механізм реалізації та гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Конституційні права і свободи, будучи частиною цілісної системи прав і свобод, посідають у ній особливе місце. Їх значення виходить за межі однієї галузі, межі конституційного права. Вони органічно входять у зміст прав і свобод кожної з галузей права (сімейної, земельної, трудової, цивільної, екологічної, адміністративної та ін.).

Права і свободи людини як інститут конституційного права – це система базових норм і принципів, які відображені на конституційному і законодавчому рівні, регулюють та охороняють взаємини держави й особистості, правовий статус людини з метою визначення її місця з погляду реалізації та гарантування її прав у відносинах із державою, спільнотами та окремими людьми в процесі задоволення їх потреб та інтересів.

Із доповіддю «Конституція України як основа для удосконалення системи оподаткування» виступив кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Є. О. Васильєв**, який наголосив на тому, що прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. стало поштовхом для соціально-економічних перетворень відповідно до Основного Закону держави. Разом із прийняттям Конституції України виникла потреба в упорядкуванні правового регулювання оподаткування на рівні податкових законів, де-

тальна регламентація основних елементів податків і зборів (обов'язкових платежів), чітким визначенням прав та обов'язків платників податків та контролюючих органів, відповідальності за порушення податкового законодавства тощо.

Основною метою реформування системи оподаткування проголошувалось сприяння стабілізації матеріального виробництва, підвищення його ефективності і на цій основі задоволення державних та соціальних потреб. Реформуванню підлягали правові норми, що визначають форми, методи, механізми регулювання і встановлення величини та порядку справляння податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів, внесків до державних цільових фондів, необхідних державі для виконання її функцій.

Перебудова податкової системи мала провадитись з урахуванням вимог щодо надання більш широких і стабільних джерел для формування місцевих бюджетів. Нормативи і порядок зарахування податків та інших обов'язкових платежів до бюджетів різних рівнів регулюються законодавством України про податки та бюджетну систему. На цьому етапі Верховна Рада України визначила як один з основних пріоритетів податкової політики забезпечення розробки податкових законів прямої дії, створення умов для прийняття Податкового кодексу України.

Необхідно зауважити, що відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України Президент України набував прав видавати схвалені Кабінетом Мі-

ністрів України і скріплені підписом Прем'єр-міністра України укази з економічних питань, не врегульованих законами, з одночасним поданням відповідного законопроекту до Верховної Ради України. Таким чином, перехідні положення Конституції України заходили у суперечність із ст. 2 Закону «Про систему оподаткування», якою передбачалось, що податки і збори (обов'язкові платежі), справляння яких не передбачено цим Законом, сплаті не підлягають, а зміни ставки, механізму справляння податків і зборів (обов'язкових платежів) і пільги щодо оподаткування не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів про оподаткування.

Незважаючи на суттєве удосконалення правового регулювання оподаткування в Україні в перші роки після прийняття Конституції України, все ще простежується відсутність термінологічної єдності в правотворчій діяльності, яка серед іншого була зумовлена відсутністю фундаментальних наукових розробок у галузі правового регулювання оподаткування, а також довгострокових програм розвитку системи оподаткування.

Із доповіддю «До питання про закріплення виборчої системи в Конституції України» виступила кандидат юридичних наук **Г. П. Пономарьова**. Вона констатувала, що за часи незалежності України набуто досвіду застосування мажоритарної системи абсолютної більшості, змішаної мажоритарно-пропорційної системи та пропорційної системи з жорсткими списками. Пошук оптимальної моделі виборчої системи не завершений і нині.

Напередодні кожних виборів до Верховної Ради України актуалізується проблема виду виборчої системи, конкретної її моделі. Політичні сили намагаються реформувати парламентську виборчу систему, пристосовуючи її, зокрема, до своїх потреб і можливостей. Тривають гострі політичні дискусії, конфлікти, що не сприяє ефективній роботі Верховної Ради України. Дискусії з питання оптимальної системи виборів не припиняються і серед науковців.

Вид парламентської виборчої системи, а також основні її параметри ми пропонуємо визначити в перехідних положеннях Конституції України, скориставшись їх юридичними особливостями. Така фіксація запобігатиме черговим виборчим експериментам, конфліктам із приводу питання виборчої системи напередодні кожних наступних виборів, його надмірній політизації, а також сприятиме політичній стабілізації, спокою суспільства, підвищенню політичної та правової культури. Ураховуючи те, що політична, насамперед партійна, система, а також державний механізм України перебувають на стадії становлення, пошуку найбільш ефективних форм, запропонована виборча система не може бути оптимальною на всі часи та вимагатиме вдосконалення. Важливо також ураховувати, що обрана виборча система може реально вплинути на систему політичних і суспільних відносин лише при її незмінному використанні протягом певного часу. Таким чином, пропонуємо закріпити в перехідних положеннях Конституції України норму про застосування парламентської виборчої системи протягом певного строку (напри-

клад, 10–20 років), після спливу якого норма автоматично втратить юридичну силу. Обґрунтування ж певного конкретного строку застосування виду виборчої системи більшою мірою є предметом дослідження політичної науки. Доцільний термін залежить від інтенсивності подальшого розвитку політичних інститутів, суспільно-політичних процесів узагалі. Його аргументація має здійснюватися через використання методів моделювання, прогнозування тощо.

Кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **Н. С. Стеценко** у доповіді «Доцільність подальшого дослідження “Пактів і Конституцій” Пилипа Орлика» зазначила, що історичний процес становлення правової, соціальної, демократичної держави і конституціоналізм в Україні необхідно розглядати у співвідношенні з вітчизняними традиціями. Традиції українського конституціоналізму своїм корінням сягають 1710 р., коли 5 квітня у м. Бендери гетьманом в екзилі Пилипом Орликом та емігрантською козацькою радою було ухвалено документ «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького» (далі «Пакти і Конституції»), початкова назва якого – «Договір і постанова між гетьманом Орликом і Військом Запорозьким» більше відповідає його змісту.

«Пакти і Конституції» не були лише емігрантським твором – це був загальноукраїнський політичний акт. У примітці до ст. 6 Документа П. Орлик зазначав: «над цим ми працювали більше місяця. Мої висланці їздили і приїжджали два рази в Україну та з України. Мені

це найбільше завдало праці, бо я мусив зложити цифрами проект для знатної старшини України», що підтверджує те, що ідеї «Пактів і Конституцій» не могли народитися несподівано за кордоном, а були вивезені з України. Вони уклалися з цілковитою упевненістю у швидкому поверненні на батьківщину, де вони будуть мати юридичну силу для всієї України. Важливою особливістю, що відрізняло її від звичайних гетьманських статей і робила подібною до пізніх європейських конституцій, було те, що вона укладалася не між гетьманом і монархом (протектором української держави), а між гетьманом і козацтвом, яке виступало від імені всього українського народу.

На сучасному етапі державотворення необхідно популяризувати демократичну спрямованість «Пактів і Конституцій», тому що цей документ став своєрідним маніфестом державної волі перед усім цивілізованим світом, і саме П. Орлик поставив українську проблему в Європі та тримав її у активному стані тринадцять років.

Доцільність подальшого дослідження «Пактів і Конституцій» полягає в тому, що вони:

- своїми ідеями, демократичними засадами випереджали суспільну думку тогочасної Європи;
- були наслідком тривалого розвитку України та свідченням демократичної свідомості українського народу;
- були реальною моделлю незалежної держави, заснованої на природному праві, на свободі та самовизначенні;
- у них було проведення нових ідей та підходів у майбутньому державотворчому розвитку в Україні, а саме:

більш стала гетьманська влада (Конституція не передбачала обов'язкового щорічного обрання та підзвітності гетьмана), незалежний військовий Генеральний суд, суд для розв'язання проблемних питань між гетьманом і парламентом, розподіл між державними фінансами і гетьманськими грошима (стаття про гетьманські маєтки).

Доцільно також у подальшому досліджувати і постать П. Орлика, який являв собою новий тип патріота й інтелегента, та у тяжких умовах еміграції не полишив думки про відновлення самостійності української держави.

Із доповіддю «Права та обов'язки журналіста як основа ефективного функціонування ЗМІ» виступила **О. І. Поклонська**, яка зазначила, що у демократичному суспільстві провідну роль у забезпеченні свободи слова і права кожного громадянина на інформацію відіграють ЗМІ. У свою чергу, діяльність ЗМІ неможлива без професійної діяльності журналістів. Запропонована журналістами інформація про факти повинна бути достовірною, їх думки неупередженими, а їх діяльність здійснюватися без стороннього втручання як із боку влади, так і з боку зацікавлених груп. Саме тому визначення кола прав і обов'язків журналіста є одним із найважливіших елементів законодавства про засоби масової інформації, тому що обсяг цих прав і обов'язків говорить про суть професійної діяльності працівників ЗМІ.

Незважаючи на те, що перелік законодавчих актів, що визначають права і обов'язки журналістів в Україні, досить широкий і демонструє насамперед

правову захищеність демократичних свобод і гарантій професійних журналістів в інформаційному просторі, ми вважаємо, що подальше вдосконалення законодавчої бази з цього питання необхідно проводити в більшій гармонізації з міжнародними документами, зокрема з європейськими, з метою більшої конкретизації прав журналістів, чіткої регламентації дій посадових осіб при роботі з журналістами з надання запитуваної інформації, а також регламентації питань, пов'язаних з нерозкриттям джерел інформації.

Із доповіддю «Відображення принципу гендерної рівності в Конституції України» виступила аспірантка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого **А. А. Зайка**, яка вказала, що важливим елементом системи права Європейського Союзу є просування гендерної рівності (gender mainstreaming). Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє європейські гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Сьогодні в країні триває робота над підготовкою змін до Основного Закону, які фактично покликані викласти Конституцію в новій редакції, яка б віддзеркалювала євроінтеграційний процес. Робочою групою Конституційної Комісії ще в середині липня 2015 р. був підготовлений проект Закону «Про внесення змін до Конституції України (щодо прав людини)». У новій редакції рівності конституційних прав і заборони дискримінації присвячено ст. 41 і ст. 42 відповідно (в чинній редакції – ст. 24).

Проект нової редакції Конституції закріплює принцип гендерної рівності, проголошує забезпечення рівності прав жінок і чоловіків в усіх сферах життя суспільства, в том числі у працевлаштуванні, праці та в винагороді за неї. Однак експерти одразу ж відмітили зосередження уваги тільки на сфері трудових відносин, оскільки проблема дискримінації в інших сферах ставиться на другий план. Треба зазначити, що деякі демократичні держави дійсно підкреслюють ті сфери суспільного життя, де гендерна рівність особливо важлива, проте не обмежуються тільки сферою праці.

Директор Наукової бібліотеки **Н. П. Пасмор** доповіла, що бібліотека Університету до «круглого столу» «Історія українського конституціоналізму», присвяченого 20-й річниці Конституції України, підготувала книжкову експозицію «Конституція України – основа демократії та прав людини». Були представлені книги та інші документи з фонду бібліотеки з актуальних проблем вдосконалення конституційних засад правової системи України, ролі Конституції в удосконаленні правового регулювання суспільних відносин та її соціальної цінності, проблем забезпечення стабільності конституційного ладу, захисту прав і свобод людини та громадянина, розвитку місцевого самоврядування та ін.

Учасники «круглого столу» мали змогу ознайомитися з презентацією віртуальної бібліотечної виставки «Конституція незалежної демократичної держави», яка чітко структурована і оформлена офіційними матеріалами та документами історичних моментів прийняття Конституції. Включає нові надходження до фонду бібліотеки та наукові фундаментальні видання з конституційного права (монографії вчених-конституціоналістів, наукові збірники, зібрання творів відомих правознавців та ін.).

На заході була представлена тематична онлайн-довідка «Гетьман України Пилип Орлик і його Конституція», присвячена Першій європейській конституції в сучасному розумінні. Містить анотований список рекомендованої літератури: довідкові, навчальні й наукові видання та статті, а також повний текст «Пакти і Конституція прав і вольностей Війська Запорозького», фото титульної сторінки конституції староукраїнською мовою.

Усі матеріали розміщено на веб-порталі бібліотеки Університету і вони можуть бути використані у навчальному процесі та в самостійній роботі студентів.

Матеріал підготувала:

Т. Слінько, завідувач кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

Конкурс на присудження Премії імені Ярослава Мудрого

Оголошується черговий конкурс на присудження Премії імені Ярослава Мудрого, заснованої спільним рішенням Президії Національної академії правових наук України та вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Мета премії – відзначення видатних заслуг вітчизняних правників – як науковців, так і практиків – у розбудові правової демократичної держави.

Премія має чотири номінації:

1) за видатні досягнення в науково-дослідницькій діяльності з правознавства;

2) за видатні заслуги в галузі підготовки юридичних кадрів;

3) за видатні заслуги в законотворчій, судовій та правозастосовній діяльності;

4) за підготовку й видання підручників для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти.

Висунення кандидатів на присудження премії провадиться комітетами Верховної Ради України, Верховним Судом України, Конституційним Судом України, Вищим господарським судом України, Вищим адміністративним судом України, колегіями Генеральної прокуратури України, колегіями центральних правозастосовних органів, ученими радами юридичних навчальних і наукових закладів.

Премія присуджується таємним голосуванням на засіданні Комітету

з присудження премії імені Ярослава Мудрого, який створюється з представників юридичної громадськості України спільним рішенням Президії Національної академії правових наук України та вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Переможцям вручається диплом лауреата, пам'ятний нагрудний знак та грошова винагорода. Лауреатом премії за кожною номінацією особа може бути лише один раз.

У конкурсі на присудження Премії імені Ярослава Мудрого можуть брати участь:

– автори монографій, підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів чинного законодавства, юридичних енциклопедій, циклів наукових праць (кандидати та доктори юридичних наук). Підручники та навчальні посібники висуваються на здобуття премії за умови їх апробації у навчальному процесі не менше 2-х років;

– особи, які мають видатні досягнення в підготовці докторів і кандидатів юридичних наук, або видатні досягнення у службовій чи громадській діяльності, в галузі підготовки юридичних кадрів, у законотворчій та правозастосовній діяльності.

У конкурсі з першої та четвертої номінації можуть брати участь як одна особа, так і група осіб (не більше

восьми). За результатами конкурсу присуджуються три премії у кожній номінації.

Подання на конкурс повинно мати конкретний характер і супроводжуватися такими документами: а) рішення колективного органу про висунення кандидатур (кандидатів) на присудження премії; б) перелік наукових праць претендентів; в) розгорнута довідка, яка містить інформацію про особу та її ви-

датні заслуги з тієї чи іншої номінації. До подання обов'язково додаються наукові праці, які висуваються на конкурс. Документи мають бути оформлені належним чином і підписані керівником установи.

Документи приймаються до 30.09.2016 р. за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77. **Тел. для довідок: 704-93-20, факс: 704-11-35.**

Виповнилося 70 років від дня народження видатного вченого в галузі цивільного та сімейного права, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України, лауреата Премії імені Ярослава Мудрого, Премії Спілки юристів України **Олександра Васильовича Дзери**.

Народився Олександр Васильович 10 травня 1946 р. у с. Шапіївка Сквирського району Київської області. Проїшов цікавий життєвий шлях – навчався в професійно-технічному училищі (1963–1966), на вечірньому відділенні Річкового технікуму (1964–1967). З 1966 по 1972 р. працював у Київському річковому порту рульовим мотористом, помічником капітана. У 1972 р. закінчив вечірнє відділення юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1972–1973 рр. працював на посаді слідчого прокуратури Подільського району м. Києва. У 1973–1974 рр. проходив службу в Радянській Армії. З 1974 р. працює на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де пройшов шлях від асис-

тента, старшого викладача, доцента до професора кафедри цивільного права, завідував кафедрою цивільного права (2001–2006). Підготував 25 кандидатів юридичних наук та 4 доктори юридичних наук.

У 1987–1989 рр. перебував у відрядженні в Народній Демократичній Республіці Ємен, де працював викладачем юридичного факультету Аденського університету.

У 1976 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. У 1996 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Розвиток прав власності громадян в Україні», науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено в 1996 р. Вчене звання професора присвоєно у 2001 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2004 р.

Олександр Васильович Дзера є автором понад 160 наукових праць, з-поміж яких: «Загальна теорія цивільного права» (у співавт., 1992), «Цивільне право України»: у 2 кн. (у співавт., 1995, 1996, 1999), «Сімейне право України» (1997, 2002), «Право власності в Україні» (у співавт., 2000), навч. посіб. «Цивільне право України» (2002, 2004, 2005), «Непорушність права власності – гарантія стабільності та розвитку підприємницької діяльності» (2006), «Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар» (у співавт., 2004,

2005, 2006, 2008, 2011), «Договірне право України: Загальна частина» (у співавт., 2008), підруч. «Цивільне право України»: у 2 т. (у співавт., 2009), навч. посіб. «Договірне право України»: т. 2 (у співавт., 2009), навч. посіб. «Практикум з цивільного права» (у співавт., 2009), підруч. «Сімейне право України» (у співавт., 2016).

Член науково-консультативної ради Вищого господарського суду України, Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних

справ, Верховного Суду України. Є членом редакційних колегій багатьох юридичних журналів.

Свій ювілей Олександр Васильович зустрічає у повноті творчих сил із новими планами на майбутнє. Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Олександра Васильовича Дзеру** зі славним ювілеєм і бажають йому подальших творчих успіхів, здоров'я та благополуччя.

Виповнилося 60 років з дня народження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, дійсного члена Української екологічної академії, Заслуженого юриста України **Василя Васильовича Костицького**.

Народився Василь Васильович 20 червня 1956 р. у с. Заріччя Надвірнянського району Івано-Франківської області. У 1978 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка (нині – Львівський національний університет ім. Івана Франка). У 1980–1984 рр. навчався в аспірантурі Інституту держави і права АН СРСР у Москві. У 1990 р. закінчив інженерно-економічний факультет Львівського лісотехнічного інституту. З 1978 по 1987 р. працював

у Львівському облвиконкомі: спочатку інструктором організаційно-інструкторського відділу, а потім помічником заступника голови облвиконкому. Протягом 1987–1991 рр. – на викладацькій роботі у Львівському лісотехнічному інституті. У 1991–1993 рр. – заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України та старший експерт від України з питань екології та водних ресурсів у Європейській економічній комісії. З 1993 по 1994 р. – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського державного університету ім. Василя Стефаника. У 1996–2002 рр. – член Парламентської Асамблеї Ради Європи, віцепрезидент групи Європейської народної партії та Християнської демократії ПАРЄ. З 1999 по 2002 р. – директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва АПрН України. У 2002–2006 рр. – керівник Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи. Народний депутат України I, II, III скликань (1993, 1994, 1998–2002). У 2002–2004 рр. –

Перший заступник Голови Державної судової адміністрації України. У 2004–2005 рр. – заступник міністра фінансів України, потім начальник Науково-дослідного центру з проблем оподаткування Національного університету державної податкової служби, з 2007 р. – директор юридичного інституту «Інститут повітряного і космічного права» Національного авіаційного університету. Нині очолює Національну експертну комісію України з питань захисту суспільної моралі.

У 1986 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Проблеми вдосконалення управління охороною навколишнього середовища на рівні області» (спеціальність 12.00.06). У 2004 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Економіко-правовий механізм охорони навколишнього середовища: теорія і практика» (спеціальність 12.00.06). Вчене звання професора присвоєно у 1994 р. Дійсний член Української екологічної академії. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Василь Васильович Костицький є автором понад 200 наукових праць, з-поміж яких: «Ради народних депутатів і навколишнє середовище» (у співавт., 1984), «Місцеві Ради і раціональне природокористування» (1989), «Природа і закон» (у співавт., 1992), навч. посіб. «Лісове право України» (1991), «Лісове право України» (1998), «Організаційно-правовий механізм регулювання в галузі охорони довкілля» (1977), «Екологіч-

не законодавство України» (1998), «Право і релігія» (2000), «Релігія і церква» (2001), «Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього середовища в Україні)» (2001), «Оподаткування: економіка, право, екологія» (2003), «Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання» (2003), «Україна та Європейський Союз: перспективи, переваги і проблеми євроінтеграції» (у співавт., 2006), «Електронна торгівля (правовий аспект)» (у співавт., 2007), «Податкове право (податкова система України)» (у співавт., 2009), навч. посіб. «Повітряне право України» (2011), підруч. «Екологічне право України» (2012) та ін.

Член науково-консультативної ради при Вищому господарському суді України, Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України, член редколегії журналу «Вісник Вищого господарського суду» та ін.

За видатні заслуги нагороджений орденом «За заслуги» III, II ступенів (1996, 2007), Подякою Президента України (1999), Грамотою Верховної Ради України (2001, 2006), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004), численними релігійними відзнаками та відомчими нагородами.

Президія Національної академії правових наук України та редколегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Василя Васильовича Костицького** з ювілеєм та бажають йому міцного здоров'я, бадьорості, життєрадісності, подальшої плідної праці, благополуччя та творчого натхнення.

У квітні 2016 р. виповнилося 60 років від дня народження визначного українського вченого-правознавця в галузі проблем новітньої історії України, питань теорії функціонування органів державної влади, становлення правової системи, конституційного права, правових проблем політичних інститутів і процесів, історії міжнародних відносин, доктора історичних наук, професора, дійсного члена (академіка) Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, Заслуженого діяча науки і техніки України, Лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, Героя України **Володимира Михайловича Литвина**.

Народився Володимир Михайлович 28 квітня 1956 р. у с. Слобода-Романівська Новоград-Волинського району Житомирської області. У 1978 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) та до 1986 р. працював у ректораті цього навчального закладу, навчався в аспірантурі, обіймав посади викладача і старшого викладача. У 1986–1989 рр. – начальник управління Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР. З 1989 по 1991 р. – лектор, консультант, помічник секретаря ЦК Компартії України. З 1991 по 1992 р. – доцент історичного факультету Київського

державного університету ім. Т. Шевченка. З 1992 по 1994 р. навчався в докторантурі цього ж вузу. У 1994–1996 рр. – помічник Президента України з питань внутрішньої політики, заступник Глави Адміністрації Президента України з гуманітарних питань, з 1996 по 1999 р. – перший помічник, керівник групи помічників, радників, наукових консультантів і референтів Президента України. У 1999–2002 рр. – Глава Адміністрації Президента України. У березні 2002 р. обраний народним депутатом України. У травні того ж року на першій сесії Верховної Ради України четвертого скликання обраний Головою Верховної Ради України (перебував на цій посаді до травня 2006 р.). У 2006 р. обіймав посаду віце-президента Національної академії наук України. З 2007 р. – народний депутат України VI скликання, з 2008 по 2012 р. – Голова Верховної Ради України VI скликання. На виборах до Верховної Ради України у жовтні 2012 р. по одномандатному виборчому округу обраний народним депутатом України. У Верховній Раді України VII скликання – Голова Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони. На позачергових парламентських виборах у жовтні 2014 р. обраний народним депутатом України по одномандатному виборчому округу. Член Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

У 1984 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук; у 1995 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Вчене звання профе-

сора присвоєно у 1996 р. У 1997 р. обраний членом-кореспондентом Національної академії наук України, у 2003 р. – дійсним членом (академіком) Національної академії наук України. У 2000 р. обраний дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Загальновідомим є внесок В. М. Литвина у розвиток вітчизняної правничої науки і освіти. Він опублікував близько 600 наукових праць, серед яких: «Політична арена України: дійові особи та виконавці» (1994), «Україна: політика, політики, власть» (1997), «Україна за роки незалежності. 1991–1998» (1999), «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.)» (2001), «Історія України»: у 3 т. (2003–2005), «Україна-2004. Події. Документи. Факти»: у 3 т. (2005), «Україна: утвердження незалежної і суверенної держави: 1991–2004 рр.» (2005), «Земля в істо-

ричній долі України» (2009), «Історія українського парламентаризму»: у 2 кн. (2010), «Україна: хроніка поступу – 2001–2010» (2011), підруч. «Історія України» (7 видань – 2006–2013), «Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна» (2014), «Історія України»: у 3 т., 4 кн. (2015–2016) та ін.

Нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2003), Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2011).

Президія Національної академії правових наук України та редакційна колегія «Вісника Національної академії правових наук України» щиро вітають вельмишановного **Володимира Михайловича Литвина** зі славним ювілеєм і бажають йому успіхів у професійній діяльності, реалізації творчих задумів, оптимізму, благополуччя та сімейної злагоди. Нехай життя буде наповнене радістю та щастям, повагою та підтримкою рідних, друзів і колег.

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в збірнику наукових праць «ВІСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ»

1. Статті подаються українською, російською чи англійською мовами, загальний обсяг публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотації, ключові слова) не повинен перевищувати 15 сторінок.

2. Для публікації статті необхідно подати до редколегії:

– роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором (авторами) з позначкою про дату її надходження до редакції);

– електронний варіант статті (надіслати на електронну адресу редакційної колегії: **visnyk_naprrnu@ukr.net**);

– довідку про автора (співавторів) із зазначенням – ПІБ, посади та місця роботи, наукового ступеня, вченого звання та членства в Академії (за наявності), контактний номер телефону (мобільний, робочий), електронну адресу, розділ збірника, в якому доцільніше розмістити статтю;

– якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія кандидата чи доктора наук відповідної спеціальності та витяг із протоколу засідання відповідної кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку;

– фотографія автора (співавторів) статті форматом 4×5,5 із розширенням *.jpg, якості 600×600 dpi;

– ліцензійна згода на публікацію (за наявності співавторів – спільна за підписами авторів) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях, автори дають спільну письмову згоду на публікацію матеріалу саме у «Віснику Національної академії правових наук України», яка надається в роздрукованій та в електронній (відсканована) формах.

3. Технічні вимоги до статті:

– параметри сторінки: розмір паперу – книжковий; поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см; лівє – 2,5 см;

– для набору тексту використовується шрифт Times New Roman (кегель – 14, міжрядковий інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1,25 см);

– на початку статті ліворуч ставиться індекс УДК;

– у верхньому правому куті подаються прізвище, ім'я та по батькові автора (співавторів, не більше 2-х) – повністю, без скорочень, вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), точна назва посади та місця роботи (повна назва кафедри або іншого структурного підрозділу без аббревіатур);

– на наступному рядку по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті;

– перед текстом подається анотація до статті українською мовою (50–100 слів, шрифт – 12, курсив, інтервал – 1,5) з ключовими словами (5–10 слів);

– текст статті;

– анотації російською мовою (50–120 слів, шрифт – 12, курсив, інтервал – 1,5) та англійською мовою (100–250 слів, шрифт – 12, курсив, інтервал – 1,5) з ключовими сло-

вами (5–10 слів). Анотації повинні містити прізвище та ім'я автора, вчене звання, науковий ступінь, членство в Академії (за наявності), посаду та місце роботи, назву статті. При цьому анотація англійською має відповідати таким вимогам: інформативність (не містити загальних слів); оригінальність (не повинна бути калькою російськомовної анотації); змістовність (відображати основний зміст статті та результати досліджень); структурованість (дотримуватись логіки викладу матеріалу в статті).

Анотація має лаконічно описувати авторські результати та висновки, а не загальну ситуацію з розглядуваної проблеми. Ключові слова мають бути максимально специфічними, слід уникати загальної термінології.

4. Структура статті повинна відповідати постанові президії Вищої атестаційної комісії України №7-05\1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України».

Загальні вимоги до структури тексту наукової статті: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **актуальність теми дослідження; аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; **формулювання цілей статті** (постановка завдання); **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; **висновки** з цього дослідження і перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі.

5. Список використаних джерел наводиться в кінці статті (шрифт Times New Roman, кегль – 14). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування в тексті у квадратних дужках. Кількість джерел у використаних матеріалах має бути не менше 5 та не перевищувати 15 позицій. Усі статистичні дані, цитати мають бути підкріплені та закінчуватися посиланнями на джерела. У списку літератури слід уникати посилань на газети, виробничі журнали, підручники, навчальні посібники і власні публікації авторів. Редакційна колегія рекомендує у списку літератури посилатися на статті з наукових збірників із глобальними індексами цитування (Scopus, Web of Science).

Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006 та відповідно до вимог ВАК України за формою 23 (Бюлетень ВАК. – 2009. – № 5).

6. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 р., № 55 необхідно здійснювати міжнародну транслітерацію списку використаних джерел.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішнє рецензування тільки за наявності повного пакета документів та повних авторських даних. Матеріали, що надходять для публікації у журналі, проходять анонімне рецензування з боку членів редакційної колегії збірника наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України» та рекомендуються до друку. Стаття публікується за наявності позитивної відповіді 2-х рецензентів.

Висловлені у статтях думки та пропозиції не завжди збігаються з точкою зору редакційної колегії. Відповідальність за достовірність інформації у статтях, точність назв, статистичних даних, прізвищ та цитат несуть автори статей. Редакція зберігає право на незначну літературну правку текстів і скорочення зі збереженням авторського стилю та головних авторських висновків.

У випадках виявлення плагіату відповідальність несуть автори наданих матеріалів.

Адреса: м. Харків, вул. Пушкінська, 70

Тел. (057) 707-79-89

Електронна пошта: visnyk_napnu@ukr.net

Збірник наукових праць

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

№ 2 (85) 2016

Відповідальний за випуск *О. В. Петришин*

Редактор *С. Пашинська*
Коректор *Н. Шестьора*
Комп'ютерна верстка *О. Сенько*

Підписано до друку з оригінал-макета 01.07.2016.
Формат 70×100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,9. Обл.-вид. арк. 17,9. Вид. № 1482.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80